

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҮЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Philology series

№2/2 (160)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ №2/2 (160)

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық көлісім министрлігінде тіркелген

Күнілік №956-Ж.

Журнал жылына 6 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Зуева Н.Ю. – ф. г. к. доценті (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиманұлы Ә. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (ғылыми редактор) (Қазақстан)
Есімова Ж.Д. – ф. ғ. к. доценті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (ғылыми редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Алкебаева Да.А. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (редактор) (Қазақстан)
Алтынбекова О.Б. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (редактор) (Қазақстан)
Таева Р.М. – ф. ғ. к. доценті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (редактор) (Қазақстан)
Дадебаев Ж.Д. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан)
Джолдасбекова Б.У. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ҰҒА-ның корреспондент мүшесі (Қазақстан)
Гусман-Тирадо Рафаэль – ф. ғ. д. профессоры, Гранада университеті (Гранада қ., Испания)

Жаң Жин Жин – ф. ғ. д. профессоры, Пекин ұлттық орталық университеті (Пекин қ., Қытай)
Кибальник С.А. – ф. ғ. д. профессоры, Орыс әдебиеті институты (Санкт-Петербург қ., Ресей)
Ковтун А.И. – ф. ғ. д. профессоры, Университет Витаутаса Великого (Каунас қ., Литва)
Курдюмов В.А. – ф. ғ. д. профессоры, Шет тілдер институты (Мәскей қ., Ресей)
Мадиева Г.Б. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан)
Сойлемез Орхан – ф. ғ. д. профессоры, Ардахан университеті (Стамбул қ., Турция)
Сулайменова Э.Д. – ф. ғ. д. профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан)
Хаяти Дивили – ф. ғ. д. профессоры, Юнус Эмре институты (Анкара қ., Турция)
Янковский Х. – ф. ғ. д. профессоры, Адам Мицкевич атындағы университеті (Познан қ., Польша)

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Компьютерде беттеген:
Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші
Мөлдір Өміртаікызы
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ № 3799

Басыу 11.04.2016 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Колемі 20.5 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №2775. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

ЖАС ФАЛЫМДАР

МОЛОДЫЕ АВТОРЫ

YOUNG AUTHORS

Абдиман Ж.О.,

**Инаугурационная речь:
признаки политического
дискурса**

Изучение политического дискурса относится к наиболее актуальным задачам политической лингвистики. В статье определяется понятие политического дискурса, делается обзор его важнейших особенностей и основных функций. Рассматривается такой феномен как «инаугурационный дискурс», который представляет собой субдискурс президентского дискурса в системе общеполитического дискурса. Целью исследования является определение места инаугурационной речи, который в последнее время особо выделяется в жанровом пространстве политического дискурса. Это связано с Инаугурационная речь является одной из самых важнейших речей президента, во время которой он перед многогранной аудиторией страны берет на себя обязанности президента.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, инаугурационный дискурс, инаугурационная речь.

Abdiman Zh.O.

**Inaugural Address: Attributes of
Political Discourse**

The study of political discourse is one of the most urgent tasks of political linguistics. The article defines the concept of political discourse, an overview of its major features and basic functions. Phenomenon as «inaugural discourse» is taken under consideration, which is a sub-discourse of presidential discourse in the system of general political discourse. The aim of the study is to determine the place inaugural speech, which in recent years is distinguished in the genre range of political discourse. The inaugural address is one of the most important speeches of the President, during which he in front of a multinational audience of the country takes over the president's duties.

Key words: discourse, political discourse, inaugural discourse, inaugural address.

Әбдиман Ж.Ә.

**Ұлықтау сөзі: саясси
дискурстың белгілері**

Саяси лингвистиканың ең өзекті міндеттерінің арасында саяси дискурсты зерттеу орын алады. Мақалада саяси дискурс ұғымы анықталып, оның негізгі ерекшеліктері мен негізгі функцияларына шолу жасалған. Жалпы саяси дискурс жүйесінде президенттік дискурстың субдискурсы болып табылатын «ұлықтау дискурсы» атты феномен қарастырылады. Зерттеудің мақсаты соңғы жылдарды саяси дискурс жанр көністігінде ерекшеленетін ұлықтау сөзінің орнын анықтау болып табылады. Ұлықтау сөзі президенттің ең маңызды сездерінің бірі, оның барысында президент көпшілтік аудитория алдында президент міндеттерін қабылдайды.

Тұйін сөздер: дискурс, саяси дискурс, ұлықтау дискурсы, ұлықтау сөзі.

ИНАУГУРАЦИОННАЯ РЕЧЬ: ПРИЗНАКИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Инаугурационная речь – первое обращение новоизбранного президента к своим согражданам, одна из важнейших церемоний в социально-политической жизни страны. Она является «обрядом посвящения, ритуалом перехода, во время которого новоизбранный президент наделяется полномочиями президентства» [1, 282].

Несмотря на то, что цели политического дискурса разносторонни, большинство ученых сходятся во мнении, что главной его целью, предопределяющую ее предназначение является борьба за власть. Так, например, Демьяненков, отмечает что предназначением политического дискурса является внушение адресатам, то есть гражданам, необходимость «политически правильных» действий, борьба за власть, убеждение народа и побуждение их к действиям. [2, 38].

Политический дискурс является молодой и междисциплинарной наукой. Исследователи в этой области до сих пор не пришли к общему мнению в определении понятия «дискурс». В широком понимании, термин политический дискурс – это совокупность «всех речевых актов, используемых в политических дискуссиях, а также правил публичной политики, освященных традицией и проверенных опытом» [3, 6].

Как было отмечено ранее, политический дискурс многогранен, но тем не менее по характеру ведущей интенции разграничиваются 3 вида жанра политического дискурса: ориентационные жанры, к которым относятся партийная программа, конституция, послание президента, указ, соглашение; агональные жанры – лозунг, рекламная речь, предвыборные дебаты, парламентские дебаты; ритуальные или эпидейтические жанры – обращение к народу, инаугурационная речь, то есть те речи в которых преобладает фатика над информативностью [4, 270].

Инаугурационный жанр, в частности, характеризуется как субдискурс президентского дискурса в системе общеполитического дискурса. Мы понимаем его как «действие, отражающее традиционные ценности, и национальные ментальные особенности общества в условиях перехода и легитимизации государственной власти» [5, 207].

Ученые отмечают, что для политического, и для инаугурационного дискурса в том числе, характерны следующие языковые особенности:

- использование клише и штампов для предоставления информации более сжатой и доступной;
- использование аксиологической лексики для воздействия на сознание читателя.

– терминологические дефиниции для созданию более сложных, разветвленных определений терминов и дают возможность насыщать их новыми смысловыми оттенками [6, 53].

Мы считаем уместным рассмотрение теорий изучения инаугурационных речей американских президентов, так как этот жанр существует в политической коммуникации Америки более двухсот лет, и была разносторонне изучена специалистами по риторике, лингвистами и политологами, а в нашей стране эта традиция до сих пор находится в процессе становления.

Предположительно первый анализ инаугурационных речей президентов США был осуществлен в 1937 году. В своей работе Г. Почекцов отмечает четыре категории национальных символов, которые были включены в инаугурационные обращения президентов США:

- 1) подлинный – форма правительства, Америка, моя/наша страна и т.п.;
- 2) историческая отсылка – великое прошлое, предки, отцы основатели;
- 3) фундаментальные концепты – Бог, Конституция, свобода, сегодняшнее благополучие;
- 4) ожидание – уверенность в будущем [7, 384].

Ученые отмечают, что в инаугурационных речах президентов США прослеживается преемственность национальных идеалов и традиций, устойчивая композиционная структура: «клятва президента; обещание достойно исполнять свои обязанности; обращение к историческому прошлому и новизне ситуации; изложение принципов внутренней и внешней политики; идеологическое осмысление насущных проблем; убеждение в великом предназначении Америки; обращение к Богу; оптимистический финал выступления» [8, 93].

Известные американские специалисты по президентской риторике К. Кэмбелл и К. Джеймисон, подтверждают, что инаугурационным речам свойственны черты эпидейктической речи. Они выделяют в них следующие взаимосвязанные элементы, которые определяют основу президентской инаугурационной речи: а) объединение аудитории в единый народ, единую

нацио, как свидетеля и полноправного участника церемонии легитимизации нового президента; б) обращение к прошлому как источнику традиционных ценностей нации; в) провозглашение политических принципов, которыми будет руководствоваться новое правительство; г) приданье законной силы самому институту президентства [9, 204].

Ванесса Бэзли поддерживая теорию Кэмбелл и Джеймисон, добавляет, что «инаугурационная речь это и ритуальная и эпидейктическая (речь), комбинация, в которой главам государств предоставляется возможность продвинуть определенные базовые понятия Американского политического сообщества, которые передают их собственные планы и партийные идеи. Вместе с тем, они могут ознакомить слушателей с Американской культурой, дать возможность главам напомнить гражданам Америки, то, что они должны знать или то, во что они должны верить, тем самым выполняя дидактические функции риторики» [10, 10].

По мнению Э. Иванян, «инаугурационная речь – это не просто текст, а содержательная сердцевина театрализованного политического шоу, сопровождающего вступление нового президента в должность, – своеобразного праздника американской государственности. Подчеркнутая театральность определяет патетический, местами высокопарный и вычурный стиль инаугурационной речи, акцентирующий внимание на неординарности ситуации и величию момента. Позднейшими порождениями этой стилистики станут такие понятия, как «американский дух», «американский образ жизни», «американская мечта», «американская исключительность» [11, 10].

Согласно результатам системного и аналитического исследования американской президентской риторики А. Т. Тамзиной можно отметить, что все инаугурационные речи американских президентов в течение всего XIX века были основаны на модели первой инаугурационной речи Джонсона. В своей речи президент затрагивает такие темы как принципы Союза, его республиканский характер и стремление к примирению со своими оппонентами. Но в XX веке Вильсон создает новую тенденцию в жанре инаугурационной речи. Он нацеливается на нужды общества и желания народа, для него очень важным является удержание внимания публики и заверить аудиторию в том, что они будут выполнены. Именно Вильсон заложил основу доктрины риторического президенства, представив

альтернативную модель инаугурационной речи [12, 37].

Согласно Брюсу Гронбек церемония инаугурационных речей «соединяют прошлое с настоящим и даже с будущим в символическом акте воспоминания (*remembrance*), легитимации (*legitimation*) и торжественного празднования (*celebration*)» и объясняет каждый этап следующим образом:

1. Во время церемонии перехода, выборочно описывается прошлое и обретает идеологическую интерпретацию, для того, чтобы герои того времени служили современными образцами для подражания, представить противники того времени единосущными с нынешними, мифы могли быть использованы для того, чтобы объяснить происхождение народа, наущные обстоятельства и завтрашний триумф.

2. Прошлое тоже является частью процесса легитимации, наделяющего полномочиями институциональное лицо, утверждающего акты и формулирующего нормы коллективного и индивидуального поведения. Так как прошлое является источником ориентации человека и культуры, оно используется во время социально-политического перехода для того чтобы обновить основные обязательства общества перед институтами, органами социального управления и понимание того, что значит быть «гражданином» данной культуры.

3. В переходных моментах прошлое торжественное празднуется. Праздничные мероприятия могут быть мотивированы по разным взаимным нуждам, включая прославление прошлых триумфов с надеждой на будущие победы, сравнение почитаемых героев с избранным главой [13, 226].

Р. Джослин подчеркивает, что инаугурационную речь можно охарактеризовать как «безопасную риторику» (*riskless rhetoric*), так как в них нет ничего, что могло бы бросить вызов, вызвать чье-то недовольство, несогласие или возражение. [14, 316]

Е.И. Шейгал считает, что инаугурационное обращение президента занимает особое место в жанровой структуре политического дискурса, «...маркировано единственным адресатом, жестко привязано к определенному политическому событию, фиксировано во временном и пространственном плане», и выделяет четыре основных функций:

1. интегративная функция – утверждение единства нации;

2. инспиративная – воодушевление на предстоящие великие дела и прославление ценностей;

3. декларативная – провозглашение нового президента принципов своего правления;

4. перформативная – демонстрация готовности и способности выступать в качестве лидера, понимание ответственности и признание ограничений исполнительной власти.

Каждая функция находит свое выражение в специфическом наборе топосов. Например, для интегративной функции характерны топос взаимных обязательств народа и президента и топос единства нации. Инспиративная функция актуализируется через топосы опоры на прошлое, обновления, величия нации и возвышенные эмоции. Декларативная функция реализуется в топосах долга, работы и насущных проблем. Для перформативной функции – это топос вступления в должность, а так же топосы законопослушности и достойного лидера [4, 282].

Инаугурационная речь сочетает приемы логической аргументации и выразительные языковые средства. Произносящий речь использует эти средства с целью эмоционально-психологического и прагматического воздействия на аудиторию, взвывая к национальной гордости, патриотизму и высоким нравственным чувствам людей с помощью арсенала концептов, заложенных в национальном сознании и реконструирующих политическую картину мира [15, 205].

Исследователи президентской риторики и инаугурационных речей, в частности, утверждают, что ее можно определить как «политический перформатив», то есть он отражает традиционные ценности и ментальные особенности государства во время перехода и легитимизации президентской власти. Инаугурационный дискурс присутствует «в текстах речей, за которыми встает особое знаковое пространство, во многом определяющее его характер: особая грамматика, особые средства и способы выражения, особые приемы воздействия, определенный круг обсуждаемых вопросов» [16, 193].

Следовательно, можно сделать вывод, что инаугурационному дискурсу характерны все основные черты общеполитического дискурса. Целью инаугурационного дискурса является убеждение граждан страны в том, что президент обладает всеми качествами чтобы вести страну в благополучное будущее, напомнить им об общих корнях, истории и ценностях, которые делают их одной страной. Вместе с тем, инаугурационная речь является еще одним риторическим оружием в арсенале президента, и является конституциально санкционированной президентской речью.

Литература

- 1 James L. Horban, Jr., Rhetorical Rituals of Rebirth // Quarterly Journal of Speech. –1980. – № 66. – С. 282-283.
- 2 Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – Москва, 2002. – № 3. – С. 32–43. – Режим доступа: <http://www.infolex.ru>.
- 3 Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. Москва: Знание, 1991. – 64 с. – С. 6
- 4 Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2000. – С. 270. – 440 с.
- 5 Шейгал Е.И. Инаугурационное обращение как жанр политического дискурса // Жанры речи: Сборник научн.статей. – 2002. – № 3. – с. 205-214.
- 6 Бушев А.Б. Сборник научных трудов «Теория коммуникации и прикладная коммуникация»: Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Ростов-на-Дону, 2004. – № 2. – С. 52-71.
- 7 Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации. – Москва: Центр, 1998. – 352 с.
- 8 Пильгун Е.В. Концептуализация инаугурационного дискурса президентов США // Актуальные вопросы филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков: сборник научных трудов. – 2013. – №1. – С. 92-99.
- 9 Campbell K.K., Jamieson K.H. Inaugurating the Presidency // Form, Genre and the Study of Political Discourse. – Columbia, 1986. – P. 203-225.
- 10 Beasley Vanessa. You, the people: American National Identity in Presidential Rhetoric. College Station: Texas A&M University Press, 2004. – P. 256. – 10 р.
- 11 Инаугурационные речи президентов США от Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша 1789-2001. – Москва: Стратегия, 2001 – С. 10. – 509 с.
- 12 Тамзина А.Т. Проблемы Современной американской президентской риторики. – Абакан: Хакас. гос.ун-т, 2001–154 с. – С. 37.
- 13 Bruce Gronbeck. Form, genre, and the study of political discourse. Ronald Reagan's Enactment of the Presidency in His 1981 Inaugural Address. University of South Carolina Press, 1986. – С. 226-245.
- 14 Joslyn R. Keeping politics in the study of political discourse. // Form, Genre and the Study of Political Discourse. – Columbia, 1986. – С. 316.
- 15 Арютюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с. – С. 205.
- 16 Моргун Е.А. Инаугурационный дискурс: понятийно-терминологические и когнитивно-прагматические основания (на материале инаугурационных речей американских президентов) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2009. – № 2 (4). – С. 192-194.

References

- 1 James L. Horban, Jr., Rhetorical Rituals of Rebirth // Quarterly Journal of Speech. –1980. – № 66. – С. 282-283.
- 2 Dem'yanov V.Z. Politicheskij diskurs kak predmet politologicheskoy filologii // Politicheskaya nauka. Politicheskij diskurs: Istoriya i sovremennye issledovaniya. – Moskva, 2002. – № 3. – S. 32–43. – Rezhim dostupa: <http://www.infolex.ru>.
- 3 Baranov A. N., Kazakevich E. G. Parlamentskie debaty: tradicii i novacii. Moskva: Znanie, 1991. – 64 s. – S. 6
- 4 SHejgal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskikh nauk. Volgogradskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet. – Volgograd, 2000. – S. 270. – 440 s.
- 5 SHejgal E.I. Inauguracionnoe obrashchenie kak zhanr politicheskogo diskursa // ZHanry rechi: Sbornik nauchn.statej. – 2002. – № 3. – s. 205-214.
- 6 Bushev A.B. Sbornik nauchnyh trudov «Teoriya kommunikacii i prikladnaya kommunikaciya»: Vestnik Rossijskoj komunikativnoj assosiacii. – Rostov-na-Donu, 2004. – № 2. – S. 52-71.
- 7 Pocheptsov G.G. Teoriya i praktika kommunikacii. – Moskva: Centr, 1998. – 352 s.
- 8 Pil'gun E.V. Konceptualizaciya inauguracionnogo diskursa prezidentov SSHA // Aktual'nye voprosy filologii, pedagogiki i metodiki prepodavaniya inostrannyh yazykov: sbornik nauchnyh trudov. – 2013. – №1. – S. 92-99.
- 9 Campbell K.K., Jamieson K.H. Inaugurating the Presidency // Form, Genre and the Study of Political Discourse. – Columbia, 1986. – P. 203-225.
- 10 Beasley Vanessa. You, the people: American National Identity in Presidential Rhetoric. College Station: Texas A&M University Press, 2004. – P. 256. – 10 p.
- 11 Inauguracionnye rechi prezidentov SSHA ot Dzhordzha Vashingtona do Dzhordzha Busha 1789-2001. – Moskva: Strategiya, 2001 – S. 10. – 509 s.
- 12 Tamzina A.T. Problemy Sovremennoj amerikanskoy prezidentskoj ritoriki. – Abakan: Hakas. gos.un-t, 2001–154 s. – S. 37.
- 13 Bruce Gronbeck. Form, genre, and the study of political discourse. Ronald Reagan's Enactment of the Presidency in His 1981 Inaugural Address. University of South Carolina Press, 1986. – S. 226-245.
- 14 Joslyn R. Keeping politics in the study of political discourse. // Form, Genre and the Study of Political Discourse. – Columbia, 1986. – С. 316.
- 15 Arutyunova N. D. Yazyk i mir cheloveka. – M.: YAzyki russkoj kul'tury, 1998. – 896 c. – С. 205.
- 16 Morgun E.A. Inauguracionnyj diskurs: ponyatijno-terminologicheskie i kognitivno-pragmatische osnovaniya (na materiale inauguracionnyh rechej amerikanskih prezidentov) // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – 2009. – № 2 (4). – S. 192-194.

Abdilda D.M.,
Dzholdasbekova B.U.

**Genre and structural features of
the novel «In the city of Verniy»**

Әбділда Д.М.,
Жолдасбекова Б.Ә.

**«В городе Верном» романының
жанрлық-құрылымдық
ерекшеліктері**

Абдилда Д.М.,
Джолдасбекова Б.У.

**Жанрово-структурные
особенности романа
«В городе Верном»**

The article discusses the genre originality of the novel by Dm. Snegin «In the city of Verniy». It is analyzed the history of the plot creation and the difficulties in the way of the writing of the work. This article seeks to examine the ratio of fictional characters and real historical figures, who are the heroes of the story. The author reveals the genre and structural features, motives and problems of the novel. It is emphasized that in the novel features of the topicality of the manifested increased attention to the event-author of the narrative. Finally revealed the fact that the writer introduced to the reader the artistic study of historical events that took place in the city of Verniy around in pre-revolutionary years, but refracted through the consciousness of the author and processed in his creative workshop.

Key words: genre, novel, author, characters, motive, issues, plot.

Мақалада Дмитрий Снегиннің «В городе Верном» романының жанрлық ерекшеліктері қарастырылған. Аталмыш шығарма сюжетінің пайда болу тарихы мен шығарманы жазу кезіндегі қызындықтары саралады. Мақаланың басты мақсаттарының бірі шығарманың басты кейіпкері болып табылатын ойдан шығарылған есімдер мен оған сәйкес келетін шынайы өмірдегі тұлғалар есімдерінің арасындағы қарым-қатынасы қарастырылады. Автор романдағы өзекті мәселелерді, мотивтерін және жанрлық-құрылымдық ерекшеліктерін ашып көрсетеді. Мақаланың сонында автор жазушының оқырмандарға реформация карсаңында Верный қаласында және оның төнірегінде болған тарихи оқиғалардың әдеби түрдегі зерттеуін, автордың шығармашылық зертханасында өндөліп, автордың санасы арқылы берілетін туралы қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: жанр, роман, автор, кейіпкерлер, мотив, тақырыбы, сюжет.

В статье рассматривается жанровое своеобразие романа Дм. Снегина «В городе Верном». Анализируется история создания сюжета и трудности на пути создания данного произведения. В статье ставится задача рассмотреть соотношение вымышленных персонажей и реальных исторических лиц, которые являются героями повествования. Автор раскрывает жанрово-структурные особенности, мотивы и проблематику романа. Особо подчеркивается, что в романе черты хроникальности проявились в повышенном внимании автора к событийной стороне повествования. В заключении раскрывается тот факт, что писатель представил читателю художественное исследование исторических событий, происходивших в городе Верноми его окрестностях в предреволюционные годы, но преломленных через сознание автора и переработанных в его творческой мастерской.

Ключевые слова: жанр, роман, автор, персонажи, мотив, проблематика, сюжет.

GENRE AND STRUCTURAL FEATURES OF THE NOVEL «IN THE CITY OF VERNIY»

At the end of the 50s Dmitriy Snegin began work on the novel «In the city Verniy», which originally consisted of three books: «At World's End» (1959), «We are from the Jetisu» (1970) and «Through our hearts» (1979). In an interview with Vladimir Vladimirov writer revealed the reason for the writing of this epic: «Once our neighbor have died. Typically, such a grandfather. Bosom friend of my father. He knew well all revolutionaries ... Pavel Vinogradov. The sign was a Tokash Bokin. Then it was perceived as the most common ... Humble. Careful ... no, not a bolshevik. As if to the Left SRs belonged ... <...> And at the funeral it became clear that for this old man, of Pavel Vinogradov, for Tokash Bokin, other people were driven business truly epic ... <...> And then, and my heart so sick at the thought that burst hour – leave us all of life forever, and nobody after us try to humanly cherished, not protocol to fix everything that was alive generations of our fathers and grandfathers ... <...> and not just anywhere, but here, on my native land Jetisu! That's the problem. And not to plane Semirechensk version of «Quiet Flows the Don». Or bloat Semirechenskytype «Debacle» ... « [1, 211].

In this lengthy quotation – a response to critics of the time such as Yu Plashevskyi, Kogan and others, who argued that D.F. Snegin when writing his epic followed the traditions of the above-mentioned writers. Snegin clearly understood the complexity of the implementation of the plan. His chosen genre allowed art to understand the historical past of the city is true, the events of the revolutionary years. In Soviet literature of the time the novels of this type have been devoted to the revolution and civil war, twenties, collectivization and its genre forms are historical and revolutionary. Perhaps the biggest disadvantage was that the problem-thematic range and the time-space of these works remained narrow, affecting only the social conflicts of the revolutionary time, the period of preparation and accomplishment of the revolution. But, on the other hand, the authors sought to show not only the activity of the masses, the power of revolutionary ideas that transform society in the spirit of socialism, but also historically accurate to reproduce the process of formation of a new personality, to reveal the moral sense of their ideals, to prove that the only goal and the high purpose of man – in the service of the good of the people to realize the need for regularity and appearance at all times, the characters, the meaning of life is

determined not selfish interests but to serve people, altruism.

D. Snegin realized enormously large and difficult work of collecting and studying the materials described era. Adopted writer installed on the accuracy of the factual (whether this description streets Old Faithful or episodic portrait of the hero), he knew of creative processing techniques have helped the writer of the document to re-create with the help of the author's imagination, historical scenes and events. The plot in all three books is based on a genuine connection and interpenetration has been restated in documentary sources, and the fact that, while maintaining the appearance of the real is a fiction writer or a creative interpretation of the documentary background to events. Such a merger is so organically, that only a good knowledge of the real facts allows you to distinguish between the methods of representation. Fictional characters and real historical figures, not only are the heroes of the story, but also to come into contact with each other according to the author.

As Prince A. Bolkonsky and Kutuzov in «War and Peace» Tolstoy, Peter and Brovkin family in the novel A. Tolstoy «Peter», and Gregory Melekhov Podtyolkov, Kudinov, Ermakov in «Quiet Flows the Don» Sholokhov, fictional characters D.F. Snegin Tamyr Asylbek Oralbai and Ivan Kiyankin, teacher Alexander Lidina, prototypes of which were the two well-known revolutionary Verny A. Kocharovskaya and L. Aleksandrov, Aigul wife of Estay, from alash orda Sarymolda Kokenov, a prototype of which a secret agent detective department named Kara Abdilda Kåken with historical characters Pavel Vinogradov, Tokash Bokin, Jacob Szydlow and many others involved in the real historical events. It is no coincidence after the release of the novel «The city Verne» readers debated prototype characters and fictional characters Estay Asylbekov seen concrete historical personality. In the readers' conference an old veteran, «I assured that he personally knew Asylbekov and then that Asylbekov, in the thirty-seventh year, fell victim to Stalin's cult of personality ...» [1, 266]. The writer himself polemically stated: «... But it stake of fictional characters, they are I do not have. I repeat, perhaps, except for the smallest ... » [1, 266].

The illusion of artistic credibility and creates a variety of options ratio artistic writing techniques and documentary text. Author's description continues quote documentary source, or, conversely, an excerpt from the document precedes copyright explanation of the quote is an artistic frame. The document is available in some places retold,

which gives the product of the spontaneity of live narration of the events and heroes. Despite the ideological task, dictated by the laws of the genre of the historical-revolutionary novel, D.F. Snegin builds a story by all the canons of classical realist novel. The trilogy focuses on the formation of a new type of person, so along with the problem of the people and the country's fate raises the question of human destiny, the individual, i.e. the ratio between the historical events and the life of the individual is stored in a familiar, traditional proportions, and this has allowed the writer to adequately use the techniques of «family romance». On the other hand, in the novels it tells about real, historical events that took place in Verny and the surrounding area in 1913-1921's, so the writer introduces in the plot a large number of events (more than 200 actors), which gives the narrative an epic breadth and monumentalism. Epic also said in the beginning of gravity of the writer to the thorough description of the event, rather than the analysis of the essence of what is happening. Features topicality manifested in the increased attention to the event-author of the narrative.

Novelist elect outwardly restrained, emotionally stingy style of the narrative, uses almost subtext psychology, in which the basic principle of self-discovery becomes a hero, giving preferential attention to artistic detail, which carries out cultural features in a visual form is a historic moment, and national character. D. Snegin along with abovementioned challenges facing them in the course of work on the trilogy, paid great attention to the problem of creation of artistic biography of Pavel Vinogradov. As acknowledged by the writer himself, he thought of his characters «just like the real ones. <...> With few exceptions <...> all-all the characters – people from reality itself. They charged her energy. With them I lived and live in the same edge. In the Seven Rivers. And this is where most of the energy of each. <...> Of course, I could not be familiar with Pavel Vinogradov, the protagonist of «the faithful». He died in the thirty-second year. But I have seen and heard Vinogradov. I was then under twenty. I am familiar with his family » [1, 264].

From these «knowledge» and «dating» was born in moderation romanticized hero with «ordinary biography in an extraordinary time,» the man with the dramatic fate, which played a crucial role in the accomplishment of the revolutionary transformation of one of the national borderlands huge Russian Empire. In this context, the significant title of the first book of the trilogy – «At World's End.» For Pavel Vinogradov, the indigenous people of Pskov,

working Putilov plant in St. Petersburg, re-link to the south, in the «Asian prairie» is associated with the «edge of the world»: «How to live in these inconceivable desert and wilderness lands» first narrative phrase takes us into the thick of event 1913: «rainy night Pavel Vinogradov escaped from exile» [2, 33], in addition, it is accompanied by the author's extra-textual commentary, which reported biographical information, «Pavel Vinogradov (1889-1932) – one of the heroes of the novel, active fighter for Soviet power in the Seven Rivers. Born in the village Gridnino Pskov province. The son of a poor peasant, was underherdsman, coachman in a brick factory. After finishing school he worked as a teacher's rural teacher, then studied at the Pedagogical Institute in St. Petersburg. In 1911, he worked at the Putilov factory, where he joined the underground Bolshevik organization. During the revolutionary work he was exiled to the Tomsk province. In 1913 he escaped from exile. He was caught, forwarded to settle in the city Faithful »[2, 535-536]. These protocol-specific, credible references writer gives almost every historical character as they appear in the story. The motif of «end of the world» grows, acquires new details in the narrative appears the motive of «unknown place» as the final destination of escorting exile: the Karakum sands, Naryn region, Semipalatny. The hero does not know that «a secret order from St. Petersburg, received here in advance, it is politically dangerous for the criminal empire, offered on foot to transmit to settle in the city faithful under police supervision» [2, 33], i.e. the faithful marked as the end path. Dmitry Snegin here beats the semantics of the word and gives it a social status. Hero perceives it as «the end of the dream, and, where the hero consciously intended to devote his life.»

The motive of the meeting with the faithful becomes the leading further narration. Perception Vinogradov seen romantically: «On the twenty-seventh day way Vinogradov saw something that just could not believe it. Ahead – the south – rose, embracing half the sky, mountains with snowy peaks sharply defined and subtle at the foot. The mountains looked like a giant wave of bizarre. It's like a long time ago, when in place steppes lapped vast ocean, the mighty tree somewhere rolled from north to south and typing irresistible impetuosity on the Siberian plains, suddenly hit the sky region, violently reared and so it froze, petrified, turned into this powerful, fabulously beautiful mountain range» [2, 39]. Symptomatic appearance of the motif that the hero feels returnees «in the dear home after a long and difficult journey» [2, 40].

The main role in the image of a young revolutionary activities in the provincial town playing household items, repeat that emphasizes their symbolic nature. Vinogradov exiled, freed from the annoying guards and captain Astrakhantsev commits a «rite of dressing,» liberation from old clothes, appears in front of the teacher in vernentsami suit. City life is striking diversity, language diversity and polyphony. Details details emphasize the wretchedness of life surrounding the hero of simple vernentsev their dull routine, a kind of «case» of their existence. Authentically recreated the general atmosphere of the city «on the edge of the world»: the absence of a spiritual uniting people start generates sometimes savage manners of citizens, people lose their sense of living. Their fondness for ridiculous rumors, wild fun, inertia and ignorance indicate the total absurdity of life. And this hero organically hostile environment originate a new consciousness, a new relationship between people, Dmitry Snegin hero carries out his mission: «... to link Bolshevik – the continuation of the revolutionary struggle in the new environment. And he will work hard here ... <...> will fight for the freedom and happiness of the steppe destitute ...» [2, 38].

Snegin uses methods of linear, cumulative, composition: Vinogradov met with someone from the citizens, and it gives the writer an occasion to start a new story about this character (see stories fool Yashka, Family Kiyankinyh story, on Andrei Vorontsov, and the like.). The motive of the ideological and political confrontation is implemented in episodes collision Pavel Vinogradov and gendarmerie captain Astrakhantsev, extraordinary man, which some researchers, in particular VI. Vladimirov, called Verny Samgin. He is intelligent, well-read, perspicacious, skilled in conducting small talk at heart even respects his opponent, but the line of duty and in accordance with their own convictions must let the young Petersburger revolutionary activities and his associates. This story writer brought to its logical conclusion. One of the defining motif of the plot movement is overcome Vinogradov and his like-minded psychological difficulties, and above all of a social nature to the implementation of their tasks party. The leitmotif of the story passes through an international theme – the theme of the Kazakh and Russian friendship, which is realized in a variety of private storylines. Particularly significant plotline of the tragically short life and a bright and revolutionary activity Tokash Bokin.

D.F. Snegin reliably and realistically recreated the character of the non-indigenous character of the epoch, he showed the way to the revolution of the

Kazakh intelligentsia. Compared with other heroes look Vinogradov recreated writer more fully and in detail. But the author, based on the requirements of the historical novel genre, expands the scope of the narrative, yet seeks to give maximum information about the characters faces, even episodic. In some plot episodes shown activity Jacob Szydlow and Luke Emeliov, commander of the First Semirechensk Red Guard Regiment member Military-revolutionary Committee, Stepan Maletina, Alexander Berezovsky, Rudolf Marechek, on the one hand, and their opponents, who considered themselves the time being masters of life, the merchant Pugasov , St. Petersburg valet de chambre, was carrying out a special mission in Vern Zinger Sr. and his son, Christian officer, Commissioner of the Provisional government,

S.R. Shkapskiy, «the prince of the steppe» from the alashorda Kokenov and many others. As you can see, the reader artistic D.F.Snegin presented a study of historical events that took place in the city of Verny and the surrounding area in the pre-revolutionary and revolutionary years, but refracted through the consciousness of the author and processed in his creative laboratory. Versatility and completeness of the image he has made that put their heroes, real and fictional, in the center of historical events, when there is a check for the right to be called a man, when in the course of the collision and struggle exposed the essence of each of them. The writer is historical in the sense that he, himself a direct (albeit young) witness of the era and the people faithfully reproduces historical events, facts, details, the spirit of the time.

References

- 1 Dmitry Vladimirov., Snegin D. His love, memory and word. – Almaty: LLP «Publishing House Kazakhstan», 2003. – 288 p.
- 2 Snegin D. The city Verne: a novel in two books, three parts // Dmitry Snegin. Collected works in five volumes. – Alma-Ata: Zhazushy, 1981. – 544 p.

Әзизова А.О.,

**Мифопоэтика повести Толена
Абдикова «Тозақ оттары
жымындаиды»
«Мерцают адские огни»)**

В статье рассматриваются особенности мифопоэтики одной из последних повестей Толена Абдикова. При раскрытии этой проблемы автор статьи отталкивается от известных концепций о мифе, мифологическом дискурсе и их функциях в художественном тексте. Во главу угла ставится мысль о том, что миф как категория, способная выражать множество смыслов, является текстом в тексте, обладает широкими интертекстуальными возможностями. В статье с этих позиций дана интерпретация повести Толена Абдикова «Тозақ оттары жымындаиды» («Мерцают адские огни» в переводе Н. Сарафанникова). По мнению автора статьи, мифотворчество казахского писателя глубоко индивидуально, его творческое воображение рождает авторский миф, действие в его повести происходит в далекой Америке, хронотоп, несмотря на кажущуюся конкретику, глубоко мифологичен, пронизан мифологическими мотивами и образами. В статье также дана интерпретация двух ипостасей главного героя врача Эдуарда Бейкера, который глубоко несчастен и одинок из-за потери связей со своим племенем.

Ключевые слова: миф, мифологема, мифопоэтика, интертекст, мифологическая структура.

Azizova A.O.

**Mifopoetika of Tolen Abdikov's
story «A hellfire flickers»**

In article features of a mifopoetika of one of the last stories of Tolen Abdikov are considered. At disclosure of this problem the author of article makes a start from the famous concepts about the myth, a mythological discourse and their functions in the art text. The thought that the myth as the category capable to express a set of meanings is the text in the text is regarded as of paramount importance, has ample intertextual opportunities. In article from these positions interpretation of the story of Tolen Abdikov «A hellfire flickers» («A hellfire flickers» in N. Sarafannikov's translation flickers). According to the author of article, a formation of myths of the Kazakh writer deeply individually, his creative imagination gives rise to the author's myth, action in his story happens in far America, a chronotope, despite the seeming reality, is deep мифологичен, is penetrated by mythological motives and images. In article interpretation of two forms of the main character doctor Eduard Baker who is deeply unfortunate and lonely because of loss of communications with the tribe is also given.

Key words: myth, mytheme, mifopoetika intertext, mythological structure.

Әзизова А.О.

**Төлен Әбдіковтың
«Тозақ оттары жымындаиды»
повесінің мифопоэтикасы**

Мақалада Төлен Әбдіковтің соңғы повестерінің біріндегі мифопоэтика ерекшеліктері қарастырылады. Бұл мәселені ашу жолында автор миф, мифологиялық дискурс жайлы және олардың көркем мәтіндегі қызметті жайлы белгілі концепциялардан бастау алады. Миф көптеген мән бере алатын қабілеті бар категория ретінде мәтін ішіндегі мәтін болып табылады, зор интертекстуалды мүмкіндіктеге ие деген ой басты мәселе болып қарастырылады. Мақалада осы көзқарастар түрғысынан Төлен Әбдіковтің «Тозақ оттары жымындаиды» («Мерцают адские огни» Н.Сарафанниковтың аудармасы) повесінің интерпретациясы берілген. Автордың ойынша қазак, жазушысының, мифтік шығармашылығы аса дара, оның шығармашылық, қиялды авторлық мифті жасап шығарады, повесіндегі оқиға алыстағы Америкада өтеді, кеңістік, нақтылығына қарамастан, мифологиялық сарындар мен бейнелерге толы. Сонымен қатар, мақалада бас кейіпкер, өзінің тайпасымен байланысты жоғалтып алғаны үшін жалғыз және ең бақытсыз, Эдуард Бейкердің екі болмысы интерпретацияланады.

Түйін сөздер: миф, мифологема, мифопоэтика, интертекст, мифологиялық құрылым.

докторант PhD III курса Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ainura_28_87@mail.ru
Научный руководитель – д. ф. н. профессор Джолдасбекова Б.У.

**МИФОПОЭТИКА
ПОВЕСТИ ТОЛЕНА
АБДИКОВА «ТОЗАҚ,
ОТТАРЫ
ЖЫМЫНДАЙДЫ»
(«Мерцают
адские огни»)**

В настоящее время миф является одной из популярных многозначных категорий, которая способна «выражать, иллюстрировать, обозначать и символизировать чрезвычайно широкую палитру смыслов. Миф, воспринимаемый и как образ мира, и как понятийная система, может видеться тотальным и всеобъемлющим или фрагментарным и тавтологичным. Даже структурная основа мифа выделяется по-разному: миф – это слово, миф – это повествование, наконец, природа мифа ритуальна, слово вторично, а мифологическое повествование комментарий к ритуальному действию. И каждая из намеченных выше трактовок порождает дополнительные градации» [1, 305].

Классическая философия относится к мифу как символической системе, построенной на архетипах сознания. Структуралисты рассматривают миф как самый частотный прецедентный текст, обладающий самыми широкими интертекстуальными возможностями. Для нас важно мнение, что миф есть конкретно-образный способ мышления, поэтому мифологическая модель мира актуальна для сознания каждого современного человека, его национальной культуры и языка.

При этом мы исходим из литературоведческого определения, что миф есть текст в тексте, который строится из фрагментов, сюжетных линий, образов, метафор другого текста. Его использование свидетельствует о своеобразии эстетического мышления автора, который сознательно ориентируется на архетипы, являющиеся устойчивыми, не раз повторившимися в культуре структурами, поэтому сохранившимися в сознании человека. Такая трактовка мифа позволяет нам рассматривать его как дискурс, который учитывает взаимообусловленность смыслопорождающей формы и функций мифа, его принадлежность к современной социокультурной ситуации, его идеологическую наполненность [2, 118]. Такими особенностями обладает творческое мышление Толена Абдикова, известного казахского писателя среднего поколения, которого исследователи часто называют мифомодернистом из-за его серьезного увлечения мифотворчеством. Миф воспринимается им как универсальная форма осмыслиения действительности. Толен Абдиков – один из немногих писателей-экспериментаторов, ищащих пути расширения своей индивидуальной мифологии. Своеобразие его твор-

ческого метода заключается в том, что он смело совмещает и скрещивает классический европейский и восточный миф, и это приводит к разрушению реалистической формы его текстов. Но надо заметить, что его мифотворчество не является простой комбинаторикой сюжетов, казахский писатель постоянно подчеркивает в используемых мифологических сюжетах их злободневность и актуальность. При этом он раздвигает границы своего текста, делает шаг от реализма к модернизму, что подчеркивается практически всеми исследователями его поэтики.

В творческом сознании Толена Абдикова мифологическая реальность воспринимается как действительный мир, что позволяет автору по-своему интерпретировать мифологические сюжеты и образы и, создавая собственный миф, наполнять их новым смыслом. Таковы функции мифов в повестях казахского писателя, созданных в последние годы – «Парасат майданы» («Разум пылающая война» в переводе Анатолия Кима) и «Тозақ оттары жымындаиды» («Мерцают адские огни» в переводе Н. Сарафанникова). Объектом нашей интерпретации является вторая повесть писателя, созданная на основе переосмысливания древних мифов и легенд.

В повести «Тозақ оттары жымындаиды» («Мерцают адские огни») Толен Абдиков избрал местом действия Америку, где существует уникальное наслаждение европейской культуры и языческих культов индейцев, с одной стороны. И с другой, до сих пор живо представление о том, европейцы представляют привилегированный слой общества, а индейские племена,aborигены этих мест – маргинальную и униженную часть общества. Писатель создал, опираясь на свои знания мифов народов мира, свою мифологическую систему, трансформировав их в соответствии с идейным замыслом. Главным героем является последний оставшийся в живых представитель индейского племени, некогда обитавшего в джунглях Амазонки, врач, бог медицины Эдуард Бейкер. Писатель создает характер этого героя по всем канонам романтического метода: в начале повествования он представлен как признанный гений, имя которого известно во всех уголках земного шара, который может сделать все, кроме сотворения человека из глины. Эту мини-деталь, восходящую к мифам о сотворении Богом всего сущего, нужно иметь в виду, говоря о высоком герое. С другой стороны, Эдуард Бейкер представлен как человек-загадка, у него нет семьи, детей, нет прошлого, нет точного определения его национальной

принадлежности: «Жалпақ құңғұт көзілдірік ки-ген, ұзын бойлы, ерекше тіптік доктор Бейкер. Баласы жоқ, әйелі де жоқ. Ғылымға берілп кет-кеннен деп те айтады. Шын мәнінде медицина «тәңірісі ғой». Араб дейді, еврей деп біреу айтады. Катал, өктем мінезді [3, 142].

Повесть имеет трехчастную структуру: в первой части действие протекает в настоящем, автор знакомит нас с главным героем через второстепенных лиц: сначала доктора Бейкера характеризует старик привратник, знающий его уже пять лет, далее журналист Ливио Палетелли из ЮНЕСКО передает свое впечатление об этой личности, пытаясь понять загадочную душу и поведение доктора, рассказывает ему о своей поездке в Бразилию на Амазонку к аборигенам с целью взять несколько интервью у индейцев. Герой, кажущийся в обычной жизни аскетом, фанатично преданным своему делу, предстает перед итальянским журналистом Ливио Палетелли обладателем несметных богатств, приобретенных неизъяснимыми путями, неким сфинксом, необожителем. Повествователь, используя прием остранения, обращает внимание на детали, которые играют смыслообразующую роль в раскрытии характера главного героя: в начале их беседы за шахматами доктор Бейкер энергичен, скептичен, не поддерживает разговор о том, что главной движущей силой общества должна быть мораль, не осуждает преклонение перед долларом. Они рассуждают о справедливости, о возможностях человека, о четырех составляющих творчества – знании, труде, силе воли и интуиции. Их диалог о глобальной цивилизации, которая принесла с собой смерть многих индейских племен, затрагивает и ранит душу Эдуарда Бейкера, он узнает об исчезновении своего рода: «Араку тайпасынан да бір де бір адам қалмаған. Неден қырылғаны белгісіз, мекенжайлары қаңырап бос қалды» [3, 150]. Его беспристрастное отношение к теме беседы меняется, когда он слышит взволнованный рассказ журналиста об увиденном на Амазонке: брови дрогнули; послышалось нечто; напоминающее стон; подрагивающая рука; словно в некоем внезапном помешательстве; неправильные ходы; побледнел как полотно; вскричал; дрожь в голосе; словно в столбняке; впал в беспамятство (цитаты взяты из повести Толена Абдикова «Мерцают адские огни» в переводе Н. Сарафанникова:4). Эти детали полисемантичны и служат средством раскрытия тайны доктора Бейкера, способствуют переходу к следующему сюжету, появление которого повествователь

«объясняет» при помощи ирреальных видений доктора: ему вместо стоэтажных нью-йоркских небоскребов, многоустья толпы поклонников предвиделось нечто иное в виде какого-то забытого, считавшегося вовсе умершим маленьского существа [4, 254].

Толен Абдиков использует в этом сюжете иные, отличные от казахской и тюркской мифологии этнокультурные формы мифов, адаптирует экзотический для казахского читателя мифологические сюжеты, создает авторскую мифологическую картину, приспособив для этих целей распространенные сюжеты и образы мировой мифологии.

Главным героем второго сюжета, вызванного доктором Бейкером из глубин своей памяти, является Кияку, представитель индейского племени араку на берегу золотоносной реки на лоне сказочно богатой и девственной природы. Показан совершенно особый мир – мир маленького народа, отважных воинов и охотников, народа, обладающего своими верованиями, своей удивительно глубокой философией жизни, ярко и драматично выраженным чувством заботы и ответственности старших за младших, ответственности каждого за судьбу своего племени. Много внимания уделено духовному миру героев, их вере, культу, столь органично связанному с традиционными занятиями араку.

Пространство и время в этом сюжете о жизни индейского племени мифологично, хотя, на первый взгляд, отличается конкретностью, этнографической точностью, но мы понимаем, что все же это не географические объекты Амазонки, а мифологизированные пространственно-временные образования, где деревня араку – свое, а то, что за рекой, где мерцают огни, – адское, место нечистое; пространство западное, чужое, таинственное и непостижимое – воспринимаются индейцами в инфернальном ключе. Их представления о мире пропитаны мифами и легендами, сознание определяется идеей двоемерия. Столкновение мира индейцев, живущих по законам природы, с непознаваемым, чужим осуществляется на пространственном уровне.

Мифологический сюжет определяется действиями героев повести, поэтому тот или иной персонаж наделен такими чертами, которые обладают устойчивой мифологической символикой, что позволяет говорить об их архетипичности. К примеру, шаманы – носители тайн природы, отец Кияку – мудрый целитель-ясновидец Чоро, допущенный до тайн трехликой богини Луны, дом, один из древнейших архетипов

в человеческой культуре. Большую смысловую нагрузку выполняет в этом сюжете мифогема белого человека и проклятого золота, сюжетообразующие функции выполняет мифогема адских огней, о которых предупреждает аракуанцев старый Янумаку. Этот образ далеко не однозначный, Толен Абдиков подчеркивает и его социальную сущность: архетип адских огней воплощен в мифе, созданном этим героям как предупреждение об апокалипсисе. Янумак рассказывает о том золотом времени, когда племена араку были хозяевами северного золотоносного берега реки. И берега, и вода этой реки были золотыми. И воздух чище от злых духов, а люди не знали, что такое смерть и болезнь, жили в мире и согласии. Однажды появился бледнолицый человек в одежде, прилипшей к телу, за ним пришли огнедышащие демоны. Араку отступили в недоступные леса. По мнению старца, появление белого человека снова – «недобрая примета...» [4, 276].

Как видим, Толен Абдиков активно использует мифопоэтическую традицию, прибегая к таким образам и мотивам, хранящимся в мифологических закромах мировой культуры, которые обладают архетипической глубиной. Мифологическая структура его модели мира представлена мировой мифологией, но он творчески переработал и трансформировал мифы, адаптировав их для эстетического восприятия, прежде всего, казахским читателем, то есть мифопоэтическое начало в художественном мире этой повести обусловлено авторским миросозерцанием.

Повествование о шести годах жизни маленького индейца Кияку, беззащитного и боязливого, любимого старшими, матерью и отцом, необходимы для оценки главного героя, взрослого Эдуарда Бейкера, для понимания исторической сути этой личности, для раскрытия его подлинной трагедии. Маленький Кияку счастлив в своем мире, полном гармонии и чистоты, в этом истоки его душевной чистоты и жизненной стойкости: «Анасынан шыр етіп жерге түскенде әкесі оған Кияку деп ат қойды. Әкесі Чоро осы төңірекке әйгілі бақсы болатын. Барлық сәбілер сияқты ол да сүйкімді болды. Екі жасында оны көрші үйдің өзімен жасты бұйра бас қызымен атастырыды. 5-6 жасар шамасындағы кіп-кішкентай, ап-арық индеец бала» [3, 153].

Кульминацией этого сюжета, полного мифогем, является исполнение предвидения старого Янумаку: «Тозақ оттары жымындаиды». Гибель всех соплеменников происходит на глазах маленького Кияку, который дал клятву пожертв-

вовать собой за народ араку. Он проходит через все испытания судьбы: теряет всех близких, попадает в руки золотоискателей; спасается от их пуль, когда они его делают живой мишенью; бросается с обрыва и долго плывет под водой, выдерживает испытание голодом и жаждой; полуживым оказывается на каучуковой фабрике и попадает в добрые руки негра Перри, получает новое имя Эдуард. Когда погибает его приемный отец, находит работу, поступает в колледж при университете, под руководством другого одинокого гения от науки Джорджа Бейкера начинает служить медицине и посвящает свою жизнь спасению многих людей: «Мортен неше адамды тірліткенін естіп пе едіңіз?» [3, 143].

В глубине своей памяти Бейкер хранит клятву маленького Кияку, данную своему отцу служить всю жизнь племени араку: «Мен араку тайпасынан шыққан Ұлы бақсы Чоро баласы Кияку, араку жұрты үшін құрбандыққа әзірмін! Бұқіл бақсылық ғұмырымды аракуларға арнаймын» [3, 173].

В третьей части повести герой, вернувшись из своих воспоминаний-видений и превратившийся вновь в известного доктора Эдуарда Бейкера, отправляется в родные места. Им движет чувство причастности к происходящей на глазах цивилизованного общества трагедии, горькое осознание своего одиночества, оторванности от родного и кровного и довлеющее над ним проклятие обреченного на вечное одиночество гения. никто не в состоянии понять его отъезд в Бразилию, даже домашний слуга, заметивший перемену в его душевном состоянии, решил, что здесь замешана женщина. Окружающими и властями его приезд на родину был воспринят как при чуда избалованного славой человека: он просит познакомить его с последними представителями из оставшихся в живых индейских племен. Для миссионеров проблема индейцев кажется банальной, исчезновениеaborигенов они называют естественным процессом, не требующим никакого вмешательства извне. Увиденное потрясает доктора Бейкера, а эпизод исполнения сорока молодыми индейцами походного ритуального танца заставляет его почувствовать себя вновь индейцем, как в те далекие дни. Смысл мифологемы этого ритуала заключается в выражении непобедимого духа поверженных, изгнанных с родных земель индейцев, которые пробуждаются, как и давно позабывший язык своих сородичей доктор, под барабанный ритм, и в их глазах огонь ненависти и гнева, искры кровавой мстильности. Но в обычной жизни индейцы слом-

лены и изнеможены, обречены на вымирание. Эта мысль красной нитью проходит через весь сюжет третьей части. Доктор Бейкер достиг цели своего путешествия вглубь Амазонки, нашел последнее пристанище своих соплеменников, встретился с последним представителем своего племени, но не смог вылечить этого незнакомого и в то же время последнего родного человека: «Кереует үстінде мойны мен иығын қызылмен бояған, мәндайына, жағына, иегіне жасыл бояумен қос сызық нокат жүргізген, елuler шамасындағы индеец жатыр, араку тайпасынан қалған ең соңғы адам. Тұн ортасы жалғыз индеец доктор Бейкердің алдында біржола көз жұмды» [3, 202]. Эту встречу можно назвать кульминацией всей повести: она приносит доктору Бейкеру радость, счастье и надежду и в то же время огромное разочарование и единственную неудачу в его врачебной практике. Он помнил, что в детстве эту болезнь лечил его отец, великий шаман Чоро, пробовал научить сына, но не успел. Кияку-Бейкер продолжил дело своего отца, но, оторванный от своей естественной среды, забыл многое из тайн природы. Он не смог вырвать из лап смерти своего последнего сородича и остался один на белом свете. Молодой врач знает причину этой неизвестной тропической болезни, которую считает наследственной. И, не зная о принадлежности Бейкера к этому племени, кратко излагает трагедию племени, упомянув и об знаменитом захарапе, отце доктора. Всесильный Эдуард Бейкер, бог медицины, спасший жизнь не одному человеку, не смог сотворить чудо – спасти последнего аракуанца. Но трагедия заключается и в другом: доктор даже не думает о том, что последним представителем этого индейского племени является он сам.

Исследователи поэтики этой повести отмечают игру слов Бейкер и бекер, построенных на созвучии английской фамилии Бейкер и казахского «бекер» (напрасный). Думается, Толен Абдиков создает свой миф о том, что без своего народа любой гений – мертворожденный ребенок. Другие критики отмечают действенность приема аллюзии: несмотря на то, что сюжет разворачивается в дебрях Амазонки, его нетрудно соотнести с нашей историей и увидеть отголоски трагедии казахского народа, пострадавшего от колонизаторской политики царской России. Повесть Толена Абдикова повести «Тозақ оттары жымындаиды» («Мерцают адские огни») в силу своей мифопоэтической природы дает возможность для продолжения диалога с читателем.

Литература

- 1 Можаева А.Б. Миф в литературе XX века: структура и смыслы // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М.: ИМЛИ РАН, 2002. – С. 305-331.
- 2 Макаров М. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
- 3 Әбдіқұлы Т. Тозақ оттары жымындаиды // Әбдіқұлы Төлен. Оң қол. Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 141-203 бб.
- 4 Абдикулы Т. Мерцают адские огни // Абдикулы Т. Разума пылающая война: повести, рассказы, пьесы. – Астана: Фолиант, 2013. – С. 232-342.

References

- 1 Mojaeva A.B. Mif v literature XX veka: struktura i smysly // Hudojestvennye orientiry zarubejnoj literatury XX veka. – M.: IMLI RAN, 2002. – S. 305-331.
- 2 Makarov M. Osnovy teorii diskursa. – M.: Gnozis, 2003. – 280 s.
- 3 Abdikuly T. Tozak ottary jymyndajdy // Abdikuly Tolen. On kol. Povester men angimeler. – Almaty: Atamura, 2002. – 141-203 bb.
- 4 Abdikuly T. Merzajut adskie ogni // Abdikuly T. Razuma pylajushaja vojna: povesti, rasskazy, pjesy. – Astana: Foliant, 2013. – S. 232-342.

Аккузова А.А., Ақкөзов А. А.

Коммуникативтік тілдесім тоналдылығының коннотаттық-прагматикалық ерекшеліктері

Мақалада коммуникативтік тілдесім тоналдылығының коннотаттық-прагматикалық ерекшеліктері қаралырылады. Біз үшін ең маңыздысы тілдік тұлға мен оның қатысымдағы әріптесіне қатысты қарым-қатынасы туралы ақпаратпен байланысты. Сондықтан да мұндай маңыздылық түрін біз прагматикалық деп атайдыз. Прагматикалық маңыздылық мәселе сөйлеу тілдесімінің тоналдылық категориясымен тығыз байланысты. Тілдесім тоналдылығы сөйлеу тілдесіміне қатынасатын адамдардың өзара қарым-қатынасын білдіретін прагматілтанымдық категория және бұл категория арқылы тілдесім құрау үшін қажетті тілдік тәсілдер іріктеліп, айтылымның тілдік құрылымы жасалады. Бұл категорияның пайда болуына тілдік жүйенің вариативтілігі әсер етіп, нақты бір қатысымдық, акт жағдайында сөйлеуші тілдік бірліктерді тандаумен қатар, өзі білдіретін тоналдылықты да есепке алады. Сонымен тілдесім барысында сейлеушінің санаында өзінің сұхбаттасуышына қатысты белгілі бір ақпарат пайда болады: жасы, ұлты, кәсібі, мамандығы, әлеуметтік мәртебесі және т.б. Сондықтан да қатысымға қатысу кезінде сейлеуші міндетті түрде өзінің қатысымға қатысушымен қандай қарым-қатынаска тұсу мүмкіндігін ескере отырып, сөйлеу тілдесімінің тоналдылығына сәйкес тілдік бірліктерді пайдаланады.

Түйін сөздер: коммуникация, адресат, парадигма, прагматика, стереотип.

Akkuzov A.A., Akkuzov A.A.

Communication connotative and pragmatic features of conversation tonalities

The article considers with the communicative pragmatic connotative painted especially conversation. For us the main thing is his personality and language skills associated with communication. Therefore, the type that we call pragmatic closely linked to the tone category. Speaking of the speech tone in relations between Lyudmila found access to pragmatic categories that makes communication an important, necessary and reasonable in its structure. If you choose this category accounted for all: the variability of its choice of language means and significance in the choice of tonality. During this type of communication in the mind of the speaker relative to its companion show information: age, ethnicity, occupation, profession, social status, etc. Thus, mandatory participation in the communicative voice used this voice tonality situation and the corresponding linguistic units.

Key words: communication, addressee, paradigm, pragmatics, stereotype.

Аккузова А.А., Аккузов А.А.

Коммуникационные коннотативно-прагматические особенности тональностей разговора

В статье рассматриваются коммуникативно коннотативно окрашенные прагматические особенности разговора. Для нас главным является личность и его языковые навыки связанные с общением. Поэтому тип, который мы называем прагматическим тесно связан с категорией тональности. Говоря о тональности речи в отношениях между людьми обнаруживается доступ к прагматической категории что делает общение важным, нужным и доступным по своей структуре. При выборе этой категории учитывается все: его вариативность выбор языковых средств и значимость при выборе тональности. Во время подобного рода общения в сознании говорящего по отношению к его собеседнику появляется информация: возраст, этническая принадлежность, род занятий, профессии, социального статуса и т.д. Таким образом, обязательное участие в коммуникативной речевой связи употребляется данной речевой ситуации тональности и соответствующие языковые единицы.

Ключевые слова: коммуникация, адресат, парадигма, прагматика, стереотип.

¹Әл-Фараби атындағы Қазак ұлттық университетінің I курс PhD докторанты,
Қазақстан, Алматы; ²Қазақстан инженерлі-педагогикалық
Халықтар достығы университеті ф. ғ. к., доценті, Шымкент, Қазақстан,
e-mail: a.a.a._1990@mail.ru, ассоцов_6804@mail.ru
Ғылыми жетекші – ф.ғ. д., профессор Ж.А. Манкеева

КОММУНИКАТИВТІК ТІЛДЕСІМ ТОНАЛДЫЛЫҒЫНЫҢ КОННОТАТТЫҚ- ПРАГМАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адамның сөйлеу әрекеті өте күрделі құбылыс. Ол адам тәрбиесінің ерекшеліктерімен, туған жері мен білімімен, ортасымен, сонымен бірге әлеуметтік жағдайы мен ұлттық болмысымен байланысты. Демек, сөйлеу әрекетінде тілдік тұлғаның барлық табигаты көрініс береді. Тіл иесінің сөйлеу әрекеті сол қоғамның ұжымдық санасында қалыптасқан сөйлеу стереотиптерінің ықпал етуімен құралады. Ол адам көрінісін ерекше тұлғасы ретінде ұлттық тілді игеруіне сәйкес бірте-бірте қалыптасады және еліктеу мен сәйкестендіру секілді психикалық тетіктер арқылы жүргізіледі. Мәселен, бала өзінің қасындағы адамдардың көптеген айтылымдарын қабылдау арқылы лексикалық қорын жаңа тілдік бірліктермен толықтырумен қатар, олардың қолдану шарттары мен аясын менгереді. Сөйлеу қызметі мен сөйлеу әрекеті бір-бірін толықтырып тұратын тілдік тұлғаның басты категориялары болып саналады.

Ғалым Р.А. Авакова: «Адамзат қоғамы әлем, дүние, коршаған орта туралы барлық мағлұмат лингвистикалық каналдар арқылы беріліп, сонда сақталатынына көз жеткізеді. Адам сөз дүниесінде өмір сүреді, орасан зор мағлұммattарды адамзат сөз арқылы менгеріп, сөз арқылы түсіне алады. Сондықтан да адамның тұлға ретінде жетіліп, өсуі сөзді қаншалықты дәрежеде менгеруіне, сөз мәдениеті мен шеберлігін қаншалықты біле-тіндігіне тікелей тәуелді. Адамның қоғамдағы орны сөз әлемін менгеру дәрежесіне тіл құпиясы мен сырын қаншалықты ұғынуымен байланысты», – деп көрсетеді [1, 32].

Коммуникация үдерісінің табысы қарым-қатынасқа қатысушылардың аялық білімдері қаншалықты сәйкес екендігіне, әнгіме тақырыбы жайлы олардың түсініктеріне, көзқарастарына, олардың жеке және ұжымдық тәжірибесіне байланысты. Әртүрлі мәдениет өкілдерінің бірін-бірі түсінуі қынырақ, себебі олардың әрқайсысының санасында өз мәдениетінің белгілері бекітілген. Сондықтан сәтті қарым-қатынас жасаудың кепілі қатысымдағы адресаттың санасында қажетті білімді оятуға тұртқи болатында тілдік бірліктерді таңдай қабілеті болып табылады. Коммуникация бойынша серіктесінің білім деңгейін білмеу қарым-қатынастың сәтсіздігіне алып келуі ықтимал.

Тілдегі маңыздылық ұғымы бірнеше түрде болуы мүмкін: парадигматикалық, синтагматикалық, деривация-

лық, темпоралдық, статистикалық, стильдік, семантикалық, формалдық, фразажасалымдық және т.б. Біз үшін ең маңыздысы тілдік тұлға мен оның қатысымдағы әріптесіне қатысты қарым-қатынасы туралы ақпаратпен байланысты. Сондықтан да мұндай маңыздылық түрін біз прагматикалық деп атайды. Соңғы кездері тіл білімінде «прагматика – тілдік тұлғалар қолданысын және мағыналарды тілдесім жағдаяты мен сөйлеу актілер түрлеріне байланысты зерттейтін тілтанымның бір бөлімі» (В.Г. Гак) ретінде анықталып жүр. Яғни прагматикалық аспект лексика бірліктерін сөйлеу актілеріне қызмет етуі, қатысым мақсатының жүзеге асуы, тыңдаушыға белгілі әсер етуі тұрғысынан қарастырады.

Ғалым Н. Үәлидің пайымдауынша: «Прагматика – тілдің өмірдегі қолданысын, оның ұжымдық тәжірибеде жүзеге асуын көрсетеді. Ал, мұның өзі ұжымның өмір заңдылықтарымен, тілді қолдаушының психологиясымен, дүниетанымымен, оның когнитивтік базасымен, мәдени стереотиптерімен, ұлттық дәстүрмен байланысты. Сөйлеушінің алдына қойған мақсатқа жетуі, оның коммуникативтік діттемін тыңдаушының дұрыс ұғынуы (интерпретациялауы), ой елегінен дұрыс өткізуі тілдесудің ойдағыдан өтүінің негізгі критерийі болып саналады» [2, 137]. Прагматика тілді нақтығылымдар тұрғысынан, тілдік таңбалар жүйесі және коммуникация әрекетті жүзеге асуру құралы ретінде қарастырады.

Біздің ойымызша, лингвопрагматиканың басты зерттеу нысаны субъектімен тікелей байланысты сөйлеу ұғымы болып табылады. Ал прагматикалық маңыздылық субъектінің сөйлеуінде «адам факторының» көрініс беруімен айқындалады. Г.О. Винокурдың пікірінше: «прагматикалық маңыздылық тілдік тетіктің өзінен өзі емес, сол тілге ие қоғам арқылы іске қосылатынымен байланысты» [3, 221]. Прагматикалық маңыз екі бірдей құрделі құбылыс негізінде қалыптасады: сөйлеу қызметі және сөйлеу әрекеті.

Көп жағдайда, прагматикалық маңыздылық субъектінің ерігі, ниеті мен қалауына тәуелсіз беріледі, яғни ол жүйке жүйесінің жетекші деңгейінің қадағалауынсыз жүзеге асырылады. Сондықтан да прагматикалық маңыздылық, негізінен, адамның сөйлеу әрекетінен туындаиды. Ол субъектінің сол қоғамның сөйлеу стереотиптерін игеруіне байланысты, яғни түйсіктік деңгейде, сөйлеудің даму үдерісімен қатар жүретін білім мен тәрбие алу барысында қалыптасады.

Мәселен, айтылымның прагматикалық маңыздылығы лексикалық, сөзжасамдық және синтаксистік тәсілдер арқылы айқындалуы мүмкін: « – Сіздер неге үндемейсіздер, таныстыныздар ма? Япыр-ау, мен де сенімен таныспаптын гой, «Хасен» – деді ол Мақсұтқа қолын созып. – Ал енді Мақсұт екеуін танысындар, меніште танысқанда тұрган дәнеңе де жок» [4]. Бұл айтылымдарда қолданылған лексикалық, сөзжасамдық және синтаксистік құралдар сөйлеу субъектінің молдау екендігін анық көрсетеді.

Прагматикалық маңыздылық мәселесі сөйлеу тілдесімінің тоналдылық категориясымен тығыз байланысты. Өйткені тоналдылық (ол кейбір ғылыми әдебиеттерде «регистр» деп те аталады) категориясы прагматикалық күштерді айқындаиды. Алайда бұл күштер сөйлеушіден емес, оның тыңдаушының интеллектуалдық әлеуетіне, эмоционалдық қалпына, әлеуметтік мәртебесіне баға беруінен туындаиды. Мұндай күштердің болуы ешбір күмән келтірмейді, себебі адам не туралы айтса да, оның сөзі тыңдаушыға, оның ұғынуына, оған әсер етуге бағытталады.

Тілдесім тоналдылығы сөйлеу тілдесіміне қатынасатын адамдардың өзара қарым-қатынасын білдіретін прагматілтанымдық категория және бұл категория арқылы тілдесім құрау үшін қажетті тілдік тәсілдер іріктеліп, айтылымның тілдік құрылымы жасалады. Бұл категорияның пайда болуына тілдік жүйенін вариативлігі әсер етіп, нақты бір қатысымдық акт жағдайында сөйлеуші тілдік бірліктерді тандаумен қатар, өзі білдіретін тоналдылықты да есепке алады.

Ғалым Н. Үәлидің пікірінше: «Коммуникацияға қатысушылар – сөз субъектілері, яғни адресант пен адресат, ал тілдік емес мәнділіктер дегенде, біріншіден, сөз құрылымын ситуациямен, яғни сөз субъектілерінің әлеуметтік мәртебесі, жас ерекшеліктері, жыныс айырмашылығы, таныс/бейтанастығы, тілдік қатынастың ресми/бейресмилігі т.б. жайттармен, екіншіден, ең бастысы, сөз құрылымын, сөз субъектілерінің когнитивтік санасымен, яғни білім, түсінү, түсінү, ойлау (ұғым, пайымдау, ой қорыту) т.б. өзара байланыста қаруа негізге алынады» [2, 33].

Бірақ әлге дейін тоналдылық түрлерінің жіктемесін жасауда ғалымдар арасында бірізділік жоқ. Оларды топтастырып келтіретін болсақ:

1) Симметриялық, асимметриялық немесе ресми, бейресми қатынастар (Т.Г. Винокур, А.Д. Швейцер, Л.Г. Веденина);

2) Әлеуметтік-мәртебелік, әлеуметтік-рөлдік және жеке қатынастар (Э.С. Азнаурова, В.И. Карасик және т.б.);

3) Салтанатты, бейтарап, күнделікті бейтарап, дөрекі және тұрпайы тоналдылық (Е.Ф. Тарасов) [78, 273];

4) Дөрекі, еркін, бейтарап, формалды, жоғары тоналдылық (Л.С. Бархударов) [5, 111].

Жоғарыда келтірілген тоналдылық түрлерінің жіктемелерін талдай отырып, біз мынандай шешімге келдік. Сөйлеушінің коннотаттық мағынасы бар сөздер мен фразеологиямдерді тандауы қатысымға қатысуышылар арасындағы сөйлеу тілдесімінің ресми деңгейіне байланысты. Сондықтан біз зерттеуімізде тоналдылықтың негізгі үш түрін ажыратып көрсетеміз:

- ресми;
- бейресми;
- бейтарап.

Сонымен ресми тоналдылық қоғамдық маңызы бар, іскерлік мәселелермен айналысадын адамдардың арасында орнатылады. Олар уақытша өздерінің жеке қасиеттерінен бастартып, дәрежелеріне сәйкес әрекет етеді. Тоналдылықтың бұл түрі сөйлеудің қисының, нақтылығын, дәлдігін, тілдік құралдар қолданысында үнемділікті талап етеді және коммуникацияда ол өте сирек кездеседі. Мұндай тілдесім, әдетте әскери адамдар арасында жүргізіледі, өйткені әскери тілдесімінің басты ерекшелігі адамдар қатынастарының жоғары стандартылығымен сипатталады.

Ресми жағдаяттарда ең жиі қолданылатын тоналдылық түрі мағынасында эмотивтік және бағалауыштық сыңарлары бар бірліктер арқылы беріледі. Мысалы: «Бұл – сөйлеуге сөз таппагандықтан емес, келелі бір әңгімені неден, қалай бастауды білмегендіктен туған жай еді.

– Бұйрық деген осы еken де, – деді әлден соң Карекенмен бірге келген қария сөз бастап. – Құдай бұйыртса, міне, сіздер мен біздер жекжат болдық. Өкінгеннен не пайда, енді қалғаны куаныш қой біздерге. Бәріміз де қыз өсіріп отырымыз» [4].

Бұл айтылымдардың авторы коннотаттық сыңары бар томендегідей сөздерді қолданады: өкіну – «көңілі толмау, қабыргасы қайысу», куаныш – «шаттық, көтеріңкі көңіл». Бұлардың ішінде эмотивтілікті, экспрессиялықты немесе бейнелілікті білдіретін бірде-бір ауызекі немесе тұрмыстық тілге тән сөз жоқ, бірақ соншалықты ресми де емес, өйткені айтылым авторы өзінің коммуниканттына қатысты жеке қарым-қатынасын (құрмет, қадір, ішкі ойын) көрсетеді.

Тоналдылықтың бейресми түрінде қатысымға қатысуышылар көбіне достар немесе құрдастар, бір отбасының мүшелері т.б. болып табылады. Мұндай тілдесім барысында адамның жеке тұлғасының бүкіл қыр-сыры мен мінез-құлқының түрлі жақтары көрініс береді. Сұхбаттасуышылар сөйлеу нақтылығын, қисының қатаң сактауды қажет етпейді, керісінше ауызекі стильге тән түрлі эмоциялық, экспрессиялық, бағалауыштық және бейнелі компоненттері бар сөздер мен фразеологиямдерді қолдануға бейім келеді. Бейресми тоналдылық барысында негізінен эмоцияның үш түрі айқын көрініс табады:

- 1) Кемсіту (қорлау, намысина тиу);
- 2) Сырластық-достық;
- 3) Дөрекі (жөнсіз).

Бұл ретте бағалау категориясының маңызы зор. Өйткені тіл зерттеушісі Қ.Есенова атап көрсеткендей: «Бағалауды эмоционалды немесе рационалды деп бөлу оның құрамында эмотивті компоненттің болуына немесе болмауына байланысты. Эмоционалды бағалау субъектінің объектіден алған әсерінен туындауды да, әртүрлі эмотивтер (одагайлар, көңіл күй одағайлары) арқылы көрініс табады. Ал рационалды бағалау субъектінің назарына түсken объектіге жағымды, жағымсыз, орынды, орынсыз, пайдалы, зиянды, қолайлы, қолайсыз, икемді, икемсіз т.б. деп сипаттай баға беруінен көрінеді. Бұл екеуі (эмоционалды, рационалды) бір-бірімен тығыз байланыста қаралады» [6, 172].

Бейресми тоналдылықтың кемсіту түрінде жек көрушілік, менсінбеу, жақтырмау және т.б. эмоциялары беріледі. Көбіне стильдік төмен, әдепсіз, тұрпайы сөздер мен фразеологиямдер қолданылады. Мысалы:

«– Эй, Қатира, тәубә деп сөйле, тәубә деп, – деді үй иесі Қалампыр. – Немерещ болмаса неменең қадірлі сенің. «Құдайдың берем десе баласы жоқ па, жіберем десе бәлесі жоқ па» деген, алла көріне алып жүрсе қайтесін» [4].

Бұл айтылымдарда кекету эмоциясын білдіріп, тілдесімінің кекету, басу айту, «жаман айтпай, жақсы жоқ» тоналдылығын қалыптастыратын бірқатар бірліктер қолданылған: әй, тәубә деп сөйле, «Құдайдың берем десе баласы жоқ па, жіберем десе бәлесі жоқ па.

Ал бейресми тоналдылықтың сырластық-достық түрі өте жақын немесе таныс адамдар арасында орнатылып, сұхбаттасуышыға қатысты тілекестік, жақсылық тілеушілік, макұлдау, жылы шырайлылық қатынасты білдіреді. Бұл тілдесім еркелету, мейірімділік, нәзіктік, сүйіспеншілік, махаббат т.б. эмоцияларды білдіретін

сөздер мен фразеологизмдер арқылы құрылады: «Алладан да, адамнан да үміт үзіп отырған шақта келіні жерік болды. Содан бастап шағын ауылдың аузында Жайбасардың әйелі. «Құдай тілеуін беріп, өшкен үмітін қайта жаққан еken бейшараның. Бір атадан қалған жалғыз тұқ әді, көп әулие-әнбілердің бір шапағаты тиғен ғой» деп әркім әрқалай қуаныш білдіруде» [4].

Жоғарыда келтірілген мысалдарда таңдану, сүйсіну, қуану эмоциясын білдіру мақсатында мынандай тілдік бірліктер қолданылған: Құдай тілеуін беріп, өшкен үмітін қайта жаққан, шапағаты тиғен ғой.

Дөрекі, жөнсіз тоналдылық түрі бөтен, бейт-аныс адамға қатысты орынсыз айтылған жағымсыз эмоцияны айқындайды. Мысалы:

«Оның әлденеге батылсыздынып, сипактап тұрғанын аңғарған Мақсұт, кабинаның есігін ашты да:

– Иә, не айтпақсың, Хасен? – деді.

Ол бар батылдығын жинап алған болды да:

– Саған көп рахмет, Мақсұт, маған жүре бे-руіме бола ма, асығыс едім, бастық туске дейін,... ім... жет, – деген еді, – бұған қалай қарайсың? – деді күмілжи сөйлеп.

Хасеннің тап мынадай зымияндығы Мақсұттың ызасын келтірді. Мақсұт одан мұны мүлде күтпеген еді. Әйтсе де ол, қайтер екен деген оймен:

– Жарайды, өзің біл, – деді.

Ешнәрседен тайынбайтын Хасен бұл келісімге мейлінше риза болған кейіппен ыржия күлді де:

– Мынау балоныңның ақшасы, барым осы еді, – деп, оған жиырма сом ұсынды.

Ашуға бұлыққаннан не дерін білмеген Мақсұт, кабинадан атып шығып, қолындағы ақшасын жұлдып алды да, оның бетіне салып жіберді» [4].

Бұл мысалда ашулану тоналдылығына тән тілдік бірліктер қолданылған, бірақ олар сөз болып отырған адамды қорлау мақсатында емес, өзіне тиімді жағын ғана ойлаудың болып отыр. Сондықтан да тоналдылықтың бұл түрі жөнсіз, әдепсіз, дөрекі деп аталады.

Бейтарап тоналдылық тілдесімінде коннотаттық мағынасы жоқ сөздер мен фразеологи-

змдер қолданылады. Яғни айтылымдарда ешбір эмотивтілік, бағалауыштық, экспрессиялық және бейнелеуіштік коннотациялар болмайды:

– Қашаннан бері мұндасың? – деді.
– Үш сағаттан бері.
– Тросың бар ма?
– Мынадан басқа ешнәрсе жоқ, – деп жігіт тот басқан 3-4 құлаштай сымды көрсетті» [4].

Сонымен тілдесім барысында сөйлеушінің санасында өзінің сұхбаттасуышына қатысты белгілі бір ақпарат пайда болады: жасы, ұлты, кәсібі, мамандығы, әлеуметтік мәртебесі және т.б. Сондықтан да қатысымға қатысу кезінде сөйлеуші міндетті түрде өзінің қатысымға қатысушымен қандай қарым-қатынасқа түсү мүмкіндігін ескере отырып, сөйлеу тілдесімінде тоналдылығына сәйкес тілдік бірліктерді пайдаланады.

Яғни: «Адресат факторын ескеру сөздің (речь) тілдік құрылымына енетін таңбаларды дұрыс, тиімді, діттеген мақсатқа орай таңдауга ықпал етеді. Когнитивтік санасында белгілі бір ой-пікір, сезім тілдік тұрғыдан объективтенгенге дейін адресант адресаттың әлеуметтік статусы, жас, жыныс ерекшелігі, таныс, бейтаныстыры т.б. жөнінде азды-кепті «байыпта» алады. Адресант-автордың бұл «байыптауы» коммуникацияның құрылымына кіреді. Адресат факторы әсіресе сөйлеген (жазған) сөздің орындылығы деген коммуникативтік сапаны айқындаған тұрады. Сөйлеген (жазған) сөздің тілдік құрылымы қаншалықты дұрыс, шеберлігі жағынан мінсіз болғанмен, адресат факторының ескерілмей қалуы сөздің коммуникативтік сапасын төмендетіп, тілдік қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін» [2, 37].

Адамзат жаратылышы өзін қоршаган ортадағы, табигат-әлемдегі кез келген құбылыска, бір-біріне бей-жай қарай алмайтыны, эмоциялық, экспрессиялық, әсер етушілік мінезімен ерекшеленеді. Ол өз санасындағы құндылықтарды тану жүйесін мақсатты түрде іске қосу арқылы әрбір құбылыстың ішінен ерекше маңыз іздел, оны өз танымы бойынша таңбалап, нәтижесінде бағалаудың интеллектуалдық көрсеткішін береді.

Әдебиеттер

- 1 Авакова Р.А. Қазақ фразеологизмдерінің семантикасы. Филол.ғыл.док.дисс. – Алматы, 2003.
- 2 Үәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. Филол. ғыл. док. дисс.: 10.02.02. – Алматы, 2007. – 450 б.
- 3 Винокур Г.О. Орыс тілі бойынша таңдамалы еңбектер. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 б.
- 4 Исабековтың Д. таңдамалы шығармалары// www.mtdi.kz электронды сайты.

5 Бархударов Л.С. Тіл және аударма (Аударма теориясының жеке және жалпы сұрақтары). – М.: Халықаралық қатыстар, 1975. – 240 б.

6 Есенова Қ. Қазіргі қазак медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде). – Алматы: 2007. – 450 б.

References

- 1 Avakova R.A. A Kazakh phraseological semantics. Doctoral thesis philology. – Almaty, 2003.
- 2 Uali N. Fundamentals of speech of the Kazakh culture theory. Doctoral thesis philology: 10.02.02. – Almaty, 2007. – 450 p.
- 3 Vinokur G.O. Selected works in the Russian language. – M.: Uchpedgiz, 1959. – 492 p.
- 4 Isabekov D. Selected Compositions // www.mtdi.kz e-mail.
- 5 Barkhudarov L.S. Language and translation (Questions of general and special theory of translation). – M.: the International relationship, 1975. – 240 p.
- 6 Esenova K. Media text pragmatics of modern kazakh language (on the basis of the kazakh publications). – Almaty: 2007. – 450 p.

Амиргалиева Е.,

**К пониманию термина
«концепт» в современной
лингвистике**

В статье рассматривается термин «концепт», история его возникновения, этимология, приводятся его различные определения. Автор разграничивает термины «концепт» и «понятие», выделяет два направления современных исследований концепта: когнитивное и лингвокультурологическое. В заключительной части статьи делается вывод, что как лингвокогнитивное явление концепт представляет из себя единицу ментальных и психических ресурсов сознания человека и той информационной структуры, которая отражает его знания и опыт. С точки зрения лингвокультурологии концепт признается базовой единицей культуры, её концентратом. Утверждение понятия «концепт» в науке позволяет с новой позиции рассмотреть закономерности и особенности корреляции языка, сознания и культуры народа.

Ключевые слова: концепт, понятие, слово, культура, лингвокультурология.

Amirgaliyeva Ye.

**By understanding the term
«concept» in modern linguistics**

In the article the term «concept», the story of its origin, etymology, given its various definitions. The author demarcates the terms «concept» between «notion», highlights two areas of current research concept: cognitive and cultural linguistics. The final part of the article concludes that as a phenomenonlingo cognitive concept is a unit of mental and psychic consciousness and human resources of the information structure, which reflects knowledge and experience. Concept recognizes from the perspective of cultural linguistics basic unit of culture, it's concentrate. Adoption of the concept of «concept» in science makes a new position to review the laws and language features correlation of consciousness and culture of the people.

Key words: concept, concept, the words, culture, cultural linguistics.

Әмірғалиева Е.

**Заманауи лингвистикадағы
«концепт» термині түсінігінде**

Мақалада «концепт» термині, оның пайда болу тарихы, этимологиясы қарастырылады мен оның түрлі анықтамасы көлтіріледі. Автор «концепт» және «ұғым» терминдерінің ара жігін ажыратып, концепті заманауи талдаудың екі бағытын бөледі: когнитивті және лингвомәдениеттанушы. Мақаланың қорытынды бөлімінде концепт лингвокогнитивті құбылыс ретінде адам санасының ділдік бірлігі мен психикалық қорларын және оның санасы мен тәжірибесін қамтып көрсететін аппараттық құрылымды ұсынады. Лингвомәдениеттану түрғысынан концепт мәдениеттің негізгі бірлігі мен концентраторы болып табылады. Ғылымға «концепт» ұғымын бекіту тіл корреляциясы, халық санасы мен мәдениетінің ерекшелігі мен заңдылығын жаңа үstanымда қарастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: концепт, түсінік, сөз, мәдениет, лингвомәдениеттану.

К ПОНИМАНИЮ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Язык любого народа является сложным и интересным явлением. Его черты индивидуальны, имеют огромное количество структур и оборотов. Именно сложность языка способна раскрыть его сущность и красоту. Язык это то, что способно передать мысль, по сути он является «видимой» оболочкой мысли.

Помимо своей непосредственной функции – служить средством коммуникации, средством передачи информации, язык является огромной, если не важнейшей, частью культуры народа. ни один народ не способен развиваться как самостоятельный, если у него нет его основы – языка.

Лингвокультура является культурой, закреплённой в знаках языка, это единство языка и культуры. Именно она является основным предметом исследования лингвокультурологии.

Основным термином понятийного аппарата культурологической лингвистики является концепт. По определению В.А. Масловой «концепт является ментальной сущностью, отражающей культурно-национальное представление человека о мире и участвующей в познавательной деятельности человека» [1, 121].

В современной лингвистике именно изучению концепта уделяется большое значение. В процессе исследования концепта учёные сталкиваются с различными смысловыми значениями этого понятия и с разнообразными точками зрения. В научной литературе существует множество определений термина «концепт», приведем некоторые из них.

«Концепт (concept, Konzept) – термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (linguamentalis) всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [2, 90].

«Концепт – это содержательная сторона словесного знака (или некий комплекс ближайшее связанных значений), за которой стоит понятие (т.е. идея, фиксирующая существенные «умопостигаемые» свойства реалий и явлений, а также отношения между ними), принадлежащее умственной, духовной или

жизненно важной материальной сфере существования человека, выработанное и закрепленное общественным опытом народа, имеющее в его жизни исторические корни, социально субъективно осмыслимое и через ступень такого осмыслиения – соотносимое с другими понятиями, ближайшее с ним связанными или, во многих случаях, ему противопоставляемыми» [3, 603].

«Концепт – это всегда знание, структурированное во фрейм, а это значит, что он отражает не просто существенные признаки объекта, а все те, которые в данном языковом коллективе заполняются знанием о сущности» [4, 96].

«Концепт – дискретное ментальное образование, являющееся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную, энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету» [5, 24].

«Концепт – это некое представление о фрагменте мира или части такого фрагмента, имеющее сложную структуру, выраженную разными группами признаков, реализуемых разнообразными языковыми способами и средствами. Концептуальный признак объективируется в закрепленной и свободной формах сочетаний соответствующих языковых единиц – репрезентантов концепта. Концепт отражает категориальные и ценностные характеристики знаний о некоторых фрагментах мира. В структуре концепта отображаются признаки, функционально значимые для соответствующей культуры» [6, 10].

«Концепт – это действительно некий смысл, мыслительный образ достаточно широкого структурного диапазона: по горизонтальной оси – от обобщенных наглядных образов до логических понятий; по оси вертикальной – с разной степенью эксплицирования его глубинных смысловых слоев» [7, 228].

«Концепты представляют собой те идеальные, абстрагированные единицы, смыслами которых человек оперирует в процессе мышления. Они отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека и результаты познания им окружающего мира в виде определенных единиц, «квантов» знания. Человек мыслит концептами» [8, 23].

«Концепт – любая дискретная единица колективного сознания, которая отражает предмет реального или идеального мира и хранится в национальной памяти носителей языка в виде познанного вербально обозначенного субстрата» [9, 95].

«Концепт есть сущность, явлением которой выступает понятие», «как и всякая идеальная сущность, концепт нематериален, ибо он неподвижен и лишен структуры; он находится вне энтехии поведения» [10, 40].

Концепт как психолингвистическое явление понимается, например, в работах А.А. Залевской: «спонтанно функционирующее в речемыслительной деятельности индивида базовое перцептивно-когнитивно-аффективное образование динамического характера» [11, 243].

А.А. Залевская подчеркивает, что при научном описании концептов, в том числе и культурных, следует говорить о конструктах: «Исследователь как носитель языка – индивид – опирается на концепт, но рассматривает (через анализ языковой картины мира) концепт (концепт как вариант, функционирующий в определенном социуме или шире – культуре), а в результате получает конструкт, способный отразить лишь часть того, что содержится в каждом из названных выше видов концептов» [11, 244].

Таким образом, дефиниций понятия «концепт» в научной литературе уже довольно много, но при всём разнообразии вариантов концепт единодушно признаётся единицей ментального пространства. Под концептом понимают операционную единицу мысли, как способ и результат квантификации и категоризации знания, ведь его объекты – это ментальные сущности признакового характера, чьё образование определяется формой абстрагирования, а модель задаётся самим концептом. Тем самым концепт не только описывает объект, но и создаёт его в какой-то мере. Понятие концепта способно помочь в структуризации познания мира.

Приведенный обзор толкований значений термина «концепт» свидетельствует, что он прочно вошёл в понятийный аппарат когнитивистики, семантики, лингвокультурологии.

Термин «концепт» любопытен тем, что связан с определённой размытостью границ его понятия, произвольностью его употребления, смешением с близкими ему по значению или языковой форме словами. Как видим из приведенного выше обзора определений содержание понятия «концепт» в современной лингвистике

очень сильно различается в концепциях различных школ и у отдельных учёных.

Долгое время серьёзной проблемой была дифференциация терминов «концепт» и «понятие». В русском языке, да и во многих других языках, эти слова имеют одинаковое значение. «Концепт» образован от латинского «conceptis» – «понятие», буквально «понятие, зачатие» [12, 196]. Слово «понятие» от глагола «паяти» – «схватить, взять в собственность, взять женщину в жёны» [12, 197]. Долгое время в научной литературе слова «концепт» и «понятие» выступали, как синонимы. Однако в более поздних исследованиях учёные эти понятия довольно чётко разграничили. Слово «понятие» и слово «концепт» являются терминами разных наук, хоть и схожи по смыслу.

Термин «концепт» – это термин из математической логики, из наук о культуре, культурологии, а также науки, возникшей на стыке лингвистики и культурологии – лингвокультурологии. Термин «понятие», в свою очередь, используется в основном в философии и логике.

С начала 90-х годов прошлого столетия термин «концепт» переживает эпоху «лингвистического ренессанса». В трудах российских учёных Д.С. Лихачева и Ю.С. Степанова было реанимировано это понятие и оно получило новую интерпретацию.

Активное использование «концепта» в когнитивной лингвистике, в парадигме лингвистического концептуализма и в лингвокультурологии объясняется необходимостью введения их в категориальный аппарат недостающего когнитивного «звена», в содержание которого входит не только понятия ассоциативных образных оценок, но и представление о нём его продуцентов и пользователей.

Как ментальное образование высокой степени абстракции, «концепт» связывается в ос-

новном именно со словом. Это наводит на мысль, что «концепт» содержит в себе не только предметную отнесённость, но и всю коммуникативную значимость информации. Более того значимость этого термина связана с его высоким культурно-этническим значением. Сейчас этот термин широко используется в гуманитарных науках, например, в литературоведении, философии, лингвистике, психологии, культурологии и лингвокультурологии. Подходы в лингвистике к пониманию концепта, как правило, сводятся к лингвокогнитивному и лингвокультурному пониманию этого явления.

Как лингвокогнитивное явление концепт представляет из себя единицу ментальных и психических ресурсов сознания человека и той информационной структуры, которая отражает его знания и опыт. С точки зрения лингвокультурологии же, концепт признают базовой единицей культуры, её концентратом.

В современном лингвокультурологическом подходе к понятию концепта важной частью является осознание его духовной ценности, общественных и этнических представлений. Это само по себе довольно симптоматично, потому что проблема ценностей исторически возникала в периоды их обесценивания. Прямыми доказательством и следствием ценностного характера этой ментальной единицы является то, что она не только осмысливается, но и переживается на эмоциональном уровне.

Утверждение понятия «концепт» в науке позволяет с новой позиции рассмотреть закономерности и особенности корреляции языка, сознания и культуры народа. Изучение концепта расширяет рамки содержательного анализа языковых явлений, а также способно придать большую глубину и эффективность семантическим исследованиям.

Литература

- 1 Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2005.
- 2 Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Лузина Л.Г., Панкрац Ю.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
- 3 Шведова Н.Ю. К определению концепта как предмета языкоznания // Языковая личность: текст, словарь, образ мира. Сб. статей. – М.: Изд-во РУДН, 2006.
- 4 Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
- 5 Попова З.Д., Стернин И.А., Карасик В.И., Кретов А.А., Пименов Е.А., Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово: Комплекс «Графика», 2005.
- 6 Пименова М.В., Кондратьева О.Н. – Введение в концептуальные исследования. Учебное пособие, 2005.
- 7 Алефиренко Н.Ф. Концепт и значение в жанровой организации речи: Когнитивно-семасиологические корреляции // Жанры речи: Сборник научных статей. Вып.4. Жанр и концепт. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2005.
- 8 Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова //Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Межвуз. сб. научн. тр. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001.

- 9 Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996.
- 10 Колесов В.В. Концепт культуры: образ – понятие – символ // Вестн. Л., – 1992. – Сер. 2. – Вып. 3. – № 16.
- 11 Залевская А.А Психолингвистический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под. ред. И.А. Стернина. – Воронеж: ВорГУ, 2001.
- 12 Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН-СЛЯ. – 1993.

References

- 1 Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika: Ucheb. posobie. – Minsk: TetraSistems, 2005.
- 2 Kubryakova E.S., Dem'yankov V.Z., Luzina L.G., Pankrac YU.G. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov. – M., 1996.
- 3 SHvedova N.YU. K opredeleniyu koncepta kak predmeta yazykoznanija // Yazykovaya lichnost': tekst, slovar', obraz mira. Sb. statej. – M.: Izd-vo RUDN, 2006.
- 4 Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticeskij, pragmaticeskij i lingvokul'turologicheskij aspekty. – M.: SHkola «Yazyki russkoj kul'tury», 1996.
- 5 Popova Z.D., Sternin I.A., Karasik V.I., Kretov A.A., Pimenov E.A., Pimenova M.V. Vvedenie v kognitivnyu lingvistiku. – Kemerovo: Kompleks «Grafika», 2005.
- 6 Pimenova M.V., Kondrat'eva O.N. – Vvedenie v konceptual'nye issledovaniya. Uchebnoe posobie, 2005.
- 7 Alefirenko N.F. Koncept i znachenie v zhanrovoj organizacii rechi: Kognitivno-semasiologicheskie korrelyacii // ZHanry rechi: Sbornik nauchnyh statej. Vyp.4. ZHanri i koncept. – Saratov: Izd-vo GosUNC «Kolledzh», 2005.
- 8 Boldyrev N.N. Koncept i znachenie slova //Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki: Mezhvuz. sb. nauchn. tr. – Voronezh: Izd-vo VGU, 2001.
- 9 Babushkin A.P. Tipy konceptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyka. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. gos. un-ta, 1996.
- 10 Kolesov V.V. Koncept kul'tury: obraz – ponyatie – simvol // Vestn. L., – 1992. – Сер. 2. – Вып. 3. – № 16.
- 11 Zalevskaia A.A Psiholingvisticheskij podhod k probleme koncepta // Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki / Pod. red. I.A. Sternina. – Voronezh: VorGU, 2001.
- 12 Lihachev D.S. Konceptosfera russkogo yazyka // Izv. RAN-SLYA. – 1993.

Ахметкалиева К.М.,
Туманова А.Б.

**Слова-обращения: описание
понятия и статуса**

Статья посвящена описанию термина «обращение» и его статуса в современной лингвистической науке. В ней представлен краткий обзор научных исследований по данному вопросу (лексикографические источники, учебные пособия, научные статьи). Приведены примеры основных толкований понятия обращение, дан общий анализ функционирования его в обществе, указаны его особенности. В работе отмечается, что данное языковое средство является важным компонентом повседневной речи человеческого общества в разных сферах его жизни. Представлен фактический материал по основным этапам развития общества, соответственно которым приведены примеры используемых обращений и их изменения, выявлены особенности их употребления и семантики. В статье были использованы следующие методы исследования: описательный, сравнительно-сопоставительный, наблюдения, обобщения и систематизации. Материалы статьи могут быть использованы на занятиях по теме «Обращение в русском языке» в школе и вузе.

Ключевые слова: обращение, речь, языковая норма, адресат, адресант, коммуникация, регулятивы.

Akhmetkaliyeva K.M.,
Tumanova A.B.

**Allocation-words: description of
the concept and their status**

This article is devoted to the description of the term «allocution» and its status in modern linguistic science. It represents a brief overview of scientific researches under the issue in this article (lexicographical sources, tutorials, scientific articles). There are given examples of basic explanations of the concept «allocution», also general analysis of function in society and its peculiarities have been revealed. The most marked point in this work is that given linguistic method is considered to be as significant component of human society's daily speech in different spheres of its life. According to the practical material about general stages of society development that has been introduced here there are made some instances of using allocution and their conversion and revealed features of their usage and semantics. Following methods of research have been applied in the work: descriptive, comparative, observations, generalizations and systematizations. These materials can be used at the lessons on the theme «Allocutions in the Russian language» at schools, universities.

Key words: allocution, speech, linguistic norm, addressee, sender, communication, regulate.

Ахметқалиева Қ.М.,
Тұманова А.Б.

**Қаратпа сөз түсінігінің
сипаттамасы және мәртебесі**

Мақала «қаратпа сөз» терминінің сипаттамасына және оның қазіргі лингвистика ғылымындағы мәртебесіне арналған. Мұнда аталған мәселе бойынша ғылыми зерттеулерге қысқаша шолу берілген (лексикографиялық, негіздері, оқу құралдары, ғылыми мақалалар). Қаратпа сөз үғымына негізгі түсіндірме мысалдар келтірілп, оның қоғамдағы қызыметіне жалпы талдаулар жасалып, ерекшеліктері көрсетілген. Бұл жұмыста аталған тілдік құралдың адам өмірінің түрлі қоғамдық саладағы қунделікті ауызекі тілінің маңызды бөлігі екені аңғартылады. Қоғам дамуының негізгі кезеңдері бойынша қаратпа сөздің қолданылуы мен оның өзгерістеріне мысалдар келтірілген деректі материалдар берілген және оның қолдану ерекшелігі мен мағынасы анықталған. Мақалада келесі зерттеу тәсілдері қолданылған: сипаттау, салғастыру, бақылау, қорыту және жүйелу. Мақала материалдары мектептер мен жоғары оқу орындарындағы «Орыс тіліндегі қаратпа сөз» тақырыбы бойынша сабактарға қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: қаратпа сөз, тіл, тілдік норма, адресат, адресант, коммуникация, реттеушілер.

СЛОВА-ОБРАЩЕНИЯ: ОПИСАНИЕ ПОНЯТИЯ И СТАТУСА

Известно, что в современное время человек не задумываеться о многообразии слов-обращений и широком использовании их в повседневной жизни, речи. Однако с научной точки зрения данная тема вызывает огромный интерес. В этой связи установлено, что слова-обращения являются неотъемлемым компонентом человеческой речи во всех сферах жизни общества, соответственно во всех функциональных стилях речи.

Цель статьи – описать определение термина «обращение» и его статуса в современной лингвистике.

В начале обратимся к Толковому словарю С.И. Ожегова, Н.Ю.Шведовой, в котором термин «обращение» определяется как многозначное слово:

«Обращение, -я, ср. 1. см. обратить, -ся и обращаться. 2. Проявление отношения к кому-чему-н. в поведении, в поступках. Лаское о. с ребенком. Небрежное о. с вещами. 3. Призыв, речь или просьба, обращенные к кому-н. О. к народу. Выступить с обращением. 4. Процесс обмена, оборота, участие в употреблении. О. товаров. Вошло в о. новое слово. 5. В грамматике: слово или группа слов, которыми называют того, к кому адресована речь. О. выделяются запятыми» [1].

В соответствии с целью исследования наше внимание привлекает только последнее значение данного термина: «слово или группа слов, которыми называют того, к кому адресована речь. О. выделяются запятыми». Идентичное определение понятия обращения даны в словарях Д.Н. Ушакова, Т.Ф. Ефремовой и др.

Более подробная информация по данному вопросу представлена в учебниках и учебных пособиях по русскому языку. Например, авторы учебника Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. дают следующее определение понятия: «Обращением называется слово или сочетание слов, называющее лицо (или предмет), к которому обращена речь. Обращение распространяет предложение, но не является его членом (т.е. не выполняет функцию подлежащего, сказуемого или второстепенного члена) [2]. На обособленность и самостоятельность обращения в предложении указывает Н.С. Валгина: «... Даже включаясь в состав предложения, обращение не становится его членом, т.е. не имеет сочинительной или подчинительной связи

с другими словами и сохраняет обособленность своей позиции и грамматическую самостоятельность. Например:

- *Дети, идите в комнаты!* – крикнула из столовой Анна Афанасьевна (Купр.); *Неверно мне, Христя, – не знаю, что делать!* (М. Г.); *Дай, Джим, на счастье лапу мне* (Ес.); *Край мой! Любимая Русь и Мордва! Притчею мглы ты, как прежде, жива* (Ес.)» [3, с. 319].

Далее автор останавливается на местоположении обращения и интонации при нем: данное языковое средство может находиться в начале, в середине, в конце предложения, а также может стоять вне предложения. В зависимости от положения обращение в большей или меньшей степени интонационно выделяется. В случае, если обращение стоит вне предложения, то усиливается звательная интонация (ср.: *Отец! Отец! Оставь угрозы, свою Тамару не брани* (Л.) [3, с. 320].

Н. Д. Арутюнова, говоря об обращении в функциональном отношении, отмечает, что «оно, с одной стороны, позволяет адресату идентифицировать себя как получателя речи. С другой, в appellативе часто выражается отношение говорящего к адресату» [4, с. 383]. Такого же мнения придерживается А. Г. Балакай: «обращение – одно из главных средств универсального характера, выработанных языком для обслуживания человеческого общения, для установления связи между высказываниями и субъектами общения» [5, с. 29]. Далее исследователь отмечает, что направленность к адресату – один из важнейших признаков человеческой речи, отличающий ее от функционирования значительного числа биосемиотических систем [5, с. 120].

Обращение признается языковой универсалией, поскольку нет такого языка, в котором данная языковая единица не использовалась. Оно обслуживает одну из важнейших сторон речевой деятельности: организацию и регуляцию коммуникативных отношений. В этом отношении считаем справедливым высказывание Е. Ф. Тарасова: «Общей платформой в начале коммуникативного акта является понимание коммуникантами собственной социальной роли и роли партнера в конкретном социальном взаимодействии» [6, с. 35].

Известно, что в роли обращений в основном выступают собственные имена (имя человека, имя и отчество, фамилия; клички людей); названия лиц по родству (мама/папа, дедушка/бабушка и редуцированные формы, сын/сынок, дочь/доченька, сестра/брать, сватья/сват, кум/

кума и др.); по социальному положению (уважаемый директор, уважаемые члены редакционной коллегии и др.); по профессии (доктор, учитель, вахтер и др.). Кроме того, эту функцию выполняют клички различных видов животных и птиц, а также названия неодушевленных предметов (чаще всего в художественном тексте).

Обращения широко используются во всех актуальных сферах жизни общества: официально-деловой (диалогическая речь, деловая), публицистической (публицистическая, диалогическая речь, ораторская речь), художественной (диалогическая речь, авторские интенции, индивидуально-авторская речь). В этой связи понятно, что целью использования обращения в речи человека является не только привлечение внимания собеседника к диалогу, но и выражение отношения к нему лица говорящего (адресанта к адресату). Предметом нашего исследования в дальнейшем является изучение особенностей функционирования обращений в деловой речи.

Обобщая краткий обзор научной литературы по данному вопросу, дадим следующее определение термину: *обращение* – обособленный интонационно и грамматически самостоятельный компонент предложения/высказывания или сложного синтаксического целого/текста, который служит для обозначения лица или предмета/явления природы, являющегося адресатом речи. Традиционно обращение используется для привлечения внимания адресата и выражения к нему своего отношения; слова-обращения не относят к членам предложения.

Известно, что в ситуации обращения к собеседнику можно различать два вида обращения: 1) обращение к незнакомому; 2) обращение к знакомому. Обращение к знакомому основывается на личных именах, номинациях родства, кличках и др.: (*Арай, мама, Баха, Серый* и т.д.). Выбор подходящего, уместного обращения производится говорящим в зависимости от того, кто же именно адресат на базе наименований социальной роли, положения, звания, титула и т.п. (*Господин депутат! Гражданин! Профессор!*). Обращение к незнакомому человеку характеризует не личностное, а ролевое общение (*Водитель! Продавец! Кондуктор!*). Неуместный, с точки зрения адресата, выбор слова-обращения может привести к отрицательной реакции собеседника.

С течением времени, со сменой социально-политической системы государств, изменениями в социальной и культурной жизни общества, изменениями в мировоззрении и сознании инди-

вида/языковой личности соответственно менялась и система языковых средств, в частности и слова-обращения. В связи с нормами языка и его состоянием в обществе адекватно строится новая система слов-обращений. Представим краткий обзор этих изменений.

Как известно, в дореволюционную пору существовало множество сословных обращений, тонко отмечавших положение в обществе, чин, принадлежность к аристократии или купечеству. Так, в «Табели о рангах» от 24 января 1722 года было 15 классов, и обращение к разным классам было разным: I–II, III–IV, V–VIII, IX–XV. Сравним соответственно употребление следующих слов-обращений: *Ваше высокопревосходительство*, *Ваше превосходительство*, *Ваше высокородие*, *Ваше высокоблагородие*, *Ваше благородие*.

В период революции 1917 года. В предреволюционные и послереволюционные политические события объединили революционно настроенную часть народа как единомышленников, и в точном соответствии со значением слова нарекли себя *товарищами*. Обращение *товарищ*, особенно после 1917 г., стало применяться победившим пролетариатом очень широко, охватывая знакомых и незнакомых адресатов. Это обращение несло в себе положительные оценки для одних и отрицательные для других. Со временем политический накал угас, обращение стало повсеместным и обиходным. Общественные изменения последних десятилетий на постсоветском пространстве оставили обращение *товарищ* в основном для членов КПРФ.

Далее наблюдения показали, что в период Советского союза на смену слову-обращению *товарищ* пришли нейтральные в смысловом отношении обращения: *мужчина* и *женщина*. К сожалению, данные слова до сих пор широко употребляются к незнакомому адресату. Так обычно мы обращаемся к продавцам, к людям в транспорте, на улице и в других общественных местах.

В настоящее время обращение к тому или иному субъекту речи кардинально отличается от слов-обращений прошлого столетия и т.д. Необходимо отметить, что наблюдается тенденция к обезличиванию субъекта (см. работы: Формановская Н.И., Гак В.Г., Кукушкин В.С., Балахай А.Г. И др.). Коротко остановимся на основных моментах.

1. К правилам речевого общения относится уместное употребление *ты-/вы-* форм как местоименных указателей адресата. Обратимся

к словарному значению местоимений *ты* и *вы*. *Ты* употребляется при обращении к одному лицу (обычно близкому), а также в ситуации грубоватого, фамильярного обращения. Говорить кому-либо *ты* означает находиться с кем-либо в таких отношениях, при которых допускается использование друг другу местоимения-обращения *ты*. Местоимение *вы* употребляется по отношению к нескольким или многим лицам, а также используется как форма проявления вежливого отношения к одному лицу: незнакомому, уважаемому, более взрослому/старшему. При этом отмечается, что само по себе *вы* не обеспечивает вежливости без сопровождения имени, либо имени и отчества. Существуют следующие критерии по выбору местоимений *ты/вы* в качестве обращений: степень знакомства коммуникантов, равенство/неравенство ролевых позиций партнеров, официальность/неофициальность обстановки общения, взаимоотношения собеседников.

2. В каждом языке существуют слова, отнесенные к лицам, которые не являются ни наименованиями лиц, ни их характеристиками, но выражают представления субъектов речи о распределении социальных ролей в конкретных ситуациях общения. Например, это лексические единицы типа *старина*, *браток/братан*, *дружице*, *земляк* и т. п. Вопрос о том, кого именуют или на кого указывают слова-обращения *старина*, *дружице* и им подобные слова, заставляет анализировать ситуацию в целом, говорить не об отдельных лицах, а об отношениях между ними, которые далеки от конкретики.

3. В русском языке следует отметить еще обращения-регулятивы типа: *пожалуйста*, *спасибо*, как слова «специально обозначающие условия общения (Пожалуйста, подскажите, как пройти в библиотеку)». Регулятивы никого не называют, ни на кого не указывают. Специфика их лексического значения заключается в социально-ситуационной ограниченности их употребления.

Наиболее употребительными единицами привлечения внимания незнакомого человека являются: *Простите!* *Извините!* Они чаще всего употребляются тогда, когда нужно задать вопрос к незнакомому собеседнику/собеседнице: *Простите, как проехать к торговому центру?* *Извините, время не подскажете?*

Понятно, что и функционирование слов-обращений в каждом отдельном языке имеет свои специфические особенности (в русском, казахском, английском и др.). Наши наблюдения позволяют выявить особенности использования

обращений в русском языке полиязычного пространства Казахстана (ср. употребление обращений в ситуациях официально-делового характера: *мырзалар мен ханымдар, дамы и господа, леди и джентльмены*; в ситуациях повседневного характера: *уважаемые коллеги, друзья, молодые люди, уважаемая аудитория*; в ситуациях социально-бытового характера: *уважаемые, мужчина, женщина, молодежь, молодой человек, девушка, дед/дедушка, бабушка/бабка*

и др.), рассмотрение которых выходит за рамки данной статьи.

Таким образом, можно сделать вывод, что обращение специализировано в функции ориентации на собеседника/адресата с целью достижения цели общения в той или иной речевой ситуации. Любой тип обращения не только участвует в организации направленности речи адресанта к адресату, но и выполняет различные функции социального взаимодействия и взаимопонимания.

Литература

- 1 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка (М-О). – М., 1992.
- 2 Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык: Учебник / Под редакцией Н.С. Валгиной. – 6-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 528 с.
- 3 Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка: Учебник. – М., 2000. – 416 с.
- 4 Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – М., Наука 1986. – 383 с.
- 5 Балакай А. Г. Словарь русского этикета. – М., 2001 – 768.
- 6 Тарасов Е. Ф. Языковое сознание. – М., 2004. – 34-47 с.

References

- 1 Ojegov S.I., Shvedova, N.Y. Explanatory dictionary of Russian (M-O). – M, 1992.
- 2 Valgina N.S., Rosenthal, D.E., Fomin M. I. Modern Russian: The textbook / Under N.S. Valgina's edition. – 6-th prod., reslav. and add. – M., 2002. – 528 p.
- 3 Valgina N.S. Sintaksis of modern Russian: Textbook. – M., 2000. – 416 p.
- 4 Arutyunova N.D. Sentence and its meaning. – M., 1986. – 383 p.
- 5 Balakay A.G. Dictionary of the Russian ethics. – M., 2001. – 768 p.
- 6 Tarasov E.F. Linguistic consciousness. – M., 2004. – P. 34-37.

Ашляева М.

Проблемы языкового предпочтения в виртуальном дискурсе

Настоящая статья рассматривает проблемы языкового предпочтения при виртуальной коммуникации, в частности среди молодежи Казахстана. Общение за пределами существующей реальности, подчиняется законам нового движения, иных характеристик, некоего виртуального пространства, тем самым создавая бесконечный поток информационной платформы, содержащих в себе немыслимое количество текстов так или иначе образующих подобие дискурса. Актуальность исследуемого вопроса так же определяется слабой изученностью данного аспекта в лингвистике, отображающей в себе смешивание стратегических целей страны и общей картиной менталитета народа. Автор подчеркивает важность научного осмыслиения и вмешательства в проблемы языкового предпочтения в полиязычной культуре Казахстана, разработку коммуникативных стратегий, а также анализ специфических средств текстового общения. Интернет-коммуникации, изучение которых открывается перед нами в настоящей статье, помогают найти ответы к проблеме выбора языка и жанровых особенностей общения в казахстанской сети интернет.

Ключевые слова: виртуальный дискурс, языковое предпочтение, языковая политика, выбор языка, интернет-коммуникации, жанр, полиязычие.

Ashlyayeva M.

Problems of language preference in the virtual discourse

This article considers the problems of the language preferences in virtual communication, particularly among young people in Kazakhstan. Communication beyond the existing reality, obeys to the laws of the new movement, and other characteristics of a virtual space, thus creates an endless stream of information platforms, which contains an incredible amount of text somehow forming given type of the discourse.

The relevance of the investigated problem is also determined by insufficient study of this aspect in linguistics, showing a mix of the strategic objectives of country and the general picture of the mentality of the locals. The author emphasizes the importance of scientific understanding and intervention in the problems of language preferences of multilingual culture of Kazakhstan, development of communication strategies, as well as analysis of the specific means of text communication. Internet communications, the study of which opens up in this article helps to find answers to the problem of the choice of language and genre features of communication in the Kazakhstani Internet.

Key words: virtual discourse, language preference, language policy, language selection, Internet communication, genre, multilinguism.

Ашляевам.

Виртуалды дискурстағы тілдік артықшылық мәселелері

Бұл мақалада өсіреле Қазақстан жастар арасында, виртуалды қарым-қатынас тіл преференциялар мәселелерін қарастырады. Қолданыстағы шындық, тыс жерлерде байланыс, жаңа қозғалыс, басқа да сипаттамалары заңдарына сәйкес болып, осылайша ақпараттық алаң шеккіз ағынын құрып, өзі керемет соманы қамтиып дискурс үғымын қалыптастырады. Зерттелетін мәселені өзектілігі лингвистиканың осы аспектісі жеткіліксіз зерделеу арқылы анықталады. Халық менталитеті жалпы көрініс және елдің стратегиялық мақсаттарын араластырганы көрсетіледі. Автор, ғылыми түсіністік маңыздылығын, тілдік преференциялар мәселелері араласуын, байланыс стратегияларын әзірлеуды, Қазақстандағы көптілді мәдениетті мәтіндік байланыс нақты құралдарын талдауын көрнекіліктерін таңдау мәселесіне жауап табуға көмектеседі.

Түйін сөздер: виртуалды дискурс, тілдік артықшылық, тіл саясаты, тіл талдауы, Интернет байланыс коммуникациясы, жанрлар, көптілділік.

магистрант II курса Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ashlyayeva.m@gmail.com
Научный руководитель – д. ф. н. профессор Ж.К. Ибраева

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОГО ПРЕДПОЧТЕНИЯ В ВИРТУАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ

Взаимодействие языков в полиязычных коллективах – это всегда интегративная проблема, поскольку для ее изучения необходим комплексный анализ политических и экономических процессов государств, его геополитического положения, привлечения данных о демографическом, этническом, возрастном составе страны. Для казахстанской лингвистики анализ языковых процессов, наблюдаемых сегодня в республике – это актуальная и вместе с тем сложная задача, требующая тщательного и объективного исследования. Коллективом казахстанских и зарубежных ученых, а также молодых исследователей в рамках проекта МОН РК «Выбор языка в полиязычном Казахстане: от многоязычных ситуаций до межличностных контактов» (2014-2017) осуществляется панорамный анализ выбора языка и отношения к языкам в Республике Казахстан в контексте новой языковой ситуации и осуществляющейся языковой политики.

Как известно, языковое и речевое поведение носителей разных языков можно проследить в наиболее активных сферах употребления языка – политической, деловой, семейной коммуникации. Однако сегодня популярным и малоизученным в силу своей новизны выступает виртуальная коммуникация, где какказалось, уже сформирована своя терминологическая база, знаковая система, этикетные формулы и пр. В связи с этим актуально обращение исследователей к особому жанру – виртуальному дискурсу, наиболее быстро реагирующему на существующую языковую ситуацию. Виртуальный дискурс – это новый вид дискурса с жанровым своеобразием, функциональными установками и спецификой структуры и семантики.

В век компьютерного прогресса, жизнь современного человека напрямую связана с информационными технологиями, на площадках которых создаются виртуальные формы новой коммуникаций. Отметим, что если ранее исследуемая область в большей степени имела аудиторию исключительно технологического характера, то на сегодняшний день она вызывает интерес более широкого круга исследователей, т.к. является новой социокультурной средой, несомненно, влияющей на все стороны общения. Это обусловило обращение ученых-лингвистов данной сфере использования языка.

Как было указано выше, понятие виртуального дискурса, достаточно ново в лингвистической терминологии. Сегодня наука о языке располагает разными дефинициями термина *дискурс*. Изучения дискурса берет свое начало с исследований Т. ван Дейка, Р. Водака. В современной науке известны определения и классификации о типах дискурсов таких ученых как М.П. Гаврилова, А.П. Чудинов, Е.И. Шейгал В.Е. Чернявская и др. В казахстанской лингвистике исследования по дискурсивной лингвистике представлены достаточно широко и связаны с работами Б.А. Ахатовой, Г.Г. Буркитбаевой, Б. Жумагуловой и др.

Российский ученый Н.Д. Арутюнова предлагает рассматривать дискурс как «связный текст, взятый в событийном аспекте» [1, 136-137], из этого следует, что «дискурс» – это текст, погруженный в атмосферу конкретного общения. То есть искусственно созданное пространство выступает в качестве некой платформы для создания компьютерного, электронного, сетевого, виртуального и интернет-дискурса, которые на первый взгляд, могут показаться синонимичными, однако при тщательном дискурсивном анализе четко прослеживаются их различия.

В работах современных ученых «компьютерный дискурс» и «электронный дискурс» часто выступают как синонимы, поскольку представляют собой текст в ситуации общения посредством электронных средств связи: «Интернет-дискурс», исходя из самого названия, изучает текст в процессе коммуникации в Интернете; «сетевой дискурс» в отличие от предыдущего типа имеет свои границы как в Глобальной сети, так и в локальной сети. Объектом исследования настоящей статьи является *виртуальный дискурс*, понимаемый в работе как особый тип дискурса, включающий текст, погруженный в виртуальную среду общения.

Современный Казахстан – это многоязычное государство. Однако доминирующее положение занимают два языка – казахский и русский языки. Наблюдаемые на рубеже веков изменения языковой ситуации в Казахстане отразились на особенностях и сферах функционирования казахского, русского и других языков. В социолингвистике сам термин «языковая ситуация» определяется как «контекст реального использования языка в обществе, совокупность языка/языков, форм существования языка, территориальных и социальных диалектов, койне, жаргонов, функционирующих в данном административно-территориальном объединении (в

этнической общности) в определенный исторический период» (Сулейменова Э.Д., Шаймердена Н.Ж.), как «совокупность форм существования одного языка или совокупность языков в их территориально-социальном взаимоотношении и функциональном взаимодействии в границах определенных географических регионов или административно-политических образований» (В.А. Кожемякина, Н.Г. Колесник и др.). Однако, в последние годы идет активная работа по внедрению трехъязычия, когда каждый гражданин страны должен владеть казахским, русским и английским языками. В своей работе «Языковые процессы и политика» профессор Сулейменова Э.Д. дает следующее описание языковой ситуации в стране: «В современном Казахстане происходит решительная перегруппировка языков, в первую очередь, в изменении их удельного веса в функционировании и изучении. Очевидные сдвиги произошли в особенностях функционирования русского языка в Казахстане. Произошло смещение акцентов изучении и использовании английского языка в профессиональной сфере и повседневной жизни, стал заметен рост числа изучающих китайский, арабский и турецкий языки, увеличилось количество школ с узбекским, таджикским и уйгурским языками обучения. На первый план, безусловно, вышел казахский (государственный) язык...» [2]. Таким образом, Казахстан сегодня находится на пересечении культур, этносов и конфессий. В этой связи Казнет (хостинг электронных ресурсов на территории Казахстана) представляет собой масштабный ресурс для изучения языкового предпочтения среди многомиллионного количества пользователей сети Интернет. Необходимо отметить, что в нашем интернет-пространстве присутствует небольшое количество специальных социальных сети и сайтов (например, Serke.org, Kazakh.ru, Muftyat.kz), предназначенные в основном для общения определенных этносов или представителей одной религии. В большинстве своем, интернет-сообщества являются межкультурными и стараются охватить как можно большую часть аудитории, привлекая внимание иностранных пользователей разных сетей. Доказательством тому служит пометка на выбор того или иного языка (казахского, русского, английского, турецкого, немецкого и др.).

Большинство многоязычных коллективом неизбежно сталкивается с проблемой выбора языка, смещения языков и как следствие отношения к языкам, престижа языка. Для нашей Республики первостепенное значение имеет выбор

правильной модели общения между представителями разных этнических и языковых групп. То есть важно определения условий коммуникации и выбора языка общения. В социолингвистике выбор языка имеет несколько дефиниций: «1. Предпочтительное использование одного из языков/вариантов языка при двуязычии в определенной языковой ситуации, в зависимости от сферы, особенностей контекста, социальной структуры общества и сферы использования языка. 2. Предпочтительно использование того или иного языка в определенной речевой ситуации при переключении кодов. 3. Предпочтительное использование той или иной формы существования языка при диглоссии (*особый вариант билингвизма, при котором на определённой территории или в обществе сосуществуют два языка или две формы одного языка, применяемые их носителями в различных функциональных сферах). Выбор языка социально значим» [3].

Как известно, проблема выбора языка достаточно спорная и зависит от многих факторов. Мы наблюдаем постоянную полемику представителей науки, образования, культуры, простых граждан о том, должно ли население Казахстана массово перейти на трехъязычие. Большему осуждению со стороны казахоговорящих подвергаются...сами казахи, вернее те представители, которые не умеют, либо по каким-то ни было причинам не владеют родным языком. Интересны наблюдения журналиста «31 Канала» А. Данченко о смешивании казахского и русского языка, по мнению которой, основными носителями шала-казахского языка по-прежнему остаются приезжие, большая часть из которых студенты: «Мы провели соцопрос среди учащихся и составили рейтинг самых популярных шала-казахских фраз. На 5 месте – «досынды поздравить еттің бе?»? 4 позицию заняла фраза – «мешать етпее», тройку лидеров открыывает высказывание «столовый габарасың ба?». Серебро достается фразе «басым ауырып тұр, грузить етпеші!». Однако самой распространенной среди молодежи признана микс-фраза – «ол жігіт, красавчик». Такое вот у нас русско-казахское общение» [4]. Шутливое расследование журналистов лишний раз доказывает существование языковых процессов сопутствующих двуязычию – смешении языков, семилингвизм, интерференция, интеркаляция и др.

Исследованию процессов двуязычия посвящены работы таких казахстанских ученых как М.М. Копыленко, Б.Х. Хасанов, З.К. Ахметжанова, М.К. Исаев, А.К. Шаяхмет, Д.Д. Шайбакова, Ж.К. Ибраева и др.

Одним из основных последствий двуязычия ученые называют явления интерференции, интеркаленации, интеркаляции, понимаемых как: Интеркаляция состоит в использовании элементов Я2 при наличии эквивалентов в родном языке. Например: Сізгеқай этаж керек? – Какой этаж вам нужен? (р. этаж – к. қабат); Мынауқайостановка? (р. остановка – к. аялда-ма). Интерференция же является следствием различий между языками; Интеркаляция может контролироваться билингвом, в отличие от интерференции, которая не поддается контролю. Если интерференция отмечается при комбинированном билингвизме, то интеркаляция – при соотнесенном. Интеркаляция – это вклинивание в речь на Я2 двусторонних, значимых единиц (от морфем до фраз), тогда как при интерференции нарушение норм наблюдается на всех уровнях – уровнях значимых и незначимых единиц [5, 287-295].

В интернет-текстах явления интеркаляции, переключения языкового кода достаточно частотны и выступают, на наш взгляд, именно как следствие двуязычия. Например, в ниже приведенном примере, взятом из общего форума социальной сети *В контакте*, ярко прослеживаются кодовые переключения: *Баҳе предки машину подарили. Весь такой озинше. Арасласпай кетипті гой. Ужас просто! Биздин адамдар сондай. Как чутъ деньги заведутся, сразу мурындарын кокке котерип кетеды.*

Одной из примет языкового творчества можно по праву считать появление в 2000-х гг. в Рунете нового стиля употребления русского языка с фонетически почти верным, но орографически нарочно неправильным написанием слов (т. н. эрративом), определенных штампов, характерных для сленгов. Чаще всего используется при написании комментариев к текстам в блогах, чатах и веб-форумах. Сленг породил множество стереотипных выражений и интернет-мемов, в частности, с ним связывают мем «превед» [6, 36]. Сегодня мы наблюдаем некий казахский вариант олбанского языка с обширными интеркаляционными конструкциями: *Дааа че то 2016 жаксыбасталмады да. Самолёттар, вертолёттаркулап, этот ваши Абудаби Плаза кешеортеникетті.*

В процессе анализа текстов в виртуальной коммуникации активно наблюдается процесс переключения кодов, понимаемый в лингвистике как переход говорящего в процессе речевого

общения с одного языка (диалекта, стиля) на другой в зависимости от условий коммуникации. Переключение кода может быть вызвано, например, сменой адресата, т.е. того, к кому обращается говорящий. Если адресат владеет только одним из двух языков, которые знает говорящий, то последнему, естественно, придется использовать именно этот, знакомый адресату язык, хотя до этого момента в общении с собеседниками-билингвами мог использоватьсь другой язык или оба языка. Переключение на известного собеседника языковой код может происходить даже в том случае, если меняется состав общающихся: если к разговору двоих билингвов присоединяется третий человек, владеющий только одним из известных всем трем языков, то общение должно происходить на этом языке [7].

В приведенном ниже примере помимо интеркаляции наблюдается языковое переключение наблюдается [8]: *Вам не понять! Медвузда студент болу оңайемес. Мы с 8 утра до 8 вечера парада отырамыз, домой шаршап келесің и сразу анатомию патфиз, патан, фармамикара учишь.*

Проблема выбора языка и языковых предпочтений в Казахстане напрямую связана с наблюдаемой языковой ситуацией. По нашим наблюдениям становится очевидно, что молодые казахстанцы в интернете используют наряду с казахским и русским языками английский язык. Большинство фраз – это междометия и сокращения *Yay, Ups, OK* и др. Сегодня знание английского языка у молодежи мотивировано художественными фильмами, ситкомами, музыкальными произведениями, а также компьютерными технологиями, активно внедряемыми в нашу жизнь. Молодые люди сознательно выбирают английский язык как язык образования,

поскольку это шанс получения высокооплачиваемой работы, поскольку в связи с расширением международных контактов, многие компании ставят одним из главных условий знание иностранного языка. С обретением независимости у молодежи появилось больше возможностей выезжать за рубеж, получать информации на иностранных языках, что в первую очередь связано с огромным количеством товаров и услуг, ввозимых в нашу страну.

Виртуальный дискурс как особый жанр отличается использованием названий разнообразных технических средств (гаджетов, компьютеров и пр.) в уменьшительно-ласкательной форме: *Ламповово так посидели. Атмосфера очень располагает. Особенно порадовал фри вай-фай, зачекинился и сразу выложил пикчи в инсту с нового айфончика. Удобненько.*

Как показал анализ, переключение кодов в значительной степени является бессознательным. Билингву удобнее использовать именно это слово в конкретной ситуации, т.к. на его взгляд оно раскрывает суть шире и позволяет донести до адресата нужен мотив. С другой стороны, причиной сознательного переключения кодов может быть цель – придание речи особого колорита. Использования иностранных слов, по мнению студентов, участвовавших в эксперименте, демонстрирует высокий интеллект говорящего.

Проведенный анализ позволил сделать вывод о том, что сегодня наблюдается формирование нового вида коммуникации – виртуальной коммуникации, а в казахстанской дискурсивной лингвистике – нового направления, где объектом исследования выступает виртуальный дискурс. Перспективным, на наш взгляд, является изучение грамматических, морфологических, фонетических особенностей виртуального дискурса.

Литература

- 1 Арутюнова Н.Д. Дискурс // ЛЭС. – М., 1990. – С. 136–137.
- 2 Сулейменова Э.Д. Языковые процессы и политика. – Алматы: Қазак университеті, 2012.
- 3 Словарь социолингвистических терминов (под ред. Э.Д. Сулейменовой). – Астана: Араман-ПВ, 2008.
- 4 <https://www.nur.kz/209966-sostavlen-rejting-samyh-populyarnyh-shala-kazahskih-fraz.html>
- 5 Карлинский А.Е. Экспериментальное изучение лексической интерференции в прикладных целях // Избранные труды по теории языка и лингводидактике. – Алматы, 2007. – С. 287-295.
- 6 Рогачёва Н.Б. Типы вторичных речевых жанров в интернет-коммуникации // Известия Саратовского университета. Сер. Филология. Журналистика. – 2011. – Т. 11, вып. 2. – С. 36.
- 7 Энциклопедия Кругосвет. Социолингвистика // http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/SOTSIOLINGVISTIKA.html?page
- 8 Казахстан 2050. – Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана. 30 ноября 2015 г. // https://strategy2050.kz/ru/page/message_text20142/ (рус.)

References

- 1 Arutyunova N.D. Diskurs // LEHS. – M., 1990. – S. 136–137.
- 2 Sulejmenova Eh.D. YAzykovye processy i politika. – Almaty: Қазақ universiteti, 2012.
- 3 Slovar' sociolingvisticheskikh terminov (pod red. E.D. Sulejmenovo). – Astana: Araman-PV, 2008.
- 4 <https://www.nur.kz/209966-sostavlen-rejting-samyh-populyarnyh-shala-kazahskih-fraz.html>
- 5 Karlinskij A.E. EHksperimental'noe izuchenie leksicheskoj interferencii v prikladnyh celyah // Izbrannye trudy po teorii yazyka i lingvodidaktike. – Almaty, 2007. – S. 287–295.
- 6 Rogachyova N.B. Tipy vtorichnyh rechevyh zhanrov v internet-kommunikacii // Izvestiya Saratovskogo universiteta. Ser. Filologiya. ZHurnalistika. – 2011. – T. 11, vyp. 2. – S. 36.
- 7 Enciklopediya Krugosvet. Sociolingvistika //http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/SOTSIOLINGVISTIKA.html?page
- 8 Kazahstan 2050. – Poslanie Prezidenta RK N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. 30 noyabrya 2015 g. // https://strategy2050.kz/ru/page/message_text20142/ (rus.)

Аязбаева С.А.

Қазақ тілі жүрнақтарының бұын түркyn модельдеу

Мақалада бұын табиғаты жайлы теориялық пікірлер талданады. Қазақ тіліндегі бұын түрлерінің, әсіресе, олардың дауысты немесе дауыссыз дыбысқа бітүйнің морфологиялық деңгейге тікелей қатысы бар екендігі белгілі. Себебі келесі жалғанар қосымша дауыстыға басталады ма, әлде, дауыссызға басталады ма, ол – алдыңғы бұынның соңғы дыбысына тікелей байланысты кездері болады. Сонымен қатар алдыңғы бұынның соңғы дыбысы мен соңғы бұынның бастапқы дыбысының арасында да дауыс қатысына тікелей байланысты тұстары бар: бұынның дауысты, қатаң, үян немесе үнді дыбысқа бітүйнен карай қосымшаның бастапқы дыбысы құбылып отырады. Осы зандылықтар қазақ тілі үшін аса тұрақты болып табылады. Сонымен қатар осы мақалада қазақ тіліндегі бұынның құрылымы мен олардың дыбыс құрамына қатысты жасалым (артикуляциялық) анықтамасы беріледі. Жүрнақтардың түбір сөзбен тіркесім таңдампаздығына жіктеледі, Жүрнақтардың үндесім және іргелес ұлғілерінің интерактив моделі ұсынылады.

Түйін сөздер: бұын, дыбыс, жүрнақ, қосымша, интерактив модель.

Ayazbaeva S.A.

Modelling of the syllabic length of affixes in the Kazakh language

The article shows the main theoretical determination of the nature of a syllable. The structure and composition of the sound of syllables in the Kazakh language are analyzed. The articulating descriptions of synharmonic assimilative options affixes at the syllabic level are given. Models of an interactive simulation of affixes are offered. These rules are fundamental and main in a syllable structure of Kazakh language. Also in this summary there is a analysis of the sound structure of Kazakh language. There are articulational variations of affixes of syllables given in this summary. Models of interactive modeling of affixes are given.

Key words: style, sound, affixes, ending an interactive model.

Аязбаева С.А.

Моделирование слогового звена суффиксов в казахском языке

В статье приведены основные теоретические определения природы слога. В казахском языке виды слогов, особенно их деление на гласные и согласные слоги, напрямую связана с морфологическим уровнем языка. Несмотря на то, что прикрепляемый слог начинается на гласный или согласный, последний слог используемого слова будет играть немаловажную роль при компоновке этих слогов. Также между последним звуком предыдущего слога и начальным звуком следующего слога есть существенная роль участия звука: если слог оканчивается на гласный, звонкий, глухой и сonorный согласные звуки, то начальный звук прикрепляемого слога претерпевает некоторые изменения. Эти правила являются фундаментальными и основными в слоговой организации казахского языка. Так же в этой статье анализированы структуры и звуковой состав слогов в казахском языке. Даны артикуляционные описания сингармо-ассимилятивных вариантов аффиксов на слоговом уровне. Предложены модели интерактивного моделирования аффиксов.

Ключевые слова: слог, звук, аффиксы, окончание, интерактивная модель.

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының II курс PhD талапкері,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: a.sauletai@mail.ru
Ғылыми жетекшісі – ф.ғ. д. профессоры Алимхан Ж.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖҰРНАҚТАРЫНЫҢ БУЫН ТҮРКҮІН МОДЕЛЬДЕУ

Жалпы тіл біліміндегі (общая лингвистика), оқулықтар мен оқу-құралдарында қарапайым баяндалғанымен, ертеден-ақ толық шешімін таппай келе жатқан мәселелердің бірі буын болып табылады. Оның тілдегі қызметімен қатар фонетикалық табиғатын сипаттап, дыбыс құрамын анықтап, шегарасын белгілеу дегенге келгенде әлі де ортақ пікір жоқ.

Буын туралы алғашқы пайда болған теориялардың бірі – «қарқын теориясы» [1, 167]. Бұл теория буын табиғатын сөйлеу үстіндегі артикуляциялық серпінмен түсіндіреді. Әрбір серпін бір буын болып шығады. Екінші бір кең тараған теория «ұнділік теориясы» [1, 167]. «Ұнділік теориясы» бойынша әрбір буынның басында үні басым дыбыс (дауысты) тұрады. Сөз құрамында үні басым дыбыс қанша болса, сонша буын болмақшы.

Жалпы фонетикада (общая фонетика) буын мәселеесі әр кырынан талданып келеді. Соның бірі – буын құрауыштар. «Буын құрауыштар» деп тілдегі буын құрауға қатысатын дыбыстарды айтып отырмыз. Себебі кез-келген тілдегі буын жағын сөз ету үшін алдымен сол тілде буын құрайтын бірлік (немесе дыбыстар) белгілі болу керек. Тілдегі дыбыстар буынға қатысты екі топқа жіктеледі еken: біріншісі буын құрауға тікелей қатысады немесе буын құрауыштар, екіншісі буын құрауға тікелей қатыса алмайды немесе буын құрауыш еместер. Осы пікірге сүйене отырып олардың қазақша атауын қалыптастыруға да болады [2]: буын құрауыш сингемалар (дәстүрлі фонетикада – фонемалар) және буын құрауыш емес сингемалар.

Буын құрамындағы дыбыстардың артикуляциялық тұрғыдан өзара кірігуі құрделі жасалым болып табылады. Дыбыстардың негізгі артикуляциясы әртүрлі өзгерістерге ұшырап жатады. Кейбір дыбыстар бастапқы артикуляциясынан айрылып қалуы да мүмкін. Жаңа қосалқы артикуляциялар пайда болып жатуы да мүмкін. Әрбір тілді зерттең жүрген ғалымдардың басты міндеті осындай құрделі артикуляциялық құбылыстың ішінен нақты бір тілге тән «буын артикуляциясын» тауып, оны сараптап шығу.

Қазақ тілінің буын жігіне байланысты: «Қазақ тіліндегі буын құрылымының талданым нәтижесі буын жігінің неге онай табылатын себебін көрсетті, оның белгілі бір сингармоло-

гиялық негізі бар екен. Түркі тілдеріндегі буын жігінің оңай табылатын себебі буын төрт ұнде-сім әуездің бірімен айтылады, сондай-ақ түркі тілдерінде (дәстүрлі фонетикада қалыптасқан көзқарасқа көрісінше) буыннан кіші морфема жоқ» [2, 25] деген пікір бар. Сонымен қазақ тіліндегі буынның басты өзгешелік белгісі оның ұнде-сім тұрқында болып табылады. Басқаша айтқанда буын құрамындағы дыбыстар өзара белгілі бір әуез арқылы кірігеді, сөйтіп барып бір буын құрайды. Буын құрап тұрган дыбыстардың арасындағы ортақ әуез қазақ (түркі) тілін өзге тілдерден бөлекtek тұратын ерекше белгі болып табылады.

Акад. И. Кенесбаевтың пікірінше қазақ тіліндегі буынның негізі дауысты дыбыс болып табылады, ал дауыссыздар сол дауыстыларға икемделіп тұрады. Ғалым орыс тіл біліміндегі «қарқын теориясын» қолдайтынын білдіреді [3, 66-67]. Түркі және қазақ тіліндегі буын құрылымын қарастыра келіп акад. А. Қайдаров оның алты түрін атайды және олардың негізінен барлық түркі тілдеріне тән екеніне тоқталады [4, 181].

А. Байтұрсынов сөйлеу мен сөйлем, сөйлем мен сөз, сөз бен буын, буын мен дыбыс желісін бір-бірінен туындағып, арасын үзбей өзара байланыстырып қарайды. Сөздерді буынға бөлудің жолын қарастыра келіп, «Буыншы әріп басқалардың ортасында қамауда тұрса, ол буынға «бітеу» деп ат қойындар; буын аяғы буыншы әріпке тірелсе, ол буынға «ашық» деп ат қойындар; буын буыншыдан басқа әріпке тірелсе, ол буынға «тұйық» деп ат қойындар» [5, 344-345] деп, буын түрлерін сарапал береді. Сондайы «буыншы» әріптеріміз дауысты дыбыстар болып шығады. А. Байтұрсыновтың буынның дыбыс құрамын да анықтап кеткенін көруге болады. Сөйтіп осы күнгі қазақ тілінде тек дауыстылардың ғана буын құрай алатындығы, буын түрлері, олардың дауысты-дауыссызға қатысты дыбыс құрамы мен буын аттары жайлы алғашқы мәліметтің бастау көзі болып отыр. Қазіргі қазақ тілінің окулықтары мен оқу-құралдарында буын жайы бірынғай осы үлгімен түсіндіріледі.

Буын мәселесіне арналған келесі лингвистикалық енбектер осы А. Байтұрсынов ережелерін негізге алып отырады. Айырмашылық тек буын түрлері мен олардың атауларына қатысты болып келеді.

Буын сипатын, түрлерін, жігін, дыбыс құрамын көнінен талдаған проф. С. Мырзабеков «Буын – ... ауаның кілт үзілуінің не кедергіге ұшырауының нәтижесінде пайда болатын

жеке (дауысты) дыбыс, не дыбыстар (дауысты, дауыссыз) тобы» [6, 101] деген анықтама береді. Ал буын түрлерін «Құрамындағы дауысты және дауыссыз дыбыстардың орын тәртібіне қарай қазіргі қазақ тіліндегі буынның екі түрі бар: ашық буын және түйық буын. Бұлай бөлу буынның теориялық та, практикалық та мәнінде сай келеді және есте сактауға ыңғайлы» [6, 103] деп көрсетеді. Сөйтіп буын түрін өзіне дейінгі зерттеушілерден өзгеше екіге ғана бөледі.

Қалай болғанда да аз-кем өзгешеліктерімен буын түрлері мен оның дыбыс құрамының үш түрлі анықтамасы қазақ тілі окулықтарында ең кең тараған сипаттамасы болып табылады. Буынның осы кең тараған анықтамасы мен сипаттамасы практикалық (оқу-әдістемелік) тұрғыдан мұлтікіз болғанымен, буын теориясы бола алмайды. Сондықтан буын теориясы өз алдына сөз болғанды қажет етеді.

Қазақ тіліндегі буын түрлерінің, әсіресе, олардың дауысты немесе дауыссыз дыбыска бітуінің морфологиялық деңгейге тікелей қатысы бар екендігі белгілі. Себебі келесі жалғанар қосымша дауыстыға басталады ма, әлде, дауыссызға басталады ма, ол – алдыңғы буынның соңғы дыбысына тікелей байланысты кезде-рі болады. Сонымен қатар алдыңғы буынның соңғы дыбысы мен соңғы буынның бастапқы дыбысының арасында да дауыс қатысына тікелей байланысты тұстары бар: буынның дауысты, қатаң, ұяң немесе ұнді дыбысқа бітуіне қарай қосымшаның бастапқы дыбысы құбылып отырады. Осы зандаулықтар қазақ тілі үшін аса тұрақты болып табылады. Ендеше қазақ тілінің буын жүйесін буын түрлері мен оның дыбыс құрамын дауысты-дауыссыз тұрғысынан ғана жіктел қойған жеткілікіз болтыны проф. Ә. Жүнісбектің тадауынан көрінеді [2]. Профессордың пікірінше мұндай жіктелім тасымал талағына сай келіп, тасымал ережелерін ғана құрастыруға ғана жарайды. Лексика (сөз) деңгейінде кемістігі жоқ талдау морфология (қосымша) деңгейінде жарамсыз болып жатады. Лексикалық деңгейде буын түрлері мен оның дыбыс құрамы үшін түбір сөздің де, туынды сөздің де мәртебесі бірдей: *ат* та бір сөз, *атты* (*атты адам*) да бір сөз. Екі жағдайда да *ат* – түйық буын, ал *ты* – ашық буын. Осы жіктелім тасымал үшін жеткілікті. Ал морфологиялық деңгей үшін: *ат* бірлігінің бітей буын екендігі жеткілікіз, оның қатаң дауыссызға аяқталып отырғанын қоса ескеру керек. Ендеше *ты* ашық буыны, біріншіден, дауысты дыбыстан бастала алмайды, егер дауысты дыбыстан басталатын болса, онда *ат* бірлігі түйық

буын бола алмайды. Екіншіден, ол тек дауыссыз дыбыстар басталады, оның үстіне бастапқы дыбыс тек қатаң дыбыс болу керек. Бастапқы дыбыс қатаң дауыссыз болмаса, *ат* пен *ты* тіркесе алмайды. Сондықтан проф.Ә.Жұнісбек буын бірлігінің өзін екі деңгей түргышынан қарастыру қажеттігін ұснады. Ол үшін буынның дыбыс құрамын іштей тағы жіктей түсуге тұра келеді.

Буынның дыбыс құрамы іштей екі салаға жіктеледі.

Бірінші, буын құрамындағы дыбыстың дауыс қатысына қарай, мысалы, төмендегі бітеу буындар соңғы дауыссыздың дауыс қатысына қарай жіктеледі: *жаз* – ұян дауыссызға аяқталып тұр, *жас* – қатаң дауыссызға аяқталып тұр; *күн* – ұнді дауыссызға аяқталып тұр. Сонда, мысалы, есім жүрнақтың вариантының бұлардың әрқайсынына талғап қана жалғанады: *жаздық* – ұян з дауыссызынан кейін тек ұян д дауыссызы, *жастық* – қатаң с дауыссызынан кейін тек қатаң *т* дауыссызы, немесе ілік септігі *күннің* – ұнді *н* дауыссызынан кейін тек ұнді *н* дауыссызы.

Екінші, буын құрамындағы дыбыстың әуез қатысына қарай, мысалы, төмендегі бітеу буындар соңғы дауыссыздың әуез қатысына қарай жіктеледі: *қаз* – жуан езулік дауыссызға аяқталып тұр; *кез* жінішке езулік дауыссызға аяқталып тұр, *құз* – жуан еріндік дауыссызға аяқталып тұр; *күз* – жінішке еріндік дауыссызға аяқталып тұр. Сонда, мысалы, тағы да ілік септігінің жалғауының вариантының бұлардың әрқайсынына талғап қана жалғанады: *қаздық* – жуан езулік з дауыссызынан кейін тек жуан езулік д дауыссызы, *кездің* – жінішке езулік з дауыссызынан кейін тек жінішке езулік д дауыссызы, *құздұң* – жуан еріндік з дауыссызынан кейін тек жуан еріндік д дауыссызы.

Сонда қазақ тіліндегі буынның басқы және аяқтың дыбыстарының артикуляциялық (жасалым) және перцепциялық (естілім) белгілерінің лингвистикалық мәні бар болып шығады. Лингвистикалық мәні бар фонетикалық құбылыстың әрқашан да артикуляциялық тірек болады.

Бұл – іргелес дыбыстардың арасындағы фонетикалық шарт.

Ал буын құрамындағы дыбыстардың бір-біріне икемделуі сингармонизм заңына байланысты екендігі проф. Ә. Жұнісбектің еңбектерінде жан-жақты талданған «...в казахском (туркском) языке слог сингармо-ассимилятивно замкнутый артикуляционный сегмент и он не распадается на независимые друг от друга составляющие...» [7].

Қазақ тіліндегі дәстүрлі буын түрлері мен олардың дыбыс құрамы. Қазақ тілінде буынның үш түрі бар:

а) ашық буын – бір ғана дауысты немесе дауыссыздан басталып, дауыстымен аяқталады, мысалы, *a-ta*, *a-na*, *i-ni*, *ұ-лы*, *ұ-ки* т.б. сөздердің құрамында тек ашық буындар бар;

ә) тұйық буын – дауыстыдан басталып, дауыссызден немесе дауыстыдан басталып дауыссыз, дауыссызден аяқталады, мысалы, *ақ*, *әл*, *ыс*, *іс*, *ор*, *ұл*, *ук*, *айт*, *өрт*, *ұлт* т.б. сөздер тек тұйық буыннан құралып тұр.

б) бітеу буын – дауыссыздан басталып, дауыстымен жалғасып, дауыссызден аяқталады немесе дауыссыздан басталып, дауыстымен жалғасып, дауыссыз, дауыссызден аяқталады, мысалы, *тат*, *мыс*, *біл*, *бұл*, *бол*, *бұқ*, *бес*, *тарт*, *қайт*, *жұрт*, *сүрт*, *төрт*, *қант*, *мұрт*, *салт* т.б. сөздер тек бітеу буыннан құралып тұр.

Қазіргі теориялық фонетика болсын, сондай-ақ практикалық фонетика болсын (оку-әдістеме саласы) интерактив-инновациялық көрнекілікті кеңінен пайдалануға көшті. Біз де соның бір үлгісі ретінде буынның үндесім-үйлесім түркінің интерактив моделін ұсынбақшымыз. Буынның үндесім түркі құрамындағы дыбыстардың әуез бірлігі, ал үйлесім түркі құрамындағы дыбыстардың іргелес бірлігі болып табылады. Буын түркінің екі түрінің де жасалым-естілім (артикуляция-перцепциялық) дәйектемесі бар. Көрнекілікке де сол дәйектемелер негіз болады.

Мысалы, *-лық* (-*дық*, -*тық*) тобының жасалымы *кейінди*, *езу* болса, естілімі *жуан*, *езулік* болады; *-лік* (-*дік*, -*тік*) тобының жасалымы *ілгерінді*, *езу* болса, естілімі *жіңішке*, *езулік* болады:

-лық (-*дық*, -*тық*) тобының жасалымы *кейінди*, *езу* болса, естілімі *жуан*, *езулік* болады;

-лік (-*дік*, -*тік*) тобының жасалымы *ілгерінді*, *езу* болса, естілімі *жіңішке*, *езулік* болады.

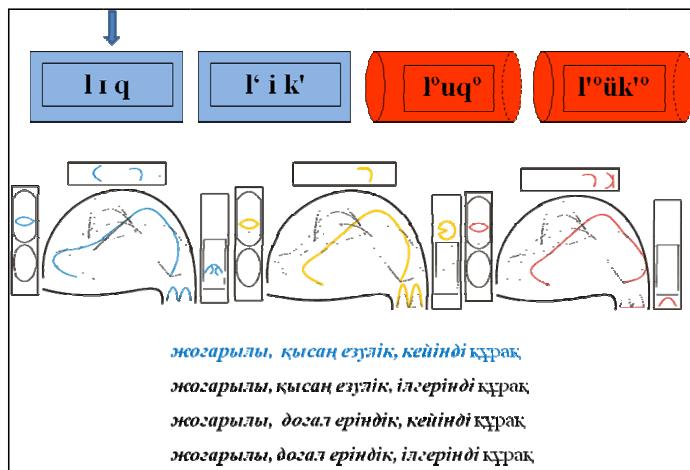
Іргелес бірлігінің үш жасалым (артикуляциялық), естілім (перцепциялық) сипаттамасы болады:

-лық (-*лік*) тобының жасалымы *тербелімді* болса, естілімі *ұнді* болады;

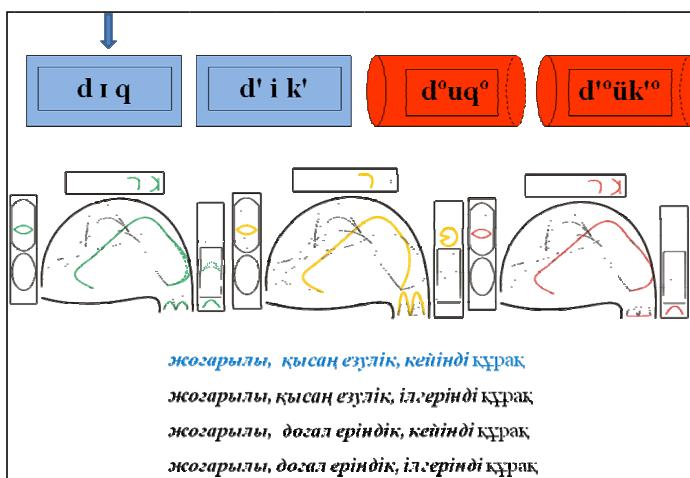
-дық (-*дік*) тобының жасалымы *тербеліңкі* болса, естілімі *ұяң* болады;

-тық (-*тік*) тобының жасалымы *тербеліссіз* болса, естілімі *қатаң* болады.

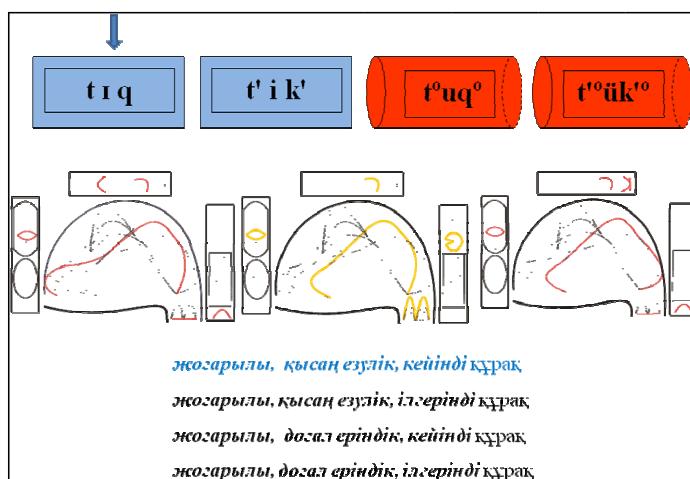
Төменде *-лық* тобының (1 сурет), *-дық* тобының (2 сурет), *-тық* тобының (3 сурет) интерактив моделін ұсынамыз. Бұл модельдер әзірле үлгі ретінде құрастырылып отыр. Модельдердің жіктелім үлгілерін дайындау ісі әрі қарай жалғаса түсетең болады.

1 сурет – [liq] үлгісінің модель

2-сурет – [diq] үлгісінің модель

3-сурет – [tiq] үлгісінің модель

Қазақ фонетикасының құрылым (структуралық) бірліктері өзара жүптасып (жуан/жіңішке, еріндік/езулік т.б.) келеді. Мұның өзі казіргі ақпарат технологиясын пайдалануды көп жеңілдеді. Ендеше қазақ фонетикасының осы бір табиғи икемділігін көнінен пайдаланып отыру керек.

Әдебиеттер

- 1 Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – Москва: Высшая школа, 1979. – 312 с.
- 2 Жұнісбек Ә. Қазақ фонетикасы. – Алматы: Аrys, 2009. – 308 с.
- 3 Кенесбаев И., Мұсабаев Г. Қазіргі казак тілі. – Алматы: Ғылым, 1975. – 302 б.
- 4 Қайдаров А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алма-Ата: Наука, 1986. – 328 с.
- 5 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 214б.
- 6 Мырзабеков С. Қазақ тілі фонетикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 247 б.
- 7 Жунисбек А. Введение в сингармоническую фонетику. – Алматы: Аrys, 2009. – 109 с.

References

- 1 Zinder L.R. Obshaya fonetika. – Moscow: Vysshya shkola, 1979. – 312 p.
- 2 Junisbek A. Kazak fonetikasy. –Almaty: Arys, 2009. – 308 p.
- 3 Kenaesbayev I., Musabayev G. Sovremenniy kazakhskiy yazyk. – Almaty: Nauka, 1975. – 302 p.
- 4 Kaidarov A.T. Struktura odnoslojnyh korney I osnov v kazakhskom yazyke. – Almaty: Nauka, 1986. – 328 p.
- 5 Baitursyniv A. Til tagilimy. – Almaty: Ana tili, 1992. – 214 p.
- 6 Mirzabekov S. Fonetika kazakhskogo yazika. – Almaty: Kazakh universiteti, 2004. – 247 p.
- 7 Junisbek A. Vvedeniye v singarmonicheskuyu fonetiku. – Almaty: Arys, 2009. – 109 p.

Әбушәріпқызы Н.
**Олимпиада ойындарындағы
жарнама қызметі**
(Лондон-2012 мысалында)

Мақалада Олимпиада ойындарында жарнама қызметін жүргізу-дің ерекшеліктері, сондай-ақ Лондонда өткен XXX Жазғы ойындар кезінде қолданылған кейбір стратегиялар сөз болады. Олимпиада ойындарын трансляциялау барысында жарнама қызметі ерекше орын иеленетіні белгілі. Жекелеген елдерге аса ауқымды оқиғаны телеарна арқылы жеткізу демеушілердің көмегінсіз мүмкін емес. Олимпиада ойындарында да жалпы спорт шаралары кезіндегі әдістәсілдер қолданылады. Бірақ Олимпиада Хартиясы Олимпиада ойындарын жарнамалық қызметке пайдалану немесе жарыстар өтіп жатқан кезде, олимпиадалық нысандарда тікелей жарнама жасауға тыйым салуды көздейді. Автор мақалада осы тұстарды ескере, спорт саласындағы жарнама қызметі спортқа қызмет ететін жарнама және жарнамаға қызмет ететін спорт деп аталатын екі бағыт бойынша жүретінін айта келе, жалпы спорт шараларында қолданылатын жарнама түрлері мен Олимпиада ойындарында жарнама қызметін жүргізу ерекшеліктеріне тоқталады. Сондай-ақ әлемдегі ірі компаниялардың Лондон-2012 барысында пайдаланған ұтымды жарнама түрлерін атап көрсетеді.

Түйін сөздер: Олимпиада ойындары, Олимпиада Хартиясы, жарнама қызметі, жарнама стратегиясы, кампания, спортқа қызмет ететін жарнама және жарнамаға қызмет ететін спорт.

Abusharipkyzy N.

**The advertising service in
Olympics Games (for example
London-2012)**

The article examines the features carriage of advertising in Olympics Games, also some strategies which applied in XXX London Olympics Games. We know, that advertising plays an important role on translation Olympics Games. In separate countries the such scale events can't translation by TV without sponsors. I want to note, that in Olympics Games adapt the same methods which adapt in other sport competitions. But The Olympic Charter resists with using Olympics Games such as advertising and withstands to conduct live advertising during the games. On this basis author tells that advertising in sport divided into two parts: sport serves to advertising and advertising serves to sport. The main attention author accents to the types of advertising on sport competitions and to the features to conduct advertising in Olympics Games. Also article considers the best types of advertising which conducted the large companies of the world in XXX Summer Olympics Games London-2012.

Key words: Olympic Games, The Olympic Charter, advertising service, advertising strategy, campaign, sport serves to advertising and advertising serves to sport.

Абушарипқызы Н.

**Рекламная служба
в Олимпийских играх
(на примере Лондон-2012)**

В данной статье рассматриваются особенности проведения рекламы в Олимпийских играх, так же некоторые стратегии примененные в XXX Лондонских Олимпийских играх. Не секрет, что во время трансляции Олимпийских игр немало важную роль играет реклама. В отдельных странах событие такого масштаба не может транслироваться по телевидению без помощи спонсора. Хотелось бы отметить, что в Олимпийских играх применяются те же методы что и в общих спортивных соревнованиях. Но Олимпийская Хартия работает над тем, чтобы противостоять использованию Олимпийских игр в качестве рекламы и борются с тем, чтобы во время соревнований в объектах проведения игр вели прямую рекламу. На этом основании автор статьи рассказывает о том что рекламная служба в сфере спорта делится на два вида: 1. Реклама служащая спорту; 2. Спорт, служащий рекламе. Основное внимание в статье автор акцентирует на виды рекламы применяющиеся в спортивных соревнованиях и на особенности проведения рекламы в Олимпийских играх. Так же в статье рассматриваются лучшие виды реклам которые проводили крупные компании мира в Олимпиаде Лондон-2012.

Ключевые слова: Олимпийские игры, Олимпийская Хартия, рекламная служба, стратегия рекламы, кампания, реклама служащая спорту и спорт, служащий рекламе.

**ОЛИМПИАДА
ОЙЫНДАРЫНДАҒЫ
ЖАРНАМА ҚЫЗМЕТІ
(Лондон-2012
мысалында)**

Олимпиада ойындарын трансляциялауда жарнама қызметі ерекше орын иеленеді. Өйткені, жекелеген елдерге сонау аса ауқымды оқиганы телеарна арқылы үзбей жеткізіп отыру демеушілердің көмегінсіз мүмкін емес. Олимпиада ойындары кезінде жүргізілетін жарнама қызметінде де, жалпы, денешынықтыру және спорт шаралары кезінде пайдаланылатын әдістәсілдер қолданылады. Бірақ Олимпиада Хартиясының 50-ші Ережесі бойынша, Олимпиада ойындарын жарнамалық қызметке пайдалану немесе жарыстар өтіп жатқан кезде, олимпиадалық нысандарда тікелей жарнама жасауға жол берілмейді. Осыдан туындағы келе, Олимпиада мен жалпы спорт жарыстарындағы жарнама қызметінің арасында айырмашылық бар екендігін атап көрсетпекпіз. Денешынықтыру және спорттық шараларды үйімдастыру, денешынықтыру-спорт қозғалысын дамыту үшін маркетинг және салалық құқықты жетілдіру талап етіледі [1, 27]. Денешынықтыру және спорттық шараларға дайындалу мен өткізуде маркетингтің қоғаммен байланыс саласының мамандары спорттағы жарнамалық қызметтің екі негізгі бағыт бойынша жүргізілетін атап көрсетеді – спортқа қызмет ететін жарнама және жарнамаға қызмет ететін спорт.

Спортқа қызмет ететін жарнама спорт жарыстарын үйімдастыру қызметі көзделетін мақсаттарға, соның ішінде, коммерциялық мақсаттарға байланысты мәселелерді шешу үшін қолданылады. Спортқа қызмет ететін жарнамаға спорттық брендтің жарнамасы, спорттық үйімның имидж-жарнамасы, технологиялар жарнамасы (мәселең, спорттық киімдерді өндіру технологияларын жарнамалау), спорттық оқигаларды жарнамалау, спорт тауарларын жарнамалау, спорттық инвентарьлар мен жабдықтардың жарнамасы, т.б. жатқызуға болады.

Ал жарнамаға қызмет ететін спорт дегенде тікелей спортқа қатысы жоқ, бірақ спорт элементтері арқылы басқа тауар немесе қызметті жарнамалау қызметін түсінеміз. Бұған мысал ретінде спортшылар немесе спорттық шаралар арқылы жарнамаланатын архитектуралық құрылыштар, киімдер, мобиЛЬДІ телефондар,

компьютерлер, кино-фотоаппаратуралар, автомобилдер, сусындар, медициналық орталықтар, мейрамханалар, демалыс орындары, т.б. сияқтыларды көлтіруге болады.

Спорттық жарнама таратудың негізгі құралдары ретінде мыналарды жүйелеп көрсеткен болар едік:

1. Телевизиялық жарнама және радиожарнама (теле- және радиоэфир).

2. Киножарнама (бұған жарнамалық кино және бейнекільмдер кіреді).

3. Ақпараттық-телекоммуникациялық ғаламтор желілеріндегі жарнамалар (атап айтқанда, интернет-ресурстар, спорт ұйымдарының сайттары).

4. Баспасөздегі жарнамалар (газет-журналдар, ақпараттық бюллетеньдер, аудитория тұрақты түрде оқытын басқа да мерзімді басылымдар).

5. Баспа жарнамалар (кітаптар, анықтамалықтар, бағдарламалар, буклеттер, қабырға газеттері, стенділер, парақшалар, баспасөз релиздері, ақпараттық хаттамалар, шақыру қағаздары, тағы басқа да полиграфиялық өнімдер).

6. Пошталық жарнама (жарнамалық өнімдерді пошта арқылы жөнелту).

7. Спорт нысандарындағы жарнамалар (стадион периметрі бойынша орнатылған немесе электронды жүгіртпе жарнамалар, афишалар мен постерлер, транспаранттар, іріл-ұсақты баннерлер, т.б.). Спорт түрлерінің алуан түрлілігі жарнамалық қызметтің бұл түрін әр спорттың ерекшелігіне сай етіп бейімдеу міндетін қойды. Айтальық, рингтегі жарнамаларды дәл солай етіп веложарыстарда қолдану тиімсіз. Түрлі спорт жарыстарында мұндай жарнамалардың орасан көп түрі пайдаланылады. Алайда, Олимпиада хартиясына сәйкес, Олимпиада ойындары кезінде бірде-бір жарыс алаңында жарнамалық қызмет жүргізуге рұқсат етілмейді. Яғни, Олимпиада ойындарында жарнаманың бұл түрі қолданылмайды [3].

8. Аудиожарнама, визуальды және аудиовизуальды жарнамалар. Олимпиада қозғалысы ұранымен өтетін жарыстарда жарнаманың бұл түріне де рұқсат етілмейді.

9. Спортшылардың жеке құрал-жабдықтары мен киіміндегі жарнамалар. Олимпиада ойындарында жарнаманың бұл түріне де тыйым салынған. Бірақ спортшы киетін киім немесе оның құрал-жабдықтарында өндіруші кәсіпорынның әмблемасы орнатылады. Эйтсе де, ол Олимпиада символынан немесе Олимпиада әмблемасынан үлкен болуы мүмкін емес. Әмблеманың салыстырмалы үлкендігі спортшы

жарысқа қатысып жатқан кезде телеэкранда үлкен планда көрсеткенде айқын көзге түсестіндей болса жеткілікті.

10.Көлік құралдарындағы жарнамалар.

11.Спорт тауарлары сатылатын орындардағы жарнамалар.

12.Қадесый жарнамалар.

13.Имидж-жарнама – спорт ұйымы немесе спорттық жарысты ұйымдастыруши жақтың қызметтің жарнамалуа.

14.Танымал спортшыларды жарнамалық қызметке тарту. Паблик рилейшнз мамандары іс жүзінде жарнамалық қызметтің осы түрін пайдалану арқылы үлкен жетістіктерге жетіп келеді.

Бұл атаптандар жалпы спорттық жарнама қызметтінде кездесетін жарнама түрлері. Алайда, Олимпиада ойындарында жарнама қызметтіне қатысты қатаң ережелер қолданылады.

Атап айтқанда, Олимпиада хартиясының 50-ші Ережесіне сәйкес,

1. Жарнаманың кез келген формасына рұқсат ету шарттары мен принциптерін Халықаралық Олимпиада Комитетінің Атқарушы комитеті айқындейді.

2. Жарнаманың ешқандай түрін стадиондарға немесе олардың үстіне, сондай-ақ Олимпиадалық нысандардың бөлігі болып табылатын, жарыстар өтетін басқа орындарға орнатуға рұқсат етілмейді. Стадиондарға, жарыстар өтетін орындарға және басқа да спорт алаңдарына ешқандай коммерциялық мақсаттағы қондырығылар мен жарнамалық белгісі бар жайма тақталар орнатуға рұқсат етілмейді [4, 42].

50-ші Ереже Олимпиада ойындарын жарнамалық мақсатта пайдаланбау қажеттігін көздейді, бірақ Ойындар өтіп жатқан кезде жарнама қызметтің жүргізуге мүлдем тыйым салмайды. Оның үстіне, Олимпиада ойындарының өзі де жарнамалық қызметтің қажеттілік сезінеді. Ал бұл, өз кезегінде, Ойындар барысында сәтті жарнамалық қызмет жүргізу мүмкіндігін береді. Соңғы Олимпиада ойындары барысында ірі компаниялар сәтті маркетингтік қызмет жүргізе білді. Соның бірнешеуін санап өтелік.

1. «Adidas» компаниясы британиялықатлеттерді қолдау үшін «Take the Stage» («Сахнага шық») деп атаптатын жарнамалық кампания жүргізді. Ағылшын халқы үшін аса бір есте қаларлықтай сыйлықтардың бірі Англия футбол құрама командасының танымал жартылай қорғаушысы Дэвида Бекхэмнің Лондондағы ірі сауда орталықтарының біріне шақырылуы болды. Футболшы онда сауда орталығына келген жүздеген адаммен суретке түсті. Ойнанда еш-

теңе жоқ клиенттер табан астынан туындаған мүмкіндікті сәтті пайдалануға – жұлдызбен бір рет суретке түсуге асыкты. Тіпті өздеріне кабинадан қарап тұрган тірі аңызды көріп бақыттан басы айналғандар, жылап салғандар да болды. Келушілер «Adidas» киген Бекхэммен суретке түсіп, ол фотосуретті «Твиттердегі» арнаулы #takethestage хәштегінде жариялауды мүмкін болды.

«Adidas-тың» Лондондағы маркетингтік компаниясының сәтті болғанын мына цифр да дәлледейді: кампаниядан соң компания мамандары Олимпиада ойындарына «Adidas» енгізген 100 миллион фунт стерлинг мөлшеріндегі демеушілік инвестицияның дерлік барлығы қапталғанын мәлімдеді [5].

2. «Beats by Dr Dre» бренді қолданған стратегия Олимпиада ойындарында ресми демеуші немесе серіктес болмай-ақ үлкен жетістіктерге жетуге болатынын көрсетті. Бастьысы – дұрыс маркетинг. Компания өте қарапайым жолды ұстанды: Ұлыбританияның, Қытайдың, АҚШ-тың жетекші атлеттеріне тегін құлаққап таратты. Оларды таққан спортшылар бүкіл әлем бойлап телевізиянда бірнеше рет бой көрсетті. Әсіресе жаттығу кезінде, жарыс өтетін нысанға келе жатқанда, айталақ, автобустан түскенде, маңызды жарыс алдынан бой жазу және психологиялық жаттығуларды орындаған жүрген кезде телевізиянан ірі планда көрсетілген спортшылар таққан құлаққап бірден көзге түсестін еді. Ал жарнамалық құлықтардан хабары жоқ көрермендерде әлемнің ең мықтылары «Beats by Dr Dre» құлаққаптарын тағады екен деген пікір пайда болмауды мүмкін емес еді.

Келесіде жаңа құлаққап алып жатқан кезде әлгі көрермендер міндетті түрде, ең болмағанда, өзі әспеттейтін кумириңің «тағатын» құлаққабын есіне алары сөзсіз. Осылайша, компания бірнеше секундқа ғана созылатын жарнама үшін миллиондаған қаржы жұмсамай-ақ, экранда басқа брэндтерден аз көрінген жоқ. Бастьысы, тікелей Олимпиада трансляциялары кезінде болса, жеткілікті. Яғни «Beats by Dr Dre» компаниясы өнімдері Олимпиада ойындарының бір бөлігіне айналды. Ал жұмсалған шығын мен алынған нәтиже арасындағы қатынас бойынша бұл Лондон Олимпиадасындағы ең жақсы көрсеткіш екендігі даусыз [5].

3. «Nike» компаниясы өзінің басты бақталасы «Adidas» секілді Лондон Олимпиадасының ресми демеушісі болған жоқ. «Nike» жарнама қызметкерлері Олимпиадаға демеушілік жарналарын төлемеу үшін айлакерлік жасады.

«Find Your Greatness» («Өз Ұлылығының тап») деп аталатын бейнероликте «Лондонның» көптеген спортшылары көрсетілді. Тек мәселе мынада, олар Ұлыбритания астанасының емес, Америкадағы, Норвегиядағы, Канададағы, Африкадағы «Лондондардан» шыққан спортшылар еді. Олимпиада астанасының атауымен аталатын көшелер, қонақүйлер, мейрамханалар, дүкендер, ірі сауда орталықтары, демалыс орындары, мәдениет үйлері, т.б. мүмкіндігінше қамтылды.

Бұдан тыс, «Nike» АҚШ делегациясының ресми демеушісі, жабдықтаушысы болды. Бұл оған Лондондағы тұғырларға басқалардан әлдекайда көп – 103 рет көтерілу мүмкіндігін берді (соның 46-сы алтын, 28-і құміс, 29-ы қола медаль) [6]. Ал бұл көрермендердің назары көп ауатын кадрда қосымша уақыттарға ие болу деңгөн сөз.

4. «Paddy Power» букмекерлік кенсесі де дәл «Nike» сияқты стратегияны пайдаланды. Шатастыратын билбордтар шығарып, онда өздерін «2012 жылғы Лондондағы ірі атлетикалық жарыстардың ресми демеушісі» деп жариялады. Ал оның астына ұсақ әріптермен Франциядағы Лондон атты қалашықта өтетін қасыққа жұмыртқа салып алып 200 метрге жүгіру жарыстары жай екендігін көрсетеді.

Қасықпен жұмыртқа көтеріп жүгіру XIX ғасырда Ұлыбританияда кең таралған дәстүрлі халық ойындарының бірі. Букмекерлік кенсе мұндай «ірі оқиғаның» демеушісі болу үлкен бақыт екендігін айттып көрсетті.

«Paddy Power» «Ірі Лондон оқиғасының» жарнамасын Ұлыбритания астанасының үш көрнекі жеріне, соның бірі Лондон көпіріне орналастырды. Билбордтағы жазудың Лондон Олимпиадасына тікелей қатысы бар екендігін көріп тұрса да, Олимпия Комитеті оларды алғып тастауды талап еткен жоқ. [7]. Ал жұрттың назарын аударып болған соң, келесі спорт жарыстарында бұл кенсенің ұпай жинайтыны айқын еді.

5. «Procter & Gamble» дистрибьюторлық компаниясы Олимпиада ойындары қарсаңында және ол өтіп жатқан кезде «Рахмет, Анашым!» акциясын жүргізді. Акция аясында арнайы бейнеролик шығарып (құллі әлемдегі ана атауыға зор құрмет көрсетілген роликтің аса әсерлі шыққанын атап көрсеткен жөн), Олимпиада ойындарына қатысуышы 60-тан астам атлеттің аласын ашылу салтанатына шақырды, олардың Лондонға келіп-кетуіне жұмсалатын барлық қаржыны өз еншісіне алды. Ал бұл «Procter & Gamble» компаниясына бүкіл дүниежүзіне сәтті жарнама қызметін жүргізу мүмкіндігін берді [5].

Әдебиеттер

- 1 Алексеев С.В. Маркетинговое право. – Москва: Норма-Инфра, 2002.
- 2 Алексеев С.В. Спортивный маркетинг. Правовое регулирование. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.
- 3 <https://www.youtube.com/watch?v=iSigwjYtXb4>
- 4 Comité International Olympique Château de Vidy. – C.P. 356. – CH-1007 Lausanne/Suisse.
- 5 <http://www.championat.com/business/article-134614-london-2012-pjat-luchshikh-reklamnykh-kampanij-na-olimpiade.html>
- 6 https://en.wikipedia.org/wiki/2012_Summer_Olympics#Medal_count
- 7 <http://www.marketingmagazine.co.uk/article/1142359/paddy-power-sponsors-the-biggest-athletics-event-london>

References

- 1 Alekseyev S.V. Marketingovoye pravo. – Moscow: Norma-Infra, 2002.
- 2 Alekseyev S.V. Sportivniy marketing. Pravovoye regulirovanie. – Moscow: YUNITI-DANA, 2014.
- 3 <https://www.youtube.com/watch?v=iSigwjYtXb4>
- 4 Comité International Olympique Château de Vidy. – C.P. 356. – CH-1007 Lausanne/Suisse.
- 5 <http://www.championat.com/business/article-134614-london-2012-pjat-luchshikh-reklamnykh-kampanij-na-olimpiade.html>
- 6 https://en.wikipedia.org/wiki/2012_Summer_Olympics#Medal_count
- 7 <http://www.marketingmagazine.co.uk/article/1142359/paddy-power-sponsors-the-biggest-athletics-event-london>

Әбішева Ә.М.
**Хамит Ерғалидің
аудармашылық шеберлігі**

Мақалада Мемлекеттік сыйлықтың иегері, Қазақстанның Халық жазушысы, ақын Хамит Ерғалидіңөмірі мен шығармашылығы қарастырылады. Сонымен қатар аудармашылық қызметі жайлы да айтылады. Шекспир сонеттерін аударған аудармашылар, олардың шеберлігі, аударманың көркемдік деңгейі талданып көрсетіледі. Хамит Ерғалидің аударуындағы Шекспир сонеттерін аудару өзгешелігі нақты мысалдар арқылы айқындалады. Түпнұсқа мен аудармадағы стиЛЬ мәселесі қарастырылады. аударма, Кемшиліктері мен жетістіктері мысалдар арқылы көрсетіледі. Х.Ерғалидың аудармашылық еркшелігі, сондай-ақ, трансформацияларын колдану ерекшелігі көрсетіледі. Х.Ерғалидің аудармалары туралы бұрын-соңды айтылған пікірлер ескеріле отырып, талдау жасалды. Мақалада жаңа ойлар көлтіріледі.

Түйін сөздер: аударма, түпнұсқа, аударма теориясы, ақын, сонет, поэма, аударма ерекшелігі, ақын стилі.

Abysheva A.
**Translation skills
of Hamit Ergali**

The article examines the life and work of the poet, winner of the State Prize, People's writer of Kazakhstan Hamit Ergali. Also, the article is devoted to the creative activity of H.Ergali. It provides information about who translated Shakespeare's sonnets, how did they do it and so on. Translation peculiarities during the work with Shakespeare's sonnets are illustrated by specific examples. Achievements and shortcomings of the translation works are accompanied by examples. The article pointed out features of the use of translation transformations by H.Ergali, who is considered the translation master of sonnets. In this article you can find reviews about the translator. The article has new ideas.

Key words: translation, original, theory of translation, poet, sonnet, poem.

Абишева А.
**Переводческое мастерство
Хамина Ергали**

В статье анализируется жизнь и творчество поэта, обладателя Государственной премии, Народного писателя Казахстана Хамина Ергали. Также статья посвящена творческой деятельности Х.Ергали. Приводится информация о том, кто переводил сонеты Шекспира, как переводил и многое другое. Переводческие особенности при работе с сонетами Шекспира иллюстрируются конкретными примерами. Достижения и недостатки перевода произведений также сопровождаются примерами. В статье указываются особенности использования переводческих трансформаций Х.Ергали, которого считают мастером перевода сонетов. В статье можно найти отзывы о переводчике. Статья отличается новыми идеями.

Ключевые слова: перевод, оригинал, теория перевода, поэт, сонет, поэма, особенности перевода, стиль поэта.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

II курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

e-mail: aikowehbe@mail.ru

Фылыми жетекшісі – ф.ғ.к., аға оқытушы Е.М. Солтанаева

ХАМИТ ЕРҒАЛИДІН АУДАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Хамит Ерғали 1916 жылы туған. Х.Ерғали отыздан астам жинақтардың авторы. Қазақ әдебиетінің тарихында оны эпик ақын деп атайды. Ол «Біздің ауылдың қызы», «Сенің өзенің», «Жайық жырлары», «Шер толғау», «Ұлттым дедім, ұлгайдым» т.б. кітаптардың авторы.

Мемлекеттік сыйлықтың иегері, Қазақстанның Халық жазушысы Хамит Ерғали поэзиясы қөптеген тілдерге аударылған. Хамит Ерғали өлеңдерін орыс тіліне Я. Смеляков, Е. Винокуров, М. Львов, В. Савельев т.б. аударған. Мысалы, Я.В. Смеляков орыс ақыны, сыншы әрі аудармаши. Ол Матвей Грубиан, Расул Рза, Никола Нагнибела, Кубанычбек Маликов, Темиркул Уметалиев, Иван Тарба, Фатых Карим, Андрей Малышко, Аркадий Кулешов т.б. орыс тіліне аударған. Қазақ әдебиетінен Жамбыл Жабаев, Әбділдә Тәжібаев т.б. тәржімалаган. Я.В. Смеляков өзінің 1979 жылы қазақ ақындарының тандамалы өлеңдерінің аудармаларын жариялады. Аталған кітапта ақын өлеңдерінің орысша нұсқасын берген.

Ақын өзін көркем аудармаши ретінде де көрсете білген. Ол У. Шекспирдің сонеттері мен пьесаларын, Д. Байронның, А. Пушкиннің, М. Лермонтовтың, Н. Некрасовтың, Ш. Петефідің, Р. Гамзатовтың өлеңдерін, қарақалпақ эпосы «Қырық қызын», қыргыз эпосы «Манас» үлгілерін тамаша аударып, қазақ оқырмандарына көркемдігі құнды аударма нұскалар ұсынды.

Осы мақаланың басты мақсаты әлем таныған классик У.Шекспирдің «Гамлет» трагедиясының Хамит Ерғали аударған нұсқасын талдау.

«Гамлет» – Шекспир трагедияларының ең биік шыны, классикалық шығарманың тамаша үлгісі. Шығарманың орыс тілінде елuge жуық нұсқасы бар. Шекспир шығармаларын қазақ тіліне М. Әуезов, Е. Букетов, Ф. Мұсірепов, М. Дәүлетбаев, Ә. Кекілбаев, Т. Есімжанов, М. Мақатаев,

Сонет (сыңғырау, сылдырау деген итальян сөзінен шықкан) – әр шумағы 14 тармақтан құрылатын өлең түрі. Тармақтар екі рет төрт-төрттен, онан соң екі рет үштен топтасады [1].

Қазақ әдебиетіне сонет жанры ең алғашқы рет аудармалар арқылы келді. Сонеттерді аудару шебері деп Х. Ерғалиды айта аламыз. Ол У. Шекспир сонеттерін тәржімалауда ерекше ше-

берлік таныта білді. Ал Шекспир әлем әдебиетінде көркемдігі жағынан құнды сонеттер жазған ақындардың бірі. Осы сонеттерді қазақша сөйлете білген Х. Ерғали болды. Ол Шекспирдің 154 сонетін аударған. Аударма нұсқалар өте сәтті шыққан. Аудармаға қойылатын талаптарға толықтай жауап береді. Шекспирдің ойын, рухын, көркемдік даралығын сактай отырып, қазақ оқырманына түсінікті тілде аударған. Х. Ерғалидің аударған сонеттері талайдан бері зерттеліп келеді. Шекспир өз сонеттерін досына және ғашығына арнап жазған. Сонеттердің аты жоқ, тек қана нөмерлермен берілген.

Хамит Ерғали 1993 жылдың қыркүйегінде былай деп жазған екен: «Сонау бір жылдары Мәскеуде өткен жазушылар съезіндегі эстондық бір шешен Шекспир сонеттері өз тіліне аударылғанын хабарлағанда залдағылар орындарынан өре түрегеліп ұзақ қол шапалақтаған еді. Сол сәтте ішім удай ашығаны есімнен кетпейді: бұған дейін сол сонеттерді қазақша сөйлетуге сіңірген алты жылдық енбекім Алматының өзінде де ауызга алынып жарымаған еді ғой... Менің сол енбекім жеке кітап бол шыққаннан кейін-ақ «Қазақ сонетінің атасы» аталғандар төбе көрсете бастады. Оған ренішім жоқ. Қайта намысыма қамшы бол тиген соларға рахмет. Ал менің, өз намысым араға аттай он төрт жыл салып барып оянады. 1991 жылы жазыла бастаған өз сонеттерімнің қазіргі саны жұз елуғе жуықтап қалды. Бәрі де «Қазақ әдебиеті», «Егемен Қазақстан» газеттерінде алма-кезек жарияланып отырды. Алла қосса осы алдағы қыс пен көктемде бұларды же-ке кітап етіп баспаға даярлаймын. Зады, бұл менің эпикалық жанрдан кейінгі айқара ашылған тағы бір қырым мен сырым болып шықты-ау деп шамалаймын», – деп сонеттерді аударудағы қынышылықтарын сөз етеді. [2]

Шекспир сонеттерін орыс тіліне С. Ильин, Н. Гербель, С.Я. Маршак, Б. Пастернак, П. Кусков, В. Ковалевский, А. Гуревич, А. Шаракшанә т.б. аударған. Хамит Ерғали түпнұсқадан тікелей аударма жасамаған, түрнұсқа ретінде орысша аударылған нұсқасын пайдаланған. Аудартатану ғылымында бұл аударманың сатылы түрі деп аталағы. Сатылы аударма дегеніміз – көркем шығарманың бір тілден екінші тілге, т.с.с. болып аударыла беруі. Алайда, көркем шығарма қай тілден аударылып отырса, аудармашы үшін сол нұсқа түпнұсқа міндеттін атқарады. Осындай сатылы аударма жағдайында аударма туындының көркем талаптарға толық жауап бере алуы, бір жағынан, ол аударушы үшін

түпнұсқа міндеттін атқарып отырған аударма нұсқаның көркемдік қуатына да байланысты. Бұл – көркем шығарманы бір тілден екінші тілге аударушы қаламгер мен сол екінші тілдегі үшінші тілге аударушы дүниетанымдарының, сезімдерінің, шығармашылық даралықтарының үндесуі деген сез. Хамит Ерғали түпнұсқа ретінде С. Маршактың аудармасын пайдаланған. Академик, аудармашы, орыс және еврей поэзиясын зерттеуші М.Л. Гаспаров Маршак жасаған сонеттер аудармасына мынандай жоғары баға берген болатын: «Это явление в русской литературе исключительное. Кажется, со времен Жуковского не было или почти не было другого стихотворного перевода, который в сознании читателей стал бы такочно рядом с произведениями оригинальной русской поэзии» [3].

Х. Ерғали орысшаға сәтті аударылған, зерттеушілер жоғары баға берген нұсқаны пайдаланған. Бұл ақынның көрекенділігін байқатады. Сатылы аударма кезінде түпнұсқадан орыс тіліне қате аударылса, онда қазақ тіліне де қате аударылатын еді. Сондықтан да болар Хамит Ерғалидің аудармалары да өз оқырмандарына жол тауып, жоғары бағасын алды.

Біз Шекспирдің 35 сонетіне тоқталайық. Мұнда ақынның өз досына деген реніші, оны істеген әрекеттерін актаудың жолдары туралы сөз болады.

Shakespeare's . Sonnet 35

No more be griev'd at that which thou hast done:
Roses have thorns, and silver fountains mud,
Clouds and eclipses stain both moon and sun,
And loathsome canker lives in sweetest bud.

All men make faults, and even I in this,
Authorizing thy trespass with compare,
Myself corrupting, salving thy amiss,
Excusing thy sins more than thy sins are;

For to thy sensual fault I bring in sense,
(Thy adverse party is thy advocate)
And 'gainst myself a lawful plea commence:
Such civil war is in my love and hate

That I an accessory needs must be
To that sweet thief which sourly robs from me [121,4].

Самуил Маршак аудармасы:

Ты не грусти, сознав свою вину.
Нет розы без шипов; чистейший ключ
Мутят песчинки; солнце и луну
Скрывает тень затменья или туч.

Мы все грешны, и я не меньше всех
Грешу в любой из этих горьких строк,
Сравненьями оправдывая грех,
Прощая беззаконно твой порок.

Зашитником я прихожу на суд,
Чтобы служить враждебной стороне.
Моя любовь и ненависть ведут
Войну междуусобную во мне.

Хоть ты меня ограбил, милый вор,
Но я делю твой грех и приговор.[5,445]

Хамит Ергалиев:

Қысылмашы қылмысынды жыл ойлап,
Рауза ғұлдің бойында да – қылтанақ.
Бұлакты да құм жатады ылайлап,
Күн тұтылып көрінбейді бұлттан ак,

Өзгелердей өзбасымда күпірмін.
Осы өлеңнің әрбір ащы жолында:-
Тенцеулермен актап сені отырымын.
Кешірместі кешкен жырым-қолымда.

Ақтаушы бол өзім барам сотыңа.
Жауым жаққа тигіземін пайдамды.
Өз ішімде махаббаттың отына
Ошпендерділік ашып жатыр майданды.

Үры сабаз, тонасан да менісен.
Күнән, жазаң – екеуде бөлісем [6,645].

Аудармашы сәтті аударма жасаған. Аударма трансформацияларын сәтті қолданған. Қазақ оқырмандарына түсінкті етіп әрі оқуына жеңіл аудара білген.

Шекспирдің 6 сонетін салыстырып көрейік.

С. Маршак аудармасы. Бізге түпнұска ретінде алынады.

Смотри же, чтобы жесткая рука
Седой зимы в саду не побывала,

Пока не соберешь цветов, пока
Весну не сохранишь на дне фиала.
Как человек, что драгоценный вклад
С лихвой обильной получил обратно,
Себя себе вернуть ты будешь рад
С законной прибылью десятикратной.[5,429]

Аударма нұсқасы:

Байқа, жігіт, ақ шашты қыс алжыған,
Жасыл бақта сұық қолын сұқпасын.
Сен серуендең, ғұлдерінен бал жиган,
Көктем жерге күні бұрын бұқпасын.
Адамдай-ақ баға жетпес заттан да,
Қашан болсын пайда тауып байқаган,
Мәз боларсын өзінді-өзің тапқанға,
Занды жолмен он есе етіп [6,611]

Тұрнұсқаның мазмұнын аудармашы жақсы жеткізген. Мысалы, «серая зима»,»жесткая рука»,»драгоценный вклад» деген метафораларды «алжыған қыс, сұық қол, баға жетпес зат» деп ұтымды аударған.

Аударматану ғылымын зерттеуде айрықша еңбек сінірген С. Талжанов өзінің «Көркем аударма» деген еңбегінде мынандай пікір айтқан болатын : «Бір елдің түпнұсқаларын өз тіліне аударғанда, аударушы өз әдебиетінің, өз тілінің қамын ойлауы – занды құбылыс. Оларда ұшырайтын ерекшеліктерді бұлжытпай беру арқылы аударма тілі, әдебиеті байымақ. ...шет тілінен аударғанда оның өз ерекшелігін сактау арқылы қазақ ұғымын кеңейтетініміз сүттен ак, айдан анық».[7,158]

Ғалымның осы пікірін Хамит Ергалидың аудармашылық еңбегіне де қатысты айтуга болады. Х.Ергали қазақ әдебиетінде сонет аударудың үлгісін көрсете білді. Аудармалары арқылы сонеттердің ерекшілігін ашты. Қазақ оқырмандарын Шекспир сонеттерімен таныстыруды.

Әдебиеттер

- 1 Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. Құрастырғандар З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б.
- 2 О, кайран жарық дүние-ай! // www.hamit.kz
- 3 Каспаров М.Л. О русской поэзии: Анализы. Интерпретации. Характеристики. – СПб, Азбука. 2001.
- 4 Sonnets. English Fiction Collection. – Сибирское университетское издательство, 2010. – 192 с.
- 5 Шекспир У. Сонеты / Пер. С. Маршака. – Шекспир У. Полн. собр. соч., в 8-и томах. – Т. 8. – М.: Искусство, 1960. – С. 427-504.
- 6 Шекспир Уильям. Отелло. Асауға тұсау. Гамлет. Ромео мен Джульетта. Король Лир. Сонеттер. – Астана, 2004. – 688 б.
- 7 Талжанов С. Көркем аударма туралы. – Алматы: ҚМКӘБ, 1962. – 166 б.

References

- 1 A'debi'ettanw termi'nderininh so'zdigi. Qurasty'rghandar Z.Axmetov, T.Shanhbaev. – Almaty': Ana tili, 1996. – 240 b.
- 2 O, qajran zhary'q du'n'e-aj! // www.hamit.kz
- 3 Kasparov M.L. O rwskoj poe'zi'i: Analizy'. Interpretaci'i. Xarakteri'sti'ki'. – SPb, Azbwka. 2001.
- 4 Sonnets. English Fiction Collection. – Si'bi'rskoe wni'versi'tetskoe i'zdatel'stvo, 2010. – 192 s.
- 5 Shekspi'r W. Sonety' / Per. S. Marshaka. – Shekspi'r W. Poln. sobr. soch., v 8-i' tomax. – T. 8. – M.: I'skwsstvo, 1960. – S. 427-504.
- 6 Shekspi'r Wi'l'yam. Otello. Asawgha tusaw. Gamlet. Romeo men Dzhwl'etta. Korol' Li'r. Sonetter. – Astana, 2004. – 688 b.
- 7 Talzhanov S. Ko'rke awdarma twraly'. – Almaty': QMKA'B, 1962. – 166 b.

Бекжанова Ә.

Сөйлеу актісіндегі коммуникативтік тактикалар мен стратегиялар

Бұл мақалада сөйлеу актілері туралы, оны негізгі түрлдері мен айырмашылықтары айтылады. Ондағы коммуникативті стратегия, коммуникативті тактика қарастырылады. Коммуникативтік стратегия негізіне коммуниканттардың құрылғылары, қажеттіліктері мен үәждері жатады. Коммуникативті стратегия дегеніміз сөйлеушінің алдын ала жоспарлаған және коммуникативті мақсатқа жетуге бағытталған коммуникативтік актідегі тәсілдері болып табылады. Коммуникативтік тактика шының тілдік қарым-қатынас үрдісінде практикалық тәсілдер жиынтығы ретінде қарастырылады, ол коммуникативтік жиынтықтармен сәйкес келеді. Сонымен, мақсат тілдік стратегиямен, ал ниет-тактикамен анықталады. Тілдік стратегиялар қын жағдаяттар мен әлеуметтік мәннәтін аясында жүзеге асырылады. Әртурлі тактиканың тәуелділік деңгейі коммуникативті жағдаятты білуімен анықталады. Жоспарлау кезеңінде тілдік тактика мен коммуникативтік тәсілдерін тандаумен анықталатын параметрлері ерекшеленді. Коммуникативтік стратегияларды классификациялары берілген тілдік тактикаларды сипаттауға қажетті факторлармен анықталды.

Түйін сөздер: тактика, стратегия, сөйлеу актісі, қарым-қатынас.

Bekzhanova A.

Communicative tactics and strategy in the speech act

In this article discusses speech acts and their kinds, components of communication strategy and communication tactics. The analysis of the speech strategies for solving of strategic and tactical objectives was made. The basis of communication strategies are the motives, needs and installation of communicants. Communication strategy is understood as a series of moves implemented in the communicative act, scheduled for the speaker in advance and aimed at achieving communicative goals. Communicative strategy is considered as a set of practical moves in the actual process of verbal interaction and is related to a set of communicative intentions. Thus, the aim is determined by strategy of speech, and intention is determined by the tactics. Strategy of speech is implemented within the framework of complex situations and social contexts. The degree of dependence of different tactics is determined by knowledge of the communicative situation. Obtained parameters determining the choice of tactics and verbal communication moves at the stage of planning. The classification of communicative strategies is given. Necessary factors for the description of speech tactics are determined.

Key words: tactics, strategy, speech act, communication.

Бекжанова А.

Коммуникативная тактика и стратегия в речевом акте

В статье рассматриваются речевые акты и их виды. Составляющие коммуникативной стратегии и коммуникативной тактики. Сделан анализ речевых стратегий для решения стратегических и тактических задач. В основе коммуникативных стратегий лежат мотивы, потребности и установки коммуникантов. Под коммуникативной стратегией понимается совокупность реализуемых в коммуникативном акте ходов, запланированных говорящим заранее и направленных на достижение коммуникативной цели. Коммуникативная тактика рассматривается в качестве совокупности практических ходов в реальном процессе речевого взаимодействия, она соотносится с набором коммуникативных намерений. Таким образом, цель определяется речевой стратегией, а намерение – тактикой. Речевые стратегии реализуются в рамках сложных ситуаций и социальных контекстов. Степень зависимости различных тактик определяется знанием коммуникативной ситуации. Выделены параметры, определяющие выбор речевой тактики и коммуникативных ходов на этапе планирования. Данна классификация коммуникативных стратегий. Определены факторы, необходимые при описании речевых тактик.

Ключевые слова: тактика, стратегия, речевой акт, коммуникация.

СӨЙЛЕУ АКТІСІНДЕГІ КОММУНИКАТИВТІК ТАКТИКАЛАР МЕН СТРАТЕГИЯЛАР

Сөйлеу актісі (лат. *actus* – іс-кимыл) ағыл. *speech act* – адресанты бар, белгілі бір қоғамның әлеуметтік-тілдік мінез-құлқыныңқағидалары мен реттелетін, алдын ала ойластырылған, мақсатты, нақты бір сөйлеу жағдаятында сөйлеуші айтатын, тыңдаушы қабылдайтын сөйленіс. Сөйлеу актісінің үш түрі ажыратылады: а) локутивтік акт (*locutionary act*), яғни сөйленістің грамматикалық тұрғыдан дұрыс мағынасын айту актісі; ә) иллокутивтік акт (*illocutionary act*), басқаша айтқанда, сөйлеуші тарарапынан уәде, ант, қысым болу актісі; б) перлокутивтік акт(*perlocutionary act*), яғни тыңдаушыға ықпал ету актісі (мыс., иландыру, сендіру).

Зерттеулердің негізгі нысаны – иллокутивтік акт, бұл сөйлеушінің коммуникативтік мақсатын, интенциясын, ұстанған бағытын және т.б. сипаттауга мүмкіндік береді [1, 213].

Адамдар арасындағы қарым-қатынаста, пікір білдіруде сөйлеушінің коммуникативтік мақсаты бірінші орынға қойылады. Фалымдардың көрсетуінше, коммуникативтік мақсаттан коммуникативтік стратегия мен коммуникативтік тактика туындаиды. Ал коммуникативтік мақсат дегеніміз – кез келген адресанттың тілдік қарым-қатынасқа түскенде алға қоятын, көздейтін негізгі мүддесі. Адресанттың алдына арнайы коммуникативтік мақсат қоюның өзі әртүрлі әлеуметтік, идеологиялық, экстралингвистикалық факторларға негізделеді. Коммуникативтік стратегияны сөйлеуші ойға алғанын жеткізу үшін қолданатын сөйлеудің формасы мен мәнін таңдаудың жоспары деп білеміз. Өйткені, стратегия белгілі бір мақсатқа жетудегі әрекеттің барысын үйімдастырады [2, 14].

Коммуникативтік стратегия – коммуникативтік мақсатқа жету жолындағы белгілі бір сөйлеу әрекеттерінің кешені. Ал коммуникативтік тактика – сол стратегияның жүзеге асуына әсер ететін бір немесе бірнеше әрекет. И.Н. Борисова коммуникативтік стратегияның саналы және санадан тыс болатынын көрсетеді де, оның саналысының нақты практикалық мақсатқа жетуді көздейтінін, ал санадан тыс түрі арнайы алдын ала жоспарланбай, спонтанды, сөйлеушінің психологиялық құйіне байланысты пайда болатынын көрсетеді. [3, 23].

Стратегия – мақсатты ауытқу қамтуы мүмкін бас база, құрылым мінез-құлышқ жеке қадамдар. Байланыс стратегиясы

– бұл коммуникативтік мінез-құлық бөлігі, не коммуникативтік өзара іс-қымыл, әр түрлі вербальды және вербальды емес в сериясы нақты коммуникативтік мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдаланылатын қурал.

Олардың әдістері деңгейіне байланысты, ол пайдаланылады жету үшін шолу коммуникативтік тактика, коммуникативтік стратегиясын деп аталатын және коммуникативтік ниеті.

Коммуникативтік тактика, коммуникативтік жалпы контуры ретінде стратегиясын айырмашылығы нақты практикалық журоп жиынтығы ретінде қарастырылады мінез-құлық ауызша өзара іс-қымыл процесі.

Коммуникативтік тактикасы – аз коммуникативтік салыстырғанда коммуникативтік процесінің ауқымды сараптама стратегия. Бұл байланыс мақсатты және жеке тұлғаның жинағымен салыстыру емес, коммуникативтік ниеті. Қазақстан отандық тіл білімінде түрлі салалардағы, атап айттанда, жарнама, баспасөз, телебағдарламаларда қолданылатын коммуникативтік тактикалар және олардың теорияларына қатысты мәселелер З.К. Ахметжанова, Қ.Ә. Есенова, Ф.З. Жақсыбаева, И.М. Филиппова т.б. еңбектерде сөз болып өтеді.

Алайда бүгінгі күні қоғамның кез келген саласындағы тілдік қарым-қатынастары коммуникативтік тактикалар жиынтығы ғана емес, тілдің практикалық қолданысында, оның ішінде, адамдар тілік қарым-қатынасының сәтті / сәтсіз яүйлесімді / үйлесімсіз жүзеге асуының себептері мен салдарын коммуникативтік тактикалардың лингвомәдени және лингвокогнитивтік факторларынан іздестіру өзекті болып отыр. Коммуниканттардың лингвомәдени қауым, этнос өкілі, сондай-ақ өз тілдік санасында әлемнің индивидуалдық тілдік бейнесін қалыптастырган тілдік тұлға ретінде ерекшеліктері олардың нақты коммуникативтік жағдаят үдерісінде қолданатын коммуникативтік тактикаларынан көрініс береді.

Адресатпен қарым-қатынасында адресанттың өз көзделген коммуникативтік мақсаттарына қол жеткізу үшін коммуникативтік жағдаятты түйсініп, оның барысындағы әдеп-қылық моделінің алдын ала ойластырылуы тұрғысынан анықталаатын коммуникативтік стратегиясы тікелей коммуникативтік тактикамен тығыз байланысты. Нақты коммуникативтік жағдаятта қойылған мақсаттарға қол жеткізу мүмкіндігі сол үдерісте колданылатын практикалық амалдардың жиынтығы – коммуникативтік

тактикалар арқылы туындаиды. Яғни, өзара тілдік қарым-қатынастың теориялық моделі болып табылатын коммуникативтік стратегияның практикалық тұрғыдан жүзеге асырылу жолдары ретінде коммуникативтік тактика орын алады.

З.К. Ахметжанова коммуникативтік сәттілік пен сәтсіздіктің, сөйлеу актісінің әсерлілігінің көп жағдайда коммуниканттың мақсат тұрғысынан алғандағы жалпы коммуникативтік стратегиясы мен оның жүзеге асырылу амалтәсілі ретінде нақты тактикасына тікелей байланыстылығын көрсетеді. Сондай-ақ, коммуникативтік стратегиялардың түрлі мақсаттарына (мысалы, адресатты өзіне бағындыру) қарай коммуникативтік тактикаларының да бірнеше болатынын аңғартады [4, 384].

Ф.З. Жақсыбаева қазақ тілді баспасөзде адресаттың я газет өнімдерін тұтынуышы оқырмандардың жоғарыда көрсетілгендей менталдық ерекшеліктеріне сәйкес коммуникативтік тактикалардың бірі ретінде бедел иесін тірек ету тактикасын көрсетеді. Бұл коммуникативтік тактика бойынша егер мәтінде көсемнің (ұлт көсбасшысының) немесе қалың бұқараның типтік өкілінің пікіріне сілтеме жасалса, жарияланымның ықпалдастық күшінің де жоғары болатыны алға тартылады [5, 16].

Қарым-қатынас расында адамдардың танымдық хабарлармен, ақпаратпен, тәжірибемен, біліммен, армен алмасуы және өзара түсінісуі, бірін-бірі кабылдауды жүзеге асады. Әлемдік және к лингвистикада қарым-қатынас мәселеінің әртүрлі аспектілерін В.Н. Мясишев, у, В.М. Бехтерев, Л.С. Выготский, Е.А. Супрун, М.С. Каган, Б.Г. Ананьев, А.Б. Добрович, Б.Д. Парыгин, А.А. Бодалев, И.С. Кон, Л.А. Петровская, В.В. Столин, Н. Шеврандин, Л.Д. Стрляренко, Т.М. Шалғынбаев, С.М. Жакыпов, Да.А. Исмаилова, Г. Абшиева, К.К. Базарбаева, Я.Л. Коломинский, В.А. Ядов, В.В. Столин, Дж. Брунер сыг ғалымдар қарастырган.

Ж.К. Ибраева: «бірнеше ғылым салаларына ортак болып тұрған коммуникацияның функционалдылық сипатын зерттеу аясына қарай бір-бірінен ерекшеленеді. Алайда, көпшілік макұлдаған мынадай не қызметтері ұсынылады.

1) ақпараттық-коммуникативтік (акпарат алмасу және адамдардың бірін-бірі таньль байланысты);

2) реттеүші-коммуникативтік (адамдардың іс-әрекетін реттеу және біріккен тұрде үйімдастыру);

3) аффективті-коммуникативтік (адамның эмоционалдық аясымен байланысты). Адамдар

арасындағы қарым-қатынастың басты мақсаты – өзара түсіністікке жеткізіп, бір-бірін қабылдау арқылы көғам құра білу. Қарым-қатынас жасауда қатынасқа түскен адамды тыңдал, түсіне білудің маңызы зор.

Бұл басқа адамның сана-сезімін, болмыс-бітімін және оның басқа да тұлғалық ерекшеліктерін түсініп, өзара тілдесуде ойын жеткізуге мүмкіндік береді. Адамдар басқаларға өз ойлары мен көзқарастарын түсі отырып, түсініспеушілік, коммуникативтік сәтсіздік, қақтығыс секілді жағымсыз құбылыстарды болдырмауға әрекет жасайды.

Қарым-қатынаста түрлі келенсіздіктерге бой алдырмау мақсатында зерттеушілер көптеген стратегия және тактикаларды ұсынады.

Старегия – басты мақсатқа жету бағдарламасы болса, *тактика* – басты мақсатқа қол жеткізуінде әртүрлі кезеңінде колданылатын әдіс-тәсілдер. Стратегия коммуниканттың коммуникативтік міндеттерді орындау үшін тандап алған және сөйлеу жағдаятына қатысуышылар мен олардың элементтері арасындағы белгілі қатынастарды белгілеумен сипатталатын сөйлеу әдебінің магистральдік сыйығы реті қарастырылады. Іскерлік қарым-қатынастың стратегиясы сөйлеу тактикаларында жүзеге асырылады, сөйлеу тактикасы ретінде нақты жағдаятта алға қойылған мақсаттарға жетуге мүмкіндік беретін сөйлеу тәсілдері түсініледі. Сөйлеу тактикаларын тандау қарым-қатынас саласы мен ортасына байланысты [6].

Ғалым Ж. Ибраеваның айтуы бойынша: «ғылыми әдебиеттерде келіссөз жүргізу барысында колданылатын стратегиялар тактикалар жеткілікті дәрежеде қарастырылып жүр. Кең тараған стратегия және тактикалар арасында Ж.К. Альтман еңбегінде берілетін келіссөз жүргізуін төмөнделгідей әдістерін атап өтеді. Олар:

1. «Сүйкімді дос» тактикасы (тактика «ми-лого друга») – оппонентіне ойлануға уақыт жауапты кейін берсе болатынын ескерту, өзін оның орнына коя білу. Мысалы, риелтор іскерлікте аталған тактика «әрине, сіздікі жөн, шешім қабылдау онай шаруа емес, асықпай канша кажет болса, сонша күтүге әзірміз», «бұл болмаса, біздің мекеме сізге осы аумақтан басқа да пәтерлерді ұсына алады», «егер сізге бұл баспананың орналасқан ауданы ұнаса басқа да ықшам аудандардан пәтерлерді қарап көрініз, сіз таңдайтын баспана жаңыңығы жағуы тиіс, сондықтан бұдан өзге пәтерлерді көрсету бізге қындық тудырмайды» және сөйленістерімен жүзеге асады;

2. *Шегіну немесе Линколън тактикасы* – іскерлік келіссөз басында серікtestің аргументтер: альтернативаларын қабылдамау, өз позициясы мен негізгі тақырыпты талқылауды соған қалдыру. Келіссөздер барысында екі тараптың бастапқы сәттен бастап өзіндік мүддесі екені мәлім. Өз позициясын, ұстанымын серікtestінен әбден қабылдату мақсатында келіссөзде бастапқы кезінде оның ұсыныстарына қарсы шабуыл әзер болуы тиіс. Тек қана өз мүддесі аясында сөйлеу, келіссөз соына дейін оппонентіңіздің сіздің ұстанымыңызды қабылдауға жәрдемдеседі;

3. *Стратагем тактикасы* – интеллектуалды тұзақтар құру, өз мүддене жету үшін мақсатынды жасыру. Келіссөздер кезінде негізгі мақсатынды жасыру арқылы серікtestі адастыру. Бас кезінде асықпай тыңдал, басыңызды изеу сияқты бейвербалды амалдар арқылы серікtesініздің ұсыныстарын қолдап отырганыңызға сендеріп, сөз кезегі сізге жеткенде «стратегиялық айланы» жүзеге асыру;

4. *Максимиан ханзада тактикасы*: келіссөз жүргізуде нақты кесте құрып, «уақыт принципін ұстанып, оппонетіне ойлануға мүмкіндік бермеу. Келіссөз бекітілген мекенге келген сәттен бастап «менде уақыт аз», «көп созбай, 2-3 минут ішінде келісімшартты талқылап, кейін сағат IM-де кездесіп, шешімінізді айтпасаңыз, басқа тұтынушылар да кезекте түр» сияқты сөйленістер арқылы серікtesініздің ойлануына кедергі келтіру;

5. *Кінә тактикасы*: оппонентіңе кінә тағу, жағдайды түсіндіруін талап ету, оның жеке қателіктерін ашып айту;

6. *Талейран тактикасы*: оппонентінді әзіл-калжынмен әлсірету, зейінін басқа нәрсеге аудару арқылы «соққы» беру;

7. *Сыпайлық тактикасы*: серікtesінің мүддесін түсінгендей сыйай танытып, өз мақсатына жетуге әрекеттенну,

8. *Сендеріу тактикасы*: арнайы сөйленістер арқылы сіз ұсынып тұрған тауардың немесе тенденсіз, не болмаса мінсіз екеніне сендеріу. Мысалы, «бұдан жақсысын таппайсыз», менен басқа жерде бағасы мүлде қымбат», «біздің өнімнің сапасы жоғары» сөйленістерін қолдану арқылы тұтынушының назарын ұстап калу;

9. *Салыстыру тактикасы* – өз өнімініздің басқа өнімдермен салыстырмалы түрде артықшылықтарын басып айту;

10. *Жасырын қаюін төндіру тактикасы* – қазір және осы жерде істі аяқтау үшін ертенгі күнге амалын тауп келдірі [7].

Осылайша, адамдар арасындағы қарым-қатынастың басты мақсаты – өзара түсіністікке қол жеткізу. Адамдар түрлі тактика мен стратегияларды пайдалану арқылы арнайы бір мақсаттты жетістіктеге де қол жеткізуге болады, алайда, бұл басқа адамның ішкі жан дүниесін түсініп, оған өз ойын дұрыс жеткізуге

мүмкіндік бере бермейді. Адамдар басқаларға өз ойлары мен көзқарастарын түсіндіре отырып, түсініспеушілік, ұрыс-керіс пен дау-жанжал се-кілді жағымсыз құбылыстарды болдырмауға әрекет жасайды. Адамға сыйластықпен қараша жақсы қарым-қатынас жасаудың негізгі өлшемі болып табылады

Әдебиеттер

- 1 Сүлейменова Э.Д. Элеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов / Шәймерденова Н.Ж., Смагұлова Ж.С., Аканова Д.Х. – Астана: Арман – ПВ, 2008. – 392 б.
- 2 Төлегенов О. Жалпы модальді және мақсат мәнді жай сөйлем типтері. – Алматы: Мектеп, 1968. – 179 б.
- 3 Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург: АРГО, 1996. – С. 21-48.
- 4 Ахметжанова З.К. Коммуникативная тактика опоры на авторитет. Коммуникация и коммуникативные тактики // Сопоставительное языкознание: казахский и русский языки. – Алматы, 2005. – Б. 381-384.
- 5 Жақсыбаева Ф.З. Газет мәтінінің pragmati- калық функциясы (қазақ тілінде шығары- латын газет материалдары бойынша). – Фил. ғыл. канд. диссертациясы. – Алматы, 2000.
- 6 Сосновская А.М. Деловая коммуникация и переговоры: Учеб. пособие. – СТІб.: Изд. СЗАГС, 2011.
- 7 Ибраева Ж.Қ. Психолингвистика негіздері: оку іci туралы. – Алматы: Қазак университеті, 2010.

References

- 1 Suleymanova E.D. Aleumettik lingvistika terminderinin sozdigi. Slovar' sociolingvisticheskikh terminov / Shaimerdenova N.Zh., Smagulova Zh.S., Akanova D.H. – Astana: Arman-PV, 2008. – 392 b.
- 2 Tolegenov O. Zhalpy modal'di zhane maksat mandi zhaj soilem tipteri. – Almaty: Mektep, 1968. – 179 b.
- 3 Borisova I.N. Diskursivnye strategii v razgovornom dialoge // Russkaja razgovornaja rech' kak javlenie gorodskoj kul'tury / pod red. T.V. Matveevoy. – Ekaterinburg: ARGO, 1996. – S. 21-48.
- 4 Ahmetzhanova Z.K. Kommunikativnaja taktika opory na avtoritet. Kommunikacija i kommunikativnye taktiki // Sopostavitel'noe jazykoznanie: kazahskij i russkij jazyki. – Almaty, 2005. – Б. 381-384.
- 5 Zhaksybaeva F.Z. Gazet matininin pragmati-kaluk funkcijasy (kazakh tilinde shygary- latyn gazet materialdary bojynsha). – Fil. gyl. kand. dissertacijasy. – Almaty, 2000.
- 6 Sosnovskaja A.M. Delovaja kommunikacija i peregovory: Ucheb. posobie. – STIb.: Izd. SZAGS, 2011.
- 7 Ibraeva Zh.Q. Psiholingvistika negizderi: oku isuraly. – Almaty: Kazakh universiteti, 2010.

Бисенғали А. З.-Ғ.

**Жаңа қолданыстардың
қалыптастындағы БАҚ-тың
мәні (қазақ және түрік
баспасөз деректері бойынша)**

Жаңа сөздердің пайда болуы – үздіксіз үдеріс. Сондықтан біз зерттеу жұмысында 1995-2015 жылдар арасында Қазақстан мен Түркия баспасөзінде белсенді қолданылған жаңа қолданыстарды қарастыруға тырыстық. Олар –тәуелсіздік кезеңінде жаңғырған, не жаңадан жасалған атаулар. Мақалада жаңа қолданыстардың қоғамдық, әлеуметтік, мәдени және тарихи салалардағы терминдік әлеуеті сипатталады. Жаңа қолданыстардың сөзжасамдық тәсілі мен құнделікті тәжірибедегі қолданыс аясындағы кемшіліктері көрсетіледі.

Түйін сөздер: жаңа қолданыстар, неологизмдер, БАҚ (бұқаралық-ақпараттық құралдар), сөзжасамның аналитикалық тәсілі, жарыспа нұсқа, тілдік норма, балама нұсқа, терминдену үдерісі.

Bisengali A.

**The essence of the media in the
development of new applications
(according to the Kazakh and
Turkish press)**

The emergence of new words is a continuous process. That is why in the research work we tried to consider new applications actively used by Kazakhstan and Turkey media between the years 1995-2015. They were revived in the period of independence, or the newly created names. The article describes terminological potential of new applications in public, social, cultural and historical areas. The method of formation of new applications and day-to-day practice deficiencies in the field of application are given.

Key words: neoplasms, neologisms, mass media, Analytical method of word formation, doublet options, linguistic norm, equivalent word, termination process and etc.

Бисенғали А. З.-Г.

**Роль СМИ в формировании
неологизмов
(на основе языковых фактов
казахских и турецких газет)**

Появление новых слов является непрерывным процессом. В связи с этим в данной статье анализируются новообразования, активно употребляющиеся в Казахстане и Турции в период с 1995 по 2015 гг. В работе утверждается, что подобные неологизмы – это устаревшие наименования, вновь, вошедшие в активный словарный запас, либо это новообразования. В статье рассматривается терминологический потенциал неологизмов в общественной, социальной, культурной и исторической сферах. Проводятся словообразовательные модели, а также и слабые стороны функционирования новообразований.

Ключевые слова: новообразования, неологизмы, СМИ (средство массовой информации), аналитический способ словообразования, дублетные варианты слов, языковая норма, эквивалентные слова, процесс терминизации и др.

**ЖАҢА
ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ
ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ
БАҚ-ТЫҢ МӘНІ
(қазақ және түрік
баспасөз деректері
бойынша)**

Жалпы, тіл мен ақиқаттың өзара байланысы түрлі салағалымдарын әрқашан да қызықтырып келді. Ал *тіл – адам, тіл – қоғам* сабактастығы мәселесі қазіргі таңда ерекше өзекті мәселеге айналып отыр. Ол қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси орасан зор өзгерістер мен рухани жаңғыруларды сипаттап, мемлекеттік тілдің қоғамдық қызметтінің көрінісі ретінде қолданысын негіздейді. Қоғамдағы кез-келген әлеуметтік және тілдік жүйенің заңды түрдегі даму құбылысының түбекейлі түрде зерттең, болмысын анықтау қажеттілігі – дәлледенген қағида.

ХХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХI ғасыр басында ғылым мен техниканың қарышты дамуы, дәстүрлі БАҚ-тың (Бұқаралық ақпарат құралдары), нақты айтқанда баспасөз, радио, теледидар, қарқынды дамуы, саяси-әлеуметтік, экономикалық өзгерістер мен мәдени өркендеу өмірімізге көптеген жаңа ұғымдар енгізді. Осыған байланысты қоғамда сол ұғымдардың әрқайсысына жеке атау табу қажеттілігі, сонымен қатар, ХХI ғасыр басында ғаламтор – интернеттің пайда болуы мен таралуы жаңа сипаттағы бірынғай ақпараттық кеңістіктің пайда болуына себепші болды.

Осындай қоғамдағы осы өзгерістер мен жаңа ұғымдардың қалыптасуына, жаңа атаулардың пайда болуына, сөздік қолданыс ерекшеліктеріне, тілдегі өзгерістердің сипатына ықпалы туралы мәселе ғалымдардың назарын әрқашанда өзіне аударып келген.

Бұл құбылыстың дамуындағы баспасөз рөлін дәл анықтаған А. Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» еңбегінде мұны «баспасөз стилі» деп атаған [1, 114]. Расында да, туындаған жаңа сөздер ағынын ең алғаш қолданып, сынап, тергейтін де БАҚ құралдары. Өйткені жаңа сөздердің бәрі бірдей лексиканың неғізгі қорына бірден кіре алмайды. Ол үшін олар қолданыс елегінен, яғни БАҚ құралдары арқылы сұрыптау, тандау, талдау, іріктеу т.б. әрекеттерден өтіп, тілдегі өзгерістердің ерекшеліктерін ұғыну мен түсіну үдерісіне тиімді қызмет етеді. Екінші жағынан, олар әлемдік және ұлттық ақпарат құралдарының біртұтас жүйесі мен бірлігінің сан түрлі қырларын танытып қана қоймай, қазіргі тәуелсіздік кезеңіндегі ұлттық сана жаңғыруына сай қоғамдық мүдде мен қажеттіліктерінің талаптарына орай қолданылып жатқан сан алуан этномәдени атаудың лингвомә-

дени мәні мен прагматикалық қызыметтіңің зандылықтарын түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы: *тұсаукесер*, құрықтау т.б. қазіргі баспасөз деректері осыған дәлел бола алады.

Тіл – қоғам сабактастығының нәтижесінде пайда болған жаңа сөздер, яғни жалпы тіл білімінде қалыптасқан «неологизм» ұғымының болмысын тану лингвистердің назарын аударуы да зандылық. Алайда *неологизм* термині – кең мағыналы. *Неологизмдер* – өндіріс пен ғылым, мәдениет пен шаруашылық түрлөріне байланысты тілде жаңадан пайда болып, көпшілік арасында елі толық қалыптаспаган жаңа сөздер. Яғни, *неологизмдер* – актив лексика қорына енбекен жаңа сөздер. Ал, жаңа қолданыс деп қазақ тіл білімінде тілдік қордан алғынан, сөз күрастырудың қалыптасқан типтері мен модельдеріне сай құрастырылған, жазба тілінде қолданылған жаңа сөз аталады.

Сондықтан да мәселеге қатысты А. Байтұрынұлы мұрасын тану мен терминдік қолданыстағы баспасөз бетіндегі жаңа атауларды зерттеген Р. Сыздық, Ә. Айтбайұлы, С. Исаев т.б. еңбектерімен қатар баспасөз бетінде қолданылып, танылған терминдік әлеуеті бар жаңа қолданыстардың болмысын арнайы зерттеу нысаны еткен Ш. Сарыбаевтың, А. Алдашеваның, Б. Момышованың, Қ. Есенованың, Н. Дәулеткереваның т.б. зерттеулерінің жарық көруі тіл арқылы қалыптасқан қоғамдық-әлеуметтік құбыльсты (жаңа қолданыстарды) ғылыми тұрғыдан түсіндіру қажеттілігіне жауап береді.

Зерттеу барысында Тәуелсіздік кезеңінде (1995-2015 жж.) жаңа қолданыстарды жасаудағы ең өнімді тәсілдің бірі аналитикалық (семантикалық) тәсіл екені байқалды. Атап айтқанда, қазіргі қазақ және түрік баспасөзі беттерінен жинақталған тілдік деректерге қарап, осы кезеңде екі тілде де сөздерді біріктіру арқылы қоптеген жаңа қолданыстар жасалғаны анықталды.

Осы мәселеге қатысты зерттеулер қазақ тілінде БАҚ арқылы қалыптасқан жаңа сөздер, негізінен, төмендегі жолдармен бірігіп, жаңа қолданыстар пайда болғанын көрсетеді:

1) тілдік әдістерді тиімді пайдалануға ұмтылу нәтижесінде изафеттік тіркестер біріккен сөзге айналады. Мысалы: *атазаң* (ата заңы), *елтаңба* (ел таңбасы), *жолсерік* (жол серігі) т.б.

2) Анықтауыш + бастауыш тіркестерінің көбі уақыт ете келе біріккен сөзге айналады. Мысалы: *сенімхат*, *жеделхат*, *тұсқағаз*, *мененжай*, *зейнетақы* т.б.

3) Үнемі бірге қолданылатын тұрақты тіркестер бара-бара біріккен сөздерге айналады.

Мысалы: *қолжазба*, *халықаралық*, *келісімшарт*, *көркемөнер*, *қолхат*, *біртұтас т.б.*

Осы текес біріккен сөздер, біріккен компоненттердің арақатынасы мен ішкі мазмұны жағынан тұтасып, бірігу арқылы біртұтас лексикалық-семантикалық тұлға ретінде қалыптасады: *Ақорда*, *елбасы*, *елорда*, *дереккөз*, *жолсерік*, *аспансерік*, *әскербасы*, *елтаңба*, *әнұран*, *сенімхат*, *алғысхат*, *қолхат*, *қолдаухат*, *зейнетақы*, *еңбекақы*, *жәрдемақы*, *жолақы*, *пәтерақы*, *сыйлықақы*, *шәкіртақы*, *тілашар*, *алғышарт*, *айыппұл*, *галамтор*, *екіжасқыты*, *келісімшарт*, *тікұшақ*, *бейнефильм*, *бейнекөрініс*, *бейнебақылау*, *бейнетүсірілім*, *белгітас*, *аяқдол*, *бетмай*, *галамшар*, *жанармай*, *жеделсаты*, *жеделхат*, *кунтізбе*, *қолжетімді*, *құлаққап*, *қолшатыр*, *оққағар*, *отшашу*, *тосынсый*, *төлкүжат*, *төсбелгі*, *ұлтжанды*, *унтаспа*, *ұнқағаз*, *ықшамаудан*, *мөлтекаудан*, *іссапар*, *бәссауда*, *келіссөз*, *көшбасиы*, *мерейтой*, *пікірталас*, *қолтаңба*, *еттартқыш*, *жанұя*, *акұыз*, *сусабын*, *пернетақта*, *қоларба*, *өнертапқыш* т.б.

Мысалы: *Бұл туралы Ақорданың ресми сайты хабарлады* (Жас Алаш, 06.03.2014); *«Үркөр – Алматы мақтандыши» төсбелгісін тағынгандар саны жылдан-жылға өсіп келеді* (Ана тілі, 03.03.2011); *Көктемнің жаймашиуақ күнінде үйренишкі манитор мен пернетақтанды күрек пен шелеккө ауыстырған бір топ банк қызметкерлері үлкен ықыласпен ағаш отырғызуға кіріскең* (Жас Алаш, 27.04.2010); Осы күні ХҚКО-га келуші қала тұргындарын басқа да *тосынсыйлар* мен сыйлықтар күтеді (Алматы ақшамы, 22.03.2014); *Бұл, әрине, компьютердің, галамтор жеселісінің біздің өмірімізге әкелген жесеңілдігі мен жақсылығы* (Қазакстан-ZAMAN, 26.05.2013); *Сағат 22:00-де мерекелік отшашу* (Алматы ақшамы, 17.03.2011); *Гонконгта Оңтүстік Сун династиясына тиесілі ваза бәссаудаға түспек* (Айқын, 04.03.2015); *Қазірдің өзінде экспорт мәселеінде көрші Қытаймен келіссөз жүргізілуде* (Егemen Қазақстан, 13.03.2015).

Жалпы алғанда, негізінен, қазіргі қазақ және түрік баспасөзінде қалыптасқан жаңа атаулар мен сөз тіркестерінің барлығы бірдей әдеби тілге енүі немесе енүге тиісті емес. Осымен байланысты олардың қолданылуы деңгейін осы мәселені арнайы зерттеуші ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, былайша жіктең, көрсетуге болады:

а) олардың ішінде сәтті шыққан, жиі қолданыска түсken, мағынасы қалың жүртқа түсінікті болып кеткендегі бар: *тәлімгер*, *мердігерлік*, *салауаттылық*, *қолданбалы*, *егемендік*, *құжат*, *байдарлама*, *пікірсайыс*, *кеңілдеме*, *өтем*, *жариялышық* т.б.

ә) сонымен бірге, осы текстес жаңа қолданыстардың кейбіреуі әлі орнықпай, екі-үш нұсқада жүргендері де бар: *әмбебап*// *бесасстан* – *универсал*; *жаяусоқпақ*// *аяқжол*// *жаяужол* – *тротуар*; *мәйітхана*// *өлікхана* – *морг*; *бесікарба*// *куймебесік*// *қол күйме* – *колосяка т.б.*

б) бұлардың қатарында аса қажеттіліктен тумаған сөздер де бар: *безендірме* – *транспарант*, *қауындоши* – *регби*ст т.б.

в) сол сияқты қолданыс елегінен өтпей қалған сөздер де бар: *тудиңек*// *тұтұғыр* – *флагиток*; *мұлікбасы* – *товаровед*, *кулдеуіш* – *пепельница* т.б.

г) бұрыннан қалыптасып қалған сөздердің жарыспа нұсқасы ретінде ұсынылған сөздер сәтсіз шығып, яғни жаңа мағынасынан гөрі бұрынғы мағынасы басым түсетін сөздер де кездеседі: *бұрын қонақ үй*// *мейманхана* деп аталып келген сөздің үшінші жарыспасы *қонақхана* қолданысқа енбеді. *Сувенир* дегенді базарлық деп беру, *иллюзионист* дегенді *амалии* деп ұсыну, *кнопканы жасырма шеге*, киімге тігілетін *молнияны ындырма темір* деп жаңаша беру аса жатық, қонымды емес. Бұлардың қай мағынадағы сөз екенин орысшасын қоса көрсетіп отырмаса белгісіз. Олар бұрынғы мағынасындаған қабылданады.

ғ) бір тұлғаны екі түрлі жаңа мағынада ұсынуга да болады: *жисектеме* сөзі *тесъма* және *оправа* деген екі белек атаудың баламасы ретінде қолданылып жүр. *Жазба* сөзі де бірнеше ұғымның жаңа атауы ретінде *жұмсалуда*» [2].

Демек, бұл жаңа қолданыстардың барлығы әдеби тіл лексикасының нормасы ретінде, міндетті түрде осылай пайдаланылуы тиіс сөздер деп ұсынылып отырған жоқ. Олардың басым көпшілігі баспасөз елегінен өтіп, кебіреулері сәтті балама ретінде қалыптасып кетеді. Жарыса қолданылып жүрген сөздердің таңдалып, сұрыпталып, тұрақталуында да баспасөздің прагматикалық мәні ерекше.

Осындай зерттеу нәтижесінде терминолог-ғалымдар қазақ баспасөзінде кездесетін, жаңа

сөздердің қолданысында байқалатын кейір кемшіліктерді атап көрсетеді:

1) Бір сөздің бірнеше баламасының БАҚ-та қатар қолданылуы. Бұғынгі баспасөз беттерінен жинақталған жаңа қолданыстарды сараптағанда мынадай сөздердің жарыса қолданылып жүргендігі анықталды:

Семья – *отбасы, жаняя*; Мысалы: *Отбасы, өздеріңіз үшін ол кісінің орны тіпті өзгеше гой* (Алматы ақшамы, 16.03.2011); *Өздері сүйіп қосылып, жастарға улгі боларлық жаняяның қазір шаңырағы шайқалған* (Жас Алаш, 09.01.2014);

Глобализация – *галамдану, жаһандану*; Мысалы: *Бірақ, қазіргі галамдану заманында аданың қадір-қасиетін түсінбейтіндер де кездесіп қалады* (Егемен Қазақстан, 04.12.2014); *Бұғынгі жаһандану заманында әлсіз елдердің ұлттық құндылықтары жойылып, өзіндік болмысынан айырылып барады* (Жас Алаш, 04.03.2011).

Ал, түрік тілінде жаңа сөздердің түрікше баламалары бола тұра, шетелдік сөздерді пайдалану үрдісі байқалады: *Mekanizma* – механизм (табылған баламасы *düzenek*); Bu y?zden bu *mekanizmayı* kogumak ve g??lendirmek gerek (Н?ттігет газеті, 08.01.2015); *Reabilitasyon* – оналту, сауықтыру (табылған баламасы *iyileştirme*); Fatih Belediyesi tarafından Fener-Balat'taki bazı binalarda *rehabilitasyon* çalışmaları başlatıldı (Hürrütgöt газеті, 22.10.2014) т.б.

Терминолог-ғалым Ш. Құрманбайұлы бұл кемшіліктердің екі түрлі себебін көрсетеді: «Бірінші – бекітілген терминдерді жүртшылыққа жеткізіп, олардың қолданысын қадағалаң, үйлестіріп отыратын жұмыстардың тиісті дәрежеде жүргізілмеуі. Екінші – терминдерді жасау, сараптау, ұсынылған нұсқалар арасынан сәтті жасалғандарын ірікten алу және бекіту жұмыстарының кәсіби тұрғыда жүзеге асырылмауы» [3].

Әдебиеттер

- 1 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – А., 1998.
- 2 Сыздық Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. – Алматы, 2009.
- 3 Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы. – Алматы: Сардар баспа үйі, 2014.

References

- 1 Baitursynov A. The image of the inner world. – A. 1998.
- 2 Syzdyk R. Esker and news in the Kazakh language. – Almaty, 2009.
- 3 Kurmanbayuly Sh. Kazakh terminology. – Almaty: Printing house of Sardar, 2014.

Данченко А.А.

**Языковая игра
в телевизионных
новостных заголовках**

Danchenko A.A.

**Language game in headlines
of TV news**

Данченко А.А.

**Жаңалықтар тақырыбында
сөз ойнату**

В статье рассматриваются различные случаи использования языковой игры в заголовках информационных выпусков новостей на телевидении. Предпринята попытка сделать обзор основных стилистических приемов, используемых журналистами и редакторами при оформлении новостных заголовков, а именно с точки зрения языковой игры. Источником языкового материала послужили информационные выпуски новостей «Информбюро» республиканского телеканала ТРК «31 канал» в период с января по декабрь 2014 года. Число заголовков за данный период составило 2 223.

Ключевые слова: языковая игра, заголовок, новости, телевидение.

This article discusses the different uses of language game titles of television news. The author had a go at making a review of the main stylistic devices used by journalists and editors while making headlines, namely in terms of the language game. The source language material served as informational newscasts «News» of the republican «31 TV Channel» in the period from January to December, 2014. The number of titles for the period amounted to 2 223.

Key words: language game, headline, news, TV.

Мақалада жаңалықтар тақырыбындағы сөз ойнату мәселесі қарастырылады. Автор жаңалықтардың тақырыптарын дайындау кезінде журналисттермен жауапты редакторлардың қолданатын негізгі стилистикалық әдіс-тәсілдеріне сипаттама беруге тырысты. Дереккөз ретінде мәліметтері республикалық «31 арна»-ның «Информбюро» ақпараттық бағдарламасының 2014 жылғы қантар мен желтоқсан аралығындағы шығарылымдары алынды. Жалпы тақырыптар саны – 2 223.

Түйін сөздер: сөз ойнату, тақырыб, жаңалықтар, телевизия саласы.

докторант PhD III курса Казахского национального университета им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail:ann-2905@mail.ru

Научный руководитель – д. ф. н. профессор Л.М. Шайкенова

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА В ТЕЛЕВИЗИОННЫХ НОВОСТНЫХ ЗАГОЛОВКАХ

В современной лингвистической литературе представление о языковой игре относится к области речевого общения, а сама языковая игра рассматривается как «украшательство речи, которое обычно носит характер остроты, балагурства, каламбура, шутки и т.д.» [1, 138], [2, 544]. Ученые отмечают «возросший за последнее время интерес к феномену языковой игры» [3, 239]. Одной из причин распространения языковой игры в речевой деятельности служит, по мнению исследователей, имеющие место «коммуникативное равенство адресанта и адресата», при котором адресант имеет возможность рассчитывать на понимание его речевого творчества в виде языковой игры: «...В разговорном стиле презумпция коммуникативного равенства адресанта, в частности, установка на высокую осведомленность (и, если можно выразиться, «понятливость») адресата получила проявление... в широком распространении языковой игры...» [4, 207].

Таким образом, языковая игра воспринимается нами как подбор средств выражения на всех уровнях языка, при котором говорящий намеренно пытается привлечь внимание телезрителя, а также вызвать у него шутливые предметно-языковые ассоциации.

Важным элементом представления информации в СМИ выступает заголовок. Роль заголовка, как известно, принципиально важна, поскольку он обращает внимание потенциального читателя на новость, позволяет выделить конкретный текст из массы других. Заголовок статьи имеет как информативную, так и рекламную (экспрессивную) функцию, которая состоит в том, чтобы особыми средствами заинтересовать читателя. Поэтому в статье уделяется большое внимание микротекстам заголовков, делая их яркими, броскими, вводя в заголовки различные элементы языковой игры: каламбур, парафраз, ассоциативные связи слов и понятий, варьирование (расширение и сужение) фразеологическими оборотами и крылатыми выражениями и т.д.

Отличительными чертами современного новостного заголовка на телевидении является языковая игра на фонетическом, словообразовательном, морфологическом и лексическом уровнях, использование трансформированных цитат, прецедентных

феноменов. Для разных слоев телеаудитории заголовки выполняют различные функции: кому-то из зрителей заголовок напоминает о сути сюжета, кому-то важна компрессированная подача содержания, а более «продвинутый» зритель новостей оценивает ассоциативный ряд заголовка, его стилистику, «считывает» механизмы языковой игры [1, 171].

1. Графические игры

В последнее время на современном казахстанском телевидении появляются новые и разнообразные приемы языковой игры. Так, в языке теленовостей для акцентного и интонационного выделения активно используются различные графические средства и знаки. К ним относятся графические выделения, подчеркивающие важность информации; применение особых шрифтов (крупный, жирный, курсив и т.д). Причина активного использования разнообразных графических средств и знаков при создании заголовков теленовостей заключается в том, что, во-первых, современное поколение с новым ритмом жизни быстрее реагирует на яркие, выразительные, краткие тексты, во-вторых – человеческий глаз устроен так, что воспринимает не отдельные буквы, а целые слова и словосочетания. Кроме того, в век цифровых технологий и широкого использования интернет-ресурсов, позволяющих быстро получить информацию, конкуренция между телевизионными каналами возросла в несколько раз. В связи с этим, каждый телеканал ведет «борьбу» за зрителя, внедряя и используя новые виды формальных средств привлечения и удержания внимания телеаудитории. Е.В. Маринова говорит о «визуальных» неологизмах, отмечая, что «важной их особенностью является то, что они создаются в процессе языкового творчества, в процессе сознательного «манипулирования» со «старым» языковым материалом» [5, 128].

В анализируемых новостных заголовках находим несколько приемов использования графических особенностей в качестве привлекающего внимание зрителя средства.

Совмещение в заголовке русского и иноязычного текста, написанного латиницей, выполняет прием «акцентирования», который «манипулирует» сознанием адресата» [6,58]. Например: «*LUX* в небе» (13.11), «*Selfie* дровосека» (26.12), «*В списках VIP не числятся*» (05.02), «*Последствия WEEKENDa*» (18.02), «*SOS по-нашему*» (31.03), «*Madein зона*» (10.04), «*Майский weekend*» (17.04), «*Диплог в 3D*» (06.06); «*Атырау*

– это *WOW?*»(28.07), «*Вирус, NoPASARAN!*» (31.07); «*www.мошенники.com*» (04.04).

Встречаются заголовки на английском, и на казахском языках: «*LOVEstory*» (18.02); «*Thebestofthebest*» (03.04); «*Ola, Mundial!*» (04.06); «*Сәлем, тұган ел!*» (20.08). Как видно из примеров, авторы стараются использовать наиболее популярные и короткие фразы.

Существуют примеры использования графической игры при сохранении кириллического облика слова, созданного, к примеру, путем ненормированного употребления прописных букв. Для выражения намеренной двусмысленности автор выделяет части слова прописными буквами:

– «*сМАковая начинка*» (06.03) – заголовок к новости о Павлодарском автолюбителе, утверждавшем, что лишился прав из-за булочки с маком;

– «*Семь-Я*» (06.02) – заголовок к новости о многодетной семье в Алматинской области, которая оказалась в безвыходной ситуации.

Примечательно, что во втором заголовке обыгрывание цифры «семь» оказалось выигрышным вдвойне, поскольку в сюжете шла речь о семье из семи человек.

Встречаются примеры выделения определенного слова в заголовке путем написания его заглавными буквами. Так как зритель не привык читать текст только из заглавных букв: такие слова быстро привлекают внимание. Например: «*НЕТ* однополым семьям» (06.10); «*МЗДУ не берем!*» (14.11); «*ЭКС беженец*» (17.04); «*Единогласно – ЗА*» (29.05).

Замечено использование аббревиатур на русском и казахском языках, выделенных в заголовке жирным шрифтом. К примеру: «*Не по ГОСТу*» (05.09); «*ДТП с погонами*» (15.09); «*Бытовое ЧП*» (02.12); «*ЕНПФ растет*» (09.01); «*Угроза ВТО*» (14.01); «*Долг за КВН*» (06.02); «*Без ГМО*» (12.06); «*В списках VIP не числятся*» (05.02); «*SOS по-нашему*» (31.03); «*ВИЧ бушует*» (13.11).

2. Фоностилистические игры

Прием аллитерации – специфический вид игры со звуками, который представляет собой повторение однородных согласных звуков в начале следующих друг за другом слов. Так, построенный с помощью аллитерации следующий заголовок не только привлекает внимание аудитории, но и привносит некую долю динамики и напряжения: «*Во власти воды*» (07.11); «*Встреча в верхах*» (07.11); «*Снять со счета*» (05.12); «*Жол-жөнекей*

жолаушылар»(20.05); «Жаңа жібек жолы»(21.05); «Қайғығақайғы»(22.05).

К фонологическим средствам языковой игры в заголовках новостей может быть отнесено и использование *рифмованных конструкций*, когда используемые в высказывании отдельные слова подбираются в рифму. Повторы созвучных сегментов используются как средство создания шутки, которая значительно повышает выразительность заголовка: «Минздрав... не прав?» (05.03); «Взятки не гладки?» (01.04); «Корь – опасная хворь» (22.04); «Тур без купюр» (06.10); «Премьер не в пример» (19.11); «Газ. Ответ без прикрас» (12.12).

Встречаются также разнообразные примеры простого созвучия частей не связанных по смыслу слов: «Такса для такси» (14.01); «Кошку из окошка» (06.08); «Вырастили, да не собрали» (24.10); «Выборы не выбори» (03.11).

К словесной игре на звуковом уровне также относится намеренная *тавтология* – повторение одного и того же слова в одном предложении-заголовке: «Зуб за зуб» (14.02).

Как видим, за счет таких приемов игры со словом удовлетворяются подсознательное и настойчивое стремление человека к порядку и гармонии, кроме этого в психологии давно доказана и с успехом реализуется идея о том, что подобная звуковая организация текста позволяет ей надолго сохраняться в памяти получателя той или иной информации.

Стилистические средства языка воздействуют на эмоции адресата, вызывая у него ответную реакцию. При этом с помощью текста не только передается информация, но и в некоторой степени адресату навязывается точка зрения автора сюжета, его оценка к описываемому событию.

Широко распространенным игровым приемом в заголовках теленовостей являются *фразеологизмы*. Зачастую фразеологизмы используются в их первоначальном виде, но не редко применяется прием перестановки или замены отдельных слов фразеологизмов. При этом происходит резкий, неожиданный переход в сознании адресата от исходного фразеологизма к измененному, возникает семантическая двуплановость, заставляющая воспринимающего объекта на какое-то задуматься, осмыслить этот переход. К примеру: «Родился в рубашке» (23.09); «На грани вымирания» (16.01); («На грани фола»); «Метры преткновения» (07.02) (от «Камень преткновения»); «Крест на карьере?» (03.03) (от «Поставить крест»);

«Легкие деньги» (12.03); «Сонное царство» (27.03).

Один из самых распространенных способов создания комического эффекта в языковой игре – *повтор*. Повтором называется прием, который «состоит в повторении звуков, слов, морфем, синонимов или синтаксических конструкций в условиях достаточной тесноты ряда» [7, 89]. Многоразовый повтор рассматривают как некое целенаправленное отклонение от нейтральной нормы, для которой достаточно однократного употребления слова.

Повтору свойственна универсальность: он используется не только в комических, но и серьезных текстах. По справедливому замечанию Е.А. Земской, «комическое или «серъезное» звучание тропа зависит от намерения автора» [8, 218]. Подтверждением этих слов служат примеры из анализируемых нами тем из выпусков новостей, разных по своей направленности: «Спасение спасателя» (19.02); «Счетчики по счету» (13.03); «Подозрительный подозреваемый» (25.07); «Право на бесправное вождение» (21.08); «Экономна ли экономия?» (21.10); «Из кресла в кресло» (22.10); «Счет с расчетом» (24.10).

В данных примерах журналистами использован прием многоразового повтора, который заключается в том, что в одном высказывании несколько раз употребляются *подряд* одни и те же слова. Такая концентрация некоторых слов, их смысловое «нагромождение», звуковая слитность и создают комический эффект.

Метафора. Представления игры вне понятия образности было бы непростительным упрощением сложного и многогранного феномена игры. Категория образности является одним из многочисленных признаков игры. Явление игореализации в новостном дискурсе нередко имеет в своей основе образность, строящуюся на игровой метафорике, игровом гиперболизме и игровой вариации других средств художественной выразительности. Метафора в речи журналиста дает возможность осмыслиения одних объектов через свойства или качества других и нацелена на создание определенного образа и привнесение какого-либо оценочного эффекта в текст [9, 143]. Метафора является важным смыслообразующим фактором публицистического текста. Придавая оценочную, экспрессивную и эмоциональную тональность тексту «она создает в нем фон, второй план, подтекст, который помогает понять действительные намерения автора» [7, 139].

Необычный метафорический «бум» в средствах массовой информации в какой-то степени объясняется раскрепощенностью языка современных СМИ: появилась возможность сравнивать все со всем. Например: «Эльф-чиновник» (19.12); «Живой товар» (16.01); «Нота протеста» (20.02); «Блин комом» (24.02); «Вакцина против религии» (27.03); «Аттракцион для народа» (14.04); «Земельная «коррупция» (22.04).

Интересный, но не часто применяемый в языковой игре словообразовательный прием – **контаминация**. Явление контаминации достаточно хорошо изучено в русистике. О.С. Ахманова в «Словаре лингвистических терминов» дает следующее определение: «Контаминация (скрещение) – взаимодействие языковых единиц, соприкасающихся либо в ассоциативном, либо в синтагматическом ряду, приводящее к их семантическому или формальному изменению новой (третьей) языковой единицы» [10, 206].

А. Ф. Журавлев выделяет два структурных типа контаминации: 1) «агглютинация» сегментов двух слов по формуле A (=ab) + B (=be) – C (=abc), например *стrekозел* (*из стрекоза + козел*) [10, 86-88]. Как отмечает В. Санников, 1) формально в новообразовании представлены, хотя бы одной буквой, оба исходных слова; 2) в значении новообразования сложным образом переплетаются значения обоих исходных слов. [11, 164].

Контаминация придает новостному заголовку дополнительный смысл, ведь именно новые слова и нетрадиционное использование уже известных слов в заголовках новостей привлекает внимание зрителей и придает тому или иному тексту дополнительный оттенок значения. При этом, для того, чтобы значение подобного заголовка было доступно и понятно всем, главным и непременным условием при его создании является прозрачность слова:

- «Спиртопровод» (04.03) [*спирт + провод*]
- «Экообстановка» (06.03) [*экологическая + обстановка*]
- «Робофутбол» (25.04) [*робот + футбол*]
- «Зоопроисшествие» (01.08) [*ZOO от греч. Zoon – животное + происшествие*]
- «Сверхлуна» (12.08) [*предлог «сверх» + луна*]
- «Автогибрид» (17.09) [*автомобиль + гибрид от лат. Hibrida – помесь*];
- «Эпидсезон» (20.10) [*эпидемиологический + сезон*]
- «Осторожно, киберграбители!» (11.06) [*кибер + грабители*].

В данных примерах использование контаминации придает заголовку дополнительный смысл, значение слова, тем не менее, остается понятным телезрителю.

В последнее время наблюдается активизация заимствований иноязычной лексики в русскую речь. Это тесно связано с изменениями в политической, экономической, культурной жизни нашего общества. Так, в новостных заголовках не редко можно встретить англицизмы, которые используются в реализации информативно-содержательной функции. Приведем несколько примеров: «Сенсорный подлог» (08.01); «Детектор самочувствия» (22.01); «Глазами блогера» (29.01); «Веб-наказание» (05.02); «Паркинг в огне» (06.02); «Ипотечный митинг» (19.02); «Кастинг бабушек» (26.02); «Шоу-хоккей» (06.03); «Бизнес на науке» (17.04); «Рейтинг качества» (21.04); «Битва медиа» (24.04); «Фитнес-класс от Президента» (05.06); «Кто в плей-офф?» (24.06); «Колеса класса люкс» (07.08); «Ретро-синема» (15.09).

В другую группу выделяются **варваризмы**, т.е. перенесенные на русскую почву иностранные слова, которые сохраняют свою фонетическую и графическую «инострannость»:

- «Хэппиенд» (04.12), «Хэппиенда не будет?» (10.12) от англ. словосочетания «*happyend*», означающий счастливую концовку сюжета, истории и т.д., состоящую в том, что все перипетии заканчиваются удачно для всех героев и положительных, и отрицательных;
- «Этно ноу-хау» (09.06), «Ноу-хау не впрок» (03.04), «Ноу-хау против пожара» (20.08) от англ. словосочетания «*knowhow*» – знать как, т.е. уникальная технология производства какого-либо товара или способ сделать жизнь лучше путем применения технологического секрета;
- «Последствия бейби-буна» (03.10) от англ. словосочетания «*babyboon*» – компенсационное увеличение рождаемости в конце 1940-х – начале 1950-х годов в США.

На лексико-семантическом уровне чаще всего встречаются примеры новостных заголовков с использованием антонимичных наименований, которые приносят выразительность новости путем простого противопоставления слов: «Родные подкидыши» (09.01); «Несъедобное лакомство» (04.02); «Родные враги» (10.02); «Бездомное счастье» (17.02); «Разорительная экономия» (18.02); «Выгодная порча» (10.03); «Минимальный максимум» (13.03); «Компенсация с возвратом» (19.05); «Смертельная помощь» (02.06); «Июльские сугробы» (28.07);

«Новый старый госаппарат» (04.08); «Первые из худших» (27.10); «Щедрость нищего» (25.12).

Большинство заголовков имеет вид «готовых» общезвестных фраз. В подобных «заново рожденных речевых стереотипах», строящихся по готовому шаблону, наблюдается сочетание стандарта и экспрессии.

При создании ярких и эмоциональных заголовков журналисты, наряду с разного рода пословицами и поговорками, используют прием аллюзии (отсылки к прецедентному тексту). В данном случае языковая игра зачастую строится на основе известных произведений искусства: названия книг, кинокартин, телесериалов, названия известных стихотворений или песен, а также цитат из них, высказывания литературных героев и киногероев, обыгрывание названий популярных художественных фильмов и т.д.

Трансформация речевых клише как стилевой прием усиливает pragматическую функцию заголовка: разрушение клише оказывается вполне содержательным pragматическим актом.

а) примеры заголовков, с названием фильмов, телесериалов, и с высказываниями героев: «Будущее строгого режима» (03.02) (к/ф «Каникулы строгого режима»); «Звездные войны» (26.02); «Суперженщина» (07.03) (к/ф «Супермен»); «Я – аким!» (15.03) (к/ф «Я, робот»); «Героями не рождаются» (15.03) (к/ф «Солдатами не рождаются»); «Универпо-алматински» (31.03) (т/с «Универ»); «Остаться в живых» (17.04); «А комитетчик – ненастоящий!» (25.04) («А царь то не настоящий!» фраза из к/ф «Иван Васильевич меняет профессию»); «Отчаянные ипотечники» (11.06) (т/с «Отчаянные домохозяйки»); «Ударим по знаниям!» (30.06) «Ударим автопробегом по бездорожью и разгульястью!» из к/ф «Золотой теленок»); «3+I» (12.08) (к/ф «Два плюс один»); «Жить – хорошо...» (10.09) (« – Жить, как говорится, хорошо. – А хорошо жить еще лучше!» из к/ф «Кавказская пленница, или новые приключения Шурика» «Операция «Корова» (03.10) (к/ф «Операция «Ы»), «Следствие ведут» (22.10) (т/с «Следствие ведут знатоки»); «Свет в конце...» (28.11) («к/ф Свет в конце тоннеля»); «Утром – деньги, вечером ...» (24.12) (фраза из к/ф «Двенадцать стульев»).

б) заголовки, намекающие на названия литературных произведений, цитаты из них:

«Герои нашего времени» (12.03) («Герой нашего времени» М.Ю. Лермонтов); «Унесенные течением» (23.06) («Унесенные ветром» М. Митчелл); «Повышение, как «наказание»

(08.07), «Преступление без наказания» (17.11) (Ф.М.Достоевский «Преступление и наказание»); «А у нас кончился газ: а у вас?» (19.08), «А у нас продали газ» (08.10) (С.В. Михалков «А у нас в квартире газ! А у вас?»); «Отецы и дети» (19.08) (И.С. Тургенев «Отецы и дети»); «Танцуют все!» (20.10) (фраза из к/к «Иван Васильевич меняет профессию»); «Двенадцать стульев» (26.11) (роман И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев»).

в) заголовки, напоминающие мультфильмы и цитаты из них:

«Столица в тумане» (03.11) (м/с «Ёжик в тумане»); «Кто живет на крыше?» (фраза из м/с «Малыш и Карлсон»); «Казнить нельзя помиловать» (21.05) (фраза из м/с «В стране невыученных уроков»); «Президент спешишт на помощь» (12.08) (м/с «Чип и Дейл спешишт на помощь»).

г) заголовки, напоминающие песни, строчки из них:

«Непогода в доме» (04.02) («Погода в доме» Л. Долина); «Трус не играет в хоккей» (08.04) (Э. Хиль «Трус не играет в хоккей»); «Ax, эта свадьба!» (25.04) (М. Магомаев «Ax, эта свадьба!»); «Губит людей...» (06.10) («Губит людей не пиво...» из к/ф «Не может быть»); «Учат в школе» (29.10) (А.И.Лебединский «Учат в школе...»); «Вдох. Выдох» (24.11) (группа «T9» «Ода нашей любви»); «Вагончик тронется» (09.12) («На Тихорецкую» из к/ф «Ирония судьбы или с легким паром!»); «В лесу родилась...» (10.12) (Р.А.Кудашева «В лесу родилась ёлочка»).

г) примеры других литературных аллюзий:

«Пить или не пить?» (05.02.2014) (У. Шекспир «Быть или не быть?»);

«... не терпит суэты» (29.12) (из стихотворения А. С. Пушкина «Служенье муз не терпит суэты»).

д) заголовки, отсылающие на пословицы, поговорки:

«Как встретишь, так и проведешь» (06.01); «Долг платежом красен» (03.02); «Ученье – свет» (27.05) («Ученье свет, а не ученье тьма»); «Кто на выдумки хитер» (18.03) («Голь на выдумки хитра»); «Работа не волк...» (28.08) («Работа не волк, в лес не убежит!»); «Обещанного осенью ждут» (02.09) («Обещанного три года ждут»); «Не вырубишь топором» (12.09) («Что написано пером, не вырубишь топором»); «Беда не приходит одна» (12.09); «Не вынуть рыбки из пруда» (22.09) («Без труда не вынуть рыбки из пруда»); «Надежда умирает последней»

(25.09), «Старость – не радость» (01.10); «Холод – не тетка» (10.10) («Голод – не тетка, пирожка не подсунет»); «Скупой не платит» (13.10) («Скупой платит дважды»); «Слово –не воробей» (16.10) («Слово не воробей – вылетит, не поймаешь!»); «Как с гуся вода» (05.12); «Тише едешь...?» (18.12) («Тише едешь, дальше будешь!»); «Гори ясно – не опасно!» (24.12) («Гори, гори ясно, чтобы не погасло!»).

е) заголовки, отсылающие на крылатые слова, афоризмы, лозунги, загадки:

«За билборд ответишь!» (22.01)(«А за козла ответишь!» из к/ф «Ловушка для одинокого мужчины»); «Даешь новые пособия!» (28.02), «Даешь новые горки!»(19.08) («Даешь стране угля!»); «Синем пламенем» (25.04) («Гореть синим пламенем»); «Хотели как лучшие, а получилось...» (19.08)(В. Черномырдина «Хотели как лучшие, а получилось как всегда»); «Зимой и летом...» (02.10) («Зимой и летом одним цветом»);

Таким образом, проведенное исследование позволяет нам сделать следующие выводы:

– Языковая игра активно используется казахстанскими журналистами и редакторами информационных новостных программ. При помощи различных средств языковой игры обыгрываются различные события, происходящие в стране и в мире.

– Для осуществления языковой игры в коммуникативном акте необходимо наличие эмоци-

онального интеллекта и эмоционально/эмотивной компетенции.

– Анализ фактического материала, представляющий собой выборку примеров языковой игры в СМИ, а именно в информационных выпусках новостей, показывает, что мы используем ресурсы всех языковых уровней.

Итак, в случае использования языковой игры в заголовках теленовостей, в результате которой происходит так называемая сюжетная трансформация, исходное событие перестает быть собственно освещаемым фактом, а становится материалом для создания нового, как правило, оригинально-авторского текста. Формально сохраняя базовые элементы, в числе которых действующие лица, событие, место и прочие элементы телевизионного сюжета, «интерпретированный» контекст становится некой системой оценок и установок, позволяющей телезрителю взглянуть на происходящее с другого ракурса. Данная стратегия языковой игры максимально суггестивна, поскольку воздействие осуществляется не только путем игровой релаксации, но и посредством подмены фактологического описания оценочной интерпретации.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что исследование приемов игры с языком – довольно увлекательный, а самое главное действенный процесс, интересный для деятелей разных культурных, профессиональных слоев, в том числе и для журналистов.

Литература

- 1 Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М.: Прогресс, 1998. – 270 с.
- 2 Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В.З. Санников – М.: Языки русской культуры, 1999. – 544 с.
- 3 Гридина Т.А. Языковая игра: Стереотип и творчество / Т.А. Гридина. – Екатеринбург: Урал.гос.пед.уни-т, 1996. – 214 с.
- 4 Федосюк М.Ю. Репертуар жанров речи радиоведущих музыкальных программ Текст. / М.Ю. Федосюк // Культурно-речевая ситуация в современной России. – Екатеринбург, 2000. – 196-207 с.
- 5 Маринова Е. В Визуальные неологизмы: новая графика «старых слов» // Вестник нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Филология. – Выпуск 1 (6). – Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2005. – 127-132 с.
- 6 Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования // Вопросы языкоznания. 2001. – №3. – 58-69 с.
- 7 Покровская Е.В. Понимание современного газетного текста (Прагматический аспект) / Е.В. Покровская. – М., 2003. – 274 с.
- 8 Земская Е.А. Речевые приемы комического в советской литературе. / Е.А. Земская / Исследования по языку советских писателей. – М., 1959.
- 9 Куранова Т.П Языковая игра в речи теле и радиоведущих дис. ...канд.филог. наук . Ярославль, 2008. – 143 с.
- 10 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
- 11 Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации [Текст] / А.Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – 45-109 с.
- 12 Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

References

- 1 Gorelov I.N., Sedov K.F. Osnovy psiholingvistiki / I.N. Gorelov, K.F. Sedov. – M.: Progress, 1998. – 270 s.
- 2 Sannikov V.Z. Russkij jazyk v zerkale jazykovoj igry / V.Z. Sannikov – M.: YAzyki russkoj kul'tury, 1999. – 544 s.
- 3 Gridina T.A. YAzykovaya igra: Stereotip i tvorchestvo / T.A. Gridina. – Ekaterinburg: Ural.gos.ped,uni-t, 1996. – 214 s.
- 4 Fedosyuk M.YU. Repertuar zhanchov rechi radiovedushchih muzykal'nyh programm Tekst. / M.YU. Fedosyuk // Kul'turno-rechevaya situaciya v sovremennoj Rossii. – Ekaterinburg, 2000. – 196-207 s.
- 5 Marinova E. V Vizual'nye neologizmy: novaya grafika «staryh slov» // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobacheskogo. Seriya Filologiya. – Vypusk 1 (6). – N. Novgorod: Izd-vo NNGU, 2005. – 127-132 s.
- 6 Moskvin V.P. EHvfemizmy: sistemnye svyazi, funkci i sposoby obrazovaniya // Voprosy yazykoznanija. 2001. – № 3. – 58-69 s.
- 7 Pokrovskaya E.V. Ponimanie sovremennogo gazetnogo teksta (Pragmaticsij aspekt) / E.V. Pokrovskaya. – M., 2003. – 274 s.
- 8 Zemskaya E.A. Rechevye priemy komicheskogo v sovetskoj literature. / E.A. Zemskaya / Issledovaniya po yazyku sovetskikh pisatelej. – M., 1959.
- 9 Kuranova T.P YAzykovaya igra v rechi tele i radiovedushchih dis. . . kand, filog. nauk. Ya Aroslavl', 2008. – 143 s.
- 10 Ahmanova O.S. Slovar' lingvisticheskikh terminov. – M.: Sovetskaya ehnciklopediya, 1969. – 608 s.
- 11 ZHuravlev A.F. Tekhnicheskie vozmozhnosti russkogo jazyka v oblasti predmetnoj nominacii [Tekst] / A.F. ZHuravlev // Sposoby nominacii v sovremennom russkom jazyke. – M.: Nauka, 1982. – 45-109 s.
- 12 Sannikov V.Z. Russkij jazyk v zerkale jazykovoj igry. – M.: YAzyki slavyanskoy kul'tury, 2002. – 552 s.

Досанова Н.Ж.
**Е. Раушановтың
«Гайша бибі» поэмасы**

Есенгали Раушанов «Гайша бибі» поэмасында түрік қанаты, ондағы ел басқарып отырган қаған, қағанаттың ішкі және сыртқы саяси жағдайы, халқы жайын өлеңмен өрнектейді. Поэманың басты кейіпкері «Гайша – бұрын-соңды қазақ поэмаларында кездеспеген тың бейне». Автор Гайшаның образын үлкен шеберлікпен суреттеген. Е. Раушанов поэмадағы әрбір кейіпкер арқылы сол дәуірдегі болып жатқан ел ішіндегі қал-ахуалды бүгінгі күнмен салыстыра отырып кесек пікірімен келелі ой тастанды. Е. Раушановтың поэмасында фольклорлық дәстүрдегі жыр үлгісін, халық ауыз және жазба әдебиеттегі ерекше әсер туғызған эпифора тәсілін пайдалана отырып жыланның зары арқылы құллі жаратылыстағы қайшылық пен қияннатты ашады. Ел жадындағы анызда Айша қызды жылан шағып өлтіреді. Ал, Есенгали поэмасында Гайшаның өлімі, жыланның шагуы мүлде басқаша жағдайда өрбіген. Адамдар тағдыры мен жыландаудар әлемін қатарластыра берудің өзінде көне танымды негізге алу бар. Фольклорлық үлгідегі қиссалар үрдісін, соңдай-ақ, дастан сарының жаңаша қалыпта түрлентекен ақын Е. Раушановтың «Гайша бибі» поэмасының құрылымы, көркемдік-эстетикалық құндылығы мен өзек еткен оқиғасы түрғысынан алғанда өз алдына ерекше көркем дүние.

Түйін сөздер: көне түркілер, фольклор, мифология, жыршылық, мәнер, Гайша бибі, қаған, ханша, жыландар жыры, Құлтегін, түркілердің жеті белгісі.

Dossanova N.Zh.
**Yesengali Raushanov's poem
«Gaisha Bibi»**

E. Raushanov's poem «Gaish bibi» narrates about the Turkish khaganate, about the rule of the khaganate, its foreign and domestic political conditions and its people. The main image of the poem «Gaisha is the Character Who Is Earlier Not Met in the Kazakh Poetry». The author skillfully reflects an image in the poem. In his work E. Raushanov comparing the way of life of the people of that era to the present makes you think over. In E. Raushanov's poem using the samples of the epos of folklore tradition, the device epiphora which leaves special impression in oral and written national legends and sayings transfers contradiction and evil around the world in the entreaty and voice of snake. According to the national legend Aisha dies of bite of the snake. But in Esengali's poem the bite of the snake, Gaisha's death have allegoric value and don't coincide with the existing legend. In transferring the destiny of the person and the world of dwelling of snakes in the poem the basis on ancient consciousness is traced. From the point of view of structure, artistic and esthetic approaches and the based event of the poem «Gaisha Bibi» of E. Raushanov who has changed and presented the traditions of the kyssa of a folklore sample, and also features of dastan in a new light this work is a peculiar special work.

Key words: ancient Turks, folklore, mythology, manner of the poem, Gaisha bibi, khan, hansas, the voice of snake, Kultegin, the seven signs of ancient Turks.

Досанова Н.Ж.
**Поэма Е. Раушанова
«Гайша бибі»**

Поэма Е. Раушанова «Гайша биби» повествует о турецком каганате, о Высшем руководстве каганата, о его внешней и внутренней политике и о его народе. Главный образ поэмы «Гайша – персонаж, ранее не встречаемый в казахской поэзии». Автор мастерски передает образ в своей поэме. В поэме Е. Раушанов сравнивая образ жизни народа той эпохи с современностью заставляет призадуматься. В поэме Е. Раушанова используя образцы эпоса фольклорной традиции, прием эпифоры, который оставляет особое впечатление в устных и письменных народных преданий и сказаний передает противоречие и зло во всем мире в мольбе змеи. По народному преданию Айша умирает от укуса змеи. А в поэме Есенгали укус змеи, смерть Гайши имеет иносказательное значение. В передаче судьбы человека и мира обитания змей в поэме прослеживается основание на древнее сознание. С точки зрения структуры, художественных и эстетических приемов и основанного события поэмы «Гайша биби» Е. Раушанова, который изменил и предал традиции кисы фольклорного образца, а также особенности дастана в новом свете, данная работа является своеобразным особыенным произведением.

Ключевые слова: древние тюрки, фольклор, мифология, поэтическое мастерство, Гайша биби, каган, ханша, «мольба» змей, семь символов тюрков.

Е. РАУШАНОВТЫҢ «ҒАЙША БИБІ» ПОЭМАСЫ

«Ғайша бибі» көрнекті ақын Есенғали Раушановтың көркемдік ізденісінен туған тартымды туынды. Алдымен «бас қонақ пен үлкен-кіші, жас талаптың» одан кейін «жақын кел арғы-бергі жат пен жуық» деп көптің назарын өзіне аударады. Бұл арада ақын өзін жыршының орнына қояды. Жоғарыдағы көпке қарата айтылған сөздері хисса-дастанды айттар алдындағы дәстүрлі сөз салтасын еске салады. Сондай-ақ, «жасымнан айттып жүрген хиссам еді» немесе «бұл өзі жақам емес, ескім еді» деуіне қарағанда оқиғаны жасынан жадында сақтап өскенін анғартады. Поэманың оқиғасы ел аузында айтылып жүрген аныз болуы да мүмкін. Ал, поэманың соңын былай аяқтайды:

...Хиссасын Ғайша бибі біз бітірдік,
Саламат-сая болыңыз!
Тәмәт. Тәмәм [1, 375]

деген жолдар да хиссашил ақындардың шығарма соңында айтатын кәнігі сөздері. Демек, ақын өз поэмасының бастауы мен аяқтауын да бұрынғы дәстүрді сақтауды саналы түрде жөн санаған. Өйткені, ақын-жыршы «хиссасын Ғайша бибі бастауға» ниет еткенін айтады. Ғайша бибині хисса деп атаған екен, хиссаша бастап, хиссаша аяқтау қажет. Сол себепті осы стильдік тәсілді таңдаған. Тіпті кіріспеде «тізгін қағар» десе, эпилогты «сөз қаңтару» деп жылқы маңына қатысты ұғым беретін сөздерді қолдануы да жоғарыдағыдан мақсаттан туған сияқты.

Ақын ел аузындағы анызға да құлақ түре отырып, ойын өзінше өреді. Ертедегі қомескі көрініске көңіл аударады. Түркілер елінің кей белгілерін андатары анық.

Бұл өзі жақам емес,
ескім еді,
Алыстан жаңғырығып естіледі.

Мақал бар:

«Тұлғім-жылқы, тұбім – түркі»,
Ал тарттық сол түркіден көшті бері [1, 318], –

деген жолдардан «тұлігі – жылқы, тұбі – түркі» елінде болған оқиғадан бастайтынын аңғартады. Бұдан соң Көк Тәңірге табынатын бір елдің «көк селдір көркем далада» көшіп-қонып жүретінін суреттей келіп, тарихтың қай кезін шығарманың арқауына айналдыратынын аңғартады. Бірақ ақын түркілердің сол тұстағы тарихының әлі де көмекі тұстары барын да ескертіп өтеді.

Бір елдің өткені хақ көшіп-қонып,
Көк селдір,
көркем дала бесік болып.
Әлі ешкім алдымызға жайған емес,
Сол кештің бума-теңін шешіп беріп [1, 319], –

дейді.

Ақынның «тұбім – түркі» деп отырған елі тарих сахнасына қай кездे шыққан, қандай ел?

Тарих ғылыминың докторы, профессор Чапай Мусиннің зерттеуінде: «Түрік» деген ат алғаш рет 542-ші жылы аталады. Қытайдың солтүстік батысында орналасқан Вэй княздігіне түріктер (турцюе) жыл сайын шабуыл жасап, ойрандап отыргандығы жөнінде айтылады. Қытайлар түріктерді сионну-ғұндар деп атаған, мұның өзі түріктердің ғұн тайпаларының жалғасы екенін көрсетеді» [2, 43].

Ертедегі Скиф (сак), үйсін, қаңлы, оғыз, қыпшақ – бәрі де түрлі аймақтарды мекендеген түркі монгол руладының әр кездегі ру-ұлыстық, бірлестік атаулары болса, V ғасырда осылар негізде түркі халықтары қауымдастып, түркі қағанаты орнаганынан тарих арқылы хабарымыз бар.

Өз кезінде үлкен мемлекет болған түрік қағанатының беделді ел болғанын, алыс-жыуқ басқа елдер қарым-қатынас жасауға мүдделі екенін аңғарамыз.

Бас ұрып түргеш-басмыл бұл табынды,
Саудаға Самарқандан жүрт ағылды.
Іңғыранып керуен тартып
Үрим, Тибет,
Елпілдеп елші салды
Тұрпан, Үнді [1, 319]

Ақын түркі мемлекеті не қағанат тарихын жазуды мақсат етпеген. «Оралмасқа кеткен сол күннің» ашылмай, шешілмей жатқан «бума-теңінен» сыр суыртпақтап, там-тұмдап хабардар етеді. Өйткені ақынның өзінің де тарихтан мол хабары болғаны шығарманың өн бойынан жақсы аңғарылып отырады.

«Түркеш қағанаты 704-756 жылдары өмір сүрді. Түркеш қағанаты халқының этникалық

құрамы негізінен сары және қара түркеш тайпаларынан тұрған. Жазба деректердің көрсетуі бойынша олар Шу, Талас, Іле бойларын жайлаған. Шу бойындағы түркештер сары, ал Талас аймағындағы түркештер қара түркештер деп аталған. Түркеш қағанатының билеушілірінің негізін қалаушы Ушелік-қаған 699-706 жылдары билік жүргізді. Ушелік өлгеннен кейін билік оның баласы Сақал-қағанға қөшті. Оның ел билеген кезі 706-711 жылдар. Бұл кезде елдің ішкі және сыртқы жағдайы өте күрдеслі болды, бірлік болмады. Қаған билігі үшін сары және қара түркеш тайпаларының арасында талас-тартыс басталды» [2, 49].

Автор түркі елінің басты-басты белгілерінен қадау-қадау мәлімет берген соң бірде Таластың арғы бетін мекен еткен елді «Түркі еместер» деп шартты түрде бөліп көрсетеді де, бұл елдің де атақ-даңқы ешкімнен кем емес екенін атап көрсетеді.

Осал жұрт дей алмаймыз мұны, сірә,
Көп екен ұлтанды да,
ұлысы да,
Шаһардан шаһар санап жаңылықсан,
Жолаушы шыққан кезде бір ұшына [1, 320], –

деп ақын «көк тіреп тұрған сол қағанатқа» қысқаша сипаттама береді. Екі жұрттың – Түркі мен Түркі еместердің қуат-күші мығым. Бұл екі елдің «шекіспей, бекіспеуі» де мүмкін. Сондықтан екі ел айқасып-алыспаса да бірін-бірі сырттай бақылайды.

Біз айттық екі жұрт та арыстан деп,
Айқаспай арыстандар қалықсан ба ед?!

Әзірге жұлқыласпай бірақ олар,
Бірін-бірі анди тұрсын алыстан кеп [1, 321]

Тарихтың көп ғасырлық қойын-қатпарына көз жіберсек, сан түрлі ұрыс-шайқастар аз болмағанын білеміз. Тарихтан жақсы хабары бар ақын бұл арада татулық-тыныштықтың бұзылмауын қалайтынын аңғартқандай болады. Ақын суреттеген айбыны асып, байлығы тасыған қағанаттың басынан құс ұшпаған, атағынан ат үріккен дүбірлі дәурені өз кезеңіне лайық бояунақышымен өрнектелгендіктен, көркем шындық көрінісі ретінде көңілге бірдей ұлайлайды. Бірліктитатулық бар жерде жақсылық та болмақ. Өсіп-өркендер қалыпты тіршілік етуге мүмкіндік болары даусыз.

Поэманиң бір бөлімі «Жыландар жыры» деп аталады. Тарихи және археологиялық деректерге сүйенген зерттеушілер ежелгі түркілер-

ді жылан күлті болғанын айтады. Сондықтан қазақтардың сенім-нанымында жыландардың өзіндік орны бар екенін яғни мифологиялық танымға негіз болғаны аңғарылады. Жылан күлті жайында зерттең пікір айтқан Серікбай Кондыбай мынадай аңыздан мысал келтіреді: «Тығылған қазынаның міндетті түрде иесі болады, оны рұқсатсыз алған адам өледі не қарғысқа ұшырайды. Қазынаны тапқан адам құран сөзін оқып жылан қатерінен құтылып алу керек. Бұл – ежелгі мифтегі жыланның ата-баба рухы ретіндеғі функциясының қалдығы» [3, 151].

Ақын осы аңыздардан естіген, білгенін өз шығармасында ұтымды пайдалануды мақсат еткен. «Әлқисса ол заманда Талас жеріндеболатын» ордалы жылан тағдырын қағанат халқының іс-әрекетімен ұштастырып суреттейді. «Жыландар бауырына алтын басып ұйықтайтынын» білген адамдар қатігездік көрсетеді. Жер астындағы қазынаны алу үшін олардың ордасын ойран етіп, тас-талқанын шығарады, өрт қояды. Жылан өзінің монолог зарында заманға шағына сөйлеп былай дейді:

Таластың бойы тал еді,
Тал бойым бар-ды әдемі.
Тал тұсте келіп өртеген
Адамзат деген аң еді.

Немесе

Таластың тауы,
аспаны –
Мен ие деді патша – Адам.
Маңайын жалмай бастады
Керектей тамак тек соған [1, 322].

Жердің асты-үстінің байлығын иемдену үшін небір сұмдық әрекетке барған адамдардың ісі өтірік пе екен? Ақын осы арқылы өткен күннің де, бүгінгі күннің шындығын жеткізеді. Байлық құған қара ниет пенделер бірлі-жарым емес, ордалы жылан екеніне де қарамайды. Көпшілік ордалы жыланға тиісуге болмайтынына қазір де сенеді. Сондықтан жылан ордасын ойрандаған, туған жері мен суынан айырған қатігездерді жылан жыртқыш аңға балайды. «Адамзат деген аң еді!» Мұндайлар табиғатты тәрік етіп, экологияны бұзады. Бірақ біреуден қаймығып қымсынуды білмейді. Не құдайдан, не адамнан қорықпаған адамнан бәрін де күтуге болады.

Қорықпаған жаман,
Қорықпаған,
Қорқыныш жокта жок өмір [1, 323], –

деп үлкен философиялық ой түйеді.

Табиғаттың тепе-тендігін бұзудың ақыры үлкен апатқа әкелуі мүмкін. Ордасы ойрандалып, отқа оранған жыланнның нала мұнын жыланнның зары арқылы жеткізу ұтымды көркемдік тәсіл. Осы арқылы обал сауапты сезінбейтін қайырымсыздарды, қатігездікті шенейді. Бұл өткеннің де, бүгіннің де шындығы десек, артық айтқандық болмайды. «Ақын жыланнның зары арқылы күллі жаратылыстағы қайшылық пен қияннатты актарады... Адамдар тағдыры мен жыландар әлемін қатарластыра берудің өзінде көне танымды негізге алу бар» [4], – деп жазады Ж. Аймұханбет.

Жылан – тотем. Тотемді қасиеттеу салт болған. Ертедегі таным қайта жаңғырды. Ондай киелі маклұқтарды өртеген адам бақытты бола ала ма? Керісінше олардың киесі ұруы мүмкін. Басына түскен тауқыметті яғни өртке оранған алтын бауыр ана жылан өкініші өрнек тартады.

Тарылтып қырдың тынысын,
Ұмтылды біздей сорлыға,
Қорғану дейді мұнысын,
Шабуыл деудің орнына.
Айырып соңғы сұымнан,
Бакалы сайды тағы алды
Қаймығушы еді уымнан
Уға да тапты амалды [1, 323], –

деп шағынуы орынды. Әйткені, жер-ана адамның гана мекен-тұрағы емес, басқа да сан түрлі жанжануар, маклұқтардың өмір сүріп жатқан ортасы емес пе? Жер бетіндегі тірлік иелерінің бәрін жойып-жоғалтып отырса, оның арты не болмақ. Адам бойындағы адамгершілік қайда? «Үйге кірген жыланға ақ қүйип шығаратын» салт қайда? Адам баласы мұндай тексіздік-жат қылыққа қалай тап болды? Ақын шығарма желісіне «жыландар жырын» бекер кіргізіп отырмадан екен. Автор болып жатқан сан түрлі қайшылықтарды жыландар жыры арқылы әдемі жеткізеді. Осы ретте ескертке кетер бір жай туындының әр бөліміндегі оқиға бір-бірімен ұштасып жалғастық тауып жатса, кейде «автордан», кейде «әлкисса» деп берілетін авторлық ой шегіністер қара сөзбен баяндау ұшырасып отырады. Бұл батырлық жырдағы баяндау тәсіліне ұқсастық танытады. Алайда әр бөлімдегі қара сөздердің де өзіне тән қызмет атқарып тұратының анғаруға болады. Ақын бір кезекте өлең мен қара сөзді қабыстыра жырлайды. Кейде оқиғаны әңгімелеп жеткізуіші ретінде қосымша түсініктер беріп отырады. Мәселен, алғашқы қара сөзде Талас жерінде ордалы жылан болатынын, бірақ адамдар жыланға, жыландар адамға тимейтін,

кейін қағанат халқы теріс іс-әрекетке жол бергенін баян етеді. Бұдан кейін де өлең мен қара сөз кезектесіп отырады. «Қаганатта жылан даусын естітін жалғыз адам қалған көрінеді. Ол Ғайша есімді ақын қызы екен», – деп оны таныстыруды бастайды. Автор Ғайша жайында біршама мәлімет береді.

«Сөз басына қайта» оралады. Ана жыланның зары Ғайшаны терең ойға батырды.

Аспан деген –
Адамның шаңырағы,
Жер менен Су –
Меншікті малы,
наны.
Оз жиһазын талай ма жат мұлкіндей,
Оз жиһазы еді ғой бері дағы ...

Болмады ғой болмаспен белдескенің,
Жылан көшті жүртінан,
сен көшпелің.
Сыртың – Адам болғанда,
ішиң – жылан,
Не болады ертеңін,
жерлестерім? [1, 328]

Ғайшаның осы ой монологында үлкен сезім-сыр айтылады. Бұған не айтуға болады? Жер-ана адамды асырап отырған жоқ па, жерсіз-сусызың күн көріп өмір сұру мүмкін емес екенін адамдар неге есінен шығарады. Өз қазынасын өзі талап, ордалы жыланның ордасын бұзу адамгершілікке лайық іс пе екен?! Баяғыны бастаң құлақ садақа дейік. Ал қазір де «Сырты – Адам, іши – жыландар» аз ба? Бұл бұрынғы емес, қазіргі шындық десек те болатындей. Жерге, елге не адамға жаны ашымайтын адам-жыландар әлі бар екенін мойындаған жөн. Бұл тіпті әлемдік өзекті мәселе.

Ақын «Таласта таласа емген екі ел» тарихының қалың қатпарына басқаша айтқанда, түркілік түп негізін анғартады. Ғайшаның жазған «Төрт кітаптан шықкан бір кітап» еңбегінің бір бөлімінде мынадай тұжырым бар: «Тұркі емесстер мен түркілер қазір қыл көпірдің үстінде түр. Соғыс бүгін бастала ма, ертең бастала ма – ешкім білмейді. Бір қызығы, мұнда да, онда да ертеңім не болады деп жүрген халық жоқ. Бәрінің мақсаты – алу, алу, ала беру, жинай беру. Кімнен алғы жатыр, неге алғы жатыр – бірінің қаперіне кірсеші. Мұхаммед жасаған діннен қайран кетті. Не істей керек? Абзалы, анық қатесін білу һәм жөндеу дүр» [1, 325].

Автор шегініс арқылы бұрынғы өткен ғасырлық таным-түсінкіті жаңғырта, оны бүгінгі күн болмысымен ұштастыра бейнелейді. Бір жағынан

қараганда, көне түркілік таным, екінші жағынан қараганда, шартты түрде болса да дәл қазіргі заман шындығын суреттеп отырғандай ойда боласың. Бірақ поэманың «тізгін қағарында» ақын «тулігім – жылқы, тұбім – түркі, ал тарттық сол түркіден көшті бері» деген сөзіне де құлақ түрсек шығарманың қай кездегі оқигадан бастау алатынын анғарғандай боламыз, яғни автордың көркемдік киял ізденісінен туған туынды десек болады.

«Ғайша – бұрын-соңды қазақ поэмаларында кездеспеген тың бейне» [4]. Сонда Ғайша қандай әрекетімен ерекшеленеді. Ең алдымен оның өзіне тән таным-түсінігі бар. Осы тұста да автор Ғайша жайлы қосымша түсінік береді. (Себебі поэмада автор оқиғаны баяндаушы ретінде көрінеді). «Біздің кейіпкеріміз – Ғайша Інжіл, Зәбур, Тәурәт, Құранның ешқайсысын мойындаамайтын. Жоқ, сіздер кешірерсіздер, ол атеист емес еді. Жүрт Ғайшаны білім қаққан адам десе, ол өзін Құдаймын дейтін». Сонда Ғайша ешқандай дінді мойындағанына қарағанда, оған басқа бір дін керек сияқты. Жоқ, ол ана-жылан зарын естігенде терең ойға батады. Сондықтан «Төрт кітаптан шықкан бір кітап» еңбегін жазуды ойлады. Енбектің негізгі бөлімдерінің бірінде ата-анасы ұстанған ислам діні жайында:

Сиынып анам өсті,
атам өсті.
Демек, бұл мен үшін де жат емес-ті [1, 325], –

деп мойындаитын кейіп танытады. Демек, Ғайшаның санасы сан сауалға толы. Ол жазатын еңбектің бөлімдерін оқығанда осындағы ойға келесің. Қалай десек те Ғайшаның құрделі болмысы қайшылық пен куреске толы екенін көреміз.

Теренірек түсінсек мұндай түсінік белгілі бір уақыттың шындығы екенін айта кеткен орынды. Ақын көбіне астарлы айтуға бой ұрады. Тұспалдап-астарлап отырып-ақ Ғайша болмысын аша түседі. Ғайша Мұхаммед пайғамбармен диалогынан кейін өзінің «Төрт кітаптан шыққан бір кітаптың» алғашқы бөлімдерінде «Адам-құдайды» дәлелдеуге арналған пікір терістігін яғни дуниеге кең түсінікпен қарауға шамасы келмегенін ұгады.

Есенғали Раушанов осы бір ғана поэмасы арқылы өзінің жан-жақты ақын екендігін, поэзияға әбден дайындалып келгендейдігін, ойы ұшқыр, төсөлген суреткерлігін көрсетеді. Өткенде бүгінгі заманмен ұштастыра отырып бірнеше кейіптер Ғайша образы арқылы береді. Сондай-ақ, түркі халқының ел билеушісі қаған мен халық

арқылы астарлы сөзбен «бәрінің мақсаты – алу, алу, ала беру, жинау беру. Кімнен алғып жатыр, неге алғып жатыр – бірінің қаперіне кірсеші» бұгінгі билік басындағы шенеуніктердің іс-әрекеті, «Мұхаммед жасаған діннен қайран кетті» деп қазіргі жастардың алданып басқа діннің жетегінде жүргендері астарлана айтылса да бүтінгі күнде осының бәрі де көрініп тұрады.

Қаған мен Құлтегіннің диалогы арқылы түркі елінің құш қуаты зор мемлекет болғанын, жеті белгісін жіліктеп тарқатып айттып береді.

Поэмалық соңында жыландар жырына қайта оралып, жыландардың уынан ақын қызы Файша өлеңді. Осы мазмұнды желі сонау «Айша бибі»

аңызындағы Айша қызды жылан шағып алуымен сюжеттік оралымдары сәйкес келеді. Бірақ ақын өзіндік ой танымына сүйене отырып тартымды туынды жазған. «Халық жадындағы аңызды, көне түркілік танымды негізге алғып, оны мұлде басқа арнада дамытқан ақынның ұлттық және адамзаттық мұраттарды биік көркемдік деңгейде жырлай білуінің өзі ақындық қарымның қаншалықты кемелге келгенін дәлелдейді. Әрине, түрлі тақырыптағы поэма үлгілері XX ғасыр әдебиетінде көптеп саналады. Солардың ішінде шоқтығы биік тұрган «Файша бибі» поэмасы»[4]. Бұл шығарманың қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар екені дау туғызбайды.

Әдебиеттер

- 1 Раушанов Е. Бозанға біткен боз жусан: Өлендер мен поэмалар. – Алматы: Раритет, 2006. – Б.384.
- 2 Мусин Ч. Қазақстан тарихы. Оқулық, 4-ші басылым. – Алматы: Норма-К, 2008. – Б. 640.
- 3 Қондыбай С. Қазақ мифологиясына кіріспе. – Алматы: Арыс, 2008. – Б. 376.
- 4 Аймұханбет Ж. Е. Раушановтың «Файша бибі» поэмасы туралы сыр // Ақиқат ұлттық қоғамдық-саяси журналы, 2014. – №11.

References

- 1 Raushanov E. Bozang»ga bitken boz zhusan:O'lender men poemalar. – Almaty: Rari»tet, 2006. – B. 384.
- 2 Musi»n Ch. Qazaqstan tari»xi: Oquliq, 4-shi basilim. – Almaty: Norma-K, 2008. – B. 640.
- 3 Qondibai S. Qazaq mifologiyasyna yasina kirispe. – Almaty: Aris, 2008. – B. 376.
- 4 Aimuxanbet Zh. E. Raushanovting «Gaisha bibi» poemasi turali sir // Aqiqat ulttiq qogamdk-sai»yasi» zhurnali, 2014. – №11.

Есиркеева Д.А.

Имя концепта возраст в лингвокогнитивных исследованиях

Исследовательский интерес к концепту возраст объясняется его антропоцентрической природой, отражающей человеческое бытие как фрагмент колективной и индивидуальной языковой картины мира. Исходя из этого, концепт возраст изучается с различных позиций: философских, психологических, педагогических, литературоведческих, лингвистических и др. Данный концепт представляет собой многомерное явление, совмещающее в себе человеческий и временной факторы. Этим обусловлена его универсальность, свойственная языковому сознанию носителя любого этнического языка и культуры. В лингвокогнитивных исследованиях, посвященных изучению концепта возраст, выявляются когнитивные механизмы, лежащие в основе вербализующих его языковых единиц. В данной статье представлен обзор лингвокогнитивных исследований, посвященных имени концепта возраст, выявлен круг рассматриваемых в них проблем, что позволяет выявить «белые пятна» в изучении данного явления.

Ключевые слова: концепт, лингвокогнитивные исследования, вербализация, универсальные черты, языковые единицы, культурный компонент.

Yesirkeyeva D.A.

In Lingvokognitivnye research on the concept of age

Research interest in the concept anthropocentric age due to its nature, reflecting the human being as a piece of individual and collective linguistic world. On this basis, the concept of age is studied from different perspectives: Philosophical, psychological, pedagogical, literary, linguistic, etc. This concept is a multidimensional phenomenon, a blend of the human and temporal factors. This is due to its versatility inherent linguistic consciousness carrier of any ethnic language and culture. In Lingvokognitive research on the concept of age, revealed cognitive mechanisms underlying verbalized his language units. This article provides an overview of Lingvokognitivnye studies on behalf of the concept of age, diagnosed circle considered in these problems that brings out the «white spots» in the study of this phenomenon.

Key words: concept, lingvokognitive research, verbalization, versatile features, language units, cultural component.

Есіркеева Д.А.

Лингвокогнитивтік зерттеулердегі жас концептісінің атауы

Жас концептін зерттеуге деген қызығушылық оның әлемнің ұжымдық және жекелей тілдік бет-бейнесінің бір бөлшегі ретінде адамзаттық түрмисын көрсететін антропоцентрлік табиғатымен түсіндіріледі. Сол себепті де жас концепті түрлі тұрғыдан зерделенеді: философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдебиеттанушылық, лингвистикалық және т.б. Бұл концепт өн бойына адамзаттық және уақыттық факторларды жинақтаған сан қырлы құбылыс. Осы жайттар кез келген этникалық тілді және мәдениетті тасымалдаушының тілдік санасына тән болатын оның әмбебаптығын қалыптастырады. Жас концептін зерттеуге арналған лингвокогнитивтік зерттеулерде оның тілдік бірлігін вербалдандыру негізіне жататын когнитивтік механизмі айқындалады. Бұл мақалада жас концепті атауына арналған лингвокогнитивтік зерттеулерге, оларда қарастырылған проблемаларға шолу жүргізіледі де, осы құбылысты зерттеудегі «ақ таңдақтарды» анықтауға мүмкіндік жасалынады.

Түйін сөздер: концепт, лингвокогнитивтік зерттеулер, вербалдандыру, әмбебап қасиеттер, тілдік бірліктер, мәдени компоненттер.

ИМЯ КОНЦЕПТА ВОЗРАСТ В ЛИНГВО- КОГНИТИВНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В современной филологической науке широкое распространение получила мысль о лингвокультурном варьировании концептов. В центр внимания исследователей попадают вопросы, связанные с описанием системы языковых образов как национально специфичного «образного кода», составляющего «внутреннюю форму языка» [1, 6]. Исследование концептосферы языка осуществляется в рамках новейших направлений современной лингвистики – лингвокультурологии и когнитивной лингвистики. Одной из сторон этой проблемы является определение соотношения универсального и вариативного в структуре и содержании концептов.

Первичность концепта *возраст* для любого этноса и важность его роли в концептуализации мира очевидны. Базовый характер данного феномена проявляется в том, что на их основе происходит осмысление различных явлений и сфер действительности. В связи с этим представляется, что варьирование – это сущностное свойство любых концептов, в том числе и базовых. Исходя из этого, можно предположить, что концепты возраста являются неразрывно связанными между собой сложными ментальными образованиями. Поскольку возраст человека связан с психологическими и ментальными особенностями, в них существенное место занимают национальный менталитет и культура. Соответственно они имеют различные черты в разных лингвокультурных сообществах.

Как известно, любой концепт вербализуется языковыми (лексическими, фразеологическими, паремиологическими и др.) средствами. В связи с этим Н.Ф. Алефиренко выделяет две группы репрезентантов концепта *возраст*:

- собственно возрастные номинации в прямых и переносных значениях, однокоренные с ними слова (например, все слова с корнем -молод-, -юн-);
- слова, имеющие семантику возраста только в своих переносных значениях (например, зеленый);
- семантика возраста проявляется также и на словообразовательном уровне – в дериватах со значением невзрослости [2, 27].

По нашему мнению, репрезентантами концепта *возраст* являются фразеологизмы и всякого рода устойчивые сочетания, включающие собственно возрастные номинации, например, *детский лепет, старческий маразм, кризис среднего возраста, впасть в детство, впасть в маразм, вторая молодость, бальзаковский возраст, переходный возраст, возрастной ценз, молдо-зелено* и др.).

Н.Ф. Алефиренко, исследуя проблемы вербализации концепта констатирует, что в современном русском литературном языке 436 единиц репрезентируют данный концепт [3, 250]. Это вполне объяснимо, поскольку возрастная характеристика является одной из важнейших характеристик человека. Кроме того, отмечается значительное число синонимов и квазисинонимов, имеющих часто разговорную стилистическую окраску, особенно у имен лиц с возрастной семантикой. В связи с этим уместно привести следующее мнение З.И. Поповой и И.А. Стернина о том, что принято считать, что «чем выше номинативная дробность, расчлененность той или иной денотативной сферы, тем большую важность имеют репрезентируемые совокупностью этих средств концепты в сознании носителей языка в данный период, на данном этапе развития общества и мышления (ср. большое число наименований снега, ветра у народов севера)» [3, 98].

Сложность концепта *возраст* заключается в том, что концепты детства, молодости и других возрастных периодов, не укладывается в логическую систему «род» – «вид» и не подобно связи гиперонима с соответствующими гипонимами. мы сознательно оставляем в стороне концепт «возраста вообще», то есть возраста безотносительно к какому-либо из конкретных возрастных периодов, так как полагаем, что отношение «общего» концепта к представлениям о конкретных возрастных периодах не укладывается в логическую систему «род» – «вид» и не подобно связи гиперонима с соответствующими гипонимами. В современном русском языковом сознании *возраст* соотносится прежде всего с числом прожитых лет, а не с возрастными периодами. В таком случае концепты *возраст* и *разные периоды возраста* выступают как разные когнитивные единицы.

Концептуальные образования общего характера и более конкретные представления нередко связаны с разными коммуникативными сферами, что не позволяет оценивать их в качестве когнитивного целого.

В русском языке выделяются пять основных возрастных периодов: детство, отрочество, молодость, зрелость и старость, значения которых в словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой определяются следующим образом.

1. *Детство* – ранний, до отрочества возраст; период жизни в таком возрасте; детский возраст. Счастливое детство. Друг детства. Провести детство в деревне. Впасть в детство (потерять силу и твердость умственных способностей (в дряхлой старости). Детство человечества (перен.)

Младенчество – младенческий возраст; раннее детство. В младенчестве. // Перен. О зачаточном состоянии, о начальной стадии развития чего-либо. В то время мореплавание было в младенчестве: не умели ни строить кораблей, ни управлять ими. / Впасть в младенчество – то же, что впасть в детство.

2. *Отрочество* – возраст между детством и юностью; период жизни в таком возрасте. Ничего бы этого не было, если бы мое отрочество и часть юности были проведены в учении.

3. *Молодость* – возраст, период жизни от отрочества до зрелых лет; юные, молодые годы кого-либо (противопол. старость). // Перен. недавнее возникновение, непродолжительное существование чего-либо. Все наше государство молодо... Однако молодость эта нам не в упрек. // Свойство молодого, молодой вид. Все в нем дышало счастливою веселостью здоровья, дышало молодостью. / Не первой молодости – не молодых лет; пожилого возраста. Аксентий Шкатулкин был человек уже не первой молодости, сильно потерпый, как видно, и помятый жизнью. / Вторая молодость – о приливе новых сил, подъеме творческой энергии, переживании любви в зрелом, пожилом возрасте (Ср. определение во «Фразеологическом словаре русского языка» под редакцией А.И. Молоткова: вторая молодость – 1. Новый прилив физических и духовных сил, подъем творческой энергии в зрелом, пожилом возрасте; 2. Успех, признание чего-либо, пришедшие снова через много лет). Он переживал возвращение молодости. Пусть она, эта вторая молодость, не так богата силами физически, зато житейская мудрость, знание людей и природы вещей с лихвой восполнят юный задор, кипучую энергию и неутомимость безвозвратно ушедших лет. / По молодости лет – из-за недостаточной зрелости; по неопытности.

А перен., собир. о молодом поколении, о молодежи (высок.). На этом форуме собралась вся молодость мира.

Юность, можно описывать, как период, полностью совпадающий с молодостью, т.е. эти слова, фактически, являются синонимами: 1. см. юный. 2. Возраст, промежуточный между отрочеством и зрелостью; период жизни в таком возрасте. Счастливая юность. В дни юности. 3. перен., собир., О юном поколении, о молодежи (высок.) Юность мира против войны. Юность можно определять и как «подпериод» внутри молодости: 1. Молодость, ранняя молодость. // Свойство юного (в 1 знач.). Свежее, кипящее здоровьем и юностью, прекрасное лицо рыцаря представляло сильную противоположность с изнуренным... лицом его спутницы. // Перен. Ранняя пора, недавнее возникновение, новизна чего-либо. Юность Владимира Ильича – это юность нашей Коммунистической партии, крепнувшей и зревшей в могучем резонансе с ходом его великой жизни. 2. В геологии – ранняя стадия существования, развития рельефа, водоема и т.п. Ранние стадии цикла он называет стадиями юности, средние – стадиями зрелости, конечные – стадиями старости и дряхлости рельефа. 3. Собир. Юношество (во 2 знач.). Молодое поколение, приходящее на смену старшему поколению.

4. Зрелость 1 см. зрелый. 2 возраст между молодостью и старостью, период жизни в таком возрасте. Состояние полного развития. Несмотря на свою телесную зрелость, она было еще совершенный ребенок и сердцем и умом. Умственная, жизненная, политическая и т.п. зрелость. Щепкин, в полной зрелости своего таланта, работая над собою буквально день и ночь, с каждым днем шел вперед и приводил нас всех в восхищение.

5. Старость.

1. Период жизни после зрелости, когда происходит постепенное ослабление деятельности организма; старые годы кого-либо (противопол. молодость). [Лаврецкий] постарел не одним лицом и телом, постарел душою; сохранить до старости сердце молодым, как говорят иные, и трудно и почти смешно; Мысль о бессильной, жалкой старости явилась для него в такой яркой и безжалостной форме, что он даже испугался. Старость не радость (посл.). Под старость. На старости лет (в старости, разг.) 2. перен. О старых людях, стариках (высок.) Старость осмотрительна. 3. Долговременное существование чего-либо; ветхость, изношенность. На ней [скатерти] было множество рыжих пятен, говоривших о старости. 4. Собир. О старых, пожилых людях [4].

Согласно словарным определениям, в русском языке:

– *детский возраст* связывается с недостаточным развитием умственных способностей, отсутствием развитых умений и навыков;

– для *молодого возраста* характерны энергичность, способность к активной деятельности, духовной и физической (вторая молодость), здоровье (см. примеры употребления слов молодость и юность), а также неопытность, неискушенность, недостаточная зрелость, легкомыслие (по молодости лет);

– *зрелый возраст* – это период расцвета всех физических и духовных сил (отсюда переносные употребления типа политическая, научная и т.п. зрелость).

– *старость* ассоциируется со слабостью, усталостью (как физической, так и духовной) [5].

Приведенный анализ словарных статей названий возрастных периодов, дает недостаточно полное представление обо всем богатстве концептуального содержания данных возрастных номинаций. Однако они отражают наиболее устойчивые представления, актуальные для большинства носителей русского языка. Наиболее полное представление о содержании данного концепта можно получить посредством подробного анализа языковых значений других единиц с возрастным значением, их словообразовательных связей, данных ассоциативных словарей, паремий, в состав которых входят возрастные номинации и т.д.

Значительно расширить представление о данном концепте и о различных аспектах варьирования можно за счет ассоциативного и текстового материалов. Кроме того, использование разных методов и разных видов материала может быть продуктивным в плане методологии исследования концептов, так как обращает внимание на проблему соответствия результатов исследования концепта, полученных на разном материале и с использованием различных методик.

Несмотря на то, что выделение возрастных групп имеет, в общем, биологические основания, общие для всех людей, оно во многом определяется социальной структурой общества и культурой. Следовательно, отнесение человека того или иного возраста к той или иной возрастной группе, а также представление о характерных особенностях того или иного возраста, положительная или отрицательная оценка молодости или старости могут быть различными в разных культурах. Как отмечает В. Фойт, «класси-

сификация возрастных групп вытекает из определенных изменений социальных и биологических функций, изменений, которые заставляют подразделять людей на младенцев, детей, подростков, взрослых и, наконец, стариков. Однако даже в культурах, представляющих в общем одну и ту же цивилизацию, конкретные системы возрастных групп могут довольно сильно различаться» [6, 183].

Таким образом, варьирование возрастных групп имеет социальное основание. В связи с этим В.И. Карасик пишет: «Социальный статус человека имеет субстанциональное и реляционное измерение. В первом случае имеются в виду независимые и усвоенные характеристики человека (*ascribed and achieved status*) – пол, возраст, национальность, культурное и социальное происхождение, с одной стороны, и образование, профессия, степень владения языком, с другой стороны. (...) Отмечается, что субстанциональные характеристики статуса исторически и этнографически изменчивы: для современного индустриального общества такими характеристиками являются род занятий, величина дохода, уровень образования, этническая принадлежность; в условиях иных обществ и иных эпох а первый план могут выйти такие характеристики, как возраст, степень знатности или физическая сила» [7, 7].

Ученые считают, что при анализе функционирования в текстах слов с возрастным значением и при сравнении употребления соответствующих слов в разных языках следует учитывать тот факт, что в разных языках может не совпадать не только концептуальное содержание, стоящее за теми или иными возрастными номинациями, но и денотативное значение этих слов.

В работе Р.Г. Пиотровского и др. авторы используют прилагательные с возрастной семантикой для иллюстрации того, что собой представляют собой так называемые нечеткие множества. «Четким множествам, – пишут исследователи, – противопоставлены нечеткие, или «лингвистические» множества, включающие такие объекты, которые могут быть отнесены к тому или иному множеству лишь с определенной степенью достоверности» [8, 12]. Таким образом, понятие нечеткого множества может быть проиллюстрировано на примере семантических полей прилагательных и адъективных сочетаний *младенческий, детский, отроческий, юношеский, молодой, среднего возраста, старый*.

В лингвистической литературе имеются работы, связанные с семантикой ядерных презентантов концептов возраста *старый* и *молодой* в русском языке, а также других номинаций с возрастным значением. По наблюдениям исследователей, в русском языке у слов, обозначающих молодых людей или животных, не достигших полного физического развития, на протяжении нескольких веков наблюдается тенденция развития переносного значения ‘неопытный, неискушенный, не умудренный жизнью человек’ [10].

Очевидно, что в разных лингвокультурных сообществах имеются определенные стереотипные представления о возрасте, находящие отражение в различных национальных языках. Выявление этих особенностей возрастных групп и оценочного отношения к ним возможно посредством проведения сопоставительных лингвоконцептологических исследований на материале различных национальных языков и культур.

Литература

- 1 Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 370 с.
- 2 Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта: Теоретическое исследование. – Волгоград: Перемена, 2003. – 95 с.
- 3 Попова З.И., Стернин И.А. – 2001.
- 4 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1996.
- 5 Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1982 – Т. 1–4.
- 6 Фойт В. Семиотика и фольклор // Семиотика и художественное творчество. – М., 1977. С. 96.
- 7 Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Ин-т языкоznания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
- 8 Пиотровский Р.Г., Бектаев К.Б., Пиотровская А.А. Математическая лингвистика. – М.: Высшая школа, 1977. – 384 с.
- 9 Кругликова Л.И. Старый воробей и желторотый птенец // Русская речь. – 1994. – № 3. – С. 109-112.

References

- 1 Gumbol'dt V. YAzyk i filosofiya kul'tury. – M.: Progress, 1985. – 370 s.
- 2 Alefirenko N.F. Problemy verbalizacii koncepta: Teoreticheskoe issledovanie. – Volgograd: Peremena, 2003. – 95 s.
- 3 Popova Z.I., Sternin I.A. – 2001.
- 4 Ozhegov S.I., SHvedova N.YU. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka. – M., 1996.
- 5 Dal' V.I. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka. – M., 1982 – T. 1–4.
- 6 Fojt V. Semiotika i fol'klor // Semiotika i hudozhestvennoe tvorchestvo. – M., 1977. S. 96.
- 7 Karasik V.I. YAzyk social'nogo statusa. – M.: In-t yazykoznaniya RAN; Volgogr. gos. ped. in-t, 1992. – 330 s.
- 8 Piotrovskij R.G., Bektaev K.B., Piotrovskaya A.A. Matematicheskaya lingvistika. – M.: Vysshaya shkola, 1977. – 384 s.
- 9 Kruglikova L.I. Staryj vorobej i zheltorotyj ptenec // Russkaya rech'. – 1994. – № 3. – S. 109-112.

Zhailybayeva D.
**Language features
of modern advertising**

Жайлыбаева Д.Ж.
**Қазіргі жарнамалардың тілдік
ерекшеліктері**

Жайлыбаева Д.Ж.
**Языковые особенности
современной рекламы**

In this article the author describes language features used in modern advertising texts. The use of different language means that effects on the consciousness of the addressee i.e. recipient in order to buy this or that product. Also the article gives information on the latest advertising elements that are used in ad texts. Analyzed advertising texts (Kazakh and Russian) were taken from different sources such as TV, magazines, newspapers and so on.

Key words: advertising, speech act, communication, perception.

Бұл мақалада қазіргі замандағы жарнама тілі ерекшеліктері қарастырылады. Жарнама тілінде қолданылатын тіл бірліктерінің қабылдаушыға қалай және қай жағынан әсер береді. Сонымен қатар мақалада жарнама тілінде кеңінен қолданысқа ие болған жарнама элементтерін көрсете отырып, әр түрлі медиа құрадарынан алынған жарнама (қазақ, және орыс тілдерінде) мәтіндеріне талдау жасалады.

Түйін сөздер: жарнама, сөйлеу акті, коммуникация, қабылдау.

В данной статье рассматриваются языковые особенности современной рекламы. Использование разных языковых приемов и элементов в рекламном тексте, что позволяет действовать в сознание адресата. А также рассматривается рекламные элементы которые используются в современном рекламном тексте, анализируются рекламные тексты (на казахском и русском языках) собранные из разных медиа ресурсов такие как телевидение, журналы, газеты и т.д.

Ключевые слова: реклама, речевой акт, коммуникация, восприятие.

2nd year master student of Kazakh National University named after Al-Farabi,

Almaty, Kazakhstan, e-mail: j.dina.j@mail.ru

Scientific advisor – candidate of philology, assistant professor R.M. Tayeva

---

LANGUAGE FEATURES OF MODERN ADVERTISING

The purpose of the advertising text – the maximum impact on the consciousness of potential consumer of goods and services, through his choice of generalization, abstraction, concepts, images that enjoy consumer calling it a positive reaction, remember, further processed into specific desires and actions, deeds.

Text advertising is polyfunctional: performs an informative function, the function of the message (of representation), the regulatory function, the function of the impact on consumer behavior, motivation (prescriptive), text communication function with other cultural texts, pragmatic, aesthetic, expressive, and other features.

At the heart of the creation of the text – a good knowledge of the motives that exist in the minds of consumers, the different methods and ways of influence on him by drawing attention to the awareness, interest, conviction, desire and, finally, its action.

The text through which the advertising communication, is characterized by:

- Integrity, the presence of the author's intention, the intention – to attract the attention of potential customers, to convince to buy the advertised product;

- Pragmatic setting – the fund of general knowledge, attitudes, orientation to the linguistic and cultural competence of the recipient, which helps to avoid communication failures;

- A reflection of features targeted speech acts committed in accordance with the principles and rules of verbal behavior adopted in a given society – communicative (illocutionary) Act (the act of expression of the communicative purpose) and perlocutionary (the instrument effects on the mind and the recipient's behavior): the inclusion in the information text about the speaker and the addressee, about the situation of communication environment;

- Connectivity – meaningful, logical, lexical, grammatical and stylistic dependence of each subsequent component from the previous one;

- Treated material in accordance with the laws and rules of natural language, genre and the author's intention;

- Communication with other cultural texts with «memory culture» (as Y.M. Lotman) – the active use of «text in the text.» [1]

Modern advertising is trying to use the diversity of existing verbal and nonverbal means, strategies and tactics of their combination:

The advertising text is extremely significant and functionally loaded with all the language tools, each of which carries a deeper meaning.

The impact strength of the advertising text is determined by the word: Жарқын жақта өмір сүр (Advertisement cellular communication «Beeline»).

Particular influence on the process of perception and the subsequent reaction of the recipient have the key words of the text – the most important for the advertising of goods or services: use them to defined topic advertising text, constructed associations between elements of systems – goods → image of the product / company image, as well as the situation / plot slogan → product (type, specificity), as a result – is determined by the reaction of the perceiving text: Рахаттану дәмі («Nestea»); Бейғам бағалар («Fiat»).

Experts note that the word «help», «fast», «double» are empty words, of any product, quality is not speaking and enables advertisers, the author of the text to absolve themselves of responsibility for the statement made by advertising.

Expressiveness, attractiveness, originality, give the text a variety of traits:

- Metaphorical and metonymic interpretation of the phenomenon, estimates metaphors: *Көзқарас мінезге ие болғанда ... Түш Rivoli* («Cosmopolitan»); *«Ред бул» қанаттандырады* («Red bull»); *сіздің сәнді қалғотқаларыңыз осында тұрады!* («Мир колготок» shop); *Baon. Мінезі бар күйм* (clothing shop ad).

Negatively affects the quality of the text, on the one hand, the saturation shaped means, on the other – the use of «the erased», «worn», «faded» metaphors which have lost colorfulness, expressiveness, lost imagery, sharpness, attractiveness, therefore – and the force of impact on consumer, for example, phrases with words «жұлдызы», «балғын», «жаксы», «ең жақсы»: *Ең жақсысы сіздер ушин* (*Kaspi bank*);

- paronomasia: «Быструмгель». *Тездемін емдейміз;*

- amplification: «Шоколад «Баунти», райское наслаждение» («Baunty»);

- antonyms, antithesis, oxymoron: Кішкентай үлкен көлік *Рено 6TL*; Сүті көбірек, какаосы азырақ! («Киндер Шоколад»); үлкен әрі ықшам («Opel»);

A special feature in the advertising text is played borrowing:

- Technical terms: display, cartridge, modem, monitor, laptop, pager, a player, a printer, the user;

- Sports terms: an outsider, bowling, wind surfing, kick-boxing, overtime playoff;

- Public lexicon: Underground, Grant, digest, mentality, playboy, service, teenager, top model, shopping tour, exclusive;

- Political lexicon: image, consensus, publicity, press center, ranking summit suverinitet;

- Culinary terminology: hamburger, cheeseburger, lunch;

- Economic terminology: a business center, investment, consulting, marketing, management, presentation, stagnation, etc.;

- Vocabulary of the arts: the Grand Prix, disco, music video, punk rock, pop art, a producer, a remake of the show, and so on. [2].

A common technique to attract attention and influence in the advertising text is contamination – one of the varieties with the words game manipulation, various methods and techniques of the game with a form of linguistic unit. «Contamination (Latin *sontaminatio* – bringing into contact; Mixing) – the constructive principle of the organization of a number of stylistic devices and shapes, consisting in combining in a single unit of the speech of two different units in view of their structural, functional or associative convergence» [3].

Contamination, making advertising text unusual, original by contrast, has always attracted attention, language permeates various levels and affects graphics, vocabulary, word formation, phraseological and other means of speech.

4) text is graphically contaminated as a result of borrowing graphic – representation of foreign language words without translation and adaptation of the graphic: *Tefal cares about you; Joker club. Race for the adrenaline continues. The draw for the owners of VIP-card casino «Joker»* (Casino Advertising «Joker»). A.R. Zalyaleeva notes that, in the light of the traditional worship of foreign brands, the English words without translation are considered a sign of a certain elitism advertising text [4].

Lexico-graphical contamination occurs by mating words represented in different graphics engines. The consequence of this is the creation of the so-called word-dolls: «Sim-phony» [5].

An important feature in the advertising prescriptive text perform occasional innovation. For this purpose, also use a method of contamination, which reflects one of the highlights of the modern speech – its diffuseness (See : «Contamination Education a new word or expression by hybridization, combining parts of two words or expressions linked to any associations.» [6]). New word thus formed by crossing parts of two words, which is expressed and:

- crossing inter-word – the formation of new words from the other two parts of words for a par-

ticular sample or association (*отменные новости* (отменные + Читос (название продукта питания)) [5];

- verbal and digital crossover – use contamination digits: *Семь универсалов «7я»* («Семья»); *на100ящие сухарики*.

Contaminated occasional word, representing the lexical graphic pun, have a strong evaluative, unexpected, good memorability, so often used in advertising slogans.

Means of influence on recipient in the ad text, are:

- Identifying words (personal and possessive pronouns of the 1st and 2nd person): *Жолдардың барлығы сенің қолыңда* (Ford Focus); *Сізді не ерекшелендіреді?*; *Сіз осыған лайықсыз* («L'oreal»); *Шешімді өзіңіз қабылдайсыз!*; Сіз демалғанда – біз жұмыс жасаймыз («Indesit»);

- imperative (the use of the imperative form): *Науқанды жіберіп алма, миллион ұтып ал!*; *Не теряя времени – теряй годы!* (Реклама косметики фирмы «Мирра»); *Попробуй! Новый тональный крем!* (Реклама косметики фирмы «Divage»); *Не упусти шанс выгодного вложения! Совместите приятное с полезным!* (Реклама центра продаж недвижимости на Кипре);

- incomplete sentences, ellipsis: *тұрмыстық техника, Мінсіз* («Bosh»); *«Snikers!» Қарының аяқанда* («Snikers»);

- parcellation: *Kaspi bank – Бұл менің таңдаудым.*

The determining factor of advertising exposure is the intensity of the text («intensity – this property words reinforce the signs referred to them objects»[5]. The intensity is enhanced by repetition: «with it emphasizes a sign referred to the object, expressed» additional quantitative or qualitative characteristic «[2] of the advertised product. Repeating it in a certain way gives a rhyme to the ad text:

- Sound repeating – the sound (phonological) parallelism expressed in methods of alliteration, sound symbolism: *Войди во вкус!* *Выбери свою вкусную сенсацию* (Реклама продукции «Baskin Robins»); *Чистота – чисто Тайд* (Реклама стирального порошка). **Sound repeat is often accompanied** rhythm and rhyme: *C Mr. Proper веселей, чисто будет в два раза быстрей* (Реклама чистящего средства) and onomatopoeia: *Whiskas. Ваша киска купила бы Whiskas;*

- reiteration: екі мәрте таңқалдырады – *бірінші* жүргізгенде және *бірінші* жүргенде («Chevrolet»); *Деміңе сенімді болсаң өзіңе сенімдісің!* («Eclipse»); *Нәзіктен де нәзік* («Dove»); *мінсіз кір жуу, мінсіз тыныштық* (Ariston»); including in the form of an echo-phrases – **intentional header repetition**

tion, reinforcing the appeal and persuasion that are present throughout the text: *Тепи демалады. тоналды крем астында тұнишықпауы тиic! тұракты тоналды крем Aera teint Vichy –ден.*

When you create a text ad must be the ability to combine different methods of influence on the consciousness of potential consumers. The researchers note that «in an effort to attract the attention of the consumer in any way the creators of advertising texts combine the maximum number of tricks, without thinking about the euphony of the text: All will LTIBis (Advertisement clothing store« LTB») [7]. Assertiveness and excessive expressiveness, emotionality, showiness, sometimes even aggressive advertising texts cause a certain satiety game, annoying, and do not attract.

An important requirement for advertising communication is the focus on linguistic and cultural competence of the recipient. To avoid communication failures in advertising texts is mainly represented by the spoken type of communication (from the literary and spoken to familiarly colloquial), focused on a high enough overall and linguistic environment culture destination. The attractiveness of a special kind of advertising texts give the elements of conversational style (vernacular and spoken word, speed, syntax).

One of the features of modern advertising – intertextuality, the use in the text to other text elements of advertising as a cultural phenomena, aphorisms, proverbs, sayings, famous works of art, popular movies, theater plays, songs, well-known («speaking») names, titles, works of art, dates [8.].

To discover, uncover the meaning inherent in such a game with hidden cultural knowledge – with concepts that have culture oriented linguistics value of linguoculturemes, the recipient must have some knowledge of history, culture and spiritual values and traditions – background knowledge.

The need to constantly surprise uniqueness, originality, brightness requires the creator of the advertising text creativity, use of all possible means of language, methods of combining them.

In carrying out its primary function – the function of the impact on the consciousness of recipient, advertising creates stereotypes that affects thinking, worldview, culture [9].

Promotional text reflects the characteristic feature of modern post-modern world – its democratization as a contrast «emasculated» language. But in the pursuit of freedom of speech, the desire for self-expression, for the denial of a conventional, play, carnival is important not to take the path of permissiveness until the violations of the rules developed by society ethics, culture, destruction of language norms.

Литература

- 1 Иванова К.А. Копирайтинг: секреты составления рекламных и PR-текстов. – СПб, 2007. – 160 с
- 2 Билялова А.А. Прагматическая ценность факторов контрастности, уникальности и интенсивности в рекламном сообщении / Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты. Выпуск 1. – Ростов н/Д., 2007. – С. 180-181.
- 3 Пекарская И.В. Контаминация // Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / Под ред. А.П. Сквородникова. – М., 2005. – 480 с.
- 4 Залиеева А.Р. Связность вербального и иконического компонентов в рекламном креолизованном тексте / Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты. Выпуск 1. – Ростов н/Д., 2007. – С. 187-189.
- 5 Попова Т.В. Графодеривация в русском словообразовании конца ХХ – начале ХХI в. / Т.В. Попова // Русский язык: исторические судьбы и современность. III Международный конгресс исследователей русского языка. Труды и материалы. – М., 2007. – С. 231-233.
- 6 Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М., 1976. – 543 с.
- 7 Амири Л.П. Контаминация как разновидность окказионального словообразования в языке рекламы / Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты. Выпуск 1. – Ростов н/Д., 2007. – С. 173- 174.
- 8 Кarter,Г. Эффективная реклама / Г. Кarter. – М, 1991.
- 9 Качаев Д.А. Способы введения социокультурных и интертекстуальных компонентов в газетный заголовок / Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты. Выпуск 1. – Ростов н/Д., 2007. – С. 200-201.

References

- 1 Ivanova K.A. Kopirajting: sekrety sostavleniya reklamnyh i PR-tekstov. – SPb, 2007. – 160 s
- 2 Bilyalova A.A. Pragmatische cennost' faktorov kontrastnosti, unikal'nosti i intensivnosti v reklamnom soobshchenii / YAzykovaya sistema i rechevaya dyatel'nost': lingvokul'turologicheskij i pragmatischeeskij aspekty. Vypusk 1. – Rostov n/D., 2007. – S. 180-181.
- 3 Pekarskaya I.V. Kontaminaciya // EHnciklopedicheskij slovar'-spravochnik. Vyrazitel'nye sredstva russkogo yazyka i rechevye oshibki i nedochety / Pod red. A.P. Skvorodnikova. – M., 2005. – 480 c.
- 4 Zalyaleeva A.R. Svyaznost' verbal'nogo i ikonicheskogo komponentov v reklamnom kreolizovanom tekste / YAzykovaya sistema i rechevaya dyatel'nost': lingvokul'turologicheskij i pragmatischeeskij aspekty. Vypusk 1. – Rostov n/D., 2007. – S. 187-189.
- 5 Popova T.V. Grafoderivaciya v russkom slovoobrazovanii konca HKH – nachale HKHI v. / T.V. Popova // Russkij yazyk: istoricheskie sud'by i sovremennost'. III Mezhdunarodnyj kongress issledovatelej russkogo yazyka. Trudy i materialy. – M., 2007. – S. 231-233.
- 6 Rozental' D.EH., Telenkova M.A. Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov. – M., 1976. – 543 s.
- 7 Amiri L.P. Kontaminaciya kak raznovidnost' okkazional'nogo slovoobrazovaniya v yazyke reklamy / YAzykovaya sistema i rechevaya deyatel'nost': lingvokul'turologicheskij i pragmatischeeskij aspekty. Vypusk 1. – Rostov n/D., 2007. – S. 173- 174.
- 8 Karter,G. EHffektivnaya reklama / G. Karter. – M, 1991.
- 9 Kachaev D.A. Sposoby vvedeniya sociokul'turnyh i intertekstual'nyh komponentov v gazetnyj zagolovok / YAzykovaya sistema i rechevaya dyatelnost': lingvokul'turologicheskij i pragmatischeeskij aspekty. Vypusk 1. – Rostov n/D., 2007. – S. 200-201.

Zhambylkyzy M.,
**Semantic features of English
phrasal verbs and their
translation into the Kazakh
language**

Phrasal verbs that include a preposition are known as prepositional verbs and phrasal verbs that include a particle are also known as particle verbs. In recent years, in linguistics the issue of comparative research of Kazakh language with genetic and typological non-related languages is often discussed. Comparison of Kazakh and English languages is a hot topic, as the political, economic and cultural relations with the countries of Europe are actively developing since Kazakhstan's independence. In the last 15-20 years, some studied works on Kazakh and English comparative phraseology have been published. Comparative analysis of the verbal systems of Kazakh and English languages shows that one of the main categories of the Kazakh verb is the category of species in the English language category as kind as comparable grammatical category is virtually nonexistent. Therefore, in order to bring a comparative analysis of the level of perception of students it's better to compare this linguistic phenomenon with directional and idiomatic meanings. English phrasal verbs have special semantic and structural features which make their translation into other languages a difficult task.

Key words: phrasal verb, preposition, adverb, particle, semantics, dictionary, idiom.

Жамбылқызы М.
**Ағылшын фразалық
етістіктердің семантикалық
ерекшеліктері мен оларды
қазақ тіліне аудару**

Фразалық етістіктер предлогті етістіктер, сондай-ақ демеуліктер жалғанған етістіктер ретінде белгілі. Соңғы жылдары лингвистикада қазақ тілін жиі генетикалық және типологиялық байланы жоқ, тілдермен салыстырмалы зерттеу талқыланады. Қазақстан тәуелсіздік алғалы бері европа елдерімен саяси, экономикалық және мәдени байланыстарды белсенді дамығаннан бері қазақ және ағылшын тілдерін салыстыру өзекті тақырып болып табылады. Өткен 15-20 жылда, қазақ және ағылшын салыстырмалы фразеология бойынша бірнеше ғылыми жұмыстар жарияланды. Қазақ және ағылшын тілдерін ауызша жүйелерін салыстырмалы талдау қазақ салыстырмалы грамматикалық санаттағы түрі ретінде ағылшын тілі санатында түрлердің санаты жүзінде жоқ, болып табылады. Сондықтан, студенттердің қабылдау деңгейіне салыстырмалы талдау келтіру үшін жақсы лингвистикалық бағдар және идиоматикалық мағыналармен бұл құбылысты салыстыру керек. Арнайы семантикалық және құрылымдық, ерекшеліктері болғандықтан ағылшын фразалық, етістіктерін басқа тілдеріне аудару қыын мәселе.

Түйін сөздер: фразалық, етістік, шылау, үстеге, бөлшек, семантикасы, сөздік, идиома.

Жамбылқызы М.
**Семантические особенности
английских фразовых
глаголов и их перевод
на казахский язык**

Фразовые глаголы с предлогами, известны как предложные глаголы и фразовые глаголы, которые включают частицы, также известны как глаголы с частицами. В последние годы в лингвистике часто обсуждается вопрос о сравнительных исследований казахского языка с генетическими и типологическими неродственными языками. Сравнение казахского и английского языков является горячей темой, поскольку политические, экономические и культурные связи со странами Европы активно развиваются с момента обретения независимости Казахстана. За последние 15-20 лет, некоторые научные работы по казахской и английской сравнительной фразеологии были опубликованы. Сравнительный анализ словесных систем казахского и английского языков показывает, что одной из основных категорий глагола казахского является категория видов в категории английского языка, как своего рода сопоставимыми грамматической категорией практически отсутствует. Поэтому для того, чтобы привести сравнительный анализ уровня восприятия студентов лучше сравнить это явление с лингвистической направленности и идиоматических смыслов. Английские фразовые глаголы имеют специальные семантические и структурные особенности, которые делают их перевод на другие языки трудной задачей.

Ключевые слова: фразовый глагол, предлог, наречие, частицы, семантика, словарь, идиомы.

SEMANTIC FEATURES OF ENGLISH PHRASAL VERBS AND THEIR TRANSLATION INTO THE KAZAKH LANGUAGE

Introduction

The term phrasal verb is commonly applied to two or three distinct but related constructions in English: a verb and a particle or a preposition co-occur forming a single semantic unit. This semantic unit cannot be understood based upon the meanings of the individual parts in isolation, but rather it can be taken as a whole. In other words, the meaning is non-compositional and thus unpredictable. Phrasal verbs that include a preposition are known as prepositional verbs and phrasal verbs that include a particle are also known as particle verbs. Additional alternative terms for phrasal verb are compound verb, verb-adverb combination, verb-particle construction, two-part word/verb, and three-part word/verb (depending on the number of particles), and multi-word verb. There is no universal definition of phrasal verb. Indeed, as underlined by Gardner and Davies [1, 339-341], ‘linguists and grammarians struggle with nuances of phrasal verb definitions’. One of the reasons for this lack of consensus is that some linguists qualify phrasal verb as the combination of a verb and a preposition or an adverbial particle whereas others only consider a phrasal verbs as a verb followed by an adverbial particle. [2, 65-83] Phrasal verbs have, however, traditionally been understood as consisting of a verb and an adverbial particle. The use of phrasal verbs makes it idiomatic; not knowing them, it is very difficult and sometimes impossible to understand what others say and write in newspapers and books, and therefore the study of this topic is very important. The value of the phrasal verb can strikingly different and usually differs from the meaning of the verb from which it is formed. To date, phrasal verbs occupy an important place in the lexical system of English. Phrasal verbs can determine polynomial as lexical units, consisting of verbs expressing the vital concepts and have a high frequency of use, and adverbs denoting the direction of action (postpositions). Phrasal verbs, as follows from the name itself, refer to the phraseology. Phraseology is a department of linguistics that studies the phrases, but not all, only more or less stable. Another sign of the phrasal verb is idiomticity. Idiom is considered a combination of two or more words, the meaning of which does not coincide with the meaning of its constituents: give up – stop doing smth. But there are a number of verbs with

meaning which can be derived from its constituent components: fall down – fall. Such idiomatic verbs are difficult to determine, because in addition to the basic meaning, the verb can have a number of other interpretations: fall down – bow, fail.

In recent years, in linguistics the issue of comparative research of Kazakh language with genetic and typological non-related languages is often discussed. Using the method of comparative linguistics phonetic, lexical, grammatical phraseology, etc. systems of various related and non-related languages can be studied. This method was based on the relationship and the degree of the comparative-historical method of related languages which has started at the beginning of the XIX century. Comparative-historical method was used to compare historical data of related languages and to determine the origin, relations, changes, development and the unity of the lexical and grammatical phenomena. Later, taking into account the results of this well-known method and data, in linguistics, new principles are defined, the previous data supplemented by new data. XX century, comparative study to compare non-related languages are also available, and believed that the wide field of research. This method is so widespread in recent years due to new sections of linguistics, the emergence of new sections, and new areas of research: comparative phonetics, comparative lexicology, comparative grammar, comparative phraseology language other sectors, such as independent considered as the subject of the main objects of many scientific papers. The phraseology is a rich section of the science of language which occupies a special position in the oral and written literature, shows the thinking and wisdom of any people.

The term ‘particle’ (Latin *particula* ‘small part’) denotes elements of uninflecting word classes frequently found in languages such as Classical Greek, German, Dutch, Norwegian, English. More specifically, we attach the sense provided by Collins Cobuild English Usage, namely «a particle is an adverb or preposition such as out or on which combines with verbs to form phrasal verbs». An important problem with phrasal verbs is that there are restrictions firstly on the place of the particle and secondly on passivizing phrasal verbs. Relative to the former restriction we will see that the more figurative a phrasal verb is, the more it forms a tight unit, and the less verb and particle can be split. Traditional semantic approaches of the meanings of verb particle constructions generally consider

them to be arbitrary and idiosyncratic. The particles which form phrasal verbs are homophonous with the English class of prepositions (although not all English prepositions double as particles). Usually the particles are based on prepositions of location and direction. According to the Corpus of Contemporary American English, as of September 2012, the ten most frequently used particles were up, out, back, down, on, in, off, over, around, and about, with up having 838372 occurrences in the corpus, and about having 64392 occurrences. In addition to this, phrasal verbs are currently very productive constructions, particularly in American English, as stated earlier, and there were simply more phrasal verbs in use in 2008 than there would have been in 1976.

Today English continues to develop these two parallel paths. Therefore, hundreds of English phrasal verbs have French, Latin or Greek synonyms, which have the same meaning, but more «scientific» sounding. Here are just some of these synonyms: blow up – explode; find out – ascertain; give up – surrender; go against – oppose; hand in – submit; leave out – omit; look forward to – anticipate; look up to – admire, respect; make up – fabricate; point out – indicate; pull out – extract; put off – postpone; put out – extinguish; put together – assemble, compose; speed up – accelerate; stand up for – defend. Phrasal verbs can be found in the English text of any style and genre, but still the main area of use is the spoken language. In official business and scientific style the words of French, Latin or Greek origin are often used. This is not a strict rule, but a steady trend, and it has a long history. Phrasal verbs appeared in English in a natural way; however, an event occurred that caused the language to develop. This event was the Norman conquest of England, which happened in 1066. After William the Conqueror invaded the country and seized power in the higher strata of society French began to dominate and English has been superseded became the language of the common people. This situation persists for a century and a half, until in 1204 England freed from French rule. During this time, the French became the language of educated people, and writers borrowed new words to fill impoverished vocabulary of English from this language. In addition, many scientists have owned Latin and Greek, so they turned to these languages, drawing on the terms of these new fields of knowledge. English has become replete with foreign words, which, along with the traditional, expressing the nuances of the same concepts. For example, the word foretell (predict)

can be expressed in Latin or Greek word predict prophesy. As a result – while native phrasal verbs naturally evolved in popular speech, loanwords expand scientific and literary language. A phrasal verb in Present-Day English is a verb that takes a complementary particle, in other words, an adverb resembling a preposition, necessary to complete a sentence. A common example is the verb «to fix up»: «He fixed up the car.» The word «up» here is a particle, not a preposition, because «up» can move: «He fixed the car up.» This movement of the particle «up» quickly distinguishes it from the preposition «up». Because the forms of the particle and the preposition are themselves identical, it is easy to confuse phrasal verbs with a very similar-looking type of verb: the prepositional verb. A prepositional verb takes a complementary prepositional phrase. Movement verbs are readily identifiable examples. For example, the verb «to go» is intransitive, and without the benefit of context, it cannot operate in a complete sentence only accompanied by a subject. One cannot say, «I went,» and expect to satisfy a listener without including a prepositional phrase of place, such as «I went to the store.» Prepositional verbs are immediately distinguishable from phrasal verbs in terms of movement, as prepositions cannot move after their objects. It is not possible to say, «I went the store to,» and so «went» is a prepositional verb. [3, 3-4] The number of combinations of verbs with adverbs and prepositions accumulated over the centuries. Their meanings were sometimes changed beyond recognition. To illustrate the development of meanings, consider the following nuances that adverb «out» has acquired over the centuries. In the 9th century, it was only the literal meaning – «outward movement», for example, to walk out (leave) and to ride out (leave). Around the 14th century meaning «to take away the sound», for example, cry out (shout) and call out (to call, to appeal) and in the 15th century to «cease to exist» – die out (extinct) and burn out (burn, burn) appeared. By the 16th century to «spread evenly», for example, pass out (give), and parcel out (send) appeared. By the 19th century to «release the contents», for example, clean out (clean) and rinse out (rinse) was added. In addition, in modern colloquial English verb pass out means «shut down, losing consciousness.»

Turning to the semantics of phrasal verbs, this section contains some description and discussion of the semantics involved in both the verbs and the particles. Many of the root verbs for phrasal verbs are monosyllabic, and are frequently verbs of motion,

affect, giving, being, or doing. One root verb can be used with more than one particle, forming many phrasal verbs (e.g., get up, get out, get off, get on).

While the type of verb root which phrasal verbs are drawn from is typically limited to a few semantic classes, the phrasal verbs themselves are not nearly so limited. Dixon writes that «the resulting phrasal verbs are distributed over a wider range of types; some of them have quite abstract and have special meanings, for which there is no mono morphemic synonym. [4, 275] As it is known, phrasal verbs do not enjoy a good reputation in foreign language learning as they are believed to be a notoriously difficult part of the lexicon. This seems to be true especially for learners who lack phrasal verbs in their mother tongue, such as Russian speaking students, and Kazakh speaking students. These learners tend to use fewer phrasal verbs and more single word verbs than native speakers performing similar tasks. However, they are common in spoken and written English and even new ones are constantly being created. In that case, we have found it necessary and important to show that phrasal verbs are very difficult to understand only because foreign learners of English do not usually notice that their meanings clearly go from the concrete to the abstract. As regards to the meanings of phrasal verbs, they may range from directional, or literal, or transparent, (e.g., stand up, take away) to aspectual, or compleptive, (e.g., burn down, eat up) to non-compositional, or idiomatic, or opaque, (e.g., face off, figure out). [5, 125] The semantic classes of phrasal verbs can thus be represented on a broad continuum between compositional (directional and aspectual) meanings and non-compositional (idiomatic) ones. [6, 104]

Comparison of Kazakh and English languages is a hot topic, as the political, economic and cultural relations with the countries of Europe are actively developing since Kazakhstan's independence. In the last 15-20 years, some studied works on Kazakh and English comparative phraseology have been published. Comparative analysis of the verbal systems of Kazakh and English languages shows that one of the main categories of the Kazakh verb is the category of species in the English language category as kind as comparable grammatical category is virtually nonexistent. Therefore, in order to bring a comparative analysis of the level of perception of students it's better to compare this linguistic phenomenon with directional and idiomatic meanings. (Table 1)

Table 1 – Comparative analysis of the verbal systems of Kazakh and English languages

English phrasal verb	Directional meaning	Idiomatic meaning
to blow down	ұшырып түсіру, әкету,	ақшаны желге (ұшырды) шашу
to blow in (into)	кенет келу	ұшып кіру
to break up	(with smb) айырылысу, қарым- катынасын үзу	быт шытын//күл-паршасын шығару
to break (off)	үзіліс жасау, кідіру,	жұмысты бір сәтке дөғару
to break smth down	ұрып құлату, сұлату	(кеткен ақшалай шығынды) сарапқа салы жік-жігімен бөлу
to clean up	(кірден т.б.) тазарту	(көп ақша) табу, ұту

English abounds with phrasal verbs and has shown a rapid growth in the production of these linguistic units. Most phrasal verbs (PVs) have several meanings which must be determined within the context. They also possess a number of semantic, syntactic, structural, stylistic, and pragmatic characteristics that might make their translation a difficult task. Furthermore, phrasal verbs belong to Germanic languages and are absent in the Kazakh language, and according to Baker, «the lack of a grammatical device can make the translation of the entire conceptual information very difficult». [7, 301] The dissimilarity in the form and structure of the two languages may cause remarkable changes in the way information is carried across. Kazakh compound verbs, which bear the same sense as that of English phrasal verbs and are their translation equivalents, are few, making it difficult for the translator to find an equivalent in Kazakh while preserving dynamic equivalence. Even when there is a Kazakh equivalent for the English phrasal verb, the structures are different to the extent that it is difficult to preserve the formal correspondence between the two texts. It is obvious that in this situation the discrepancies between the two languages lead to a great loss in the process of translation. Given these facts and since there is not sample research done on Kazakh translations of phrasal verbs and not any dictionaries from English into Kazakh, there are enough reasons to justify the investigation of such lexical units in translation. A proof of the productivity of phrasal verbs is that their number is constantly changing, some dying away, but more being created and spreading, or their meanings being changed or new ones added. The Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs, which does not include PVs either which are literal and whose meaning is clear or which are part of idioms, deals with more than 3,000 PVs and explains over 5,500 meanings. In any case, for foreign

learners, phrasal verbs usually bring forth large lexical problems, rather than grammatical ones.

Throughout the course of this study, the researchers found that as a first requirement, the translator must be familiar with the construction of PVs and be able to distinguish idiomatic PVs from non-idiomatic ones. They must pay great attention to the translation of the idiomatic PVs, since the translation of any idiomatic expression calls for a very careful treatment. The translator has to be careful not to inappropriately eliminate the particle. Only when the context provides features of the action denoted by the particle, is the translator entitled to remove the particle. As seen in the analysis of the procedures of expansion and shift, the meaning a particle contributes to the meaning of an English PV might have to be conveyed through a separate verb in Kazakh. Sometimes, context provides the specific characteristics of the action which is denoted by a certain PV in English and in this way it helps the translator to seek a certain expression which is closest in meaning to the original idea and at the same time meets the lexical, grammatical and cultural requirements of the target language. In cases where context may be of little help, a good explanatory or specialized dictionary of PVs can mostly help the translator. In this paper I have made an attempt to reveal why the traditional lexical – semantic analyses of the phrasal verbs do not seem to give learners enough help to understand and to show comparative analysis of the verbal systems of Kazakh and English languages. Summarizing, we can say that phrasal verbs are an integral part of the vocabulary of the English language. The use of these verbs is usually focused on the spoken language. The use of phrasal verbs helps to avoid regular expressions and help to make the language more «alive». Obviously, the popularity of phrasal verbs connected with their ease of use. For example,

the phrasal verb «to put up» is the set of meanings: lift, build, erect, put the (play), display, exhibit, offer (prayer), offer for sale, to raise (prices), invest (money), packing, organize, etc. Thus, using the minimum number of basic elements, the speaker can express a large number of concepts.

References

- 1 Gardner D. & M. Davies., Pointing out frequent phrasal verbs: A corpus-based analysis. *TESOL Quarterly*, 41(2). – 2007. – 339-341 p.
- 2 Darwin C.M. & L. S. Gray. Going after the Phrasal Verb: An Alternative Approach to Classification. – *TESOL Quarterly*, 33. – 1999. – 65-83 p.
- 3 George J.M. Lamont. The Historical Rise of the English Phrasal Verb, diss. – 2005. – 3-4 p.
- 4 Dixon R.M. W. A new approach to English grammar, on semantic principles. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 275 p.
- 5 Fraser Bruce. The verb-particle combination in English. – New York: Academic Press, 1976. – 125 p.
- 6 Bolinger D. The phrasal verb in English. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. – 104 p.
- 7 Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 301 p.

Жигальцова Д.А.

Стратегии дискурсивных формаций медиадискурса

Статья представляет собой попытку рассмотрения медиадискурса через призму образующих его формаций. Масс-медийное пространство в силу широты своего распространения является мощным источником воздействия на общественное сознание. Тематический выбор, концепты, типы высказываний и система субъектов медиадискурса находятся в тесной взаимосвязи, характер которой определяется целевой установкой создателей отдельно взятой анализируемой телепрограммы. Нашей задачей является выявление и описание неявных содержательных элементов, лежащих в основе создания и последующего функционирования дискурсивного пространства в рамках телевизионной передачи. Мы также постарались установить закономерности распространения этих элементов и определить систему связей между ними. Непосредственным объектом исследования послужил выпуск ток-шоу «Наша правда» телеканала КТК, носящий название «Краденое счастье».

Ключевые слова: медиадискурс, дискурсивные формации, дискурсивные данные, концепт, система рассеиваний, принцип обусловленности.

Zhigaltsova D.A.

Media discourse discursive formations strategies

This article is attempt to review media discourse through prism of its formations. Mass media is powerful impact source on social consciousness due to its wide use. Subject choice, concepts, types of speech and media discourse system entities are all closely connected, and this connection type depends on the target audience of each individual teleshow. Our task is to detect and describe an implicit content underlying the creation and functioning of discursive space within a program. We also tried to set distribution patterns of these elements and define system of links among them. The immediate object of study were episode «Stolen happiness» of «Наша правда» (Our truth) show on KTK channel.

Key words: media discourse, discursive formations, discursive data, concept, dispersion systems, the principle of conditionality.

Жигальцова Д.А.

Дискурстық формациялар медиадискурс стратегиясы

Мақала оның құрылтай құралымдар аралық әсермен қарастырылғанда оның құрылтай құралымдар аралық әсермен қарастырылады. Масс-медиалық кеңістігің қоғамдық санаға ықпал ететін күшіне ендік өзінің таралу күшті көзі болып табылады. Тақырыбы таңдауда, ұғымдар, сөйлемдер түрлері, сондай-ақ, бұқаралық актарат құралдары жүйесі дискурс субъектілері тығыз байланысты, жеке шығармашылық, орнатунысанаға айқындалатын табиғаты телебағдарламаларды талданады. Біздің мақсатымыз телеаясындағы дискурстық кеңістігін құру және одан кейінгі жұмысын негізінде жатқан айқын емес мазмұн элементтеріне анықтау және сипаттау болып табылады. Сондай-ақ, біз осы элементтердің бөлөу заңдылықтарын белгілеп, олардың арасындағы қарым-қатынастардың жүйесін анықтауға тырыстық. Тікелей зерттеу объектісі КТК телернешемдерінде «Біздің Ақиқат» ток-шоуының «Үрланған Бақыт» деп аталатын шығуы болды.

Тұйін сөздер: медиадискурс, дискурстық формациялар, дискурстық деректер, тұжырымдамасы, дисперстік жүйелер, қағидасы.

СТРАТЕГИИ ДИСКУРСИВНЫХ ФОРМАЦИЙ МЕДИАДИСКУРСА

Н.Д. Арутюнова афористично определяет дискурс как «речь, погружённую в жизнь» [1, 137]. На данный момент учёными выделено большое количество видов и типов дискурса, различие которых происходит в зависимости от того аспекта человеческой жизни, в который исследователь «погрузился» в данный момент. Современное общество невозможно представить без средств массовой информации, поэтому объектом своего исследования мы выбрали медиадискурс – «вид дискурса, реализуемый в поле массовой коммуникации», «тематически сфокусированную, социокультурно обусловленную речевым смыслом деятельность в масс-медийном пространстве» [2, 16]. Обладая определёнными особенностями и отличительными признаками, медиадискурс в то же время содержит набор компонентов, характерный для дискурса вообще, поэтому к нему применимы общие правила анализа дискурса. М. Фуко убеждён, что дискурс-анализ «описывает систему рассеиваний» дискурсивных данных, к которым относятся концепты, система субъектов, типы высказываний и тематический выбор. Закономерности этого рассеивания или правила применения дискурсивных данных М. Фуко называет «дискурсивными формациями» [3, 93]. «Дискурсивная формация окажется индивидуализированной, если нам удастся определить систему формации различных стратегий, которые там разворачиваются. Иными словами, если мы сумеем показать, как все они образованы одной и той же игрой отношений,— несмотря на предельные, порой, различия между ними и на присущее им рассеивание во времени» [3, 143].

Попробуем описать систему рассеиваний дискурсивных данных в одном из выпусков программы «Наша правда» телеканала КТК, который носит название «Краденое счастье». Смыслоное содержание передачи базируется на трёх концептах: «Мораль», «Закон» и «Культура». Именно они «рассеяны» во всех структурных элементах программы и выступают связующим компонентом между остальными дискурсивными данными. Их мы и предлагаем считать стратегиями дискурсивных формаций, реализация которых осуществляется субъектами передачи: каждая стратегия рассеяна, но концентрация смыслов вокруг имени концепта достигается через установление систе-

мы отношений к рассматриваемой проблеме определенных участников. Анализ программ их речевого поведения подтверждает тот факт, что в презентации ключевых концептов содержания передачи важную роль играют их морально-этические и профессиональные установки.

Так, всех активных участников передачи можно соотнести с реализацией той или иной стратегии дискурсивной формации. Реализация стратегии дискурсивной формации «Культура» обеспечивается через смыслы концепта «Культура», которые становятся аргументами в речевых программах чтеца Корана Руслана Мамутова и председателя ассоциации курдов «Барбан» Князя Мирзоева. Семантическое содержание концепта «Закон» и соответствующая формация в контексте данной передачи формируются под влиянием взглядов и комментариев юриста Сергея Уткина и шеф-редактора программы «Чёрный квадрат» Валерия Тараканова. Психолог Жанна Яворская и президент лиги женщин творческой инициативы Асия Хайруллина дают моральную оценку происходящему.

Таким образом, тематическое поле передачи раскрывается благодаря семантическому содержанию ключевых концептов как когнитивных инструментов реализации соответствующей стратегии дискурсивной формации и реализуется языковыми средствами, которые используют участники передачи в программах речевого поведения.

Так, концепт «Культура» актуализован чтецом Корана Русланом Мамутовым и председателем ассоциации курдов «Барбан» Князем Мирзоевым. Приведём доказательства выдвинутого положения. Во-первых, указанные субъекты формируют концепт «Культура», используя знания по роду своей профессиональной деятельности: один толкует священную книгу мусульман, другой является руководителем культурного центра. Во-вторых, смысловым ядром высказываний названных субъектов являются лексемы «традиция» и «обычай», которые входят в семантическое поле концепта «Культура»:

– «Это дикий *обычай*, это не *обычай*...» (Руслан Мамутов)

– «А эти *традиции* у нас были веками, веками были: ну, украли, потом померились [помирились], замуж дали» (Князь Мирзоев)

– «Мы должны сказать, что это позор, мы этого не должны делать, что это *не традиция*, согласитесь, это *не традиция*, понимаете!» (Руслан Мамутов)

– «Это не *традиция*. *Традиции* – это то, что сошлось общество. Но в этом никто не сходится. Общество не сошлось в этом мнении» (Руслан Мамутов)

– «Это были наши *традиции*, но негативные *традиции*. Мы сегодня боремся против этих *традиций*» (Князь Мирзоев)

– «Ни один представитель культурного центра не может сказать своему народу: «Этого нельзя, этого не будем делать». Точки не ставят. Они говорят: «Да, это *традиция*, поддерживайте это». И всё. Это позор» (Руслан Мамутов)

– «А то, что каждый народ имеет свой *обычай, традицию*. Я говорю, у нас миллион дастанов, поэм есть, и фольклор есть, и у казахов тоже. Ну, воруют, это было» (Князь Мирзоев)

В семантическое поле концепта «Закон» в контексте данной передачи входят юрист Сергей Уткин и шеф-редактор программы «Чёрный квадрат» Валерий Тараканов. Как и субъекты первой группы, С. Уткин и В. Тараканов соотносятся со своим концептом родом деятельности и речевыми характеристиками. Закон – главная составляющая сферы юриспруденции, к которой принадлежит Сергей Уткин, а Валерий Тараканов долгое время работал следователем, и его программа «Чёрный квадрат» освещает самые громкие и шокирующие преступления. Обратимся к репликам субъектов концепта «Закон», в которых содержатся лексические единицы, характерные для официально-делового стиля сферы юриспруденции:

– «Не было ли там *психотропных* либо *наркотических веществ?*» (Валерий Тараканов)

– «Она говорила, что не владеет собой, своей психикой, *не отдаёт отчёта в своих действиях?*» (Валерий Тараканов)

– «Вот тут закон не найдёшь, тут *право применения* должно быть какое-то» (Сергей Уткин)

– «*Заявление* в полицию... она *несовершеннолетняя*» (Сергей Уткин)

– «Я приношу свои извинения, если я Вас чем-то обидел, но, понимаете, меня поражает Ваша, вот, *позиция бездействия*» (Валерий Тараканов)

Психолога Жанну Яворскую и президента лиги женщин творческой инициативы Асию Хайруллину можно соотнести с концептом «Мораль». В отличие от предыдущих групп субъектов, в данном случае, относя Яворскую и Хайруллину к дискурсивной формации «Мораль», мы отталкиваемся только от речевого поведения этих субъектов в студии передачи, так как род деятельности названных

женщин не является доказательством их связи с рассматриваемым концептом. В репликах субъектов концепта «Мораль» ключевое место занимают эмоционально-оценочные высказывания и восклицания, как правило, негативного характера:

- «То есть, они хотели заставить её согласиться» (Жанна Яворская)
- «А, угрозы пошли! Бедный ребёнок!» (Жанна Яворская)
- «Возмутительно!» (Жанна Яворская)
- «Ничё хорошего из этого не вышло» (Жанна Яворская)
- «Ужасно! Это просто кошмар! Ломают человека, просто всё в нём убивают!» (Жанна Яворская)
- «Во всех этих сюжетах видно, что этому потворствуют взрослые, родители. Все родственники потворствуют. Мне кажется, в данном случае единственный человек, который *правильно* к этому вопросу подошёл... и он заслуживает вообще *уважения* своим поступком» (Асия Хайруллина)
- «Даже у нас был такой случай, когда, семью, которая пожаловалась на похищение, просто *выдавили* из своего села. Выдавили. Не дали им жить» (Асия Хайруллина)
- «Когда говорят о каких-то *варварских* поступках, что это традиции, насаждают серьёзные идеологические мысли в голову человека» (Жанна Яворская)
- «*Вот! О чём и речь!*» (Жанна Яворская)

Разумеется, соотнесение гостей студии с тем или иным концептом носит условный характер: так как рассматриваемые три концепта в рамках передачи находятся в тесной взаимосвязи, субъекты медиадискурса так или иначе соотносятся с каждым из них. Например, в репликах Князя Мирзоева, которого основная часть его высказываний включает в семантическое поле концепта «Культура», несколько раз встречается словосочетание «*негативные традиции*», а Руслан Мамутов заключает одно из своих высказываний словами «*Это позор!*». Данные эмоционально-окрашенные и оценочные элементы принадлежат семантическому полю концепта «Мораль». Подобного рода лексические единицы замечаем и в речи субъектов концепта «Закон»: «*Вот это страшно*», «*А на самом деле, ей там жили все выкрутили, запугали три или четыре дня, и она, бедная, даёт это согласие*», «*Тут маму надо винить, кстати*» (Сергей Уткин), «*А Вам не кажется, что Вы бросили просто дочку на расстерзание*, да и бог с

ней?» (Валерий Тараканов). Таким образом, на данном этапе исследования отметим, что связующим звеном в группе концептов выступает «Мораль».

Эмоционально окрашенные и оценочные лексические единицы находим и в речи ведущего программы, субъекта, который занимает особое место в ряду медиадискурсивных данных, являясь выразителем позиции передачи:

- «Силы были явно не равны, и девочку увезли»
- «Как Вы дочь *вызволили?*»
- «Эта девушка из последних сил пытается удержаться за *последний оплот*»
- «Форменное преступление представили как древний обряд похищения невесты»
- «После освобождения Лиды стала известна ещё одна *страшная деталь*»
- «Это же очень удобно для мужчины: не надо вот это там добиваться, кольцо покупать, цветы, букеты, конфеты... и всё».

Так как Алексей Шахматов является «рукопрограммой» концепты «Наша правда», мы считаем обоснованным следующее утверждение: преобладающие в речи ведущего лексические единицы, входящие в состав семантического поля концепта «Мораль» позволяют говорить об объединяющей роли этого концепта в системе дискурсивных данных передачи.

Наконец, обратимся к рассмотрению высказываний последней группы субъектов – героев программы.

- «Вот что меня больше всего *бесило*, 98-97% родственников были за» (Аслан Асланов)
- «Я был *готов на всё*, лишь бы ребёнка оставили, чтобы у меня дома тишина создалась, чтоб ребёнка успокоить» (Аслан Асланов)
- «Это *позор*. Это *ненормально*» (Аслан Асланов)
- «Я её увидела, я в *ужасе* была... Мне на душе так стало *плохо*» (Роза Емшанова)
- «У неё *безвыходное положение*» (Роза Емшанова)
- «Это что такое, в конце концов? Посадите только! Я хочу, чтобы Вы *проконтролировали* это! Чтоб они все сидели! Мне без разницы, какой срок! Но чтоб все, как говорится, *параши понюхали!* Чтоб другим *неповадно было!*» (Аслан Асланов)

Как видно из приведённых примеров, эмоционально окрашенные и оценочные лексические единицы являются преобладающими в речи героев программы, что позволяет соотнести и эту группу субъектов с концептом «Мораль».

Проанализировав систему субъектов передачи, соотнеся её (через исследование языковых средств) с системой ключевых концептов, приходим к выводу: моральный компонент в сознании субъектов является определяющим, вытесняя и отодвигая на задний план культурную и правовую составляющие.

Мы рассмотрели «систему рассеяний», предложенную М. Фуко в качестве объекта дискурс-анализа. Обратимся теперь к «принципу обусловленности», другой важной составляющей анализа дискурса. Данный принцип предполагает рассмотрение структуры анализируемой передачи для описания связей между «рассеянными» в ней элементами содержания. Структурно исследуемый выпуск программы состоит из двух обсуждаемых в студии конкретных ситуаций, которые иллюстрируют выдвинутую редакцией телеканала проблему – похищение девушек с целью женитьбы. Обе ситуации представляются зрителям по общему алгоритму:

1. Видеосюжет, несущий вводную информацию о событии

2. Рассказ героя в студии программы

3. Обсуждение ситуации гостями студии

Связующим звеном трёх этих элементов являются реплики ведущего: закадровый голос в видеосюжете, обращение к герою и наводящие вопросы, направление обсуждения в студии.

Проведём сравнительный анализ двух ситуаций по следующим критериям:

1. Поднимаемая проблема

2. Отношение к проблеме лиц, находящихся внутри ситуации

3. Отношение к проблеме внешних субъектов (гостей студии и ведущего)

Итак, в обеих ситуациях поднимается проблема кражи малолетней девочки с целью создания семьи. В первом случае это происходит против воли самой девочки, во втором – с её согласия. Отношение родителей к ситуации также различно. В первом случае отец выражает своё несогласие и принимает меры по возвращению дочери домой, что иллюстрируют следующие высказывания Аслана Асланова:

– «Ну, я собрал все силы, думаю, надо успокоиться, надо, потому что не может быть такого. Сразу в первую очередь куда? Участковому звонить... Потом уже стал звонить братьям, сёстрам, всем»

– «Я отправляю жену и брата»

– «...я уже с РОВД забираю свою дочь... привожу этого ребёнка домой...»

Реакция матери второй девочки только частично совпадает с реакцией первого героя: Роза Емшанова не согласна со сложившейся ситуацией, но дочь домой не забирает:

– «Я с самого начала была против»

– «И на следующий день беру своих сестёр, еду к ним туда»

– «Мне на душе так стало плохо. И потом, она согласна, чё я поделаю? Потом дали согласие и уехали»

Отношение гостей студии к обсуждаемым ситуациям выражается двумя типами высказываний: одобрение в отношении отца первой девочки (первые три примера) и осуждение матери второй (последние два примера):

– «Вот так и надо бороться. Всем миром. Чтоб вся страна видела это!» (Алексей Шахматов)

– «Правильно, правильно делаете, Аслан» (Жанна Яворская)

– «Абсолютно правильно» (Сергей Уткин)

– «Тут маму надо винить, кстати» (Сергей Уткин)

– «Мама, Вы говорите: я говорила, я приезжала, я, там, пожалела деньги на такси. А Вам не кажется, что Вы бросили просто дочку на растерзание, да и бог с ней?» (Валерий Тараканов)

Исследовав программу «Краденое счастье», мы видим, что «система рассеиваний» концептов «Мораль», «Закон» и «Культура» в дискурсивном пространстве передачи подчиняется «принципу обусловленности»: дискурсивные данные находятся в системе сложных отношений, обусловленных структурой рассматриваемого медиадискурса, которая, в свою очередь, зависит от цели, поставленной редакцией программы и транслируемой Алексеем Шахматовым. Цель в данном случае – поднять проблему, но не решить её. В высказываниях гостей студии на разных этапах передачи проскальзывают отдельные предложения по решению существующей проблемы с точки зрения культуры, закона и морали, однако на этих высказываниях ведущий акцента не делает.

– Законный путь предлагает Асия Хайруллина: «Мне кажется, надо восстановить всё-таки те статьи – они были, кстати, в Уголовном кодексе Советского Союза, Казахской ССР – когда эти вот похищения с целью вступления в брак, они наказывались»

– Решение с точки зрения культуры видит Руслан Мамутов: «Это работа с населением... культурные центры, это общественные деятели,

психологи, мы должны работать с обществом»; «Проводить круглые столы, проводить всякие мероприятия культурные. Вот это всё надо проводить»

– Валерий Тараканов предлагает бороться с аморальностью проблемы аморальными методами: «Рецептов на такие ситуации нет. Есть только один. Крамольный. Может быть, провокационный. Пару таких несостоявшихся, как Вы сказали, женишков где-нибудь... и как-нибудь... его пример – другим наука». Однако на такое предложение слышится реплика из зрительного зала: «Слишком резкая мера». Шеф-редактор программы «Чёрный квадрат» вносит ещё одно предложение: он одобряет молодых журналистов из Шымкента, проводивших в своём городе социальный эксперимент «Неравнодушные», и говорит: «Если девчонки после этого эксперимента не опустят руки и будут продолжать свою работу, ну, честь и хвала им».

Алексей Шахматов не комментирует предложения по решению существующей в казахстанском обществе проблемы, а выражает надежду на то, что «встреча была полезной для всех жителей Казахстана», и заканчивает передачу советом «берегите Ваших дочерей». Анализ речевого поведения ведущего позволяет сделать вывод о том, что редакция программы «Наша правда» ставит целью поднять проблему и обеспечить к ней интерес со стороны общества. Решение проблемы выносится за рамки компетенции редакции.

Таким образом, «индивидуализированная дискурсивная формация» Алексея Шахматова в рамках рассматриваемой передачи определяется поставленной целью, которая раскрывается через «принцип обусловленности» «системы рассеивания» ключевых концептов «Мораль», «Культура» и «Закон» с акцентом на моральном аспекте для привлечения внимания зрителей и формирования общественного мнения.

Литература

- 1 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: 1990. – С. 136 – 137.
- 2 Кожемякин Е. А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. – 2010. – №2 (73). – Вып. 11. – С. 13-21.
- 3 Фуко Мишель Археология знания / Пер. с фр. М.Б. Раковой, А.Ю. Серебрянниковой; вступ.ст. А.С. Колесникова. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 2004. – 416 с. (Серия «Ars Pura. Французская коллекция»).

References

- 1 Arutyunova N.D. Diskurs // Lingvisticheskiy ehnciklopedicheskij slovar'. – M.: 1990. – S. 136 – 137.
- 2 Kozhemyakin E. A. Massovaya kommunikaciya i mediadiskurs: k metodologii issledovaniya // Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki. – 2010. – №2 (73). – Vyp. 11. – S. 13-21.
- 3 Fuko Mishel' Arheologiya znaniya / Per. s fr. M.B. Rakovoj, A.YU. Serebryannikovoj; vstop.st. A.S. Kolesnikova. – SPb.: IC «Gumanitarnaya Akademiya»; Universitetskaya kniga, 2004. – 416 s. (Seriya «Ars Pura. Francuzskaya kollekcija»).

Ybraeva D.S.

Introduction of the Bologna process into the educational system of Kazakhstan

This article presents the influence of the Bologna process in the system of education in Kazakhstan. Although after getting the independence how the educational paradigm have been changed. On the basis of the Bologna process new Standard of education has been adopted. However these changes affect issues of educating and vocal training of the specialists. In other words educational system entangles with every aspect of our organizational life, and in this respect Kazakhstan purposefully works on formation of the new educational system in order to achieve the highly recognized standart of education.

Key words: Bologna process, education system, education process, national education.

Ибраева Д.С.

Болон үдерісінің Қазақстанның білім беру жүйесіне енгізілуі

Мақалада Болон үдерісінің Қазақстан білім беру жүйесіне енгізілуі жайы мәлімет беріледі. Егемендік алғаннан бері білім беру парадигмаларына айтарлықтай өзгеріс енгізілгенді. Болон үдерісінің негізінде Қазақстанда жаңа білім беру стандарттары қабылданды. Дегенмен, бұл өзгерістер білім беру мәселесі мен мамандардың толық даярлануын талап етеді. Білім беру жүйесі күн санағ өзгеріске ұшырап отырған уақытта Қазақстан саналы түрде жаңа білім беру стандарттарын қалыптастыруда аяnbай енбек етіп келеді.

Түйін сөздер: Болон үдерісі, білім беру жүйесі, білім беру үдерісі,, халықтық білім беру.

Ибраева Д.С.

Внедрение Болонского процесса в систему образования Казахстана

В данной статье представлены введение Болонского процесса в систему образования Казахстана. Хотя после получения Независимости, образовательная парадигма была изменена. На основе Болонского процесса были приняты новые стандарты образования. Однако эти изменения затрагивают вопросы образования и полной подготовки специалистов. Другими словами, система образования запутывается с каждым аспектом нашей организационной жизни, и в этом отношении Казахстан целенаправленно работает над формированием новой системы образования для того, чтобы достичь высокого признанного стандарта образования.

Ключевые слова: Болонский процесс, система образования, образовательный процесс, народное образование.

INTRODUCTION OF THE BOLOGNA PROCESS INTO THE EDUCATIONAL SYSTEM OF KAZAKHSTAN

In recent years universities of Kazakhstan are actively interested in the issues connected with the possible role of all-European movement, familiar under the title «The Bologna process», in the implementation of higher education of Kazakhstan. Numerous conferences, seminars, discussions devoted to this subject were held; sites, web pages are created which reflect the activities within the framework of Bologna process. As a result, beginning from the leaders of universities, teachers, students, even university entrants and their parents have a fairly complete notion about the main regulations of the Bologna Declaration and other documents which provide with the information about the principles of the Bologna process. Because all the reforms and modernization in the sphere of higher education are carried out for the students. On March 11, 2010 Kazakhstan entered to the European Higher Education Area (Bologna Process). At present, 60 Kazakh universities have signed «The Great Charter of universities».

Although from the beginning there were fears and suspicions related to the issue of globalization. And all these doubts to some extent dispelled the content of the articles, reports, brochures answering set of questions about the Bologna process. Thus, it is accepted to name the «Bologna» just the process of creating the common educational space by European countries. It was initiated by signing the Bologna Declaration in 1999 in Bologna (Italy), in which the main objectives were formulated leading to the achievement of comparability and, ultimately, the harmonization of national educational systems of higher education in Europe [1, 37].

Nowadays the Higher School of Kazakhstan began to work in this direction. That is, the main objectives mentioned in the Bologna Declaration are being carried out such as transition to the two-stage system of higher education (bachelor – master); the introduction of work content estimation (courses, programs, teaching loads) in terms of credits; reflection of the curriculum in diploma supplement; improvement of mobility of students, teachers and administrative staff (every student must spend at least one semester at another university, as well as abroad); ensuring of the required quality of higher education. There is a task of ensuring the autonomy of universities for the future.

Raised question about the importance of Bologna education process is legal. Higher education is a sphere, which largely influences on the society formation. One of the main objectives of our president is competitive power. Therefore, we expect the free movement with Europe, hence the need for the comparability of qualifications in higher education sphere, without which the free movement of highly skilled personnel is impossible. But this does not mean that we should agree in everything, copy and fulfill all the requirements of the process. The documents of the Bologna process emphasizes that national peculiarity of educational systems is all-European wealth. Kazakhstani High School is valued for its qualitative and fundamental education, presence of research, scientific pedagogical schools willing to innovate. None of these traditions contradict the principles of the Bologna process.

Main purpose for which the movement in the international educational space – Quality assurance of Kazakhstani higher education in accordance with international standards, improving its attractiveness and competitiveness. One of the main principles of the Bologna Declaration is an academic mobility of students and teachers. In the decade up to 2020 we will achieve a high level of quality in higher education that meets the needs of the labor market problems of industrial and innovative development of the country, the individual and the best international practices in the field of education. Kazakhstan can succeed in this endeavor only if it is the most of the skills and abilities of its citizens, will participate fully in the process of learning throughout life, as well as to increase participation in higher education. Education, result-oriented, and mobility will help students develop the competences they need to adapt to the changing labor market, and that will enable them to become active and responsible citizens. Since 2005, as an experiment in the universities of the country began to be introduced educational programs to train doctors PhD. Initially, the two universities: Kazakh National University after Al-Farabi and Eurasian National University after L.Gumilev. Currently Kazakh National University successfully carries out all the tasks of the Bologna Process. Student Office on Bologna Process has opened the support center «Advice» to students where each student can get needed information on academic policy of the university. In the international ranking of the Kazakh National University named after al-Farabi ranked 299 among the 800 best universities in the world.

Another of the useful aspects of the Bologna process for our students and teachers is academic

mobility. This is an opportunity for students and teachers to «move» from one university to another, both domestic and foreign ones; to share experiences, to get the opportunities that are not available in «his» university. And every year students and teachers with great interest exchange their universities. Nowadays the number of students and teachers of Kazakhstan, who work very closely with universities of Russia, Turkey, Germany, England, America, Korea, France and Spain is being increased. As well as the freedom of the course choice by students is implemented in our high schools, it leads to the interest, the development of personality and individuality of the student. It is natural that the university establishes which courses are compulsory and not subject to the choice.

State and international accreditations are carried out with the aim of conformance to the quality of universities. It is very useful for universities of Kazakhstan in the implementation of the documents in collaboration with abroad. The main objectives of the Bologna process can be reached if the graduate of the university with his diploma, for example, bachelor student can lay a claim to the rights available to a bachelor in any of the countries – the members of the Bologna process. In this case, the main task is to study foreign languages, including Russian language in all directions. Russian language is the fifth language in the world in the total number of speakers and the main language of international communication in the central Eurasia. And in our opinion, it is necessary to Kazakhstani students know the Russian language perfectly.

Modern educational process has its own characteristic features. It bases on the selection of significant information, formulation of criteria and evaluation of the use of language situations in the professional condition, helping in the means of intercourse, communication, learning the national and international culture [3, 6].

As the great Russian writer M. Gorky said: «The struggle for purity, for the semantic accuracy, for language acuity is the struggle for the culture tool. The sharper a tool, the more accurately directed – the more victorious it is». In conclusion we can say that the task set before teachers-linguists is difficult. Since language is the main means of communication, to provide students with a modern, innovative direction, to combine the old with the new technique is our main goal.

The new, unified infrastructure of European higher education within the Bologna process develops as a whole successful and fast enough (although in different European countries reform

higher education is at a different rate). It is designed to make the higher education system in Europe more efficient, competitive, compatible and comparable, providing while respecting the principles of academic autonomy and maintaining institutional, cultural and national a variety of high school. However, in general optimistic scenario of the Bologna process does not negate the existence of a number of unsolved problems, contradictions, risks. One such problem is the training teachers. The general conclusion from this analysis can be worded as follows: Kazakhstan's accession to Bologna process – a positive step and uncontested. However, the participation of Kazakhstan in the Bologna Process should make full use provided by the Bologna agreement possibility of maintaining national tradition of higher education. Including and above all -tradition of providing fundamental university higher education, not liable to market conditions (Sagintayeva, 2013).

We must admit that the current three-tier system of training in the field of social sciences and humanities is not a perfect model, as is in a constant process of its improvement

and compliance requirements and time «challenges». The credit system and modular training are responsible for setting completely different criterion to the goals and objectives of education, the quality and level of teaching in the global information and communication space. Traditional schemes and theoretical and methodological baggage becomes less popular, and new trends of educational activities require innovative approaches. Innovation and tradition in education is always relevant and has been the subject of heated debate. What is the novelty of modern methodological decisions? Educational process of modern emphasis on the choice of students individual learning paths and increase the proportion of independent work. In new contexts, as we know, the modern teacher ceases to be the «ultimate truth», the main source of knowledge, and increasingly acts as an informant, or rather one of the sources of the information and «roadmap» for the student to obtain the necessary knowledge in another sphere. Intensify the search for new and effective ways to transfer knowledge and forms of control of education.

References

- 1 Kasevich V.B., Svetlov R.V., Petrov A.V., Tsyb A.A. Publishing house of St. Petersburg University, 2004. – 108 p.
- 2 Lyamzin A. CIS countries and the Bologna Process / «Project Achaeus» // www.mmj.ru
- 3 Russian language and culture of speech: teaching and learning in higher school at the present stage: 1994-2004 / Compilers: Mashanova I.V., Iskhakova E.V.; Edited by Parubochey T. I. – Chelyabinsk, 2005. – 123 p.
- 4 Nazarbayev N.A. (2012). Strategy of the Kazakh National University for 2010-2015. – Almaty, 2012.
- 5 Sagintayeva A.K. (2013). Challenges of Bologna process: Pros and Cons. Retrieved from http://www.elibrary.kz/download/zurnal_st/st3607

Кемел Ж.С.

**Национально-культурная
специфика концепта
«Праздник»**

Kemel Z.S.

**National and cultural
specific of concept «Celebrity»**

Кемел Ж.С.

**«Мейрам» концептісінің
ұлттық-мәдени ерекшелігі**

В статье представлен анализ концепта «Праздник» с опорой на данные этимологических словарей и паремиологического фонда русского языка. Мифология, славянские религиозные воззрения, малые фольклорные жанры послужили источником описания концепта «Праздник» в русской лингвокультуре.

Ключевые слова: концепт, менталитет, лингвокультурология, этимология, культура, лингвокультура, пословица, поговорка.

In the article presented the analysis of concept «Celebrity» with support on etymological Russian dictionaries. Mythology, Slavic religious views, small folklore genres served as a source of description concept «Celebrity» in Russian linguoculture.

Key words: concept, mentality, linguaculture, etymology, culture, proverbs, sayings.

Мақалада «Мейрам» концептісінің талдауы этимологиялық, сөздіктер мен орыс тілінің паремияологиялық, сөздік қор деректеріне сүйене отырып жасалған. Орыс лингвомәдениетіндегі «Мейрам» концептісін сипаттау барысында мифология, славян діни көзқарастары және шағын фольклорлық жанрлар дерек көзі болып санаалды.

Түйін сөздер: концепт, менталитет, лингвомәдениет аны, этимология, мәдениет, лингвомәдениет, мақал, мәтед.

**НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬ-
ТУРНАЯ СПЕЦИФИКА
КОНЦЕПТА
«ПРАЗДНИК»**

В условиях современного мира, в период глобализации все чаще возникают проблемы, связанные с межэтнической и межкультурной коммуникацией (так называемое цивилизационное неравенство). Т.В. Цивьян в книге «Модель мира и ее лингвистические основы» отмечает особую роль языка в сложившейся ситуации: «Язык как основной объединяющий и дифференцирующий инструмент в межэтническом взаимодействии» [1, 207]. Рассмотреть мир как целостную систему можно, лишь изучив национальные особенности той или иной культуры, причем с точки зрения разных дисциплин: философии, лингвистики, этнографии, психологии и т. д. Т.В. Цивьян называет эти науки «смежными» в силу их втянутости «в некую общую орбиту», центром которой является «Слово» [1, 28]. Залогом успешной межкультурной коммуникации в данном случае будет являться соответствие картин мира коммуникантов, их совмещение, а не замена одной другой, корректировка между участниками диалога, направленная на адекватную передачу информации и на адекватное ее понимание. Возможность такого процесса объясняется тем, что в сознании любого народа, в его культурно-языковом пространстве есть некие универсалии. Как отмечал А.А. Леонтьев, «мы можем воспринимать как целое предметный мир только при условии, что в нем есть что-то постоянное, опорные элементы, отраженные в нашем сознании в виде образов предметов и ситуаций, константных по сравнению с образом мира» [2, 144].

Постижение национальной культуры разных народов невозможно без постижения менталитета народа. В современной научной мысли имеется большое количество определений понятий «ментальность», «менталитет».

В словарях иностранных словается следующее определение понятия «менталитет»: «Менталитет (фр. «mentalitis» – умственный) – склад ума, умственный настрой; образ, способ мышления личности или общественной группы» [3, 402]; «Менталитет – это склад ума, мироощущение, мировосприятие, психология» [4, 371].

На связь с психологией указывают и исторический, и социологический словари: «Менталитет – англ. «mentality» – совокупность и специфическая форма организации, своеобразный

склад различных человеческих психических свойств и качеств, особенностей их проявлений. «Менталитет – обобщенное понятие, политico-публицистическое, обозначающее в широком смысле совокупность и своеобразный склад различных психических свойств и качеств, особенностей и проявлений, характеризует оригинальный способ мышления, склада ума, умонастроения» [5, 78].

Наиболее полное, на наш взгляд, определение предложено в философском словаре: «Ментальность – глубинный уровень коллективного индивидуального сознания, включающий и бессознательное. Ментальность – совокупность готовностей, установок и предрасположенностей индивида или социальной группы действовать, мыслить, чувствовать и воспринимать мир определенным образом. Ментальность формируется в зависимости от традиций культуры, социальных структур и всей среды обитания человека и сама, в свою очередь, их формирует, выступая как порождающее сознание, как трудноопределимый исток культурно-исторической динамики» [6, 44]. Итак, менталитет – способ видения мира, зависящий от географических, исторических, социокультурных, языковых факторов того или иного народа.

С ментальным миром связан концепт. Каждый отдельный человек, будучи носителем языка, одновременно является и носителем определенных представлений, образов о мире. Концепт «определяется», т.е. воплощается в языке. Существуют разные подходы в понимании концепта. «Концепт – то, что называет содержание понятия, синоним смысла» [7, 31].

В современных исследованиях концепт определяется с двух позиций: во-первых, как лингвокогнитивное явление; во-вторых, как лингвокультурологический феномен. Представители лингвокогнитивной точки зрения (Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, В.В. Колесов) рассматривают концепт как ключевое слово культуры, опорную точку менталитета. Лингвокультурологи видят в концепте единицу прежде всего культуры. Ю.С. Степанов отмечает, что это «сгусток культуры в сознании человека, то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека» [8, 41]. В связи с тем, что концепт связан с культурой, менталитетом человека, он имеет специфический характер, несет на себе отпечаток облика человека определенной лингвокультуры.

Обратимся к анализу концепта «Праздник», попытаемся выявить особенности этого концепта в славянской лингвокультуре. Как изве-

стно из исторических источников во II и I тыс. до н. э. славянские народы представляли собой единое целое, а именно входили в состав indoевропейской цивилизации, однако в связи с расширением территориальных границ происходит постепенное обособление славянских народов в I тыс. н. э., что нашло свое отражение в культурном, политическом и языковом плане. Именно к периоду разделения indoевропейской семьи на группы, а в свою очередь, славянской группы на подгруппы (западнославянскую, южнославянскую, восточнославянскую) следует отнести появление слова «праздник». К такому выводу мы приходим в процессе этимологического анализа данного слова. Так в словаре Т.А. Крылова указывается, что слово «праздник» было заимствовано из старославянского языка, в котором оно было образовано при помощи суффикса «-икот» старославянского слова «празднь» – «праздный» [9, 87].

В «Этимологическом словаре русского языка» М. Фасмера имеется следующий комментарий: «Ввиду наличия -ра- заимств. из ц-слав., вместо исконно-русск. порожний (см. порожний)» [10, 112].

Если рассмотреть понятия «полногласие» и «неполногласие», то следует отметить, что полногласие является одной из особых фонетических черт, отличающих восточнославянские языки от южно- и западнославянских. Полногласие проявляется в первую очередь в исконной лексике русского языка «в наличии фонетической завершенности оформления гласными фонемами /o/ и /e/ согласных в слогах оро, оло, ере, ело: russk. корова (ср. польск. krowa), молоко (ср. млеко, млечный), болото (ср. блато, Балтика, молдавский славянизм балтэ), берег (брег), жёлоб (жлоб)». [11, 67]. Полногласие возникло приблизительно в восточной подгруппе около VII в. «как развитие тенденции к открытому слогу в праславянских дифтонгических сочетаниях *or,*ol,*er,*e». [11, 69] Из данного комментария следует, во-первых, что слово «праздник» уже было заимствовано из старославянского, то есть после разделения на языковые подгруппы, а во-вторых, исконно русское слово, обозначающее «праздник», звучало как «порожний» и имело значение «свободный от работы» [10, 76]. Ссылка именно на слово «порожний» как праслова «праздник» отмечается и в словаре М. Фасмера: «укр. порожний, блр. порожш, др.-русск. порожнь, польск. pro z. pu. Допустимо предположить родство с др.-русск. порозднь – то же, ст.-слав. празднь,

(Остром., Супр.), болг. празен, празден, сербохорв. празни, празан, празна ж., словен. prazen, prazna, чеш. prazdny, prazny, слвц. prazdny, в.-луж. prozdny, prozny, н.-луж. prozny» [11, 148]. Предложенная дефиниция позволяет сделать вывод о родстве слов «праздный» и «порожний» в русском языке, от которых впоследствии суффиксальным способом образовалось слово «праздник».

Одним из значений суффикса -ик- в русском языке является значение пространства или территории, покрытой чем-либо или содержащей что-либо (ельник, малинник). Если исходить из того, что значение слова «праздный», «свободный от работы», то праздник – это «пространство, состоящее из свободы от работы».

«Этимологический словарь русского языка» под редакцией А.В. Семёнова [12, 56] не имеет словарной статьи для слова «праздник». Однако словарь синонимов, представивший следующий синонимический ряд: праздник – празднество – торжество, позволил на этимологическом уровне обнаружить связь слова «праздник» и «торжество». Старославянское слово «тръждество» происходит от «търгъ», обозначающего «торговлю, базар, торговую площадь». Сходное значение имеет и такое же греческое по происхождению слово: «всенародное празднество», «народное собрание, совещание, городская площадь, базарная площадь, рынок» [12, 56]. Данный языковой факт свидетельствует о влиянии греческого языка на исконно русский, о заимствованиях, происходивших с XI века, когда, вероятно, слово и приобрело значение «праздник, знаменательное событие».

Рассматривать историю слова нельзя без обращения к религиозным взглядам народа. Истоки славянской религии – это языческие представления народа об окружающем мире, просуществовавшие до введения на Руси христианства князем Владимиром Святославовичем. Древний человек жил в тесной связи с природой, ощущал себя частичкой макрокосмоса. Глядываясь в явления природы (небо, солнце, луна, звезды), человек задумывался над происхождением всего этого, в том числе и себя, пытался объяснить суть и смысл вещей, а не просто любовался внешними атрибутами предмета или явления. Мифологическое мышление древнего человека видело в каждом проявлении природы присутствие божественных сил, то есть признавалось наличие большого количества богов, таким образом, характерная черта славянского язычества – политеизм, в котором, с одной

стороны, проявляется поклонение явлениям природы, а с другой – почитание предков.

Особенностью славянского язычества является его дуализм. Так, например, в религии скандинавских стран трудно четко разграничить группу добрых или злых богов, в отличие от славянского мировосприятия мира. Изначально задаются мужское и женское начала – Небо (Сварог / Стрибог – отец-бог) и Земля (Мать-Земля), считающиеся живыми существами, супружеской парой, породившей все живое. Их детьми (сыновьями) древние славяне называли Солнце (Дажьбог), Молнию (Перун) и Огонь. В продолжение заданной антонимической пары противопоставляются черное и белое начала мира (Белобог и Чернобог), темное и светлое, земное и небесное.

Дуализм восприятия мира древних славян сохраняется и в современном мире: принятие христианства не отменило присутствия языческих праздников и богов (празднование Масленицы, колядование, праздник Ивана Купалы, вера в проживание в домах домовых, которых при переезде необходимо звать с собой и т. д.). Эта особенность сознания (сочетание противоположностей) является чертой русского менталитета.

Изучение культуры древних славян опирается, как уже говорилось ранее на языковой материал. Наиболее показательным в этом плане будет использование фактов фольклора, так как в них сохраняются следы древних слов языка, позволяющих восстановить различные черты обычая. С этой точки зрения вполне обоснованным является исследование концепта «Праздник» на примере русских пословиц.

«Русский народ создал огромную изустную литературу – мудрые пословицы и поговорки... Напрасно думать, что эта литература была лишь плодом народного досуга» [13, 17]. Мнение Л.Н. Толстого подтверждают слова В.И. Даля, который следующим образом характеризует жанр пословицы: «Пословица – краткое изречение, поученье, более в виде притчи, иносказанья, или в виде житейского приговора» [14, 18]. Пословица вездесуща, охватывает все стороны человеческой жизни (отношения между людьми, отношения с природой, деятельность человека). Большая часть пословиц русского народа отражают полярность восприятия мира («система бинарных оппозиций»).

Понятие «праздника» у древних славян рассматривается только в соответствии с понятием «труд / работа». Издревле славянский народ считался земледельческим. Это находит свое

отражение в наличии обширнейшего пантеона богов, связанного с культом плодородия и продолжения рода: Макошь – богиня плодородия, Велес – «скотий бог», Даждьбог – бог плодородия и солнечного света, Купала и Леля – богини плодородия и любви.

Славянский народ пользовался земледельческим календарем, представляющим собой реестр земледельческих «праздников» (каждому сельскохозяйственному занятию соответствовало имя святого-покровителя, например, «Трофим – бессонник, пора усиленных работ, страды», «Евстигней-житник») [15, 76]. Календарь был основан на годовом круге, в основе которого лежали парные праздники, обычаи, обряды (никола вешний и никола зимний, святыни рождественские и святки на Троицу и т.д.).

Итак, в сборнике пословиц В.И. Даля есть пословицы о труде, рассматриваемые в разделе «Работа – праздность» (490 пословиц). Пословицы можно поделить на несколько тематических групп в зависимости от соотношения понятий «работа» – «праздность». Так, в первую группу вошли пословицы, в которых работа связывалась с высшей ценностью: «Не потрудиться, так и хлеба не родится (не добиться)», «Покуда цеп в руках, потуда и хлеб в зубах», «Хочешь есть калачи, так не сиди на печи!», «В поле серпом да вилой, так и дома ножом да вилкой», «Без труда не вынешь и рыбку из пруда», «Не терши, не мявши – не будет калач», «Работа – лучший приварок. По работе еда вкусней», «Не сиди сложа руки, так не будет и скучи!». В этих пословицах делается акцент на человеческую потребность в работе, в противном случае может наступить голод.

В следующей тематической группе пословиц оценивается качество работы, осуждается лень / праздность: «Праздность – мать пороков (переводная)», «Без дела жить – только небо коптить», глядя, «На чужую работу глядя, сыт не будешь», «Делать как-нибудь, так никак и не

будет», «Пряди, девица, не ленись, по лавкам не тянись!», «Лень мужика не кормит».

Третья группа пословиц посвящена непосредственному противопоставлению работы и праздности (одно из значений слова «праздность» – лень): «Труд человека кормит, а лень портит», «Где работно, там и густо, а в ленивом дому пусто», «Хочется есть, да не хочется лезть (в подполье)», «Ему дай яичко, да еще и облупленное», «Работает, как ребенок, а ест, как детина», «Рано вставать – некогда пировать», «От трудов своих сыт будешь, а богат не будешь».

О человеческой совести, оценивании характера человека по отношению к труду, о желании отдохнуть – пословицы четвертой группы: «Пойду погулять, на белый свет позвать», «Пилось бы да елось, да работа на ум не шла», «Что Машка напряла, то мышка скрала», «По работе и работника (и мастера) знать», «Как скроишь, так и тачать станешь», «Мешай дело с бездельем, проживешь век с весельем (или: с ума не сойдешь)», «Шевелись, работай – ночь будет короче (то есть хорошо уснешь)», «Работать – день коротать; отдыхать – ночь избывать», «Работе время, а досугу час. После дела и гулять хорошо», «Гуляй, да дела не забывай (а дело знай)! Молодец, гуляй, да сам себя знай!», «Гулять гуляй, да не загуливайся!».

Анализ концепта «Праздник», проведенный на основе материала, представленного этимологическими словарями, позволил выявить следующие значения: «порожний», «свободный от работы», «пространство, состоящее из свободы от работы», «торжество». На основе анализа пословиц русского народа дополнительно выявляются следующие компоненты смысла: «безделье/лень/отдых». Становится очевидным, что «работа – труд» противопоставляется слову «праздность» в значении «лень / безделье». Само же слово «праздность», которое В.И. Даляр объясняет в своем словаре, становится периферийным.

Литература

- 1 Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы. – М.: Книжный дом «Либерком», 2009. – 280 с.
- 2 Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
- 3 Большой словарь иностранных слов. – М.: ЮНВЕС, 1999. – 784 с.
- 4 Современный словарь иностранных слов. – СПб.: Дуэт, 1994. – 752 с.
- 5 Зотов М.В. Отечественная история в терминах и понятиях. – М.: Логос, 2002. – 370 с.
- 6 Визгин В.П., Марков Б.В. Разум и сердце: история и теория менталитета. – СПб., 1993.
- 7 Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
- 8 Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.

- 9 Крылов Т.А. Этимологический словарь русского языка. – М.: Виктория Плюс, 2005.
- 10 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – СПб.: Азбука, 1996.
- 11 Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка. Энциклопедия славянской филологии. – Pg: 1915. – Вып. 7. – С. 55-162.
- 12 Семёнов А.В. Этимологический словарь русского языка. Русский язык от А до Я. – М.: ЮНВЕС, 2003.
- 13 Фоменко Н.Ф. Уроки нравственности «Азбуки» Л.Н. Толстого: Начальная школа. – 1993. – № 3. – С. 17-19.
- 14 Даль В.И. Пословицы и поговорки русского народа. – М.: Астрель, 2006.
- 15 Некрылова А.Ф. Круглый год. Русский земледельческий календарь. – М: Правда, 1991.

References

- 1 Civ'yan T.V. Model' mira i ee lingvisticheskie osnovy. – M.: Knizhnij dom «Liberkom», 2009. – 280 s.
- 2 Leont'ev A. A. Osnovy psiholingvistiki. – M.: Smysl, 1997. – 287 s.
- 3 Bol'shoj slovar' inostrannyh slov. – M.: YUNVES, 1999. – 784 s.
- 4 Sovremennyj slovar' inostrannyh slov. – SPb.: Dueht, 1994. – 752 s.
- 5 Zotov M.V. Otechestvennaya istoriya v terminah i ponyatiyah. – M.: Logos, 2002. – 370 c.
- 6 Vizgin V.P., Markov B.V. Razum i serdce: istoriya i teoriya mentaliteta. – SPb., 1993.
- 7 Maslova V. A. Lingvokul'turologiya. – M.: Akademiya, 2001. – 208 s.
- 8 Stepanov YU.S. Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya. – M.: YAzyki russkoj kul'tury, 1997. – 824 s.
- 9 Krylov T.A. EHtimologicheskij slovar' russkogo yazyka. – M.: Viktoria Plyus, 2005.
- 10 Fasmer M. EHtimologicheskij slovar' russkogo yazyka. – SPb.: Azbuka, 1996.
- 11 SHahmatov A.A. Ocherk drevnejshego perioda istorii russkogo yazyka. EHnciklopediya slavyanskoy filologii. – Pg: 1915. – Vyp. 7. – S. 55-162.
- 12 Semyonov A.V. EHtimologicheskij slovar' russkogo yazyka. Russkij yazyk ot A do YA. – M.: YUNVES, 2003.
- 13 Fomenko N.F. Uroki nравственности «Azbuki» L.N. Tolstogo: Nachal'naya shkola. – 1993. – № 3. – S. 17-19.
- 14 Dal' V.I. Posloviccy i pogovorki russkogo naroda. – M.: Astrel', 2006.
- 15 Nekrylova A.F. Kruglyj god. Russkij zemledel'cheskij kalendar'. – M: Pravda, 1991.

Куатова Г.А.

Футуральная семантика и способы ее репрезентации: когнитивный подход в постмодернистский период

В статье автором предпринимается попытка раскрыть способы репрезентации концепта «будущее», являющегося ядром футуральной семантики, с когнитивных позиций в условиях постмодернистской парадигмы. Вопрос о способах репрезентации футуральной семантики в постмодернистской культуре в силу своей мало изученности является актуальным и характеризуется научной новизной. Важным в статье является рассмотрение различных способов репрезентации концепта «Будущее» с опорой на различные источники, таких как выраженность значения футуральности предикатной лексикой, именами прилагательными, синтаксическими конструкциями, а также транспозиция форм времени. На основе проанализированных работ автор делает вывод о том, что футуральную семантику можно охарактеризовать как интегративную категорию диссипативного характера, что представляет научный интерес с точки зрения лингвосинергетического подхода.

Статья может представлять интерес для филологов, докторантов, магистрантов студентов, обучающихся на филологических факультетах вузов.

Ключевые слова: футуральная семантика, концепт «Будущее», диссипативный характер, интегративность, функционально-семантическое поле, эргативные конструкции, синергетический эффект.

Kuatova G.A.

Futural semantics and the ways of representation: cognitive positions in a postmodern paradigm

In this article the author attempts to reveal the ways of representation of the concept of «future», which is the core of futural semantics with cognitive positions in a postmodern paradigm. The question of how to representate futural semantics in postmodern culture because of its little scrutiny is relevant and is characterized by a scientific novelty. An important point in this article is examining of the different ways of representation of the concept of «future», such as the severity of the value futural of predicate vocabulary by adjectives, syntactic constructions, as well as the transposition of tense forms. On the basis of the analyzed work the author concludes that futural semantics can be described as an integrative category of dissipative nature that is of scientific interest in terms lingvosynergetic approach.

The article may be of interest for philologists, doctoral students, undergraduates, students at philological faculties of universities.

Key words: futural semantics, the concept of «Future», dissipative character, integrativeness, functional-semantic field, ergative constructions, a synergistic effect.

Куатова Г.А.

Футуралдық семантика және оның репрезентациялану тәсілдері: постмодернистік периодтағы когнитивтік тәсілдеме

Мақалада футуралдық семантиканың өзегі болып табылатын «Болашақ» концептісінің репрезентациялану тәсілдеріне деген постмодернистік парадигма аясындағы когнитивтік көзқарас берілген. Футуралдық семантиканың постмодернистік мәдениеттегі репрезентациялану тәсілдері туралы сұрақ аз зерттелгендейгі байланысты қөкейтесті және ғылыми жаңалығы бар мәселе болып табылады. Мақаланың маңыздылығы – «Болашақ» концептісінің репрезентациялану түрлері: предикатты сөздер, сын есімдер, синтаксис бірліктері, сондай-ақ, шақтар транспозициясы әр түрлі авторлардың еңбектеріне сүйене отырып қарастырылғандығында. Зерттелген ғылыми еңбектер негізінде мақала авторы футуралдық семантиканы диссипативті сипаттты интегративтік категория деген қорытындыға келеді, бұл өз кезегінде лингвосинергетикалық түрғыдан ғылыми қызыгуышылық түдіріады.

Мақала филолог-мамандарға, филологиялық, факультеттерде оқытын докторанттар, магистранттар мен студенттерге арналған.

Түйін сөздер: футуралдық семантика, «Болашақ» концептісі, диссипативті сипат, интегративтілік, функционалды-семантикалық өріс, эргативті конструкциялар, синергетикалық эффект.

**ФУТУРАЛЬНАЯ
СЕМАНТИКА И
СПОСОБЫ
ЕЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ:
КОГНИТИВНЫЙ
ПОДХОД В ПОСТМО-
ДЕРНИСТСКИЙ
ПЕРИОД**

Как показали результаты исследования, футуральная семантика может выражаться не только грамматически, но и присутствовать в качестве дополнительного значения проспективности в некоторых лексемах и прилагательных, чтобы – придаточных, что позволяет характеризовать футуральную семантику как интегративную категорию диссипативного характера, выражающуюся грамматически, лексически, ментально, а также посредством словообразовательных средств языка. Рассмотрение языка в целом, а в нашем случае рассмотрение футуральной семантики, «...в единстве его ...языковой формы и заключенного в ней когнитивного содержания, исследование языковой системы и языковой деятельности...» логичнее рассматривать в рамках интегративной лингвистики, одним из основоположников которой является известный казахстанский ученый Жаналина Л.К. [3,11]. Диссипативный характер категории футуральности выражается, по нашему мнению, в том, что категория времени выступает как самоорганизующаяся система, результатом сингергетических эффектов является появление новых смыслов, а также разнообразие форм выражения мысли. Это происходит потому, что «слово включено в бесконечный «парадигматический ряд»; оно имеет бесграничное число синонимов...Репрезентации бесконечно вариативны (в силу ассоциативности нашего мышления и способности его к интеграции разнородных элементов)» [2, 61]. Кроме того, многоплановость парадигматических и синтагматических комбинаций для выражения понятия «будущее» выходит за рамки не только понятия «поле», рассмотренного ученым Г.С. Щуром в работе «Теории поля в лингвистике», но и за рамки понятия «функционально-семантическое поле», предложенным А.В. Бондарко.

А.В. Бондарко: «Функционально-семантическими мы называем категории, у которых план содержания образуют понятия, аналогичные понятиям, выражаемым категориями грамматическими, а план выражения представлен языковыми средствами, относящимся к разным уровням языка (имеются ввиду средства морфологические, синтаксические, словообразовательные, лексические, различные комбинации средств контекста)...Если функционально-семантическая категория

опирается на категорию грамматическую, то именно эта последняя выполняет роль ядра или центра, потому что в ней содержание данной функционально-семантической категории находит наиболее «специализированное» и концентрированное выражение...» [7, 69].

В данной статье мы не ставим целью рассмотрение ФСП «Будущее», а постараемся раскрыть способы репрезентации концепта «будущее», являющегося ядром футуральной семантики, с когнитивных позиций в условиях постмодернистской парадигмы.

Начнем с когнитивного подхода и рассмотрим способы репрезентации концепта «Будущее», так как «одно и то же содержание может быть передано в языке альтернативными средствами» [4, 313]. Что касается самого термина «концепт», то под «концептом» понимается «единица знания о мире, находящая выражение в языке в эксплицитном и имплицитном виде» [5, 210]. Концепт «Будущее» – частный концепт по отношению к концепту «Время».

Точка отсчета будущего в языковой модели времени зависит от осознания субъектом речи временной перспективы и является невидимым фоном любого высказывания. Концепт «Будущее» относится к важным концептам и, по мнению Е.С. Кубряковой, «кодируется в языке» и «находит необходимую языковую объективацию» [5, 211]. Границы «территории» концепта «Будущее» подвижны и зависят от интенций говорящего, от угла рассмотрения объекта исследования, особенностей восприятия и прочих факторов.

Е.М. Лазуткина в статье «Оценки будущего в предложении и тексте» рассматривает различные способы объективации концепта «Будущее». Е.М. Лазуткина, опираясь на мысль Е.С. Кубряковой об объективных ограничениях на возможность выбора, пишет, что концепт «Будущее» имеет меньше грамматических показателей, чем концепты «Прошедшее», «Результат», а средства выражения концепта зависят от возможностей языка, тем самым ограничивая «произвол» говорящего.

На лексическом уровне футуральная семантика обнаруживается в существующих оппозициях внутри семантических классов с точным или неточным указанием на время совершения действия, поэтому необходимо учитывать такие онтологические категории языка как «облигаторность», «ассерция/негация», а также большой спектр модусных характеристик.

Планы будущего, заданные предикатной лексикой.

Глаголы и отвлеченные существительные, имеющие план будущего:

Действие А – действие Б: *Он препятствовал свободному выбору;*

Речевое действие А – физическое действие (состояние) Б: *Ему пророчили славу; Он предостерег нас от опасности; А ведь мы предупреждали ее о последствиях; Договор с фирмой на поставку оборудования.*

Ментальное состояние А – процесс, ситуация: *Он предугадал результаты соревнований; Спортсмен претендовал на призовое место.*

Ментальное состояние – реальное действие (процесс, состояние, ситуация): *Его притязания на успех беспочвенны.*

Пропозитивный субъект-каузатор – действие (процесс события): *угроза срыва переговоров; шанс попасть в финал конкурса.*

Каузатор намеренного действия: *настроил сына на учебу; мобилизовали силы для поиска пропавших.*

Каузатор ненамеренного действия: *Он допустил нарушение режима.*

Положительная оценка – отрицательная оценка результата (следствия) со стороны субъекта речи, со стороны субъекта действия: *Мы избегали отправлять письма почтой.*

План будущего, заданный прилагательными

Суффиксы, наделяющие прилагательные событийной семантикой – семой «обращенный в план будущего», «имеющий отношение к будущему»:

1) суффикс *-чат-* сообщает прилагательным модальный компонент «способный» к определенному процессу в будущем: *рассыпчатый рис (пирог, каша);*

2) суффиксы-*абельн-/и贝尔н-*, которые имеют модальный компонент «пригодный для действия в будущем названный мотивирующей основой, обладающий свойством, делающим возможным его использование в будущем»: *больной нетранспортабельный; фильм вполне смотрибельный;*

3) суффикс *-к-* придает словам значение «склонный к действию в будущем, названному мотивирующей основой, способный вызвать это действие будучи его субъектом или объектом» (определение словаобразовательного значения см.: Русская грамматика. Т. I): *носовая вещь, вязкий грунт, верткий котенок.*

4) Прилагательные с суффиксом *-ом-/им-* также имеют план будущего и наделены значе-

нием «способный подвергнуться действию, названному мотивирующей основой»: невыполнимые обязательства, применимое правило, приемлемые условия.

На уровне синтаксиса концепт «Будущее» реализуется в дискурсе, так как конструкции с временными и пространственными характеристиками являются обязательной составляющей речевой деятельности. Кроме того, «концепт «Будущее» взаимодействует с ролевой структурой предложения и его субъектной перспективой. Модели предложений рассматриваются как способы выражения определенных прагматических установок в содержании пропозиций: отношения говорящего к плану будущего.

Вместе с тем, в зависимости от интенций говорящего в применяемых им синтаксических конструкциях может иметь место транспозиция форм времени, которая в свою очередь определяет стилистический характер высказывания. Стилистический модус, таким образом, играет важную роль в высказывании, так как «происходит «включение» говорящим образной картины будущего действия и выражение своей оценки при обозначении реальной ситуации» [5, 215].

Теперь рассмотрим способы и принципы кодирования информации в рамках постмодернистской культуры. Постмодернизм полагает восприятие мира в виде хаоса. Язык представляет собой системы основополагающих правил формирования конкретных сообщений, выступающих и как «наборы физических сигналов (значащие формы, призванные ограничивать информацию), и как пустые формы, которым могут быть приписаны самые разнообразные значения» [6, 19]. Речевое сообщение рассматривается как новый феномен процесса самоорганизации, в результате которой возникает диссипативная структура, служащая «матрицей», «на базе которой при учете внешних условий произойдет игра случая, и соответствующий выбор окажется в роли генерации новой информации на основе уже имеющейся» [6, 23]. По М.Хайдеггеру, предложение есть пропозиция, суждение, посредством которого нечто выставляется в качестве чего-то. Многообразие признаков в предложении должно стать упорядоченным, т.е. связным, чтобы предмет мог представить (иначе, чтобы был создан образ предмета) как событие, как пропозициональная связка, которая соединяет время и бытие. Использование термина «событие» означает понимание времени и бытия в качестве вещей: содержание этих вещей, положение вещей – есть событие. «Положение вещей впер-

вье дает бытию и времени из содержащей их взаимопринадлежности сбыться в их собственном существе, а именно через таящееся в уместности и в протяжении просвета событие. Соответственно место, которое имеется в «имеет место событие», «имеет место время» является себя как событие» [6, 24].

Стоит также остановиться на так называемых эргативных конструкциях, разграничающих реальность физическую и реальность языковую. Физическая реальность здесь «отождествляется с физическим четырехмерным пространством, в котором три координаты пространственные, а четвертая координата – временная; реальность языковая отождествляется с объединенным геометрическим пространством-временем, в котором каждому событию приписываются координаты, т.е. осуществляется арифметизация точек пространства-времени» [6, 25]. Ученый отмечает, что в эргативных конструкциях происходит акцентирование внимания на физических и символических объектах, что порождает стремление к дифференциации, к отделению одного элемента от другого, субъекта от объекта, причины от следствия, т.е. предполагает переход в реальность другого мира, смежного с миром жизни. Границей двух реальностей предстает языковая плоскость, точнее язык.

Новая семантическая доминанта естественного языка определила принцип существования во времени современного пространства – принцип «культуры». Так, по мнению М.Н. Корнилова, «человеческая культура является формой форм пространства и времени. Поэтому существует столь же много форм пространства и времени, как и культур, поскольку человеческий опыт, смоделированный под влиянием пространственно-временных форм, столь же многообразен, как и культуры» [6, 26].

Подводя итоги, можно утверждать, что концепт «Будущее» представляет собой сложную смысловую сферу, взаимосвязанную с базовым концептом «Время». Концепт «Будущее» может презентироваться не только глаголами будущего времени, но и предикатами, прилагательными, являясь невидимым фоном любого высказывания. При этом он имеет подвижные границы, зависящие от точки зрения говорящего, субъектной организации высказывания и актуализации прагматических целей высказывания и существует вместе с модусными характеристиками высказывания. Все это подтверждает мысль о том, что футуральная семантика является интегративной категорией диссипатив-

ного характера, так как в постмодернистской культуре категория времени выступает как самоорганизующаяся система, результатом сингергетических эффектов является постоянное пополнение способов репрезентации концепта

«Будущее», связанных не только с объективными парадигматическими и синтагматическими отношениями, но и субъективным характером ассоциативности нашего мышления и способности его к интеграции разнородных элементов.

Литература

- 1 Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 199.
- 2 Герман И.А. Лингвосинергетика: монография. – Барнаул: Алтайская академия экономики и права, 2000. – С. 60-62.
- 3 Жаналина Л.К. Интегративное словообразование: монография. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2011. – С. 11-15.
- 4 Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Рос. академия наук. Ин-т языкоznания, 2004. – С. 313-315
- 5 Логический анализ языка. Лингвофутуризм. Взгляд языка в будущее / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова/. – М.: Индрик, 2011. – С. 210-216.
- 6 Халина Н.В. Языкоzнание в условиях постмодернистской парадигмы: монография/ Н.В. Халина. – Барнаул: Алт. ун-t, 2008. – С. 19-26.
- 7 Шур Г.С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974.– С. 50-69.

References

- 1 Arutyunova N.D. Logicheskij analiz yazyka. Kul'turnye koncepty. – M., 1991. – S. 199.
- 2 German I.A. Lingvosinergetika: monografiya. – Barnaul: Altajskaya akademiyaehkonomiki i prava, 2000. – S. 60-62.
- 3 ZHanalina L.K. Integrativnoe slovoobrazovanie: monografiya. – Almaty: KazNPU im. Abaya, 2011. – S. 11-15.
- 4 Kubryakova E.S. YAzyk i znanie: Na puti polucheniya znanij o yazyke: CHasti rechi s kognitivnoj tochki zreniya. – M.: Ros. akademiya nauk. In-t yazykoznaniya. – M.: YAzyki slavyanskoj kul'tury, 2004. – S. 313-315
- 5 Logicheskij analiz yazyka. Lingvofuturizm. Vzglyad yazyka v budushchee / Otv. red. N.D. Arutyunova/. – M.: Indrik, 2011. – S. 210-216.
- 6 Halina N.V. YAzykoznanie v usloviyah postmodernistskoj paradigmy: monografiya/ N.V. Halina. – Barnaul: Alt. un-t, 2008. – S. 19-26.
- 7 SHCHur G.S. Teorii polya v lingvistike. – M.: Nauka, 1974.– S. 50-69.

Мынбаева А.

**Қазіргі білім беру
парадигмасының негізі –
мәдени-тілдік құзыреттілік**

Жиырма бірінші ғасырда қай ғылым саласын болмасын зерттеу парадигмасы антропоөзектілік бағытта болып келеді. Тұған тілімізді оқытуда алдымызға мынадай мақсат қоюымыз керек: тілді жаңа әдістермен оқытуға баулу, оқытудың жаңа концепциясын ұсыну. Яғни таратып айттар болсақ, тіл арқылы қоғамның мәдени дамуын оқытудағы тапсырмаларды шешу болып табылады. Мақалада «лингвомәдениеттанымдық құзыреттілік» үғымы мен оның тіл мәдениетіндегі орны қарастырылады. Құзыреттілік үғымдарының білім, білік, дағдының ара жігі ашылып, жеке қасиеттері талданады. Сонымен қатар, ағылшын мәдениеттанушыларының мәдени-тілдікке қатысты анықтамалары берілген. Сонымен бірге мәдени-тілдік құзыреттілік проблемалары студенттерді көсіби даярлауда жоғары оку орынан кейінгі білім беру жүйесіне енгізу, осы негізде көсіби біліктілікті шындау мәселесі әлі де назардан тыс қалып отыр. Мәдени-тілдік құзыреттіліктер үшін қандай жағдайларда игеру керектігі санамаланады.

Түйін сөздер: мәдени-тілдік құзыреттілік, білім, білік, дағды.

Minbayeva A.P.

**Competence as the basis for a
new educational paradigm**

XXI century, all scientific research paradigm has anthropocentric directions. Before the methodology of teaching the native language there is a number of problems: to adapt new ways of studying linguoculturological competence, which is headed by a person and uses the language for his communication needs; to solve the problem of the cultural development of society through the language. The article discusses the concept of 'competence of Linguoculturology', it is determined by its place in the system of language culture. The question of the need to create a dictionary of keywords promotes the formation of language culture and raise the level of competence of linguoculturology. We analyze the notion of competence formation, knowledge, skills, and their characteristics. In addition, in any circumstance there is listed the development of cultural and linguistic competence.

Key words: cultural and linguistic competence, education, knowledge, skills.

Мынбаева А.П.

**Компетентность
как основа новой
образовательной парадигмы**

XXI веке все научные исследовательские парадигмы является антропоцентрическим направлениям. Перед методикой преподавания родного языка возникает ряд задач, адаптировать новые способы изучении лингвокультурологическую компетенцию его преподавания, во главе которой стоит личность и использующая язык ее коммуникативные потребности, посредством языка решить задачи культурного развития общества. В статье рассматривается понятие 'лингвокультурная компетенция', определяется его место в системе языковой культуры. Ставится вопрос о необходимости создания словаря ключевых слов, способствующего формированию языковой культуры и повышению уровня лингвокультурной компетенции. Анализируется понятие компетенции образование, знание, навык, и образуется их личные особенности. Кроме того, перечисляется в каких обстоятельствах осваивать культурно-языковой компетенции.

Ключевые слова: культурно-языковая компетентность, образование, знание, навык

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
III курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: mutlu_8484@mail.ru
Ғылыми жетекші – п. ф. д. профессор Р.А. Шаханова

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ПАРАДИГМАСЫНЫҢ НЕГІЗІ – МӘДЕНИ-ТІЛ- ДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК

Педагогика және әдістеме үшін құзыреттілік жаңа ұғым болса, кейбір ғалымдар жаратылыстың жаңалығы деп танымайды. В.И. Байденко [1] құзыреттілік моделі білім беру жүйесінің қызметі деп көрсетеді. Көп ғалымдардың еңбектерінде білім беру жүйесінде құзыреттілік тәсіл қарастырылған. Бірақ біздің көзқарасымыз бойынша бұл тәсіл тұлға біліміне қарама-қарсы мүдделікті емес, білім беруге деген тіреу, құзыреттілікті қалыптастыру «іс-әрекетке қатысты жеке тұлғалық қарым-қатынас мәселесін қосқанда адамның соған сәйкес құзыреттілікті игеруі» дегенге саямыз [2, 156].

Барлық ғалымдар құзыреттілікке кіріспе терминін аша бермейді. Бұл терминді Е.И. Пассов болашағы бар деп санамайды, себебі адамгершілік пен руханилықты қарастырмайды. Адамгершілік пен руханилық термині ойға сыйымсыз [3, 39]. Ал, басқа ғалымдар әдістің жаңа даму деңгейі мәдениетке сәйкес оқытуды ұсынады. «Білім беруді мәдениетке сәйкес қайта бағыттауды құру... » [4, 55] Білік, білім, дағды ұғымдары құзыреттілік деген жаңа терминді білдіреді.

Білім беру бойынша халықаралық комиссия шешімімен ЮНЕСКО 4 ғаламдық құзыреттілікті қалыптастыруды:

- тану қабілеті
- құру қабілеті
- бірге тұру қабілеті
- өмір сұру қабілеті

Европа Кеңесінде құзыреттіліктің 5 кілті көрсетілді: әлеуметтік-саяси, ақпараттық, коммуникативті, әлеуметтік-мәдени, білім беру [2, 153].

Тілді меңгеруге байланысты құзыреттіліктің басқа бір тобы құрайды. Бұл құзыреттіліктің тізімі де тұрақты емес. Осы уақытқа дейін тілдік құзыреттілікті И. Хомский қолданған болатын. Біздің көзқарасымыз бойынша бұл тәсіл тілді қолданушылардың тілдік қабаттарды білу деңгейі мен қатысымды жоспарлау біліктілігін игереді. Бұл топта мәдениет категориясында тіл дәлелдерімен түсіндіру. Бұл тәсіл бойынша лингвомәдени кеңістігін шарлай алады. Құзыреттіліктің бұл түрі қазіргі зерттеулерде әр түрлі мағына береді: мәдениеттаным, лингвомәдениеттаным. Американдық мәдениеттанушы Э.Д. Хирш «өзін қоршаған әлеммен үйлесімдікті тану ақпаратты игеруші адамды» «мәдени сауатты-

лық» деп түсіндірді [3, 128]. Ал біз бұндай қабілеттерді мәдени-тілдік құзыреттілік терминіне сай келеді деп түсіндіреміз. Тіл-әдебиет оқытушысының өзіндік түсіндіруінде және әдістемелік қоспасын тіл мен мәдениет өз рөлінде атқарады.

Е.И. Пассов мұны «қоғамның рухани атмосферасын қамтитын, тұлғалық адамгершілік және мәдени жағдаятын игеретін әлеуметтік үдерістегі басты орын алатын, мәдениеттің мазмұнымен ерекшелінетін білім» деп атап көрсетеді [4, 3].

1-кесте

Құзыреттілік	білім	білік	дағды	Жеке қасиеттері
Кәсіби іс-әрекеттің жоспарлаудағы құзыреттілік	Кәсіби іс-әрекеттің негізгі нысандарды мен типологиясы. Жеке және ұжымдық іс-әрекеттердің ерекшеліктері	Іс-әрекет үдерісіндегі тапсырма мен мақсатқа жету қойылымы	Жеке және ұжымдық жобалардың талдамасы	Шешім шығаруға деген дайындық, жауапкершілік, мақсатты бағыттаушылық
Накты нысандарды жоспарлаудағы құзыреттілік	Іс-әрекет нысанының білімді қабылдаудағы класификациясы мен жүйелілігі	Іс-әрекет нәтижесін рәсімдеу мен жүйелуе біліктілігі	Ғылыми зерттеудегі логикалық дағдыны игеру	Шығармашылық қабілеті, кәсіби түйсіктің дамуы
Өзін-өзі дамытудағы негізгі құзыреттілік	Өзін-өзі дамыту мақсатында әдебиеттермен өзіндік жұмыс жасау	мақсатқа жетуде қажетті ресурстарды қолдану біліктілігі	Өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі біліммен каруландыру	Креативтілік

Мәдени-тілдік құзыреттілікті қалыптастыру лингвомәдениеттану аймағына ғана қатысты емес, адамның руханилығын қалыптастыруға да бағытталған. «...Мәдениет кеңістіктең адамды рухани байытатын, білім беру мазмұнының сапасы ретінде құндылықтар жүйесі» [5, 55]. Бұл білім берудің кілті адамның мәдениетке ену үдерісі сияқты ойландырады. «...Білім беру – мәдениетті болу жолында адамның қалыптасуы, мәдениеттің арқасында оның субъектісі болу мүмкіндігіне ие болу» [5, 58]. Оқытылып отырған елдің мәдениеті арқылы санағына сінірумен қатар, құзыреттілік парадигмасы деп отырған мәселе осы тұста көрінбек.

Мәдени-тілдік құзыреттілікті таратып талдап қаралық. Мәдениет сөзінің этимологиясын бағдарласақ, (лат.cultura-«тәрбие, білім, даму, өсу») адамның тәрбиеленуі мен білім алуы деп қарастырылған. Біздің ұстаныммызызға жақынырақ Э.Сепирдің мәдениет концепциясының анықтамасы келеді, «направлена на то, чтобы охватить в едином термине те общие установки, взгляды на жизнь и специфические проявления цивилизации, которое позволяют конкретному народу определить свое место в мире» [6, 13]. Тіл ойды білдіру мен қарым-қатынастың маңыз-

ды құралы ғана емес, мәдени білімнің аккумуляциясы (жинағы). Мәдениет те тіл сияқты таңбалық жүйесіндегі ақпаратты тасымалдауга қабілетті, бірақ тілден ерекшелігі, өздігінен үйимдастыру қабілетіне ие емес, құрделі семиотикалық жүйе, оның функциясы – ес, ал оның негізгі бөлігі – жалпыға бірдей абсолюттілікке ұмтылу мен жинақтау. Тұлға, мәдениет диалогыныз, қарым-қатынассыз өзінің абсолютті көріметтілігіне ұмтылмайды.

Мәдени құзыреттілік термині әзірге жалпылама қабылданып, нығайған ғылыми анықтамаға ие болған жоқ. Ғылыми әдебиетте «мәдениет» ұғымының көптеген анықтамасын кездестіруге болады. Бұл анықтамалар кейде бір-бірінен алшақтап кетеді. Откен ғасырдың 60-шы жылдарында-ақ шетел зерттеушілер мәдениет сөзінің 300-ге жуық анықтамасын жинақтады. Содан бері анықтамалар саны өсіп келеді. Сондықтан өз зерттеуімізде біз «мәдениет» ұғымын тереңірек талдап, түсіндіруе мән бердік. Қазіргі жастар мәдениетті тек көшпілікпен қарым-қатынас өлшемі ретінде санайды. Ал мәдениет ұғымы – өте құрделі ұғым.

Мәдениет деңгейі кез-келген қоғамның, белгілі бір мемлекеттің даму көрсеткіші. Егер мәдениет төмен болса, жастар да сол төмен мәде-

ниеттің ықпалында тәрбиеленеді. Ал мәдениет деңгейі жоғары елдің жастары да сол деңгейге сақ болары анық. Мысалы, мәдениеттің өзекті бөлігі өнер десек, өнерді ұғыну, түсін арқылы адамда әсемдікке, сұлулыққа деген сезім қалыптасады, рухани дүниесі кеңейеді. Осындай сезімдер арқылы зияткерлік қабілет артады.

Сонғы жылдары халықтың санасы мен мәдениетінде жаңаша тарихи дүниетаным қалыптасып келеді. Осы кезеңге сәйкес келеттің ойлау жүйесін жасау және оны әлемдік мәдениет аясында өрбітіп, шыңдап, жоғары деңгейге дамытуда үлкен талпыныс байқалады. Мәдениетті ұғыну арқылы мәдени құзыреттілік орнайды. Мәдени құзыреттілік нәтижесінде жастарды білім деңгейін сапалы, жан-жақты етіп көтеруге болады.

«Мәдениет» термині қазақ тіліне арабтың «маданият» – қала, қалалық деген сөзінен енген. Бұл орта ғасырларда мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптастан түсінікпен байланысты. Мәдениетке берілген қоپтеген анықтамаларды альтернативтік деп атауға болады. Бұл жерде алдымен көзге түсітіні – мәдениет пен табиғатты, «культура» мен «натураны» қарсы қоюшылық. Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өндөу» деген мағынаны берген. Кейінірек, дәлірек айтқанда, Цицеронның еңбектерінде (б.э.д. 45 ж.) бұл сөздің мағынасы тереңдеп, «жанды жетілдіру» деген ұғымды білдірді. Уақыт өте келе европалық тілдерде мәдениет сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «курметтеу» сияқты мағыналарға ие бола бастады. Қазіргі кездегі сөздіктерде мәдениетке тәмендеғідей анықтамалар берілген: мәдениет – белгілі бір халықтың қол жеткізген табыстары мен шығармашылығының жиынтығы; мәдениет – адамзат қауымының белгілі бір тарихи кеңістіктегі қызметі мен өзіндік ерекшеліктері; мәдениет – адамдық өркениеттің белгілі бір саласының жетілу деңгейі.

Бұғынгі кунде жас ұрпақтың санасында туған халқына деген құрмет пен мактандың сезімін ұялатып, ұлттық рухты сініру, сондай-ақ ана тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, халықтың салт-дәстүрді аялай, ардақтай білуге тәрбиелеу – басты міндеттердің бірі. Жас ұрпақтың ұлттық дүниетанымын, бір-бірімен қарым-қатынас жасау мәдениетін, сөз мәнерін қалыптастыруды ұлттық құндылықтарымыздың алатын орны ерекше. Қазіргі заман талабына сай аяқталған кәсіби маман ретінде магистратура болімінде филолог-мамандарға «мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы негізінде қайта

караптап мәтіндерді қарастыру, және оны оқыту келелі мәселелердің бірі деп білеміз.

Сонымен бірге мәдени-тілдік құзыреттілік проблемалары студенттерді қәсіби даярлауда жоғары оқу орынан кейінгі білім беру жүйесінен енгізу, осы негізде қәсіби біліктілікті шындау мәселесі әлі де назардан тыс қалып отыр. Демек, мәселе бойынша тәжірибелерге, ғылыми-педагогикалық және оқу-әдістемелік және т.б. әдебиеттерге жүргізілген теориялық талдаулар жоғары оқу орындарындағы оқу-тәрбие үдерісінде бұл проблема толық зерттелмеген және осы негізде қәсіби біліктілікті шындаудың шарты ретінде, арнайы зерттеулер жүргізуді талап ететіндігін дәлелдейді.

Мәдени-тілдік құзыреттілік тілдік және коммуникативті құзыреттіліктермен тығыз байланысты: мәдени кеңістіктегі өзіндік қолданыстары, ойлаудың дамуындағы лингвистикалық семантикаларды игеру, екінші жағынан қарым-қатынас барысындағы мәдени мәтін арқылы жағдаяттан шығуы. Мұның нәтижесінде мәдени мағына мен ұғымдардың тілде сакталуы жүзеге асады; мәтіндегі мәдени ақпараттарды дұрыс кодтау мен декодтау, мәдени код пен құндылықтарды түсіну қабілеті орнығады [7, 377].

Мәдени-тілдік құзыреттілік екі таңбалық жүйе тіл мен мәдениетке, яғни лингвистикалық және феноменологиялық когнитивті құрылымға сәйкес келеді. Мәдениетаралық қарым-қатынас – мәдениет мезгіліндегі және белгілі бір кеңістіктегі әреке ететін жанды процесс. «Мәдениет» ұғымы материалды және рухани дамудың нәтижесінде қоғамның қол жеткізген пайдаласы және үзіліссіз шығармашылық акт. Мәдениет – бұл эксплицитті, имплицитті, рационалды, иррационалды, адамға қызмет ететін белгілі бір тарихи кезеңде болатын тарихи жаратылыс [8, 97]. Мәдениет – бұл салт-дәстүр, әдет-тұрып, өнер және белгілі бір кезеңдегі белгілі бір топтың біліктілігі. Сонымен қатар, мәдениет – адам мінезін басқаратын, оның өмір сүруіне ықпал ететін моделдер жүйесі. Бұл моделдерге: адам миымен әрекет етуші, адамдардың өзара әреке етуші қабілеті, адамдардың қажеттіліктерін қанағат етуші, ішкі және сыртқы факторлардың әсеріне сәйкес өзгерістер, құрылымдарын орнықтыруға ұмтылу, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады [9, 74]. Мәдениет тұтас бір халықтың психологиялық ерекшеліктерінің, дәстүрдің, көзқарастардың, құндылықтардың, тұрмыс-тіршіліктерінің, өмір сүру жағдайларының тарихи, әлеуметтік жиынтықтарын құрайды.

Қазіргі анықталған антропоөзектілік лингвистикада тіл мен мәдениетті игеру бірінші орынға шықты. Мәдениет сәулесінен кейін тілдің функциялары тіл білімі ғылымын негізге ала отырып адам туралы басқа ғылым салаларында қарастырылады. Сонымен қорытындылай келе, мәдени-тілдік құзыреттілікті игеру жағдайында мынадай мәселелер қарастырылады:

1) лингвомәдениеттанудың негізгі түсініктерін игеру;

2) мәдениет категориясында лексикалық және грамматикалық семантикаларды жалпы игеру;

3) тілдік бірліктерді, лексикалық және грамматикалық мағыналарды, стереотиптерді, ұлттық мәдени құндылықтарды игеру;

4) сейлеу этикет нормаларын игеру;

5) мәтіннің ұлттық спецификасын, ондағы ұлттық ерекшеліктері тану, мәдени парадигмаларды игеру.

Әдебиеттер

- 1 Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России. – № 11. – 2004. – С. 2-13.
- 2 Хомякова Н.П. Формирование специальной иноязычной коммуникативной компетентности юристов-международников в условиях контекстного обучения. – Москва, 2008. – 274 с.
- 3 Козырев В.А. Черняк В.Д. Образовательная среда. Языковая ситуация. Речевая культура. – СПб: Издательство РГПУ им.А.И.Герцена, 2007. – 171 с.
- 4 Пассов Е.И.Русское слово в методике как путь в мир русского слова, или Есть ли у методики будущее? – Москва, 2008. – 60 с.
- 5 Пассов Е.И. Терминосистема методики или Как мы говорим и пишем. – СПб.: Издательство Златоуст, 2009. – 124 с.
- 6 Воробьев В.В. Лингвокультурология: Монография. – Москва: РУДН, 2008. –336 с.
- 7 Мынбаева А., «Профессор К.К.Жұбанов және қазіргі тіл білімі, әдебиеттану және әдістеме саласындағы ғылыми-әдіснамалық зерттеулер» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2015. – Б. 374-377.
- 8 Keluckholm C., Kelly W.H. The Concept of Cultur // The Science of a Man in the World Crises, ed.By Ralph Linton. – New York, 1945. – P. 97.
- 9 Brown H.D. Sociocultural Factors in Teaching Languages Students // The Multicultural Classroom, ed. by Richard-Amato P.A., Snow M.A. – London: Longman, 1992. – P. 74.

References

- 1 Bajdenko V.I. Kompetencii v professional'nom obrazovanii // Vysshee obrazovanie v Rossii. – № 11. – 2004. – S. 2-13.
- 2 Homyakova N.P. Formirovanie special'noj inoyazychnoj kommunikativnoj kompetentnosti juristov-mezhdunarodnikov v usloviyah kontekstnogo obucheniya. – Moskva, 2008. – 274 s.
- 3 Kozyrev V.A. CHernyak V.D. Obrazovatel'naya sreda. YAzykovaya situaciya. Rechevaya kul'tura. – SPb: Izdateľ'stvo RGPU im.A.I.Gercena, 2007. – 171 s.
- 4 Passov E.I.Russkoe slovo v metodike kak put' v mir russkogo slovo, ili Esl' li u metodiki budushchee? – Moskva, 2008. – 60 s.
- 5 Passov E.I. Terminosistema metodiki ili Kak my govorim i pishem. – SPb.: Izdateľ'stvo Zlatoust, 2009. – 124 s.
- 6 Vorob'ev V.V. Lingvokul'turologiya: Monografiya. – Moskva: RUDN, 2008. –336 s.
- 7 Mynbayeva A., «Professor K.K.Zhubanov zhene kazirgi til bilimi, ədebiettanu zhene ədisteme salasyndaǵy ғylymi-ədisnamalyk zertteuler» atty Halykaralyk ғylymi-praktikalıq konferenciya materialдары. – Almaty, 2015. – B. 374-377.
- 8 Keluckholm C., Kelly W.H. The Concept of Cultur // The Science of a Man in the World Crises, ed.By Ralph Linton. – New York, 1945. – P. 97.
- 9 Brown H.D. Sociocultural Factors in Teaching Languages Students // The Multicultural Classroom, ed. by Richard-Amato P.A., Snow M.A. – London: Longman, 1992. – P. 74.

Нурахынова А.С.

Пушкин и Абай в лирике Олжаса Сuleйменова

Статья посвящена особенностям поэтического восприятия Олжасом Сулейменовым личности Пушкина и Абая. Автор считает, что именно они сыграли большую роль в формировании творческого кредо казахского поэта. Переосмысление в его творческом сознании пушкинских традиций рассмотрено на примере стихотворений Олжаса Сулейменова «Чем порадовать сердце?», «На площади Пушкина», «Что такое лишние?». По мнению автора статьи, Олжас Сулейменов творчески трансформирует в своих сюжетах мотивы высокого назначения поэта, «Пушкин – Высокий», «Пушкин – Бог». В статье также рассматривается значимость Абая в жизни казахского народа, о чём свидетельствует стихотворение Олжаса Сулейменова «Вблизи Чингизских гор его могила». Олжас Сулейменов при помощи аллюзий, цветописи, символики передает трагизм жизни Абая-поэта.

Ключевые слова: лирический герой, аллюзии, литературные традиции, интертекстуальные связи.

Nurakhynova A.

Pushkin and Abai in the lyric poetry of Olzhas Suleimenov

The article is devoted to the peculiarities of poetic perception of Olzhas Suleimenov personality Pushkin and Abai. The author believes that they have played a major role in shaping the artistic credo of the kazakh poet. Redefining in his creative mind Pushkin's traditions considered by the example of the poems of Olzhas Suleimenov «Chem poradovat' serdce?», «Na ploshchadi Pushkina», «Chto takoe lishnie?». According to the author, Olzhas Suleimenov creativity transforms into his subjects motives high purpose of the poet, «Pushkin – High», «Pushkin – God.» The article also examines the significance of Abai kazakh people in life, as evidenced by a poem Olzhas Suleimenov «Vblizi CHingizskih gor ego mogila». Olzhas Suleimenov using allusions, tsvetopis, symbolism conveys the tragedy of life Abai poet.

Key words: lyrical hero, allusions, literary traditions, intertextual relationships.

Нурахынова А.С.

Пушкин мен Абай Олжас Сулейменовтің лирикасында

Бұл мақала Олжас Сулейменовтің Пушкин мен Абайдың ақындық қабылдау ерекшеліктеріне арналған. Мақаланың авторы олар қазақ ақынның көркемдік үстанымын қалыптастыруға үлкен рөл атқарды деп санайды. Ақынның шығармашылық сана-сезімінде Пушкиннің дәстүрлерін қайта ойлауы мына өлеңдерінде қарастырлады «Жүректі немен қуантады?», «Пушкин алаңында», «Артық дегені не?». Автордың айтуыша, Олжас Сулейменов өзінің желісіндегі ақынның жоғары қою мақсатының сарындарын жасампаз өзгертеуді, «Пушкин – Ұлы» «Пушкин – Құдай» деп. Сондай-ак, бұл мақалада қазақ халқының өмірінде Абайдың маңыздылығы қарастырлады, оны Олжас Сулейменовтің «Вблизи Чингизских гор его могила» деген өлеңінен дәлел ретінде көруге болады. Олжас Сулейменов аллюзия, цветопись, символиканы қолданып, сол арқылы Абай ақынның қайғылы өмірін көрсетеді.

Түйін сөздер: лирикалық кейіпкер, аллюзии, әдеби дәстүр, интертекстуалдық байланыстар.

ПУШКИН И АБАЙ В ЛИРИКЕ ОЛЖАСА СУЛЕЙМЕНОВА

Литературные связи – это факт мирового литературного процесса, а также важный момент в развитии литературы каждого народа. У каждого народа есть свои яркие, неповторимые личности. Таковыми являются Александр Пушкин и Абай Кунанбаев в русской и казахской поэзии. Несмотря на то, что время, в котором творили поэты, уходит всё дальше, сильнее чувствуется их присутствие. Подтверждением этого являются не только наследие самих поэтов, но и их влияние на творчество многих поэтов, в частности, на Олжаса Сuleйменова.

Олжас Сuleйменов в своём творчестве не раз обращается к личности Пушкина и Абая. Продолжением их традиции, в его творчестве можно считать интерпретацию темы поэта и поэзии, которая получила иное осмысление на фоне литературного процесса 2 половины XX века. Но многое в его понимании роли поэта и поэзии связано с личностями А. Пушкина и Абая Кунанбаева.

Одним из программных в творчестве Олжаса Сuleйменова 60-70-ых годов является стихотворение «Чем порадовать сердце?» [1, 57–61], тяготеющее к жанру лиро-эпической поэмы.

В названии стихотворения «Чем порадовать сердце?» Сuleйменов задает риторический вопрос, на который в итоге сам дает ответ. Здесь он использует аллюзию – намек на исторический факт, а именно на столкновение двух разных культур – города и степи, славян и тюрок. Лирический герой Олжаса Сuleйменова – сын степи, но родился не «десять пыльных столетий тому назад», а в XX веке. Интересен сюжет: поэт-лирический герой представляет, кем бы он был в прошлом:

*Я б доспехами был разукрашен,
И в бою наливались бы желчью мои глаза.
Я бы шел впереди разношерстных
чингизских туменов,
Я бы пел на развалинах дикие песни
свои...[1, 59].*

Кратко, но выразительно он предсказывает свою судьбу: поэт, «уличенный в высокой измене», погибает от рук своих же батыров, они без его песен продолжат поход на Москву, «добрые песни» его «оседлали бы горы, и горы бы стали

песками». Неслучайно после этого сюжетного эпизода-экскурса появляется Пушкин – нравственный ориентир Сулейменова-поэта в его противостоянии Степи, которая «не любила высоких гор»: «А вот Пушкин стоит». «Высокое» в степи в сознании казахского поэта теперь ассоциируется с великим русским поэтом, Пушкин назван «высоким» и вписан в контекст борьбы Степи со всем, что не отвечало ее требованиям:

*Степь не любила высоких гор,
Плоская степь
Не любила торчащих деревьев.
<...>
Высоким – из зависти мстила [1, 60].*

Судьба Сулейменова-поэта, осознающего себя «высоким» и в тоже время понимающего свою неразрывную связь со своим народом, Степью, историей, соотносится с судьбой Пушкина:

*Я стою у могилы высокого древнего
парня,
Внука Африки,
Сына голубоглазой женщины.
Собутыльник Парижа
И брат раскаленной Испании,
Он над степью московской
Стоит, словно корень женьшения [1, 61].*

В данном тексте семантически значим образ московской степи, являющийся своего рода оксюмороном: степь ассоциируется в нашем сегодняшнем восприятии со «светом», «чернью», которая «из зависти мстила» Пушкину. О. Сулейменов использовал отсылку к биографии великого русского классика Александра Сергеевича Пушкина. И в этом ряду перечислений вновь неожиданная деталь: «корень женьшения» – символа вечности жизни в восточной мифологии, реликторного растения, обладающего чудесным свойством возвращать человеку силу и молодость. Такая емкая и не часто встречающаяся характеристика Пушкина создана Олжасом Сулейменовым при помощи развернутой поэтической метафоры «высокие» для того, чтобы подчеркнуть свою генетическую связь с Поэтами всех времен и поколений:

*«Я бываю Чоканом!
Конфуцием, Блоком,
Тагором!
<...>
Мы, Высокие, будем стоять! [1, 61].*

Не пытаясь найти поэтическое «общее» у Сулейменова и Конфуция (может, их объединяет не

только стремление найти тропы к Дао), Сулейменова и Блока, «трагического тенора XX века», Сулейменова и других «Высоких», также важно отметить место Чокана в этом ряду. Олжас Сулейменов считал его гением, чье рождение оправдало существование казахского народа в истории (эта мысль является заглавной в очерке «Мой Чокан»). Такая оценка личности по сгущенности и драматизму заключенной в ней идеи совпадает с сулейменовскими характеристиками роли Пушкина в его личной судьбе и судьбе всего казахского народа, олицетворением которого в стихотворении выступает образ Степи.

Но песня-заклинание Сулейменова не прерывается на этой высокой ноте, он вновь, кружящийся вокруг больного и принимающий все его беды и болезни на себя, возвращается к Степи и не мыслит себя без нее, в отрыве от нее:

*Посмотри, наконец, степь проклятая,
Но моя –
Все вершины в камнях и окурках,
В ожогах от молний. [1, 61]*

Образ Пушкина постоянно вызывает у Олжаса Сулейменова новые сюжеты из жизни самого русского поэта, поэтому его тексты о Пушкине насыщены аллюзиями и реминисценциями, понятными просвещенному читателю. В стихотворении «На площади Пушкина» Сулейменов вновь обращается к образу А.С. Пушкина [2, 99].

В данном стихотворении поэт использует поэтическую метафору «Пушкин – Высокий» и «Пушкин – Бог», которая получает логическое развитие и завершение. Метафора «Пушкин – Бог» является главной мыслью этого произведения. В композиции лирического сюжета важную роль играет первый стих – своеобразный зачин, настраивающий читателя на определенный эмоциональный лад. Поэт в первой строке в резко экспрессивной стилевой манере, отвечающей особенностям его характера, дает свое, Сулейменовское, определение красоты: «Поэт красивым должен быть, как бог». Красота, в его трактовке – высший эстетический идеал, соотносится с богом как нравственным мерилом. Возникает ассоциативный образный ряд, построенный на интерпретации Сулейменовым чувства красоты: поэт – бог – Пушкин. У Сулейменова иное понимание этих вечных истин. Красота представлена в образе русского поэта, не похожего на традиционную икону, изображающую бога. В анализируемом стихотворении обозначена божест-

венная сущность Пушкина-поэта. Использована аллюзия – намек на литературный, а точнее исторический факт:

*Бог низкоросл, черен, как сапог,
с тяжелыми арапскими губами.
Зато Данте^s был дьявольски высок,
и бледолиц, и бледен, словно память [2, 99].*

Биографы Пушкина часто ссылаются на свидетельства современников, описывающих внешность поэта, в которых преобладает такая портретная характеристика: невысокого роста, смуглый, с выющиеся волосами и большими губами. Телесное, физическое «безобразие» не раз подчеркивалось самим Пушкиным (вспомним послание к «Юрьеву»: «потомок негров безобразный» или «укор» поэта английскому художнику Доу, сделавшему карандашный набросок поэта на пароходе во время поездки в Кронштадт: «Зачем твой дивный карандаш / Рисует мой арапский профиль?»). Деталь «тяжелые арапские губы» необходима Сулейменову для того, чтобы подчеркнуть импульсивно-страстный характер поэта как антиподы «дьявольски высоких», «бледнолицых», «бледных», подобных Данте людям. Казахский поэт стремится к усилию впечатления, драматической напряженности сюжета. Лирическая тема и внутренние образы построены на контрасте: Бог-Пушкин «низкоросл», Данте (Сулейменов использует противительный союз зато) – «дьявольски высок». Деталь *Пушкин – Данте^s* позволяет нам вспомнить всю драматичную историю противостояния поэта всей светской черни во главе с самим николаем Первым, завершившуюся 27 января 1837 года дуэлью, когда А.С. Пушкин был смертельно ранен Данте^sом.

Кульминация этой истории (молчание поэта – мщение Бога) выражена предельно ясно и в своеобразной, не лирической, скорее разговорно-категоричной форме, о чем напоминает и прием переноса:

он отомстил по-божески:
умолк он,
умолк, и все. А пуля все летит. [2, 99].

Здесь возникает еще одна лирическая тема: «А пуля та летит»; пуля – злая сила как метафорическое обозначение черни, власти, света, всего, что противостоит поэту-богу. Символично, что завершает эту ситуацию многоточие, которое выполняет особую композиционную роль:

В ее инерции вся злая сила,
Ей мало Пушкина, она нашла...[2, 99].

Сулейменовская интерпретация темы поэта и его бессмертия представляет собой ориентацию поэта-казаха на истинно ценное в этой жизни, и таким нравственным ориентиром он считает Пушкина, поэтому особо значима сюжетная связь анализируемого стихотворения («А он стоит, угрюмый и сутулый, цилиндр сняв, разглядывает нас»), где в круг героев включен и сам Сулейменов как один из этой толпы «высоких», говорящий «высокие слова».

Логическое продолжение тема «высоких» получает в стихотворении «Что такое лирическое?», написанное в 1972 году [3, 185].

В этом произведении Олжас Сулейменов поднимает проблему личности поэта и поэзии. Здесь он продолжает традиции русских классиков, в частности Пушкина, в творчестве которых важную роль играет тема поэта и поэзии. Сулейменов считает, что главным условием творчества является свобода. А. Пушкин говорит об этом в стихотворении «Поэту», автор на себе испытал «суд глупца и смех толпы холодной», [4, 169], но, всё же не утратил веры в себя и в свое призвание. У Олжаса Сулейменова идет отсылка к произведению А. Пушкина, которая звучит следующим образом:

*«Мы бываем часто чудаками.
«Ах!» Сказать не просто.
Вы посмеяйтесь –
человек ударился о камень,
чтоб ногой проверить междометье» [3, 185].*

Если у Пушкина поэт вначале предстаёт глупцом, то у Сулейменова поэт выступает в роли чудака, да и еще во множественном числе, это говорит о том, что О. Сулейменов более масштабно рассматривает эту проблему, адресованную не только самому себе, но и другим своим соратникам. Деталь Пушкина: «смех толпы холодной» – говорит о том, что толпа не живая, а мертвая, по нашему мнению, эпитет «холодный» больше соотносится со значением «безжизненный» и означает духовную смерть. То есть в этом контексте Пушкин имел в виду не просто «мертвую» толпу, а невежественную, зависящую от чужого мнения толпу. У Сулейменова это же обыгрывается немного в другом русле, если у Пушкина обращение к поэту, то Сулейменов ведёт диалог с толпой иронически, с сарказмом: «Вы посмеяйтесь – человек ударился

о камень, чтоб ногой проверить междометье». О.Сулейменов явно обыгрывает пословицу: «Смеётся тот, кто смеётся последним» в стихах: «пусть смеётся тот, / кто сам смешит».

Попробуем обнаружить переклички с А.С. Пушкиным:

«Не требуй наград за подвиг благородный.
Они в самом тебе. Ты сам свой высший суд;
Всех строже оценить умеешь ты свой труд» [4, 169].

Олжас Сулейменов же задается риторическими вопросами:

«Право жить. А надо ль это право?
Моя мама – благородней правды.
Кто нас наделяет правом жить?
Te, кто слева,
спереди,
иль справа?» [3, 185].

Если Пушкин дает напутственные пожелания поэту и советует не обращать внимания на «мертвую» толпу, то Сулейменов задается вопросами, почему толпа должна решать всё за них, за поэтов, ведь жизнью их наделили не люди, окружающие их, а мама и Бог.

У Пушкина далее один вопрос: «Доволен? Так пускай толпа его бранит...», этим самым он высказывает то, что поэт, не смотря ни на что и не слушая никого, должен творить, так как это его предназначение. А Сулейменов немного по-другому отстаивает свою позицию:

«Удивляюсь и сопротивляюсь
каждому, кто разрешает мне
пить из родника
и видеть стаю
 дальних птиц в прозрачной вышине...» [3, 185].

У О. Сулейменова поэт свободен от каких-либо взглядов и чужих мнений, он согласен творить и отстаивать свое творчество, он будет сопротивляться и даже противостоять этой «невежественной» толпе.

Образ Абая встречается у Олжаса Сулейменова нечасто, наилуче узнаваем он в стихотворении «*Вблизи Чингизских гор его могила*», которое насквозь интертекстуально. Стихотворение не имеет заглавия, что само по себе не характерно для О. Сулейменова.

*Вблизи Чингизских гор его могила,
Исколотая желтыми цветами;
Голодными, немилыми, нагими
К могиле приходили на свиданье.*

*И пили, усмехаясь, горечь песен,
И, колыхаясь, колебались травы,
Цветы желтеют грустно,
Как отрава...
Вблизи Чингизских гор его могила* [5, 47].

Строка, вынесенная в заглавие, построена на перифразе, в ней не указано, о чьей могиле идет речь, но по описанию мы узнаем, кто в ней похоронен. Во-первых, в сюжете определено конкретное место действия – Чингизские горы – в Восточном Казахстане, в Семипалатинском регионе. Во-вторых, в тексте дается намек, что этот человек – поэт: «*К могиле приходили на свиданье. И пили, усмехаясь, горечь песен*». Еще одна подсказка – «горечь слов». Из контекста и благодаря нашим читательским знаниям появляется имя Абая. И главное, что Сулейменов не указывает, что это могила Абая Кунанбаева, читатель узнает это благодаря топониму, а именно орониму «Чингизские горы».

Прием аллюзии дает отсылку к известной личности и событию, позволяет восстановить происходящее. Стихотворение построено по кольцевому принципу. Обозначены адресаты его (Абая) стихов (песен). *Голодными, немилыми, нагими* – тройное, скрытое сравнение, не являются эпитетами, а субстантивируют состояние людей, нуждающихся в слове Абая. Они перекликаются с думами поэта о своем народе «*Қалың елім, қазағым, қайран жүртүм...*» /«о казахи, мои, мой бедный народ...»/.

Исколотая желтыми цветами – желтый цвет в тюркской мифологии всегда считался благородным, он является символом благополучия, богатства, олицетворял духовную и физическую красоту, в европейской – больше выражал значения печали, разлуки. Сулейменов же символику желтого цвета в этой миниатюре использует двояко. С одной стороны это благородное происхождение Абая, а с другой стороны то, что это большая потеря для его потомков.

Нам кажется, что О. Сулейменов интуитивно выразил трагизм судьбы своего героя-поэта Абая через использование символики желтого цвета. В сознании читателя этих строк, знающего историю жизни Абая, возникают картины столкновения Абая с отцом, со своими знатными сородичами, не понимавшими поэта и отравлявшими его существование.

Каждое слово в этом стихотворении-думе играет особую роль: сравнение *Цветы желтеют грустно,/ Как отрава...* передают боль и страдания Абая. Могила его не покрыта цветами,

а именно *исколота* ими – намек на то, что исколотой, искалеченной была сама жизнь великого поэта. Это стихотворение не формой, а скорее своим содержанием наводит нас на стихотворение А.С Пушкина «Памятник» («Я памятник себе воздвиг нерукотворный»), и через Пушкина легко провести параллели с Г. Державиным и самим Горацием. Пушкин, как и его предшественники, был уверен, что его не забудут, к нему «не зарастет народная тропа», его всемирная из-

вестность обусловлена тем, что он «Жестокий век восславил свободу, и милость к падшим призывал». Поэтому он оптимистичен. А в сuleйменовском «Памятнике» представлена настоящая реальность в действии, сородичи и потомки приходят на могилу не просто на свиданье, а чтобы облегчить свои души.

Как видим, Пушкин и Абай занимают одно из ведущих мест в поэтическом творчестве Олжаса Сулейменова.

Литература

- 1 Сулейменов О.О. Чем порадовать сердце?// Сулейменов О.О. И в каждом слове улыбался Бог...Избранные стихотворения. – Алматы: Издательский дом Библиотека Олжаса, 2011. – С. 57–61.
- 2 Сулейменов О.О. На площади Пушкина// Сулейменов О.О. И в каждом слове улыбался Бог...Избранные стихотворения. – Алматы: Издательский дом Библиотека Олжаса, 2011. – С. 99.
- 3 Сулейменов О.О. Что такое лишние?// Сулейменов О.О. И в каждом слове улыбался Бог...Избранные стихотворения. – Алматы: Издательский дом Библиотека Олжаса, 2011. – С. 185.
- 4 Пушкин А. С. Поэту // Пушкин А. С. Собрание сочинений в десяти томах. – Т. 1 – 4. – М., 1959–1960 . – С. 169.
- 5 Сулейменов О.О. Вблизи Чингизских гор его могила // Сулейменов О.О. И в каждом слове улыбался Бог...Избранные стихотворения. – Алматы: Издательский дом Библиотека Олжаса, 2011. – С. 47.

References

- 1 Sulejmenov O.O. CHem poradovat' serdce?// Sulejmenov O.O. I v kazhdom slove ulybalsya Bog...Izbrannye stihotvoreniya. – Almaty: Izdatel'skij dom Biblioteka Olzhasa, 2011. – S. 57–61.
- 2 Sulejmenov O.O. Na ploshchadi Pushkina// Sulejmenov O.O. I v kazhdom slove ulybalsya Bog...Izbrannye stihotvoreniya. – Almaty: Izdatel'skij dom Biblioteka Olzhasa, 2011. – S. 99.
- 3 Sulejmenov O.O. CHto takoe lishnie?// Sulejmenov O.O. I v kazhdom slove ulybalsya Bog...Izbrannye stihotvoreniya. – Almaty: Izdatel'skij dom Biblioteka Olzhasa, 2011. – S. 185.
- 4 Pushkin A. S. Poehtu // Pushkin A. S. Sobranie sochinenij v desyati tomah. – T. 1 – 4. – M., 1959–1960 . – S. 169.
- 5 Sulejmenov O.O. Vblizi CHingizskikh gor ego mogila // Sulejmenov O.O. I v kazhdom slove ulybalsya Bog...Izbrannye stihotvoreniya. – Almaty: Izdatel'skij dom Biblioteka Olzhasa, 2011. – S. 47.

Нуржанова Б.Н.

**Ақын-жазушы шығармалары
тіл сөздігінің теориялық және
практикалық мәселелері**

Қазақ тіл білімінде А. Құнанбаев, С. Торайғыров т.б. ақын-жазушылардың тіл бойынша сөздіктер жарық көрді. Қазақ тіл білімінде Абайдың, С. Торайғыровтың, т.б. ақын-жазушылардың тіл бойынша сөздіктер жарық көрді. Алайда, бұл тәрізді жұмыстар практикалық, сұранысқа орай, практикалық, негізде, лексикографияның теориялық, әдістемелік қағидаттары мен заңдылықтары, ұстанымдары бойынша жасалмаған еңбектер еді. Заман талабына сай, әлемдік лексикография жетістіктерін ескере отырып, қазақ тіл біліміндегі жазушы тілі сөздіктерін ғылыми түрғыдан негіздел шығару осы ізденүіндегі қажеттілігін байқатады. Зерттеудің басты мақсаты – жазушы тілі сөздігінің құрылымдық негіздерін айқындау, сол арқылы аталмыш сөздік түрін ғылыми түрғыда түзудің басты ұстанымдарын анықтау. Қандай ғылым саласын алып қарастырасқаң та ғылымның тарихи, теориялық, тәжірибелік мәселелерінің өзара тығызы байланыстағы құбылыстар екендігін байқауға болады. Қай ғылымда да жаңа еңбектер белгілі бір ғылыми тұжырымдар негізінде жасалады және ол еңбек бүрүнші тәжірибелі ескере отырып жасалады. Жалпы лексикографиядағы тәрізді, жазушы лексикографиясының теоретикалық негізі аталған саланың теориясын, тарихын және практикасын қамтиды. Бұған әлемдік лексикографиядағы сөздік түзу ісінің көптеген теоретиктері мен практиктері тарарапынан жасалған теориялық ұстанымдар, заңдылықтар, қағидаттар дәлел бола алады.

Түйін сөздер: лексикография, сөздіктің типтері, түсіндірме сөздік, автор, тарих, теория, практика.

Nurzhanova B.N.

**Theoretical and practical issues
of the poet and writer's language
dictionary**

The dictionaries of the language of A. Kunanbayeva, S. Toraigyrov and other poets-writers were published in the sphere of the Kazakh language. However, such works on the occasion of practical demand, on a practical basis, in accordance with the methodological, theoretical laws, norms and attitudes of lexicography until now have never been published yet. In accordance with the requirements of the time, taking into account the achievements of the world of lexicography, language writers of dictionaries release, based on a scientific point of view in the Kazakh language sphere, it shows the need for this study. The main task of the study – to identify the structural foundations of dictionary of the writer's language, and through them determine the main positions of making the above mentioned type of dictionary from a scientific point of view. There have been used such methods as the method of description, the equation system, the generalization, the subdivision method (differentiation), the semantic analysis, and historically relative and comparative methods of the research. The scientific novelty of the work is due to the identification of scientific and theoretical, practical and methodological foundations of the writer's lexicography.

Key words: lexicography, types of lexicography, author, history, theory, practice.

Нуржанова Б.Н.

**Теоретические и практические
вопросы словаря языка
поэта и писателя**

В области казахского языка вышли в свет словари языка А. Кунанбаева, С. Торайгырова и других поэтов-писателей. Однако, подобные работы по случаю практического спроса, на практической основе, в соответствии с методическими, теоретическими закономерностями, нормами и позициями лексикографии до сих пор никогда не издавались. В соответствии с требованиями времени, учитывая достижения мировой лексикографии, выпуск словарей языка писателей, основанных на научной точке зрения в области казахского языка, показывает необходимость данного изучения. Главная задача исследования – выявить структурные основы словаря писательского языка, и посредством их определить главные позиции составления вышеизложенного вида словаря с научной точки зрения. В процессе исследования применяются такие методы как методика описания, системное сравнение, обобщение, метод расчленения (дифференциации), семантический анализ, а также исторически сравнительные и сопоставительные методы исследования. Научная новизна работы обусловлена выявлением научно-теоретических, практических и методических основ лексикографии писателя.

Ключевые слова: лексикография, типы лексикографии, автор, история, теория, практика.

**АҚЫН-ЖАЗУШЫ
ШЫГАРМАЛАРЫ
ТІЛ СӨЗДІГІНІҢ
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ПРАКТИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Лексикография, ең алдымен, сөздіктердің тарихын зерде-леу, оны түзу (жасау, құрастыру), зерттеу және қолдану туралы ғылым. Жалпы лексикографиядағы тәрізді, жазушы лексикографиясының теоретикалық негізі аталған саланың теориясын, тарихын және практикасын қамтиды. Жазушы сөздігінің типі туралы мәселе – жазушы лексикографиясының теориясы мен практикасындағы басты мәселелердің бірі. Ол сөздіктे пайдаланылған дереккөздерінің түрлеріне, сөздіктің түзіліміне қатысты лексикографиялық формасына, көлеміне, адресатына, сөздікке алынған бірліктерді лексикографиялық өндөудің әдістәсілдеріне тікелей байланысты.

Қазір ғалымдар ақпараттық сөздіктер арасындағы ең маңыздысы – жазушы сөздігі деген ортақ пікірге келді: «Әдеби ескерткіштің сөздігі мен классик жазушының толық сөздігі ғана ғылыми құнды болып табылады, олар кез келген сұраныска жауап береді, кез келген зерттеу немесе анықтамалық қажеттілікті қанағаттандыра алады» [1, 110]. Жазушы шығармаларының толық түсіндірме сөздігі «жүйелі, дәуірге сай, құжаттық тұрғыдан сенімді дерек көзі» болып табылады. Алайда, атальмыш сөздіктерде жүйелі және жүйесіз грамматикалық тұлғаларды бейнелеу мәселесі даулы болып табылады. Жазушыда жекелеген жүрнақтар мен жалғаулардың ерекше қолданымы кездеседі. Оларды сөздікте қандай түрде тіркеу қажеттігін анықтап алу қажет.

Әр елдегі жазушы лексикографиясының өз дәстүрі мен жетістіктері, өзіндік қайталанбас тәжірибесі бар. Жазушы лексикографиясын зерттеудегі біздің негізгі мақсатымыз – қазақ тіліндегі, сондай-ақ, өзге тілдердегі тәжірибелерге сүйене отырып, бірқатар жалпытеориялық және практикалық мәселелерді шешу, сөзтізбе құру мен сөз қолданысына лексикографиялық өндөу жасаудың әдіс-тәсілдерін жетілдіру болып табылады.

Француз ғалымдары К. Дюбуа мен Ж. Дюбуаның тұжырымы бойынша: сөздіктің тіл «ғылыми талдаудан өткізілген, зерделенген тіл». Аристотельдің үлгісі бойынша бөлшектерге бөлінген мәтін. Табиғи тілдегі біртұтас айтылым тіл білімінің қағида, ережелері бойынша жеке-жеке сөздерге мүшеленіп, ол сөздердің өзі белгілі бір қалыптарға түсіріліп, белгілі бір сөз таптарына телінеді. Табиғи тілдегі сөздер ғылыми сараптамадан өткізіліп,

жасанды тілдегі (ғылым тілі) лексикалық бірліктер ретінде белгіленеді, таңбаланады, жік-жікке бөлінеді. Осындай бірліктерді жинақтаушы сөздік, шын мәнінде, екінші қатарлы туынды болып табылады. Оның нысаны *тіл мен әлем* емес. Оның нысаны – *тіл туралы, әлем туралы жүргүт не айтады, не дейді, – міне, сол*» [2, 38-50]. Авторлар бұл тұжырым арқылы сөздік тілінің бірінші қатарлы табиғи тіл емес, екінші қатарлы жасанды тіл, ғылыми тіл яғни *ғылыми метатіл* болып табылатындығын мәнзеп отыр. Сөздіктің метатілі туралы айтып отыр.

Ғалымдар сөздікке «тілдегі жеке сөздерді қалай колдануды үйрететін педагогикалық құрал» ретінде қарайды. Бұл, әрине, даусыз шындық. Сөздіктің бәрі де тілдегі сөздерді дұрыс қолдануды үйретеді. Алайда бұл оның (сөздіктің) атқаратын негізгі қызметтерінің біреуі ғана екендігін де естен шығармағанымыз жән. Кез келген сөздік әрі педагогикалық, әрі лингвистикалық туынды болып табылады. Педагогикалық туынды ретінде ол тілүйретім құралы қызметін атқарса, лингвистикалық туынды ретінде ғылыми және анықтамалық құралдың қызметін атқарады. Демек, сөздіктің *дидактикалық құндылығымен* бірге әртүрлі дәреже, деңгейдегі ғылыми және анықтамалық құндылықтарының да болатындығын ұмытуға болмайды.

Кез келген сөздік – нақты мақсаты, нысаны, көлемі мен мазмұны бар прагматикалық туынды. Прагматикалық шығарма ретінде онда ғылыми, анықтамалық және дидактикалық интенциялар болады. Интенциялардың арасалмағы сөздіктің прагматикалық бағдарына әсер етеді. Аталған үш интенцияның сөздіктегі арасалмағын айқындау онай шаруа емес. Алайда, Л.В. Щербаның лексикография теориясы бойынша жазылған ғылыми еңбегі қандай сөздіктің ғылыми сөздік, қайсының анықтамалық сөздік болатынын айыруға мүмкіндік береді. Ғалымның бірінші антитеза (академиялық сөздік – анықтамалық сөздік) бойынша жасаған түсініктемесінен академиялық сөздіктің ғылыми, нормативті сөздік болып табылатындығын, «біrbүтін тілдік сана-сезімді білдіретін сөздік» екендігін аңғаруға болады.

Л.В. Щерба нормативті сөздіктердің қатарына әдеби тілдің сөздігімен бірге, жеке ғылым саласы немесе мамандық түрі бойынша жасалған сөздіктерді (медициналық, әскери, т.б.), жергілікті тілқолданым ерекшеліктерін бейнелейтін диалектологиялық сөздіктерді жатқызады. Әрине, ғалымның жеке ғылым саласы бойынша жасалған сөздікті *ғылыми, нормативті сөздік* санауында ағаттық жок. Бұл орынды айтылған

пікір. Өкінішке орай, кезінде ғылыми ортада түсінік таптаған пікір. Ол кездегі ғылыми ортада норма ұғымын тар аяда, тек қана әдеби тілдің нормасы ретінде ұғынуышылықтың болғаны анық.

Норманың тілдік жүйе мен сөйленім тәжірибесінде жүзеге асатын прагматикалық фактор болуы себепті нормалар жүйесіне жалпыхалықтық тіл тұрғысынан қарайтын ғалымдардың көзқарастарына назар аудару қажет деп ойлаймыз. Шынында да, тілдік үлгі тілден тысқары болмайды. Ол тілдің ішінде, тілдік тәжірибеде болады. Адамдардың түрлі топтарының тілдік тәжірибесі әркілы болатындықтан, бұрынғыдай жалпыға бірдей жалғыз норманың ғана дұрыс болуы ұғымынан бас тартқан жән. Осы мәселені кеңірек зерттеген ғалымдардың пікірі бойынша, тілдік ұжым мүшелерінің тілінде тұрақты тұрғыда қолданылатын тілдік құбылыстардың бәрі де нормативті болып саналады. Тілдік ұжым кең мағынада да (осы тілде сөйлеушілердің барлығы), тар мағынада да (әлеуметтік топтар, аумақтық топтар, жас ерекшелігіне байланысты топтар, білім дәрежесіне байланысты топтар, білім саласына байланысты топтар т.б.) ұғынылуы мүмкін. Демек, бір жағынан жалпыхалықтық тілдегі нормалар жүйесіне кіретін нормативті шағын жүйелер туралы, екінші жағынан жалпыға ортақ, халықтық, ұлттық нормалар жүйесі туралы айтуға болады.

Сөздіктің ғылыми құндылығы оның академиялық типке жатқызылуына, «біrbүтін тілдік сана-сезімді бейнелеуіне» немесе нормативті болуына ғана байланысты деуге болмайды. Сөздіктің ғылыми құндылығы, бір жағынан, оның ғылыми метатілінің жақсы болуына, екінші жағынан, ондағы ғылыми білімнің деңгейіне, яғни сөздіктегі ғылым дамуының соңғы кезеңіндегі алдынғы қатарлы ақпардың мүмкіндігінше толық қамтылуына да байланысты болады. Ғылыми білім деңгейі жоғары сөздіктер озық ғылыми туындылардың қатарына кіреді. Мұндай сөздіктер оқырманның білігін көтереді, оны алға жетелейді.

Л.В. Щерба өзінің «академиялық сөздік-анықтамалық сөздік» антитетасы бойынша анықтамалық сөздіктердің қатарына ұлт тілінің тұрғылдауырлердегі сөйленімін қамтитын, тарихи принципке қырылған түсіндірме сөздіктерін, жалпыға біrдей әнциклопедиялық сөздіктерді, пәнаралық техникалық сөздіктерді және жазушы тілінің сөздігін енгізеді. Бұлардың анықтамалық типті сөздіктер екендігін дәлелдейді. Негізгі ұстанымдық тұрғыдан автордың тұжырымдары-

мен келісе отырып, оның еңбегінде аталған жіктемелердің шарттылығы туралы, сөздіктердің типтері арасындағы айырмашылықтарды айқындаудың қынышылықтары туралы да жазғандығын ескеру қажет. Сондықтан сөздіктің ғылымилығы туралы бүгінгі көзқарастар тұрғысынан, мәселен, энциклопедиялық сөздікті, жазушы тілі сөздігін ғылыми сөздік ретінде тану дау тудырмайды.

Авторлық сөздіктердің көшілігі – жалпы әдеби тілден ақпарат беретін сөздіктер, өйткені жазушының тілдік жүйесі белгілі бір дәуірдің әдеби тілін бейнелейді, сондай-ақ жалпы әдеби тілдің семантикалық-стилистикалық және басқа да мүмкіндіктерін іске асyруға мүмкіндік береді. Бұл мәселемен көптеген ғалымдар айналысқан. Мысалы, Л.С. Ковтун былай дейді: «Жалпы халықтық тіл жеке сөйлеу тілі арқылы көрініс табады. Сондықтан неғұрлым типтік жағдайын өзінде ерекшелікті көрсететін сәттер болады. Сондай ерекшені тани білу мен сипаттай білу – жазушы сөздігінің мақсаты». Осы ойды дамыта отырып, О.И. Рак мынаған көніл аудартады: «жазушының сөз қолданысын байқауга қажетті лексика неғұрлым кең әрі бейтарап болса, зерттеушінің жазушы тілінде жеке және жалыхалықтық, узуальды немесе окказиональдық қолданыс туралы тұжырымдары соғұрлым объективті (шынайы) болады [3, 11].

Әр түрлі тарихи дәуірдегі жалпы мен жекенің арақатынасы туралы Р.А. Будаговтың сипаттамасын да еске алу қажет. Оның пікірінше, Орта ғасырларда «жазушы тіліндегі ерекшелік әлсіз көрінді» [4, 6], сондықтан әдеби тіл менен сол кезеңдегі көркем шығарма тілін ажырату, олардың арасын бөлу онай емес.

Жазушы сөздіктері жазушы сөзқолданысын зерттеудің шынайылығы мен толықтығына қол жеткізуге мүмкіндік береді, өйткені онда мағыналық талдаулар жекелеген шығармалардағы әрбір сөздің қолданысына немесе жазушының бүкіл әдеби мұрасына жүргізіледі. Сөздікте сөздерге семантикалық талдау сөздік мақала түрінде беріледі, ол жазушы тіліндегі сөздің мағыналық құрылымын толық қамтуға, онда сөзқолданыстың барлық ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Жазушы шығармашылығындағы тілдік құралдарды толық зерттеуге мүмкіндік бере отырып, сөздіктер жазушының әдеби тілге әсер ету шамасы мен сипаттың, оны дамытуға ықпалын анықтауға мүмкіндік береді, одан әрі лексикографиялық зерттеулер жүргізуға бай материал береді.

Ақын, жазушы сөздіктерін т.б. салыстыру лексикографиялық тәжірибеде қалыптастан неғізгі екі типті бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бір жағынан, бұл сөздіктер әдеби тіл тарихынан бай материал бере отырып, жазушы лексикасы мен сөзқолданысы арқылы оның шығармаларында орын алған дәуір тілін бейнелейді. Жазушы лексикографиясының мұндай типті «Абай тілі сөздігі», «С. Торайғыров шығармалары тілінің сөздігі», Кеңес одағы кезінде жарық көрген «Пушкин тілі сөздігінде» және соның үлгісі бойынша жасалған «Шевченко тілі сөздігінде» көрініс тапты. Құрастырушылар сөздердің мағыналарын толық, жан-жақты туңидіруге үмтүлмай, оларды ажыратып көрсетумен шектелген. Аталған сөздіктерде ол дәуірдің жалпы әдеби тілінің фактісі болатын мағыналарғана бөлініп көрсетіліп, олардың мағыналық оралымдарын, контекстуалдық реңктерін ашу мақсат етілмеген. Сондықтан жазушының жеке стилі, оның тілдік шеберлігі екінші орында қалған. Аталған типтегі сөздіктер – жазушы стилінің сөздігі емес, оның тілінің сөздіктері.

Сөздіктердің тағы бір типі жазушы шығармашылығындағы жеке стильді көрсетуді мақсат етіп қояды: сөздің шығармашылық контексте мағынасының өскенін, түрленгенін, сол автор үшін сөздер байланысының жана жүйесі пайда болғанын, тіл арқылы жазушы идеологиясы қалай көрінетінін, оның әлемді тануын бақылайды; соган сәйкес жазушының көркемдік тәсілдерін түсіндіреді. Бұл топқа ақын, жазушылардың тезаурус сөздіктерін қосуға болады. Мұндай сөздіктер қазақ тіл білімінде жаңа-жаңа дайындалып жатыр.

Жазушы сөздігінің негізгі міндеттерінің бірі – жазушы дәуіріндегі тілдік жүйені бейнелеу десе, екіншісі оның стилінің ерекшеліктерін анықтау деп түсіну қалыптастан [5, 92]. Мұнда мақсат екі түрлі болғандықтан, жазушы сөздігінің екі типті жасау қажет емес пе деген тұжырым шықпай ма? Белгілі бір дәуір тілі сөздігінде авторлық стиль ерекшеліктері көрінетін фактілер, ал жазушы стилін зерттейтін сөздікте – ол үшін «манызды емес» фактілер артық болуы мүмкін. Бірақ мұндай бөлудің ғылыми дәлдік дәрежесі қандай болады? «Дәйектемелердің толықтығын қамтамасыз ете отырып қана қандай да бір тұжырымдар мен болжамдар жасауға болады» – деген Л.В. Щерба. Ғалым үшін жазушы сөздігі тезаурус типінде жасалуы, тек толық сөздік қана жазушының «жеке сөздігін» анықтауға мүмкіндік береді. Жазушы сөздігінің типті туралы мәселе, атап айтқанда, «жалпыны»

алып тастан, автор стилінің ерекшелігін беретін сөздік жасау – үлкен мәселенің бір бөлігі ғана болып шығады. Жазушы сөздігі сол дәуірдің тілін зерттеуге материал береді. «Жалпы» деп біз жазушыны сол кездегі дәстүрмен, замандастарының тілімен біріктіретін нәрселерді айтамыз. Бұл жалпы нәрселер сонымен қатар жекелікті білдіреді. Жалпы жекенің ішінде, жеке арқылы өмір сүреді. Барлық жекелер жалпы болады. Әрбір жалпы жеке болады». Жалпы тілдік құбылыстар жеке сөйлеу тілінде көрініс табады. Сондықтан неғұрлым типтік нәрсенің өзінде әрдайым жекеліктің көріністері болады. Жалпымен бірлікті бұзбай, сол ерекшелікті танып, сипаттай білу – жазушы сөздігінің мақсаты осында болса керек.

«... Белгілі бір жазушының жалпы немесе белгілі бір шығармашылық кезеңіндегі сөздігі жүйе құрайды,» – дейді Л.В. Щерба [6, 89-117]. Бұл жүйе – жалпы әдеби тіл жүйесінің бір нұсқасы, оның қолданысының өзіндік ерекшеліктері бар бір түрі. Оның сипаты – көркем мақсатқа ұмтылуында, сондықтан шығармашылық сәттер онда белсенді түрде көрінеді: ол тілдің дағдылы шаблондарын саналы түрде талқандау мен жаңартудан байқалады. Әр түрлі тілдің әлеуметтік типі көркем мәтінде әрбір кейіпкердің жеке белгілерімен, сондай-ақ авторлық баяндау мәнерінің ерекшелігімен үйлеседі. «... орыс лексикографиясы мен қазақ лексикографиясының даму дәрежесінде айырмашылықтардың бар екендігі белгілі. ...қазақ мәдениетіне зор үлес қосқан классик ақын-жазушылардың, ...шығармаларындағы сөз қазынасын, халық ауыз әдебиетіндегі сөз байлығын көп томдық түсіндірме сөздіктерде мол қамту мәселелері әлі де жүзеге асырылмай келеді» – дейді М. Малбақов [7, 93].

Жазушы лексикасын біртұтас жүйе ретінде сипаттау – жазушы сөздігінің лексикография жанры ретінде басты теориялық міндеті. Шартты түрде алғанда, көркем әдебиет тілінің

– жалпы әдеби тілге қатынасы қандай болса, жазушы сөздігінің дәстүрлі түсіндірме сөздікке қатынасы сондай деуге болады.

Жазушы лексикасындағы «жекені» «жалпыдан» мүлде бөліп қарастыру әрекетінің күмәнділігін кез келген мысалдан көрсетуге болады. Авторлық стиль жаңа сөздер мен мағыналар жасаудан ғана емес, тілдік құралдарды іріктеу мен оларды қолдану ерекшелігін көрінеді. Әрбір жазушы үшін сөз таңдау көптеген жағдайлармен анықталады, оларды жинақтап айтқанда, стиль мен мазмұны мотиві деуге болады. Жоғарыда біз қалыпты қолданыстарды талдауға бой ұрдық, бірақ олар сонымен қатар ерекше болып шықты. Мұндай «ерекшелерді» бөліп алып, «ерекшеліктер» сөздігінде сипаттау субъективті сипатта болған болар еді. Жалпы мен өзіндікі арасындағы шегара өзгермелі. Сөздік-тезаурус типін таңдай отырып, автор шығармасында кездесетін барлық қолданыстарды сипаттау қажеттігіне кез боламыз. Бұл материалдар өзінің негізі жағынан жалпы әдеби тіл үшін типтік болып табылатын сөздерге өте жақын. Бірақ оларды сипаттауға келгенде, жалпы типтегі сөздік пен жазушы сөздігін бір қатарға қоюға болмайды. Алғашқы сөздік көптеген жазушылардың сөзқолданыстарынан ортақ дәстүрге біріктіретін нәрселерді шығарса, соңғысы бұл жүйені жеке нәрселердің бірі ретінде көрсетуге ұмтылады. Академиялық сөздік басқа да жалпы типтегі кез келген сөздік секілді, жалпылауға, қолданыстағы жеке ерекшеліктерден ауытқуға ұмтылады. Бұндай сөздік үшін материалды синтездеу ең қыын міндет болып табылады.

Жазушы сөздігі тезаурус типінде болуы тиіс. Оған себеп жалпы мен жекенің арасындағы шектеу жалпы түсіндірме сөздікте де, жеке жазушы сөздігінде де ғылыми дәлдікпен беріле алмайды, себебі жалпы мен жеке бір-біріне қарама-қайшылықта емес, өзара қатынаста зерттелуі тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Язикова Ю.С. Слово в языке М.Горького. – Горький, 1985. – С. 176.
- 2 Дибуа Ж., Дибуа К. Педагогическая речь словаря // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – Москва, 1977. – С. 38-50 (перевод Г.Н.Макаровой).
- 3 Рак О.И. Семантический анализ приставочных глаголов в автобиографической трилогии М. Горького: Канд. дисс. – Ленинград, 1965. – С.11
- 4 Будагов Р.А. Индивидуальное в языке и стиле художественной литературы как историческая категория // Филологические науки. – 1962. – №3. – С. 6.
- 5 Словарь языка Пушкина / Под ред. В.В. Виноградова. – Москва, 1956-1961. – Т. I-IV.

6 Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1940. – Вып. 3. – С. 89-117.

7 Малбақов М. Бір тілді түсіндірме сөздіктің құрылымдық негіздері. – Алматы: Фылым, 2002. – 368 б. – Б. 93.

References

- 1 YAzikova YU.S. Slovo v yazyke M.Gor'kogo. – Gor'kij, 1985. – C. 176.
- 2 Dyubua ZH., Dyubua K. Pedagogicheskaya rech' slovarya // Aktual'nye problemy uchebnoj leksikografii. – Moskva, 1977. – S. 38-50 (perevod G.N.Makarovo).
- 3 Rak O.I. Semantichestskij analiz pristavochnyh glagolov v avtobiograficheskoy trilogii M. Gor'kogo: Kand. diss. – Leningrad, 1965. – C.11
- 4 Budagov R.A. Individual'noe v yazyke i stile hudozhestvennoj literatury kak istoricheskaya kategorija // Filologicheskie nauki. – 1962. – №3. – C. 6.
- 5 Slovar' yazyka Pushkina / Pod red. V.V. Vinogradova. – Moskva, 1956-1961. – T. I-IV.
- 6 SHCHerba L.V. Opty obshchej teorii leksikografii // Izvestiya AN SSSR. Otdelenie literatury i yazyka. – 1940. – Vyp. 3. – S. 89-117.
- 7 Malbakov M. Býr týldí tusíndírme sozdiktin kurylymdyk negízderí. – Almaty: Gylym, – 2002. –368 b. – S.93

Nurmoldayev D.M.

Moral, ethical and philosophical issues of the T. Abdikov story «burning mind war»

The article discusses the philosophical context of prose Kazakh writer T.Abdikov the example of his story «Reason flaming war.» Set it in a number of literary works in Kazakhstan, with a philosophical orientation, particularly refined poetics. Particular attention is paid to the specifics of the plot and the story of the composition, the role of memories in its genre structure, moral and ethical issues, and the correlation of the point of view of the author and character, ways of expression of the author's position. The motivic complex figurative works highlighted its leading motives. In particular, a detailed analysis of the motive incomprehensibility of the mysteries of existence, the motive of the «great irresponsibility of the world» and his function in the story. The conclusion of the symbolic function of this motif, as human life is likened to water, completely leaving the sand. The significance of the motives of fear and anxiety that permeate blog hero and accented in his memoirs, the role of receiving duality. It noted the importance of dreams, receiving a stream of consciousness and their role in creating a philosophical context. Set a special significance in this aspect of sleep hero of the severed head, in connection with which it begins to torment the fear itself, «outside» himself. The illuminating intertextual relations work, in particular, the experience of Camus's novel «The Outsider», Dostoevsky and others experience.

Key words: philosophical issues, story, composition, style, image, diary, dream, stream of consciousness.

Нурмұлдаев Д.

Т. Әбдіковтың «Тозақ оттары жымындаиды» атты хикаятының танымдық эстетикалық және философиялық мәселелері

Мақалада қазақ жазушысы Төлен Әбдіковтың «Тозақ оттары жымындаиды» атты хикаяты негізінде прозасының философиялық мәнмәтіні қарастырылады. Қазақстандығы философиялық бағыттағы әдебиеттен алар орны анықталады, поэтиканың ерекшеліктері нақтыланады. Повестің құрылымы мен сюжеттің ерекшелігіне, жанр түргышында естеліктердің құрылымы, адамгершілік-этика проблемаларына, автор мен кейіпкердің көзқарасына, автор ұстанымын беру жолдарына ерекше мән берілген. Шығарманың сарынды-бейнелеу жиынтығында оның басты сарыны анықталды. Сонымен қатар, болмыстың түбіне жете алмау, «әлемнің ұзын бейбастығы» сарындары және оның әңгімеледегі қызметі зерттелді. Осы сарынның символикалық қызметі қорытындыланады, неге десеніз адам өмірі құмға сіңген сумен тен. Кейіпкердің күнделігіндегі қорқыныш пен үрей сарындары және жармаққа айналуы аталау өтіледі. Тұс көрудің маңыздылығы, сананың сансыраған легі және оның философиялық мәнмәтіні көрсетіледі. Басты кейіпкер көрген кесілген бас тұс аспектісінің, одан оның шошынып, «өз өзіне жат» бола бастағанына ерекше назар аударылды.

Түйін сөздер: философиялық проблематика, желі, құрылым, сарын, бейне, күнделік, тұс көру, сана легі.

Нурмұлдаев Д.

Нравственно-эстетическая и философская проблематика повести Т. Абдикова «Разума пылающая война»

В статье рассматривается философский контекст прозы казахского писателя Т. Абдикова на примере его повести «Разума пылающая война». Устанавливается ее место в ряду произведений литературы Казахстана, имеющих философскую направленность, уточняются особенности поэтики. Особое внимание уделено специфике сюжета и композиции повести, роли воспоминаний в ее жанровой структуре, нравственно-этической проблематике, соотнесению точки зрения автора и героя, способам выражения авторской позиции. В мотивно-образном комплексе произведения выделены его ведущие мотивы. В частности, подробно проанализирован мотив непостижимости тайн бытия, мотив «великой безответности мира» и его функции в повествовании. Делается вывод о символических функциях данного мотива, так как жизнь человека уподобляется воде, бесследно уходящей в песок. Подчеркивается значимость мотивов страха и тревоги, пронизывающих дневник героя и акцентированных в его воспоминаниях, роль приема двойничества. Отмечается значимость сновидений, приема потока сознания и их роль в создании философского контекста. Устанавливается особая значимость в данном аспекте сна героя об отрубленной голове, в связи с чем его начинает мучить страх самого себя, «посторонности» самому себе.

Ключевые слова: философская проблематика, сюжет, композиция, мотив, образ, дневник, сновидение, поток сознания.

**MORAL, ETHICAL AND
PHILOSOPHICAL ISSUES
OF THE T. ABDIKOV
STORY «BURNING MIND
WAR»**

In the Kazakh literature T. Abdikov is one of the writers whose work occupies a special place and a different kind of poetics. In his prose writer allegorically conveys disasters of the twentieth century, it seeks to convey almost lost language and traditions of the Kazakh people, its nature and the natural qualities, penetrate the secret movements of the human soul.

In his works (the story «right hand», the novel «Mind flaming war») writer is actively using the experience of modern literary theory: method of duality, method «stream of consciousness». T. Abdikov has rich and diverse artistic arsenal: he studied from classics of literature figurative system, the internal monologue, dialogue, transmission of psychology, originality of language, the disclosure of the nature, character sketch portrait. At the same time, as will be shown later, the writer has made its own contribution to contemporary literature, becoming a pioneer in it.

To Tolen Abdikov his main work «Mind burning War» (2002) built in the style of a diary of the hero, fragments of it, thereby seeking deeper convey his character. In the process of studying the diaries in the structure of a literary text is often following questions arise: why writers include heroes' blogs in their work? The authors are guided in the choice of the hero, which they attribute to the ability and the desire to keep a diary? What are the key reasons, from the point of view of the author, when referring to the hero's diaries? Reasons for such treatment are, in our opinion:

1) First, the «external» loneliness – when a person alone in a literal sense: he has no friends, relatives, loved ones, that is, those with whom he could share his news, thoughts, feelings, emotions, and here there is personal blog, which you can tell about all. Foremost in these diaries, as a rule, it takes the description of the day, thinking about the historical, social and cultural life events;

2) Secondly, there are the so-called «internal» (or spiritual) loneliness – the loneliness is «inside» yourself, parting with itself and not with others. In this case, the situation is even more complicated: there are a lot of people, but I understand the interlocutor is not among them. There diaries filled reflection, the desire to «look» into itself, to analyze their actions, see the light his inner loneliness

Hero of T. Abdikov – author of the diary – initially driven only boredom. Here is a description given in the presentation of the

narrator, the narrator: «I remembered the man with whom for a short time brings us cheerful bustle of life. The memory pops up high cheekbones, pale face ... tall ... thinness, not – some «intelligent» the fragility of the body. And the character he was obviously under the Guise of becoming – that little flushed, stung by some the most innocent remark or a joke freestyle friends. «It seems that something has changed in my life. But what, exactly, he still does not know, and it bothers. Maybe about MR started long ago, and in tons with ace became only now – I do not know. Or so my nerves passed, there is no order in thought, forget what was just thinking ... And Blog – there are records of 3 March, and the next, on 4, 5 and 6, for some reason, are absent. Only they continue again on 7 March. And what did in missed days, – the life of me, I do not remember. The failure of the memory I have heard before. But what is the reason – I do not know »[1,13].

Dictionary of V.I.Dal fixes the following definition of boredom: «Boredom – a painful feeling of inert, idle, inactive state of the soul; vexation of inactivity. <...>Melancholy, sadness, longing grief, sadness »[2,453].

It should be noted that it was loneliness and boredom often act an incentive to dive into memories. Memories – a «well-known mental acts», as the famous scientist [3,151], a kind of reflection of our memory, which occasionally occurs in the human mind. The memories are addressed to different spheres of life, be bright, cheerful, pleasant, or vice versa – sad (accompanied by sadness, melancholy, sadness and associated with the comprehension of the past or present), «last year, this joy has long gone out – it's not you; but the idea connected with it, memories of the event, she was called, on the persons who participated in the event, and so, of course, are stored in your memory, because they – thought, not a feeling. With these memories may be associated new feelings that are different from the joy, for example, a feeling of regret that it took place, the sadness of happiness, which no longer exists »[1,145].

Memories are an important part of almost every diary perform those important images of the past, on the basis of which the characters are trying to understand the present and predict the future: «The author writes a diary in order to from time to time refer to the early records ... to awaken dear to him the heart of memories» [4,51]. In addition, we meet with such cases when «memories are of particular value not only as a source of information about the past, but as a process, as close as possible to the creative ...» [5, 12]. In this regard, the role of the memories cannot be overestimated.

And in his work T.Abdikov seeks to convey the internal state of the protagonist through his memories, «I remember this man, with who for a short time brings us cheerful bustle of life. The memory pops up high cheekbones, pale face ... tall

... thinness, not – some «intelligent» the fragility of the body. And the character he was obviously under the Guise of becoming – that little flushed, stung by some the most innocent remark or a joke freestyle friends. «It seems that something has changed in my life. But what, exactly, he still does not know, and it bothers. Maybe about MR started long ago, and in tons with ace became only now – I do not know. Or so my nerves passed, there is no order in thought, forget what was just thinking ... And Blog – there are records of 3 March, and the next, on 4, 5 and 6, for some reason, are absent. Only they continue again on 7 March. And what did in missed days, – the life of me, I do not remember. The failure of the memory I have heard before. But what is the reason – I do not know »[1,21].

In this story T. Abdikov using diary hero gives a terrible picture of the moral state of society: «I have long ceased to read newspapers. Open any and there in black and white: Someone raped and killed his mother.

Another was raped and killed his daughter.

That killed and thrown in the trash their newborn child.

Millionaire married her son.

Maniac killing people and eating their meat.

Man officially married man.

Necrophiliacopulate with the dead.

Here are our affairs. All over the world.All the edges of the mother-land, densely populated by man.

And I can no longer – my turns away from it all. As if swallowed rancid. From disgust in his veins the blood run cold, as if I fell into the pit of a street loo. And there is no way to wash away the shit!

And the civilians that close to me, as if nothing had noticed, live in peace. As if privy to some higher knowledge, have the philosopher's stone that turns all this crap in the bread. And possessing secret wisdom, ready to legalize all this world's filth ». [1,13]

Diaries character, consisting of several sections, only the most recent contain vague outline of his fate, associated in particular with a stay in a psychiatric hospital. In addition, very detailed, well presented «correspondence» with some «unfamiliar peers» and the feeling of the hero, unwittingly involved in this process. Attention is drawn to the following comment of the narrator: «It seems that the author of the notes still imagined someday they will fall into someone's hands, and attracts the attention of another soul.»

The story clearly expressed motive of the incomprehensibility of the mysteries of existence, the motive of the «great irresponsibility of the

world.» Human life is likened to water, completely leaving the sand. Diary author feels vague anxiety: pass the nerves, there is no order in my thoughts ... An important feature is the dream of the hero, in particular, the dream of the severed head. Hero of fear begins to torment himself, a feeling of strangeness, «outsiders» to himself (remember the experience in this regard, in Camus 'The Outsider' novel).

The «flaming war of reason» for the attainment of truth there is no place for arts and decorations, «harsh, cruel the war, walking in all the lands of the earth, in all the borders of humanity. This is the most dangerous war! «[1, 12].»A strange fellow,» and then knocking them to the author's own diary notes with reflections on the inseparability of good and evil, believe in evil ineradicability and even its necessity as opposed to the author's diary, man with traditional humanistic convictions. Such dualisms as good and evil, life and death, loneliness, fear, freedom, sin, guilt, lies and truth provokes in the soul of the character's dialogue – that is, the controversy with another «I». One aspect of the soul plays the role of the prosecutor, and the other – in the role of lawyer. Antithesis opinions interspersed letters that he finds in his own ward. These messages deprive him restful sleep, it consistently pursues the idea of a stranger who was watching him. Easy detective coating enhances the mystery hidden twin, with the outlook that the reader meets in his letters.

Conflict of conventional heroes deeper revealed in the moral plane. As it turns out, there is no counterpart somewhere outside, and acquired in the main character, representing the dark side of his soul. The eternal confrontation between good and evil in the soul and mind of man is inherently caused particular functionality duality paradigm in art and culture. Fatal hero often split due to its social passivity and indifference, infantile attitude to enveloping world. Spiritual somatic diseases such characterizes the environment. Discomfort, disharmonious environment led to the emergence of a hero who cannot understand the roots of their own psychological contradictions.

Narration of T.Abdikov different intertextual saturation, which includes literary and philosophical codes of various authors: Baudelaire, Dostoevsky, Nietzsche, Eastern philosophy, the interaction of yin and yang ... The conversation with the doctor

convinces the hero in numerous and widespread examples in world history «split personality» – this «epidemic» that befell mankind. We also give examples of literature, in particular, the situation of the well-known story of Leo Tolstoy story «After the Ball.» «A strange fellow,» quoted Ortega -Gassetta: «Life – it is always a shipwreck» [6,13]. The author is convinced that the main reason for the collapse of the universal spiritual – the power of the all-powerful, irresistible, unbridled «I», which, according to him, is always immoral. Those who live under its authority are always unhappy, though, and seem happy. «I» cannot beat the rest of the world – and defeated.

«The writer must first of all be a humanist, to preach the good. For example, I believe that war, terrorism and other negative phenomena that we see today, is because humanity did not become the main value. To assert humanism and spirituality, to strengthen the faith of people in them – this should be the credo of the writer» [7, 89]

Most often in connection with the problems of a moral and ethical nature in literary talk about the problem of the hero and the author's position as a way to solve this problem.

Often the attitude of Tolen Abdikov as an author to the characters, events, some aspects of life is not been clarified sufficiently veiled. (Positive or negative) Avoiding direct estimates, the writer thus seeks to demonstrate the complexity, ambiguity depicted. It can refer to the life experience of the reader, without prejudice to the reader's relationship to the characters and events. Most often in one and the same work we find the assertion and denial, and lack of clarity or underlined indifference of the writer to some aspects of life.

According to Anatoly Kim, T.Abdikov product is a complex, intense prose with a deep insight into the metaphysical world. His philosophy of perception of the world is connected with the tragic collision of life – the struggle between light and darkness in the human soul.

To base on the above, let's summarize.

Works of Tolen Abdikov researchers often consider in the context of philosophical prose. In his works, the writer touches upon such issues as the humanity, intelligence, chaos, questions reconstruction of reality, harmony and disharmony in the relationship between people.

References

- 1 Abdikov T. Mind flaming war. Preface and translation by A. Kim // Friendship of Peoples. – 2007. – № 6. – P. 10 – 43.
- 2 Dal V.I. Explanatory Dictionary of the language: In 4 m. – M, 1989. – V.4. – P. 212.
- 3 Zinchenko V.P., SpomioraN.Yu. Introduction to Psychology. A textbook for university students. / Under. Society. Ed. – St. Petersburg: PRIME – EVROZNAK, 2003. – 672 p.
- 4 Nikolina N.A Poetics of Russian autobiographical prose: Textbook. – M., 2002. – P. 388.
- 5 Ovsyaniko-Kulikovskii D.N. Questions of psychology of creativity: Pushkin. Heine. Chekhov. The psychology of thought and creativity. Ed. 2nd. – M., 2008. – P. 267.
- 6 Egorov O.G. Russian literary journal of the XIX century. History and theory of the genre: Issledovanie. – M., 2003. – P. 88 – 89.
- 7 Sarsekeeva N.K. Specificity of philosophical discourse and prose of T. Abdikov H. Adibaeva // Herald TREASURY. Series philological. – Almaty: Kazakh University, 2015. – № 3 (155). – P. 88-92.

Нұрпейісова А.А.

**Түркі әлемі идеясы аясындағы
қазақ-түрк әдебиеті**

Бұл мақаланың көкейкестілігі қазақ-туркі әдеби сабактастырының пайда болуы және оның түркі әлемі әдебиетіндегі мағынасын түсіну мәселесіне арналған. Мақала авторы алаш азаматтары Мағжан Жұмабаев және Ахмет Яссави еңбектерін, аударма жұмыстарын талдай отырып, ғасырлар бойы қалыптасқан тарихи байланыстың дамуын көрсеткен. Зерттеу нысаны ретінде Ысмайыл Ғаспірәлінің түркішілдік идеясы алынған. Мақаланың теориялық маңыздылығы – автор зерттеуі қазақ тіліндегі материал негізінде түрк тіліне аударылған шығарманың мағыналық тұсынан байланысын көрсетеді. Атаған мақалада шығармалар коммуникациялық сипатта қарастырылған. Диуани хикмет шығармасындағы қараханид түркшесінде жазылған сөздердің мағынасы қазақ тіліне аударылып, бүгінгі түрк тіліндегі нұсқасымен көрсетілген. Дыбыстық ерекшеліктерімізге сай икемделіп алынған нақты мысалдармен көрсетілді. Мақалада түркі әлемі жазушылары Мағжан Жұмабаев пен Ысмайыл Ғаспірәлінің шығармасындағы философиялық идея ерекшелігі қарастырылады. Соңғы жылдарда мәдениетаралық коммуникацияның негізінде осындағы синонимдік қатарлардың қазақ тілінде біршама көбейгені сез болды.

Түйін сөздер: қазақ-түрк, әдеби байланыстар, түркі әлемі, ысмайыл ғаспірәлі, түркі тілі, қазақ әдебиеті.

Nurpeissova A.A.

**Kazakh-Turkish literature within
the spirit of the Turkic world**

The article is devoted to the ways of occurrence and comprehension of literary connections between Kazakh and Turkish literature by context Turkic literature. Analyzing the writings of Magzhan Zhumabaev and Ahmet Yasawi and the works of translators, the author shows the historical connection by composition. Object of research is Ismail Gaspral ideas on theme of Turkic world. On the basis of the Kazakh language the author shows how linked by semantic part of major works translated into Turkish language. Almost all terms in Diwani – Hikmet which are in Karakhanid Turkish language are translated into the Kazakh language; as for the terms, which are not translated and adapted according to the sound features, they are given in concrete examples. The article discusses the specifics of philosophical ideal works of two writers – Magzhan Zhumabayev and Ismail Gaspral. It should be noted that in the last decade, there are new synonymous rows in the Kazakh language on the basis of intercultural communication.

Key words: Turkish-Kazakh, literary relationship, Turkic world, Ismail Gaspral, Turkic language, Kazakh literature.

Нурпейисова А.А.

**Казахско-турецкая литература
в рамках идеи тюркского мира**

Статья посвящена путем возникновения и осмыслиения литературных связей казахской и турецкой литературы в контексте тюркского литературного творчества. Анализируя труды М. Жумабаева, А. Яссави и материалы перевода автор показывает историческую связь через произведения. Цель исследования идея тюркского мира Ильми Гаспринского. На материале казахского языка автор статьи демонстрирует, как связаны по смысловой части главные произведения при переводе на турецкий язык. В данной статье произведения рассматриваются с точки зрения коммуникации. На следующем этапе почти все термины в Диван-и-Хикмет которые написаны на караханидском турецком языке, были переведены на казахский язык, а непереведенные, приспособленные по звуковым особенностям, даются на конкретных примерах. На сегодняшний день в статье рассматривается специфика философской идеи произведений М. Жумабаева и И. Гаспринского. Надо отметить, что в последнее десятилетие возникли новые синонимические ряды в казахском языке на основе межкультурного общения.

Ключевые слова: казахско-турецкий, литературная связь, тюркский мир, Ильм Гаспринский, тюркский язык, казахская литература.

**ТҮРКІ ӘЛЕМІ ИДЕЯСЫ
АЯСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ-ТҮРК ӘДЕБИЕТІ**

Ұлтаралық байланыстар хақында сөз етілгенде тарихымыздың терен тамырына бас сүгуымыз әлбетте орынды. Туыс екі елдің мәдени жүйесін жандандыруда діни-мұсылмандық дәстүрлерді калпына келтіру ерекше орын алады. Әсіреле рухани ынтымақтастығын нығайтуда адами құндылықтарының жойылуға шақ қалған глобалды жахандану кезеңінде мәдениеттер құлдырауы орынды дүние. Кеңестік дәүірде Қазақстанның діни қауымы да бүкіл КСРО құрамындағы республикалар сияқты әсіреле, атеистік саясаттың қыспағында болғаны аян. Алайда мақсат дін жайлы сөз етпек емес. Қандай да бір мәдениет болсын, тарих, тіл, дін тұтастай бірге жүретін мәдениет болшегі. Демократияға бағытталған басқару жүйесінің ұсынып отырған «сыйы» – еркіндік. Тек қана жолға қойылған жүйенің салдарынан халықтың рухани жан-дуниесіне, діни салаға байланысты мәдени құндылықтарын бағалауда, пайдалануда үлкен зансыздықтарға, кемшиліктеге жол берілді. Сөзсіз, бірыңғай діни көзқарас, кері тартпалық ұғымында айтылмаган. Керісінше, діни нағым-сенімді ұстану адамды руханият аясында тәрбиелеуге септігін тигізеді; Белгілі бір мөлшерде зайырлы қоғамның өркениеті аясында әр адамға имандылық қасиетін дарыту жолында тәрбие берілсе тек қана ұтымды тұсы жүзеге асады. Діни ағымдар мен бұрыс жолға тұсу туралы сөз бөлек. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың атап өткенідей: «Елдігімізді нығайтудағы басты міндет, ортақ зандылықтар мені құндылықтар негізінде барлық халықтар мен қоғамның мәдени әрі рухани бірлігін сақтай білу болып табылады».

Егер тарихи тұрғыдан келсек, ұлттық мәдениетімізде жалпы мұсылман және түрік мәдениеттерінің ерекшеліктері үйлесімді түрде біріккендігін байқауға болады. Сол себептен, ортақ мәдениет, тарих, тіл және дін тұрғысынан бауырлас болып келетін Түркия Республикасы Қазақстанның дін саласындағы рухани, жандану және ағарту жұмыстарының іске асуына белсене ат салысып жүрген серіктес елдердің бірі болып табылады. Түркия тәуелсіздігімізді бірінші болып мойынданай отырып, көптеген салаларда, онын ішінде дін алаңында да достық пен ыптымақтастық жасасуға ниет біддірді. Осының негізінде 1990 жылдардың бас кезінде ресми мемлекеттік қатынастармен қатар

екі елдің діни қайраткерлерінің де қолдауымен ынтымақтастық негізі қаланды.

Казіргі таңдағы мәдени, ғылыми және рухани байланыстардың сабактастығына нұсқай отырып, осы байланыстарды нығайту және дамытуда қасиетті Түркістан мен артында өшпес із қалдырған Қожа Ахмет Яссави бабамыздың шығармаларының маңызды орын алатындығын баса айта кеткен жөн.

Түркі әлемінің ұлы ойшылы әрі ислам дінінің сопылық ілімі негізін қалаушы – Қожа Ахмет Яссави. Түркі халықтары арасында ислам діні Қожа Ахмет Яссави арқылы кеңінен тарагандықтан, түріктер Түркістанды «екінші Мекке» деп те атайды. Қожа Ахмет Яссавидың шығармасына мысал келтірілді. Рухани байланыстың өрнегін айқын байқай аламыз.

Min yigirme iki yaşıda fena boldum
merhem bolup çm derdlikke deva boldum
yalgan âşik çm âşikkâ gûvâh boldum
olsebedin hakka signip kildim muna

Ben yirmi iki yaşıta fâni oldum
merhem olup gerçek dertliye deva oldum
sahte âşığa, gerçek âşığa tanık oldum
O sebepten Hakk'a sığınip geldim işte.

Мен жиырма екі жасымда фәни болдым
Майдай болып шын дерптіге дауа болдым
Жалған ғашық шын ғашыққа күә болдым
Сол себептен Ҳаққа сыйынып қылдым мұны

Мұнда фәни болдым – (*Fâni olmak ve fenâ*)
Фәнаа; *Фәни* болу жоқ болу мағынасын береді. Өзінде бар болудың ешбір белгісін көрмеуі, жоқ болған заттың әмірі, оның қалауына тәуекел етуі. Яғни, Мен жоқпын, тек қана Ол бар – деп айта алатындығы және осыған ынғайланған өмір сұру танымы. *Merhem olup* – майдай жағу мағынасында қолданылған. Бұғінгі күнде дәрі сөзі қолданысында жүзеге асуда. [1].

Осы жолдардан байқайтынымыз кейбір сөздердің дыбысталуы ғана өзгергені болмаса, бір сөздің сол дәүірде де бүгінгі күнде де түсінікті болуы. Әлбетте, күнделікті ауызекі сөйлеу стилі болуы шарт емес. Екі ел арасында жатқан ұланғайыр дала үні асыл сөзде орын алғып жатқан. Мысалы: *boldum* (бо'лдум) – *oldum* (олдум) – болдым. *Min* – мин, *ben* – бен, *ekeu* де мен сөзінің мағынасын беріп түр. Сондай-ақ «*gûvâh*» – гұ’вәх, күә сөзі тұспа-тұс. Әдеби туыстықты мәдени байланыстар негізінде қарастырамыз [1]. Ортақ әдеби құндылықтарымыз, әлбетте аз

емес. Қожа Ахмет Иассави мұрасы, оның ілімі Анадолыға оның шәкірттері арқылы жеткені тарихтан мәлім жайт. Бұл оқиға бүкіл бір елде жаңа бір ағымның, яғни сопылық әдебиеттің қалыптасуына зор ықпал етті. Анадолыда ғана емес, бүкіл түркілік кеңістікте аз уақыт ішінде-ақ қалыптасып үлгерді, осы бір әдеби бағытты түркі тектес жұртшылық бірден қабылдай алған. Осыған себеп, шығармаларда сөз етілген тақырып, негізге алынған мәселелер әлеуметтік яда діни болсын бағыты бүкіл түркі жұрттының әлеуметтік ұстанымдарына жат бола қоймады. Тарихымызда осында жаңаша бағыттың пайда болуы, сонымен қатар ұлан байтақ түркі топырақтарына тарауы бағытты одан әрі дами түсті. Өзге елде де шәкірттері ілім сабактастығына себеп болды. Әсіреле, Анадолыға жеткен мұраларымыздың сол жерде де әдебиетшілердің шығуы жұрттымызды рухани тарапынан жақындастыра түсетін жайт. Кейбір дастан-әнгімелер күллі түркі әлеміне жайылған. Олар «Жүсіп – Зылиха», «Шырын мен Фархат», «Тайир-Зуһра», «Ләйлі Мәжнүн», «Арзу-Камбар», «Қозы Қөрпеш – Баян сұлу» сияқты лирикалық эпостардың негізгі мазмұндық идеясы ортақ. Сонымен қатар халықтың мәдени ерекшелігіне қарай түрленіп түрады. Мысал ретінде, «Қозы Қөрпеш – Баян сұлу» шығармасының негізі хандық дәүірде қаланған. Эпостың 33 нұсқасы бар екені белгілі. «Заметно влияние казахского эпоса наего алтайские, татарские и башкирские версии. Так, в башкирской версии отец главной героини – казах. Многочисленные сходства свидетельствуют о единстве тюркских народов» [4, 87].

Казакстан мен Түркия мемлекеттері арасындағы мәдени байланыстардың ең ауқымды бөлігін көркем өнер мен шығармашылық саласындағы қарым-қатынастар құрайтына белгілі. Тарихи тамырлары бір туысқан халықтардың бұл саладагы өзара байланыстарының бастауы бұрынғы кезеңдерге барып саятыны мәлім. Түркі әлемінің мәдениет саласындағы көне мұралары осы халықтардың бәріне бірдей ортақ. Кеңестік дәүірдің өзінде қазактың көрнекті мәдениет қайраткерлерінің шығармалары Түркіяда жарық көргені, насихатталған аян. Бұл тұрғыда ең алдымен көркем әдебиет саласындағы қазақ авторларының шығармаларын айтуда болады. Кеңестік дәүірде есімдерін айтуда тыым салынған Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев және осылар сияқты басқа да куғын-сүргін құрбандары болған аса көрнекті ақын-жазушылардың шығармалары түркі

әлемінің мақтанышы ретінде Түркияда кеңінен танымал болуы осының айғағы. Бұрын Түркияда Мағжан Жұмабаев туралы жиі айттылып, өлеңдері белгілі болса, ақынның туған елінде есімі айттылмай келді. Сондықтан 1980-жылдардың соны 1990 жылдардың бас кезінде репрессия құрбандары ақталып, Ахмет, Мағжан, Міржақып және басқаларының шығармашылық мұрасы халқына қайта табысқанда бұл бүкіл түркі әлемі елеулі оқиға ретінде қабылдады. Тіл дамуындағы географиялық кеңістік, мекен-жай, уақыт-мерзім межесі мен тарихи кезеңдер, әлеуметтік жағдай антропономия ментопонимикаға қатысты ерекшеліктердің барлығы Мағжан поззиясында кездесіп отырады. [3, 58-59]. Түрікшілдіктің айқын көрінісі «Түркістан», «Жер жүзінде», «Орал тауы», «Тез барам», «Пайғамбар» атты өлеңдерінде байқалады. «Оның бұл өлеңін Мұстафа Шоқай «Яш Түркістан» журналында (1930, №1) жариялай отырып, оны түрікшілдік құресі үшін ең қымбатты және ең пайдалы өлең деп бағалады» [3, 54]. Мағжан Жұмабаевтың «Алыстағы бауырыма» өлеңінде ақын жанының тебіренісі мен уайымы мен қайғысы көрсетілген.

Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Кураған бәйшешектей кепкен бауырым,
Қамаған қалың жаудың ортасында
Көл қылып көздің жасын төккен бауырым.
Алдында ауыр қайғы жатқан бауырым,
Өмірі жап шеккен жаттан бауырым.
Тұксиген жүргегі тас жауыз жандар,
Тірідей терің тонап жатқан бауырым. [2].

Түркі халықтарының тегі бір тұтастығын жүргегінен өткізе жырлаған ақынның бірі де, біреgei – Мағжан ақынның «Алыстағы бауырыма» атты өлеңіне сексен жылдан кейін, нақтырақ 2001 жылы түркі ақыны Фейзулах Будак жауап берген. Осыдан байқайтынымыз ақын өлеңінде туысқан еліне жанашырлық сезімін, сол уақытта өз топырағында қын кезеңдерді өткерумен қатар, ұзакқа кеткен бауырына жыр арнағанын белгілі.

Алыстан азабымды білген бауырым,
Жұбатып, көздің жасын сұрткен бауырым.
Отырып өзі жаудың ортасында,

Көңілді мұң зарыма бөлген бауырым.
Тұмшалып қайғы-мұңға қалдым, бауырым,
Куарып бәйшешектей солдым, бауырым.

Тәуелсіз Қазақстан және Түркия Республикасы арасындағы мәдениет пен ғылым саласындағы байланыстардың алғашқы кезеңдері 1980 жылдарға қарай қоғамдық-саяси және экономикалық құрылышы өзгеше елдермен, әсіресе АҚШ және Ұлыбритания, Франция сияқты батыс державалар мен екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қалыптасқан тайталас барысында Кеңес Одағы мемлекеті экономикалық түргыда өзінің әлсіздігін таныта бастады. «Қыргықабак соғыс» саясаты жағдайындағы жаппай қарулану бәсекелестігі КСРО мемлекетінде ең алдымен әскери-өнеркәсіптік кешенді басым дамытуға алып келгені белгілі. Сәйкесінше бұл өз кезегінде халық шаруашылығының бейбіт саласындағы ахуалына көрініше әсер етті. Жеңіл өнеркәсіп және басқа да әлеуметтік салаға тікелей қатынасы бар өнеркәсіп кешені халықтың құнделікті сұранысын қанағаттандыра алмайтындей дәрежеде еді. Сондықтан экономика саласында негізгі назарды әскери өнеркәсіптен бейбіт шаруашылыққа қарай ойыстыру қажет болды. Ал бұл өз кезегінде халықаралық қатынастарда КСРО-ның сыртқы саясатына өзгерістер енгізуді, батыс державаларымен накты жағдайға байланысты қарым-қатынасын қайта қарауды қажет етті.

Қағаз бетіне түсірілмесе де, өзгелердің «тісі батпас» құпиялы, ешбір өзгертулерге көнбейтін көркем тарихнама кезеңіне ғөре жасырын болуга мәжбүр қалды. Әр замандағы от ауызды, орақ тілділердің, сананы сактаушы жыршы, ақын-жыраулардың поэзиясының өзегінде майырылған. Поэзияның пәрменділігі үлкен кесінді дәуірлердің тарихы мен өткен-кеткен алмагайып жағдайларын аман сақтайтындығымен ерекшеленеді. Жазба дәуірдегі сиясы тамған құжаттардың да он өзгеріліп, жүз түрлендіріліп жататынын ескерсек, халықтың ауыздан-ауызға жалғаған көркем тарихының өзегіне дәті барып, қай дәуірдің де сына қағуына қауқары жетпеген.

В статье рассматривается роль тюркского литературного наследия как историческая связь в литературном пространстве.

Әдебиеттер

- 1 Eraslan K. Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler. – Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1983. – 326 s.
- 2 Жұмабаев М. Шығармалар. – Алматы: Жазушы, 2008. – 208 б.
- 3 Әлкебаева Д. Мағжанның ойлау стилі. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 159 б.
- 4 АナンЬЕВА С. Международное сотрудничество Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова. – Алматы: 2006. – 186 с.

References

- 1 Eraslan K. Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler. – Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1983. – 326 s.
- 2 Jumabayev M. Shygarmalar. – Almaty: Zhazwshy, 2008. – 208 b.
- 3 Alkebayeva D. Magzhannin oilaw stiliy. – Almaty: Kazakh universiteti, 2014. – 159 b.
- 4 Ananiyeva S. Mezdunarodnoe sotrudnichestvo Instituta literature i iskusstva imeni M.O. Awezouva. – Almaty: 2006. – 186 s.

Омарова С.Н.

Лингвопрагматические особенности речевого поведения коммуникантов в телевизионном эфире: гендерный аспект

В статье описываются лингвопрагматические особенности речевого поведения коммуникантов в структуре телевизионного дискурса как одного из наиболее влияющих на сознание людей факторов, благодаря своей распространённости и наглядности. Исследование проведено на материале текстов ток-шоу Первого телеканала (ОРТ) «Пусть говорят», в котором в основном затрагиваются экономические, политические и социальные темы. Для анализа были выбраны тексты, спонтанно порождённые образованными и авторитетными людьми. Участниками ток-шоу выступают люди, занимающие разное общественное положение, известные журналисты, политические деятели и т.д. В статье выявляются, описываются и анализируются особенности проявления стереотипов речевого поведения мужчин и женщин в реальной коммуникации, осуществляющейся в рамках телевизионного общения. Подробно анализируется реализация речевых гендерных стереотипов в коммуникативном поведении участников ток-шоу. При этом исследуется соответствие выявленных речевых гендерных стереотипов, существующих в сознании носителей русского языка и культуры, особенностям мужского и женского поведения. Особое внимание уделяется понятию гендерного стереотипа, анализ которого закреплен конкретными примерами из ток-шоу. Важным в статье является рассмотрение гендерных особенностей речи с позиций иллокутивных актов.

Ключевые слова: гендер, речевой гендерный стереотип, дискурс, ток-шоу, речевой акт, речевая тактика.

Omarova S.N.

Linguopragmatical features of speech behavior of communicants in the television broadcast: a gender perspective

This article describes the features of speech behavior linguopragmatical communicators in the structure of the television discourse as one of the most influencing factors on people's minds, because of its prevalence and visibility. The study was conducted on the material texts talk show of the First Channel (ORT) «Let Them Talk», which is mainly affected by economic, political and social themes. For the analysis of selected texts were spontaneously generated by educated and respected people. The participants of the talk show are the people who occupy different social standing, prominent journalists, politicians, etc. The article identifies, describes and analyzes the features of display patterns of speech behavior of men and women in real communication, carried out within the framework of a television communication. Analyzed in detail the implementation of speech gender stereotypes in the communicative behavior of participants in the talk show. At the same time studied voice line identified gender stereotypes that exist in the minds of native speakers of Russian language and culture, the peculiarities of male and female behavior.

Key words: gender, gender stereotype speech, discourse, talk shows, speech act, speech tactics.

Омарова С.Н.

Телевизиялық әфирдегі коммуниканттардың тілдік әрекеттерінің лингвопрагматикалық ерекшеліктері: гендерлік аспекті

Мақалада өзінің кең тарағандығының және көрнекілігінің арқасында адамдар санасына айрықша ықпал ететін факторлардың бірі болып табылатын телевизиялық дискурстың құрылымындағы коммуниканттардың тілдік әрекеттерінің лингвопрагматикалық, ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу Бірінші телеарнаның (ҚРТ) «Пусть говорят» ток-шоуының мәтіндегі негізінде жүргізілді. Аталмыш бағдарламада экономикалық, саяси және әлеуметтік мәселелер талқыға алынады. Талдауға білімді және беделді адамдардың кенеттен айтылған сөздері мен сөйлемдері таңдалынады. Ток-шоу қатысуышылары – қоғамда түрлі орын алатын тұлғалар, атақты журналистер, саяси қайраткерлер және т.б. Мақалада телевизиялық қарым-қатынас аясында жүзеге асырылатын шынайы коммуникациядағы ерлер мен әйелдердің тілдік әрекеттері стереотиптерінің байқалу ерекшеліктері анықталып, сипатталып зерттеледі. Ток-шоу қатысуышыларының коммуникативтік әрекеттеріндегі тілдік гендерлік стереотиптерінің жүзеге асырылуы нақты талданады. Бұл ретте орыс тілі мен мәдениеті іеленушісінің санасындағы анықталған тілдік гендерлік стереотиптерінің ерлер мен әйелдердің тәртібіне сәйкес келуі зерттеледі. Гендерлік стереотип ұғымына ерекше назар аударылады, оның талдануы ток-шоудан алынған нақты мысалдармен бекітіледі.

Түйін сөздер: гендер, тілдік гендерлік стереотип, дискурс, ток-шоу, тілдік акт, тілдік тактика.

**ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕС-
КИЕ ОСОБЕННОСТИ
РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ
КОММУНИКАНТОВ
В ТЕЛЕВИЗИОННОМ
ЭФИРЕ: ГЕНДЕРНЫЙ
АСПЕКТ**

Современное коммуникативное пространство невозможно представить без СМИ: прессы, радио, телевидения, интернет-коммуникаций. Немецкий философ и исследователь коммуникации Н. Больц высказал мысль о том, что «телевидение – как погода: за него не с кого спросить, в основном оно плохое, и все им интересуются» [1, 28]. Так, в последнее время изучение ток-шоу стало одним из модных и востребованных направлений не только в области психологии, культурологии, политологии, но и гендерологии, в частности гендерной лингвистики. Ток-шоу, как современный жанр телевизионного дискурса характеризуется несколькими основными чертами, которые отличают его от других видов масс-медиа, а именно: эмотивностью, проявляющейся в использовании эмоционально-экспрессивной лексики, экспрессивного синтаксиса и разнообразных приемов языковой игры; интерактивностью, являясь жанром не монологическим, а диалогическим, для которого присуща неподготовленность речи, спонтанность; субъективизацией, выражающейся в усилении роли ведущего в коммуникации, в его активной позиции; интенсификацией неофициальности общения, являясь «разговорным» жанром. Ток-шоу (от англ. talk show) представляет собой разговорный жанр, современный аналог теледискуссии, заимствованный из западного телевидения, где он получил свою популярность, начиная с 1960-х годов в США.

В области лингвистической гендерологии исследование и изучение ток-шоу тоже приобрело актуальность. На сегодняшний день представляет интерес изучение ток-шоу с точки зрения лингвопрагматических особенностей речевого поведения коммуникантов в телевизионном эфире. Ученые единодушны в том, что влияние СМИ на современное речеупотребление, на скорость и регуляцию языковых процессов огромно и требует тщательного и систематического изучения.

Вопросы использования языка в масс-медиа рассматриваются в рамках самых различных школ и направлений: с точки зрения психологии речевого воздействия в рамках теории речевой коммуникации (Почепцов 2002), социолингвистики (Bell 1991; Gamson 1999), дискурсивного анализа, функциональной стилистики, когнитивной лингвистики. По наблюдению специалистов (Дубицкая 1999; Матвеева 2004; Tolson 2001) в ток-

шоу отражены речевые нормы, социальные модели и психологические установки участников коммуникации.

Не будучи собственно лингвистической категорией, гендер, равно как и гендерные отношения, фиксируется в языке и культуре, в том числе и посредством гендерных стереотипов, существующих в сознании носителей языка и культуры и оказывающих влияние на поведение людей, а также восприятие ими других участников коммуникации.

Под речевыми гендерными стереотипами мы понимаем культурно и социально обусловленные представления о качествах и нормах речевого поведения представителей обоих полов и отражение этих представлений в языке. При этом гендерные речевые стереотипы могут быть как стереотипами-представлениями, то есть являться клише сознания, минимизированными представлениями носителей языка и культуры о речевом поведении мужчин и женщин, так и стереотипами поведения, выполняющими прескриптивную функцию, так как гендерные речевые стереотипы могут предписывать определённое поведение мужчинам и женщинам, являясь важной частью построения коммуникации и её успешности.

Большинство ученых, занимавшихся гендерными исследованиями, в особенности гендерными различиями в речи, сходятся во мнении, что существует разница между тем, как говорят мужчины и женщины. Особенности речевого стиля мужчин и женщин проявляются на двух уровнях: речевого поведения и речи. Конечно же, «непроходимые» границы между мужской и женской речью определяются как тенденции словоупотребления. И, тем не менее, эти данные могут быть применены при идентификации текста, принадлежащего мужчине или женщине. Для более детального рассмотрения вопроса нами было проведено экспериментальное исследование особенностей мужской и женской речи в условиях социального общения. Как ведут себя мужчины и женщины в одинаковых речевых ситуациях? Какие речевые тактики они выбирают в своей речи, на что делают упор и пр.?

Итак, в одном из выпусков известного и популярного российского ток-шоу «Пусть говорят» от 27 мая 2014 года обсуждался вопрос о кредитах, о том, что люди берут кредит, не думая о последствиях, и, зачастую, влезают в долги, не сумев оплатить свой кредит в положенный срок, а иногда даже бывают трагичные ситуации [2].

Анализ проводился в несколько этапов: лексический анализ, выявление семантических особенностей текста, а также последующий со-поставительный анализ. В первую очередь проводился лексический анализ текстов, в который входило выявление лексических особенностей речи (использование терминов, эмоционально-оценочной лексики, слов-связок и т.д.). Также выявлялись особенности организации текстов (способы выражения уверенности, предметность речи, приведение примеров, скорость речи т.д.).

Реализация выявленных мужских речевых гендерных стереотипов выражена в следующих признаках: в первую очередь, это признак уверенности. Так как под уверенностью принято понимать твёрдость, непоколебимость, отсутствие сомнений, мы искали в текстах признаки отсутствия сомнений в сказанном, например, усиительные наречия, такие, как «безусловно», «абсолютно», «действительно», а также такие фразы, как «совершенно очевидно», «подчёркиваю», «я уверен» и т.д.

Приведём несколько примеров использования усиительных наречий, а также фраз, выраждающих уверенность. В основном данный показатель характерен для мужской речи:

– «Я никогда не видел такого случая, чтобы кредит был выдан под залог квартиры. Потому что изъять квартиру, которая куплена не по ипотеке, абсолютно невозможно» (мужчина)

– «Я сильно подозреваю, что вы не в кредит взяли деньги, что вы свою квартиру продали, подписали, не читая документы. Покажите мне, пожалуйста, все документы» (мужчина)

– «Роспотребнадзор. В такую организацию Вы не обращались? И я поясню, почему это важно. Люди, которые идут через Роспотребнадзор, по статистике в 80-90 процентов случаев, выигрывают суд в пользу истца» (мужчина)

Речь женщин, напротив, больше отличает неуверенность и использование вопросительных предложений:

– «Когда вы принимали решение брать кредит, вы подключали какого-то юриста? Не советовались с юристом? Или это было спонтанное действие?» (женщина)

– «Если я не ошибаюсь, проблема нашего героя в том, что он сам сделал первый этот шаг. Понимаете, его не заставили, его туда волоком не привели!» (женщина)

– «Ну разве можно делать такие спонтанные вещи? И брать такую большую сумму денег спонтанно?!» (женщина)

Основываясь на данных примерах, можно сделать вывод о том, что стереотип уверенности, который присущ речи мужчин, находит выражение в реальной мужской речи в рамках телевизионного ток-шоу. А стереотип неуверенности, присущий женской речи, тоже находит свое отражение в речи женщин. Женщины используют больше слов, выражающих неуверенность, а также очень часто произносят вопросительные предложения.

Во-вторых, это предметность. Под предметностью обычно понимается наглядность, иллюстративность и приведение примеров в подтверждение своей точки зрения. Соответственно, мы искали языковые единицы, служащие в речи для того, чтобы ввести конкретный пример или ситуацию, подтверждающие или опровергающие то или иное мнение, а также приведение говорящим конкретных фактов. В рассматриваемом выпуске ток-шоу подобных случаев встретилось несколько, причем и в мужской речи, и в женской, что доказывает мнение о том, что не только мужчины в своих рассуждениях опираются на цифры, приводят конкретные данные и сравнивают результаты, но и женщины тоже выбирают подобные речевые тактики:

– «*Договору Станислава значит был такой: в первом месяце он должен был выплатить 10 000, второй месяц – 9 000, третий месяц – тоже 10 000, а в четвертом месяце – сразу 188 000. Это микрофинансовая организация, за которой, между прочим, тоже надзирает Центробанк»* (мужчина)

– «*Какая хитрая микрокредитная организация, которая придумала вечно действующий Договор и не сумела легализовать в своем суде. То есть у них оговорка в Договоре, что все суды у нас проходят в Первомайском суде города Ижевска, и где бы человек ни жил, все суды проходят в этом суде*» (мужчина)

– «...*Вопрос микрофинансовых организаций обсуждается очень давно, и эта сфера, она абсолютно вне закона. При этом, как мы слышали только что, в суд они идут совершенно спокойно с этими чудовищными документами. И это не попадает ни под какое законодательство, ни под здравый смысл вот эти проценты. То есть, вот здесь какой-то правовой вакuum, вот какая-то пропасть между тем, что суд принимает законное решение, которое нужно выполнять, а с другой стороны, это абсолютно вне закона они существуют. И второй момент по поводу Ижевска: большие полугода моя передача ведет историю с Ижевском. Студенты поперлись в*

пирамиду. Все абсолютно легально. Приведи своего друга студента, принеси 35 000. Но у меня нет 35 000. Нет проблем! То есть, студенты там просто подписывали бумаги, они ничего на руки не получали, но им обещали, что они через месяц получат 120 000 рублей. Эти дураки, извините за выражение, ну они получают высшее образование, это вообще позор!!! Эта история закончилась трагически: парень повесился. Понимаете, вот мы можем сколь угодно долго и много говорить об этих ситуациях. К сожалению, мы находимся в плену денег, но парня-то не вернешь!!!» (женщина)

– «*У Вас есть еще заключение Центробанка о том, что все документы фиктивные. А что судья? Вот вы кладете ему на стол и говорите, что говорит Центробанк, а он спрашивает: «Кто это?»* (женщина)

Таким образом, анализ языкового материала не выявил явного лидерства мужчин или женщин в приведении примеров. Основываясь на выбранных нами примерах, можно заключить, что мужчины и женщины говорят с примерно одинаковой степенью предметности, и стереотип предметности речи мужчин не подтвердился нашим исследованием речи в рамках телевизионного общения.

В-третьих, мы уделили внимание особенностям скорости речи женщин и мужчин. Для того чтобы определить скорость речи мужчин и женщин, мы считали, сколько слов они в среднем произносят, когда им предоставляют слово в эфире. Приведем по одному примеру речи представителей двух гендерных групп:

– «*Не возбуждают уголовное дело потому, что в нашей стране еще не создали полицию. У меня тоже украли имущество, украли дачу вместе с землей, и удалось возбудить уголовное дело только потому, что генерал с огромным количеством звездочек позвонил тому полковнику, который не возбуждал уголовное дело, и дело было возбуждено. Мне удалось найти того человека, который оформил эту сделку. Уже Россия с колен встала, а МВД со стула встать и дойти до квартиры этого человека, который в Москве находится, не может уже год и два месяца! В этом трагическом случае, просто умоляю вас, не отпускать это дело до тех пор, пока МВД не встанет со стула и не дойдет до того места, где надо начинать расследование».*

– «*Мы сейчас говорим о том, что люди оказались юридически неграмотными. Мы абсолютно не имеем финансовой культуры. Мы берем документ, который не читаем. Нам*

так нужна срочность, понимаете? Мы не идем даже в государственный банк. Почему в конце концов в банках длительная процедура? Процедура, при которой есть система, которая подразумевает, что вы должны проверить, прочитать, а мы идем за легким решением вопроса. И многие даже рискуют жизнью! Вопрос микрофинансовых организаций обсуждается очень давно и эта сфера, она абсолютно вне закона. При этом, как мы слышали только что, в суд они идут совершенно спокойно с этими чудовищными документами. И это не попадет ни под какое законодательство, ни под здравый смысл вот эти их проценты. То есть здесь какой-то правовой вакuum, вот какая-то пропасть между тем, что суд принимает законное решение, которое нужно выполнять, а с другой стороны, это абсолютно вне закона, что они существуют...».

Подсчитав количество произнесенных слов в среднем за полминуты мы видим, что женская речь быстрее мужской. Если говорить в цифрах, то мужчина произнес 114 слов, женщина – 144 слова. Из вышесказанного можно заключить, что в проанализированном нами материале, женщины действительно говорят быстрее мужчин. Таким образом, исследуемый материал позволяет говорить о том, что стереотип высокой скорости речи женщин действительно реализуется в телевизионной коммуникации.

Если говорить о статистических данных, то мы подсчитали, какие высказывания прозвучали и какова их иллокуция. Анализ проводился по классификации Дж. Остина, по которому иллокутивные акты делятся на пять классов: вердиктивы, экзерситивы, комиссивы, бехабитивы, экспозитивы [3, 68].

Итак, прозвучавшие в программе *вердиктивы* в основном относятся к женской речи. Всего прозвучало 15 предложений с вердиктивной окраской, из них к мужской речи относится 5, к женской – 10. Следовательно, можно сделать вывод о том, что сообщения очевидного или выведенного суждения о конкретном факте наиболее характерны для женской речи в рамках исследуемого материала.

Примеры *экзерситивов* выглядят следующим образом: поскольку тема программы является актуальной и горячей, то предложений с экзерситивной оценкой прозвучало одинаково и в мужской, и в женской речи. То есть, речи каждого выступающего из представителей двух гендерных групп была свойственна экзерситивная интонация.

Если говорить о *комиссивах*, то главное свойство комиссивов состоит в том, что они обязывают говорящего к определенной линии поведения. В эту группу попадают заявления о намерениях и различные выражения поддержки. В анализируемом материале получилась такая расстановка: женщинами произнесено 6 предложений с комиссивами, мужчинами – 4. Таким образом, основываясь на вышеизложенном, можно заключить, что женщины более склонны заявлять о своих намерениях, чем мужчины.

Бехабитивы свойственны почти всем высказываниям, прозвучавшим в ток-шоу, потому что реакция всех тех, кто участвовал в коммуникативном акте была направлена на наполнение других людей и события, которые с ними происходят. Из прозвучавших 20 (10 представителями сильного пола и 10 представителями слабого пола) высказываний 19 были с подобной оценкой. Таким образом, анализ языкового материала не выявил явного лидерства мужчин или женщин в ракурсе использования в речи бехабитивов, хотя, вероятно, анализ по данному принципу требует подтверждения на более широком материале. Основываясь на выбранной нами передаче, можно заключить, что мужчины и женщины говорят с примерно одинаковой степенью бехабитивности в рамках телевизионного общения.

Экспозитивы, как самый многочисленный класс иллокутивных актов, используются очень часто при речевом общении. Отсюда и частая употребляемость подобного рода высказываний в устной речи. Подсчитав использование предложений с экспозитивной окраской, мы пришли к таким подсчетам: женщинами прозвучало 8 примеров подобного рода, а мужчинами произнесено 16 предложений с экспозитивами, то есть, в два раза больше.

Приведенные выше примеры и их анализ с позиций иллокутивных актов дает нам обоснование заключить, что нет четких границ в использовании в речи определенных стереотипных особенностей. Каждый конкретный случай того или иного речевого акта продиктован отношением к нему коммуниканта, его жизненными позициями и взглядами. Поэтому анализ мы проводим только в рамках рассматриваемого нами ток-шоу, хотя и это обстоятельство может дать толчок к новымисканиям и рассуждениям в изучаемой нами отрасли.

В ходе исследования мы предприняли попытку выявить качества, являющиеся, по мнению носителей русской культуры, характерными для

женской и мужской речи, и проанализировать, в какой степени они на самом деле представлены в речи мужчин и женщин в ток-шоу. Анализ собственного материала показал, что большая часть гендерных стереотипов не реализуется в рамках телевизионного дискурса. В рамках анализа языкового материала нас интересовали стереотипы поведения в определенной коммуникативной ситуации, то есть то, насколько гендерные речевые стереотипы поведения оказывают влияние на речь гостей телепередачи в реальной ситуации общения.

Таким образом, наши наблюдения позволяют сделать вывод о том, что ядро стереотипа мужской и женской речи включают в себя разные критерии. Во многом эти особенности в манере речи мужчин и женщин продиктованы не только конкретными ситуациями: почти не существует «женских ситуаций» и «мужских ситуаций», когда один и тот же человек выбирал бы вариант речи по своему желанию, корни этих различий лежат в несходстве воспитания и базовых ориентиров поведения [4, 101].

Гендерные особенности текстов массово-информационного, или масс-медийного дискурса на сегодняшний день недостаточно изучены. Чтобы сделать более общие выводы о проявлении речевых гендерных стереотипов в текстах СМИ, необходимо изучать разные типы текстов, что требует дальнейшего глубокого исследования. Мы считаем, что на основе данного исследования важно продолжить изучение языковой и текстовой реализации речевых гендерных стереотипов в разных типах как телевизионного, так и шире – массово-информационного, или масс-медийного дискурса.

Таким образом, изучение особенностей ток-шоу с точки зрения гендера является очень интересным и значимым моментом в гендерологии. Вопрос различия мужской и женской речи стал особо актуальным и приобрел динамичное развитие в науке и общественности. В вопросах речевого поведения мужчин и женщин не все логично, но все очень интересно и более детальное, глубокое изучение всех процессов в данной сфере еще предстоит.

Литература

- 1 Болц Н. Азбука медиа. / Пер. с нем. Л. Ионин, А. Черных. – М.: Европа, 2011. – 136 с.
- 2 http://www.1tv.ru/sprojects_video/si5685/p77823
- 3 Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. Для студентов, магистрантов и аспирантов (докторантов). – М.: Восток-Запад, 2006. – 200 с.
- 4 Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – 288 с.

References

- 1 Bol'c N. Azbwka medi'a. / Per. s nem. L. Ioni'n, A. Cherny'x. – M.: Evropa, 2011. – 136 s.
- 2 http://www.1tv.ru/sprojects_video/si5685/p77823
- 3 Swsov I.P. Li'ngvi'sti'cheskaya pragmatika. Dlya stwdentov, magi'strantov i' aspi'rantov (doktorantov). – M.: Vostok-Zapad, 2006. – 200 s.
- 4 Gwdkov D.B. Teori'ya i' praktika mezhkwl'twrnoj kommwni'kaci'i'. – M.: Gnozi's, 2003. – 288 s.

Оңласынова Д.
**Тоналды ерекшеліктерді
лингвистикада зерттеу**

Мақаладатоналды ерекшеліктерді лингвистикада зерттелуінің барысында туындаған мәселелерге талдау жасалып, сипаттама берілген. Фонетика саласында көптеген ғалымдардың зерттеулерінде тоналды ерекшеліктерге айрылған көңіл болып көрсетеді. Бұл түргыда интонацияның рөлі ойнап тұр. Алайда қарапайым өмірде адамдар арасында жақсы қарым-қатынасқа тусу, сөйлеу шеберлігі, оны тыңдаушыға жеткізе білу өнері арқылы маңызды болып табылады. Бұл тоналды ерекшеліктердің дауыс тоны арқылы сипатталады. Дауыс, дыбыс, ырғак, ритм, интонация, тонның бір-бірінен айырмашылығы немесе үқастықтары тоналды ерекшеліктерді анықтауда негізгі түйін ретінде қарастырылады. Осы тақырып бойынша зерттеушілердің көзқарастары, пікірлері алғашқы негіз ретінде алынады. Қазіргі замандағы зерттеулерде дауыс тонының адам имиджіне айтарлықтай әсерінің болатындығын анықтау мәселесі қаралады. Осы дауыс тонын анықтауда эксперименталды, компьютерлік ақпараттардың көмегімен жүзеге асырылады. Арнайы компьютерлік бағдарламалар арқылы зерттеулердің жүргізілуі барысында ер адамдардың дауыс тондары жуан (төмен), ал әйел адамдардың дауысы жіңішке (жоғары).

Түйін сөздер: тон, интонация, дауыс, дыбыс, әуен, тоналды акцент.

Onglassynova D.
**Tonal features of a creating
personal image**

The article considers the analysis and characterization of tonal features in linguistics. From the point of view of the many scientists the basis of phonetics pays attention to the tonal peculiarities. The article discusses the features of linguistic research, analysis the problems encountered in the description of pitch people's speech, according to their professional competences. The phonetical basic in speech focuses on intonation. Intonation plays an important role in this context. However in ordinary life communication between people is produced reason of conversation. It is characterized by the main feature of voice tone. Similarities and differences between of voice sound, intonation is considered as the main focus of defining the tonal features. Researchers' views on this theme are considered and reviewed the primary phenomena. Modern studies defining that tonal feature has great impact for creating the personal image. The assistance of experimental, computer information has used to determine the tonal features. By the assistance of computer programs, it outlined the men's tempo of voice are thick (low) and women's tempo of voice are thin (high) during the investigation.

Key words: ton, intonation, voice, sound, melody, pitch accent.

Оңласынова Д.
**Тональные особенности
для создания персонального
имида**

В данной статье рассматриваются анализ и характеристика тональных особенностей в лингвистике. В основе фонетики с точки зрения большинства ученых особое внимание уделяется тональным особенностям. В статье рассматриваются особенности лингвистических исследований анализа проблем, возникающих в описании тональности речи людей, в соответствии с их профессиональными компетенциями. В фонетических основах речи особое внимание уделяется интонации. В этом контексте интонация играть очень большую роль. Но в обычной жизни коммуникации между людьми осуществляются благодаря разговорной речи. Она характеризуется основой особенностей тона голоса. Голос, звук, ритм, темп, интонация, тон рассматриваются в качестве основы и определяются главные сходства и различия друг от друга. Рассматриваются мнения исследователей по этой теме, дифференцируются вышеупомянутые понятия с их точки зрения. Современные исследования выявляют значительное влияние тональности речи на имидж человека. С помощью специальных компьютерных программ в ходе исследований было выявлено, что тембр голоса большинства мужчин низкий, в то время как женский голос высокий.

Ключевые слова: тон, интонация, голос, звук, мелодика, тональный акцент.

**ТОНАЛДЫ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРДІ
ЛИНГВИСТИКАДА
ЗЕРТТЕУ**

Лингвистикада тоналды ерекшеліктердің маңызы өте зор болып келеді. Оның атқаратын қызметі әр алуан болмак, енде-ше осы зерттеуге ұсынылып отырган тоналды ерекшеліктер дегеніміз не деген сұраққа тереңірек тоқталмас бұрын, мына жайытты айта кеткеніміз жөн. Жалпы сөз дыбыс пен мағынадан тұратындығы бәрімізге мәлім, осы тұрғыда дыбыс және дауыстың, олардың ерекшеліктерін еске түсірсек. Ен әуелі дыбыс және дауыс ұғымдарының айрмашылығын алып қарасақ. Дыбыс – толқын түрінде таралатын тер-белмелі қозғалыс, ал дауыс дегеніміз дыбыстай мүшелері арқылы шығатын үн [1].

Кез келген адамның өзіндік табиғи дауыс ерекшеліктері, бояуы, дауысырғағы, үні болады. Ойдың негізінің түсініктілігі – қолданған үннің ыргақына тікелей түрде байланысты. Сондайақ сейлеу жағдайында дауысты бірде көтерінкі және бәсендеп дыбысталу салдарында тоналды ерекшеліктердің қызметі байқалады. Дауыстоның жоғары немесе төмен көтеріліп, түсүі тоналды ерекшеліктер болып табылады. Тоналды дыбыс ол дыбыстардың бір-бірімен үндесуін қадағалайды. Жеке тұлға ашу үстінде я болмаса қатты қуанған сәтінде эмоцияға беріліп, дауыс тонын жоғары көтеріп сөйлеуі әбден мүмкін немесе керісінше шаршаңқы күйде тұлғаның дауыс тоның бәсек күйге түсіп, өте төмен ыргақта сөйлеуі қүнделікті өмірде адамдар арасында болатын құбылыс. Жалпы тон фонетика саласында интонация мен тығыз байланысты, бұл деген сөз интонация мен тонды бөлек жаруга болмайды. Тон грекше *tonos* деген сөз, қазақ тіліне аударғанда дыбыстың белгілі бір жоғары деңгейі, дауыс көтерінкілігі, екі дыбыстың ара қатынасы, дыбыс дауыс ыргағы деген мағынаны береді [2].

Тонды анықтау үшін біз ен алдымен интонацияның не екендігін ажыратып алуымыз қажет. Тіл білімінде интонацияға арналған еңбектер өте көп. Солардың ішінде осы фонетиканың бір белігіне қатысты зерттеушілердің өзіндік пікірталас ту-дырыған мәселелер де жетіп артылады. Кейбір ғалымдардың зерттеулеріне немесе сөздіктерге қарайтын болсақ интонацияға ыргақ деген анықтама берілген. Сонымен қатар ағылшын ғалымдарының берген анықтамаларында интонацияны тонның жоғарылауы, төмендеуі, яғни фонетиканың бұл салалары сөйлемде бір-бірімен байланысты және толықтырып отырады.

Жалпы интонацияның компоненттерімен (әуен, ыргак, ритм, екпін, пауза) тон тығыз байланысты. Қазақстандық зерттеушілердің енбектеріне сүйенетін болсақ, Құдайберген Жұбановтың «Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер» атты еңбегінде интонацияны тонмен ұштастырып, тон интонацияның негізі ретінде қарастырады. Мысалға «Куанышты, жағымды эмоцияның әуені жоғары регистрлі тонды болады да, ал керісінше жағымсыз, эмоцияның тоны төмен, ызгарлы болып келеді» деген [3]. Қазіргі қоғамда тіл білімінде қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің интонацияны анықтаудаарналған теориялық материалдары баршалық. Мысалға алатын болсақ Голланд мектебінің зерттеулері бойынша интонацияны сөйлеу әуенінгни тоналды акцент ретінде анықтаған [4]. Ал тоналды акцент терминін ең алғаш болып қолданған Д. Болинджер болатын. Голланд мектебінің зерттеулері бұл құбылысты анықтау барысында бірнеше әдістерді қарастырыды, оның бірі эксперименталды әдіс. Бұл әдіс компьютерлі бағдарламалардың көмегімен іске асты. Осы тұрғыда маңызды коммуникативті мәліметтерді жеткізу үшін сөйлеуші сөйленімдегі ең маңызды деп тапқан фрагменттерді (сөздерді, синтагмаларды) бөліп көрсетуи тиімдірек, осы кезде маңызды деп тапқан ақпарат тон жоғарылығының көтерілу немесе түсіру арқылы тоналды акцентті жүзеге асырады. Яғни бұл деген сөз сөйлеушінің сөйленіс барысында тұлғанын нені хабарлап тұлғанында емес, қалай я болмаса қандай тоналды акцентте айтылып тұлғаны маңызды.

Осы мәселе төңірегінде С. Оде тоналды акцентті зерттеуде мынаған мұқият зерсалған: «Тоналды акценттің жүзеге асуы тек айналасындағы сөздердің ішіндегі белгілі бір маңызды сөзді бөліп көрсету ғана емес, сонымен қатар сөйлеу әуенін де жүзеге асырумен де көрінеді» Жалпы сөйлеушібелгілі бір маңызды мәліметті тыңдаушыға хабарлап қана қоймай оның маңызды жаңалық екендігін тоналды акценттің жүзеге асуы айналасында ғана көрсете алады. Ғалымның сөйлеу барысында әуенің маңызды деп санағаны, тек дауыс тонының жоғары немесе бәсек түрде хабарды ерекшелеп, акцент жасап, я болмаса кідіріп айту ғана емес, сөзді белгілі бір әуенмен жеткізе білу де, фрагментті әсерлі, тыңдаушыға түсінкіті тілде айту. Тон жоғарылығының вариациясы – тон қозгалысы, жоғары, төмен, түзу, тон жоғарылығы диапазонындағы жоғарыға немесе төменге секіріс, сондай да басқа тонның қозғалыстары да көрініс табады. С. Оде бойынша, «интонация – бұл сөйлеу ағымындағы

тон жоғарылығының өзгерісі» [5]. Интонацияға кейбір зерттеулерде әуен деген анықтама берілген. Атап өткендей жалпы әуенің сөйлемдегі атқаратын қызметі үлкен. Біріншіден сөйлеу тілінде тілдің ағысын бөлшектерге мүшелеп, жіктейтін де оларды біріктіретінде әуен. Екіншіден сөйлемдердің негізгі коммуникативті түрлөрін анықтауда, яғни айтылу мақсатына қарай (хабарлы, сұраулы, бұйрықты лепті) бөлінуінде маңызды қызмет атқарады. Тағы да сөйлемнің логикалық және эмоциялық мазмұнын жеткізуде мәні зор болып келеді. Барлық тілдердің бір-бірлерімен айырмашылықтары, өзгешеліктері әуенарқылы байқалады. Кез келген тілдердің өзіндік акцентті, қайталанбас табиги әуені, үні болады. Мысал келтіретін болсақ қытай, жапон тілдерінің ерекшеліктері дыбыстарды бір-бірінен тон арқылы ажырататыны. Дыбысты жарты тонға немесе бір тонға көтеру арқылы сөздің түрлі мағына бере алатыны, бұл тілдердің өзіндік қайталанбас әуені. Егерде әуенде акустикалық жағынан қарасақ, бұл сипат әрдайым өзгеріп тұратын тон жиелігіне сәйкес. Өйткені сөйлемнің негізгі мазмұны өзгеріп тұрмаса, тыңдаушыға түсініксіз болып қалуы мүмкін және тыңдаушысың жалықтырып, шаршатып жіберуі әсерлері байқалады. Бұдан шығатын түйін, сөйлеуші сөйленіс барысында дауыс тонын тек бір сарында (төмен дауыста я болмаса тек жоғары дауыста) жалғастырса демек оның оқып отырған лекциясы студенттерге қызық емес, сондайақ, түсініксіз немесе айтып тұрған жаңалығы маңызын жоғалтады.

Жоғарыда атап кеткендей қазақстандық зерттеушілерде өзіндік зерттеулерін ұсынған болатын. Мысалға, Базарбаевың «Қазіргі қазақ тілі интонация негіздері» атты кітабында тақрыпты акустикалық жағынан қарағанда, әуен сипаты әрдайым өзгеріп тұратын негізгі тон жиелігіне (частота основного тона) сәйкес келеді деп есептейді. «Тон жиелігі дегеніміз – адамның эмоциялық жағдайында, яғни қатты қызууланғанында немесе синтагманың соңғы логикалық маңызды сөзіне түсетін екпін, басқаша айтқанда синтагманың соңғы сөзінің акценттелуі, сөйлемдегі тон жиелігінің өсуі» [6]. Сөйлеу тілінің негізгі тон жиелігінің сөйлеу процесінде ұдайы өзгеріп тұруы оның бір өзгешелігі болып табылады. Тон жиелігінің сөйлемдегі мазмұны сөйлеушінің дауысының жоғары не төмен болуымен байланысты. Қазіргі қоғамда техниканың дамығаны соншалық ғалымдар дауыс тонын жоғары дауысты немесе төмен және орташа дауысты анықтайтын компьютерлік аппараттарды ойлап тапқан болатын.

Компьютерлік дауыс аппаратының көмегімен ер адамның дауысының жуан (төмен) дауысты, ал әйел адамның дауысының жіңішке (жоғары) дауысты болатыныңдығын айқындағы. Ал кішкентай балалардың дауыстары өте жоғары тонда дыбысталады, себебі олардың энергиясы тасып түр және сол күш жігерін әлі де дұрыс қолдана білмestіктен, өте жоғары тонда болған соң қоршаған ортаға жағымсыз әсер туғызады. Ал жалпы кейбір жағдайларда компьютерлік аппаратка салмайық біз дауыстың кімге тиесілі екендігін аңғара аламыз. Адамды көрмей тұрып ақ, есту арқылы дауыс тоны арқылы кәрі, жас, толық, арық, жақсы, байсалды, ашулы, мазасыз т.б. қандай күйде тұрганын суреттей аламыз. Анықталған бірнеше стереотиптер бойынша тұлғаның интелектуалдық деңгейін, темпераментін дауыс тоны арқылы біле аламыз. Көптеген мамандардың ескертүлеріне зерсалар болсақ, жоғары тонда сөйлейтін адамдардың жоғары дәрежелі жұмыска орналасуы өте аз пайызды құрайды екен. Керісінше дауыс тоны орташа, орта темпте немесе баяу темпте сөйлейтіндер сырт көзге интелектуалды, өзіне сенімді түрде қоршаған орта қабылдайды екен. Сол себепті қазіргі заманда вокалдан сабак алатындар көптеп табылып жатыр. Мысалға алатын болсақ белгілі ағылшын саясаткерінің бірі Маргарет Тэчер. Бұл вокалдан алған сабагы оған үлкен көмегін тигізгені бәрімізге мәлім. Ал музыкамен айналысадын, яғни ән айтатын адамдардың дауыстары өте жағымды, әсерлі, өте күшті дикциясы байқалады.

Тон жиілгінің негізгітоналды диапазонен үлкен және ең кішкентай мөлшерінің арасындағы айырмашылығы арқылы белгіленеді. Олардың үш түрі бар: көлемді (кен), көлемсіз (тар), орташа [6]. Сөйлемдердің тоналды диапазоны көбінесе эмоцияны сипаттайты. Бұған көбінесе лепті сөйлемдердің тоналды диапазонын жатқызуға болады және де бүйректы сөйлемдерді айту барысында тоналды диапазоның жоғарылау әсері байқалады. Мысалға мынадай мысал келтірсе болады:

«Господин Иванов, подойдите ко мне, я хочу познакомить вас с Антоном Антоновичем»

бұндай қарым-қатынас дөрекілікті байқатып тұр.

Кейбір дерек көздеріне қарасақ тонды – дыбыс деп қарастырган. Яғни ыргак, дауыстың жоғарылауы, тембр, дыбыс аясында зерттеледі. Бірақ тонды дыбыс ретінде қарастырылғаны, ол кезкелген айналада болып жатқан табиғи құбылыстардың дыбысталуы жаңбыр, жел, күннің күркіреуі, жануарлардың өзара дыбыстарды шығару салдары, тарсылдаған дыбыстар немесе адамдардың күлгендегі жылағанда шығатын дыбыстардың барлығын зерттейді деген сөз емес, бұлардың барлығы қандай да бір сигналды туғызады. Айналада біз құлақ түретін сигналдар көптеп табылады. Оның барлығына біз мән береміз. Жүрген кездегі тарсылдалап аяқ дыбыстарының шығуы, сықылдан күлгендегі ерекше дыбыстар, кітаптың параптерының ашылғаны, есікті тоқылдатқанда, иттің үруі, судың ағысы, желдің гүілі т.б. сигналдар фонетикада қарастырылмайды.

Жалпы сөйлеу сигналдарын өңдеу, талдау үшін алғаш рет арнайы Praat, Doingphonetics by computer атты компьютерлік бағдарламалар қолданыс тапты. Бұл бағдарламаны қазақ тілінің интонациясын зерттеу барысында Қазақстандық зерттеушілер диссертация жұмысында эксперимент жасаған болатын. Бұл компьютерлік бағдарламалар арқылы кез келген тілдің дыбыстық жүйесін, сегментті және суперсегментті деңгейін зерттеуге болады. Осы Praat бағдарламасымен сондайак сөйлеу сигналын зерттеуге, өлшеуге, модификациялауға және өңдеуге болады. Praat бағдарламасы арқылы кез келген тілдегі табиғи тілдің тон жоғарылығын өлшеуге немесе интонациясын зерттеуге болады [7].

Кортындылайтын болсақ, жазуда айтушының ойы, сезімі, пікірінің рең болуы тек қана пунктуация арқылы беріледі, ал жазуды оқып отырған тұлға, тыныс белгілер арқылы соны айтушының ойындағы етіп қабылдайды. Ауызша сөйлеуде әрине біз айтушыны интонация арқылы, дауыс тонының жоғары болмаса төмөндеуі арқылы ойын, сезімін түсіне аламыз. Сонымен инттонация және дауыс тоны сөз мағынасының сөйлем арасында түрленгендейдің білдіреді.

Әдебиеттер

- 1 <https://kk.wikipedia.org>
- 2 Қазақ тілінің сөздігі – Алматы: 1999. – 256 б.
- 3 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер – Алматы: 1999. – 581 б. – Б. 41.

4 Оде С. Что такое тональный акцент? // Жизнь языка и язык в жизни / Сб. статей, посвященный юбилею д.ф.н., проф. Э.Д. Сулейменовой: сост. Н.Ж. Шаймерденова, З.К. Сабитова, О.Б. Алтынбекова, М.И. Акберди; Под общ. ред. Н.Ж. Шаймерденовой. – Алматы: Қазак университеті, 2005. – С. 76-85.

5 Оде С.Перцептивный анализ интонации: В кн: Проблемы фонетики. Сб. статей / Отв. ред. Т.М. николаева. – М.: Прометей, 1993. ч. 1. – 318 с. – С. 199-211.

6 Базарбаева З.М. Қазіргі қазақтілінтонациясыныңегіздері– Алматы: 2002.– 202 б. – Б. 35-37.

7 Карагойшиева Д.А. Экспериментально-фонетический анализ интонации казахского языка.– Алматы: Copy Land, 2008.–232 с.

References

1 <https://kk.wikipedia.org>

2 Qazaq tilininh so'zdigi – Almaty': 1999. – 256 b.

3 Zhubanov Q. Qazaq tili zho'nindegi zerttewler – Almaty': 1999. – 581 b. – B. 41.

4 Оде С. Chto takoe tonal'nyj akcent? // Zhi'zn' yazy'ka i' yazy'k v zhi'zni' / Sb. statej, posvyashhennyj yubi'leyu d.f.n., prof. E'D. Swlejmenovoj: sost. N.Zh. Shajmerdenova, Z.K. Sabitova, O.B. Alty'nbekova, M.I'. Akberdi'; Pod obshh. red. N.Zh. Shajmerdenovoj. – Almaty': Qazaq wni'versiteti, 2005. – S. 76-85.

5 Оде С. Percepti'vny'j anali'z i'ntonaci'i': V kn: Problemy' foneti'ki'. Sb. statej / Otv. red. T.M. Ni'kolaeva. – M.: Prometej, 1993. ch. 1. – 318 s. – S. 199-211.

6 Bazarbaeva Z.M. Qazirgi qazaq tili i'ntonaci'yasy'ny'nh negizderi – Almaty': 2002. – 202 b. – B. 35-37.

7 Karagojshi'eva D.A. E'ksperi'mental'no-fonet'i'cheski'j anali'z i'ntonaci'i' kazaxskogo yazy'ka. – Almaty': Copy Land, 2008. – 232 s.

Оразбаева Н.С.

Критерии формирования биментального мышления: теория и практика применения в литературоведении

Статья определяет критерии формирования мышления писателей, творчество которых соотносимо в равной степени с двумя культурными пространствами. Обоснование термина «биментальное мышление» в литературоведении предшествует анализу художественных текстов, выявляющих данные критерии. В качестве практического материала взяты произведения преимущественно русских прозаиков и поэтов XX века, чья биография связана с Казахстаном, а также некоторые примеры из русской эмигрантской и казахской литературы. Рассматриваемый материал подтверждает наличие набора факторов, таких как социально-политическая обстановка и биографические факты, которые влияют на художественный стиль писателя. Подобный стиль включает определенные художественно-языковые средства, комбинирование элементов языков и реалий двух культур, особенный характер лирических героев и авторской самоидентификации, что способствует объективному воссозданию инонационального мира в художественном тексте. Введение термина и определение критериев формирования биментального мышления дает возможность объединить особенности произведений подобных авторов и прийти к обобщению, применимому в преподавании литературы и в целом в реализации поликультурного образования.

Ключевые слова: инонациональная картина мира, биментальное мышление, межнациональные литературные связи, сопоставительное литературоведение.

Orazbayeva N.S.

Criteria for formation bimental thinking: theory and practice of application in literary studies

The article defines criteria for the formation of consciousness of writers, whose works are correlated equally with two cultural spaces. Justification of the term «bimental thinking» in literary studies sets the stage for the analysis of literary texts, identifying these criteria. As a practical material we consider works of mostly Russian writers of the XX century, whose lives are connected to Kazakhstan, as well as some examples from Russian émigré and Kazakh literature. Viewed material confirms the presence of a set of factors such as the socio-political situation and biographical facts that influence the artistic style of writers. This style includes certain literary devices, combinations of languages' elements and realities of two cultures, special character of lyrical heroes and author's identity that contributes to the objective reconstruction of other nation's world in a literary text. Introduction of the term and the definition of criteria for the formation of bimental thinking makes it possible to combine features of such authors' works and to come to a generalization, applicable in the teaching of literature and, in general, in realization of multicultural education.

Key words: other-national worldview, bimental thinking, transnational literary links, comparative literature.

Оразбаева Н.С.

Бименталдық ойлауы қалыптастыру үшін өлшемдер: әдебиеттану ғылымында теориялық мен практикалық қолдану

Мақала екі этникалық топтарға жататын жазушылардың ойлауын қалыптастыру өлшемдерін анықтайды. Әдебиеттану ғылымында «бименталдық ойлау» термині берілген өлшемдерді анықтау үшін ғылыми мәтіндерді талдаудың алдында өткізіледі. Практикалық материал ретінде біз негізінен XX ғасырда Қазақстанмен байланысы бар орыс жазушылары мен ақындарының шығармаларын, сонымен қатар, орыс эмигранттық және қазақ әдебиеттерінің кейбір мысалдарын қарастырудық. Қарастырылған материал жазушының көркем стиліне әсер ететін қофамдық-саяси ахуал, өмірбаяндық, деректер сияқты кейбір факторлардың жиынтығы екенін растайды. Осы стиль әдеби мәтіндегі басқа ұлт әлемінің объективті бейнесін суреттеуге ықпал етеп отырып, арнағы көркем-тілдік құралдарды, тіл элементтерін және екі мәдениеттің ерекшеліктерін қысқырып, лирикалық, кейіпкерлердің ерекше сипаты мен авторлық сәйкестілігін қамтиды. Бименталды ойлауды қалыптастыру өлшемдерін қалыптастыру және осы терминді енгізу осындағы авторлардың шығармаларының ерекшеліктерін анықтау үшін мүмкіндік бере отыра, қорытындыға келуге ықпал етеді. Бұларды әдебиетті оқытуда және полимәдениетті білім беруді жүзеге асыруда қолдануға болады.

Түйін сөздер: басқа ұлттың дүниетанымы, бименталдық ойлау, этносаралық, әдеби байланыстары, салыстырмалы әдебиеттану ғылымы.

**КРИТЕРИИ
ФОРМИРОВАНИЯ
БИМЕНТАЛЬНОГО
МЫШЛЕНИЯ: ТЕОРИЯ
И ПРАКТИКА
ПРИМЕНЕНИЯ
В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ**

В последние десятилетия наблюдается явное стремление отдельных этнических групп к размыванию культурных и социальных границ, способствуя изменению мировосприятия данных сообществ. В области филологических исследований это влияет на все увеличивающееся количество междисциплинарных исследований, стремящихся к анализу практического материала в свете исторических событий XX-XXI веков и новых социальных и культурных установок, приобретающих тенденциозный характер.

При анализе творчества ряда казахских и русских поэтов и писателей XX века, становление которых произошло в двух культурных пластах, мы столкнулись с терминологической проблемой, которая не позволяла нам объединить особенности произведений рассматриваемых авторов и прийти таким образом к обобщению. Данное обобщение не стремится обязательно привести анализируемый материал к одному знаменателю, но основано на поиске определенных особенностей художественного языка авторов. Данные особенности способны стать отсылкой к историческим и социокультурным факторам, характеризующим этапы развития страны и сформировавшим определенное авторское восприятие мира. Это мировосприятие мира основано на биментальности и продиктовано длительным пребыванием в двух культурных средах, что явно находит отражение в творчестве. Слово «биментальность» применяется как термин в последние годы в статьях по политологии, социологии, теории и методике обучения, где используется в рамках подхода, анализирующего особенности характера, поведенческие реакции, принципы обучения и воспитания личности, объединяющего в своем сознании два менталитета.

В литературоведении писателя, мышление которого становилось одновременно в двух культурных средах, мы определяем как писателя с биментальным сознанием, способного к полноценному восприятию особенностей двух культур и созданию в своем творчестве ситуаций, демонстрирующих примеры мультикультурного восприятия. Включение данного термина со всеми сопутствующими этому явлению особенностями в анализ художественной литературы и разработка системного подхода на основе определения и анализа творчества

биментальных авторов может помочь определению посредников прошлого и настоящего, обосновать художественные особенности, которые способствуют объективному изображению другой культуры.

Первоочередной задачей является определение критериев, формирующих биментальное мышление, к которым относятся социально-политическая обстановка, окружающая писателя, и факты биографии, включающие место рождения, длительность проживания во «вторичной» среде и языковой фактор. Для проведения объективного анализа и выявления различий анализируются произведения писателей и поэтов, родившихся в Казахстане, и писателей-эмигрантов. Особую актуальность этот вопрос приобретает в той ситуации, когда мышление писателя объединяет восточный и западный менталитет. Благодаря регулярным историческим связям, сочетание славянской и тюркской ментальности проходит легче и влияет на степень идентификации себя с той или иной культурой. По словам М.Х. Мадановой, «возникновение культурно-исторической антитезы Запад-Восток связано, прежде всего, с необходимостью самоотождествления и самоопределения через отношение к другой целостной величине» [1, 32].

Регулярные межлитературные связи между казахским и русским народами, общее историческое прошлое, богатство культурного наследия предопределили особое восприятие мира русскими поэтами, выросшими в Казахстане. Данные социально-исторические предпосылки предопределили появление к началу XX века ряда писателей, склонных к бинарному восприятию мира. Творчество Леонида Мартынова, Павла Васильева и Всеволода Иванова, представителей русской поэзии первой половины XX века, отличает наличие объективного и многогранного образа Казахстана, что обосновано их биографиями. П. Васильев и Вс. Иванов родились и выросли в Казахстане, детство Л. Мартынова прошло в Омске и степях Казахстана, поэтому их картина мира, отраженная художественно, в полной мере соответствует сознанию биментальной личности, так как воссоздает сложное и многогранное восприятие поэтами культур сразу двух народов – казахского и русского. В обратную сторону будет направлен анализ творчества Олжаса Сuleйменова, русскоязычного казахстанского поэта.

Перенося данную проблему на уровень других межнациональных связей, найдем примеры из творчества поэтов и писателей, позволяющие

отнести их мировосприятие к биментальному. Мы рассмотрим творчество некоторых русских поэтов и писателей-эмигрантов, но по двум причинам здесь не будет анализа произведений многих достойных авторов. Во-первых, изображение культуры, людей или природы другого народа может быть названо темой или постоянным мотивом, а не мировоззрением биментального мышления. Во-вторых, при вынужденном переезде в другую страну, обусловленном внешними (социально-политическими) причинами, полного принятия другой культуры зачастую не наблюдается. Чувство «тоски по родине» навязывает определенные мотивы в творчестве писателя и в большинстве случаев исключает процесс идентификации себя с другим народом с положительной стороны, что негативно влияет на «честность» и объективность художественного текста. Таким образом, нужно уточнить, что речь идет о большем: о восприятии другого этноса как родного, о невозможности исключить инонациональные образы из своего творчества, так как они диктуют автору систему мировосприятия из «вторичного» языка, традиций, фольклора, мифологии, образов природы. Причем внедрение в художественный мир писателя компонентов другой культуры должно проявляться не только при появлении определенной темы, но на протяжении всей его творческой жизни.

На наш взгляд, мы можем обратиться к малоизвестным представителям русской литературы в эмиграции первой половины XX века Валентину Парнаху и Георгию Евангулову. Их творчество также подтверждает обоснованность употребления специального термина «биментальность» для авторов, воспитанных двумя культурами, но, как показал анализ, эмиграция не всегда является вторым компонентом биментального мышления. Длительное проживание в эмиграции в Париже не столько повлияло на их становление, сколько обозначила основные этапы их творческой деятельности, а ее художественные особенности заложены гораздо раньше.

Итак, тот очевидный факт, что этническая среда, окружающая писателя с детства, влияет на детское восприятие, требует определенного анализа в литературоведении, который определит, какие именно факторы послужили развитию биментальности. Кроме того, семейные предания служат источником вдохновения для биментального мышления, материалом, который поэт использует как пример мультикульту-

турализма, к которому стремится и подталкивает читателей. При выборе практического материала мы опирались на то, что детские впечатления автора отражены фактически в его биографиях и художественно – в автобиографиях и произведениях, где содержатся авторские отступления или характер лирического героя максимально близок авторской реальности. Исследование данного материала и позволяет определить факторы, способствующие становлению биментальной личности.

При анализе творчества Мартынова сборник автобиографических новелл «Воздушные фрегаты» является основным материалом в данной работе, но также примечательны поэмы, написанные под впечатлением историй и преданий семьи, услышанных в детстве. Согласно этим преданиям, прадед Мартынова Мартын Лощилин, коробейник, ходил по казахским степям и продавал книги (поэма «Искатель рая»), а дед поэта со стороны матери, Григорий Павлович Збарский, военный инженер, работал в г. Верном (ныне Алматы). Он приехал в степь, чтобы прорыть каналы и добыть воду для местных жителей, о чем написана поэма «Рассказ о русском инженере». Семейные предания обогащали творческий материал поэта и служили материалом, который он использовал как пример мультикультурализма, пример узнавания и принятия другого народа.

В новелле «Семейные предания» Л. Мартынов говорит, что в детстве, когда он любил рисовать, то всегда изображал себя «*в образе голого юноши в таитянском набедреннике и киргизском малахе, едущего на верблюде к Тополевому мысу*» [2, т.3, 26]. Тополев мыс – пристань на Иртыше на Востоке Казахстана. Детское восприятие мира обуславливало стремление к экзотическим картинам, отсюда и таитянский набедренник. Однако в будущем данные попытки самоидентификации, подкрепленные уже сформировавшимися представлениями о размытых границах Азии и Европы и родстве народов, выросли в философское высказывание в новелле «Аксакал с Кокчетау»: «*Я, ныне не ставший аксакалом, главным образом лишь потому, что бреюсь электрической бритвой...*» [2, т.3, 251]. С учетом перевода тюркского слова «аксакал» («белая борода») поэт наделяет эту фразу и прямым, и метафорическим значением и сближает себя с тюркским народом по восприятию окружающего мира.

Вопрос определения степени самоидентификации стоит в творчестве поэта Г. Евангулова,

родившегося в Грузии и писавшего на русском языке, например, в стихотворении «Фокстрот и лезгинка»:

*Так я, подлаживаясь в тон,
Иную радость в этом вижу...
Я пропляшу Фокстрот Парижа
С душой упрямою кинто.* [3, 496]

Как видим, Евангулов позитивно сочетает грузинское происхождение и культуру с культурой русской, язык которой использует, но отрицает эмиграцию, противится ее влиянию. С одной стороны, это подтверждает обязательную этническую и культурную близость тем сообществам, в которых происходит становление биментальной личности. И с другой стороны, подтверждается фактор, включающий социально-политическую ситуацию конкретной эпохи, так как обстоятельства, вынудившие писателя эмигрировать, повлияли на сложное оценочное восприятие места эмиграции в художественном тексте. Париж для него ассоциируется не с родиной, а, во-первых, с бегством, с вынужденным переездом, что не может повлиять на положительное принятие другой культуры; во-вторых, со свободой и надеждой:

*Париж! Где Эйфелевой башни
Железная и стройная мечта,
Как маchta вознеслась –
Париж! Есть, будет выход!* [3, 503]

Творчество другого поэта, Валентина Парнаха, всегда находится в мультикультурном пространстве, что обусловлено, как и у предыдущих поэтов, историей его семьи еврейских корней. По семейному преданию, в XV веке его предки бежали из Испании на восток и в XIX веке поселились в городе Таганрог на Азовском море. Впоследствии Парнах много путешествовал по Палестине, Египту, Испании и Сицилии, долго жил во Франции, затем в Германии. Все культурное и этническое разнообразие, которую поэт наблюдал в течение всей жизни, отражено в его творчестве, например, в таких строчках: «*Цвета Аравии // Смуглели в Casino de Paris*» [3, 259]. Парнах, с детства проникшийся историями своей семьи, прошедшей пол-Европы, очень чутко относился к любому проявлению мультикультурализма, наблюдая и замечая условность пространственных и культурных границ. Его художественный стиль постоянно отражает и соединяет реалии разных культур Востока и Запада, содержит слова и фразы

из разных языков. Как в приведенном примере, поэт способен в двух строчках соединить Запад и Восток в четкой визуальной картине с использованием русского и французского языков.

Говоря об особенностях поэтического языка подобных писателей, кроме рассмотренных выше о комбинировании реалий и слов разных культур, отметим особое восприятие природы как один из способов восприятия инонационального мира. У Всеволода Иванова в произведениях, действие которых происходит в казахских степях, герои часто идентифицируются или характеризуются через мотивы и образы,ственные степи, например, в романе «Голубые пески»: «как саксаул-дерево гнутся руки», «под бровью – волчий глаз, серый», «волосы из-под малахая длинней лошадинова хвоста», «зрачок как лисица в заросли – золотисто-серый», «степной волос – как аркан черен и шершав» [4]. Восприятие мира, идентификация лирических героев осознается Вс. Ивановым через характерные образы степной природы и казахского быта.

Аналогичны предыдущим фразам по степени антропоморфизма следующие строки из поэмы Павла Васильева «Соляной бунт»: «Руки черные карагачу назад // Судорогою свело» [5, 163]. Данный отрывок описывает, как погибает природа от нехватки воды и переизбытка соли. Автор, сравнивая скрюченные ветви дерева со сведенными судорогой руками, проводит таким образом аналогию с человеческими страданиями.

В стихотворении Олжаса Сулейменова «Карагач» дерево также наделено антропоморфными признаками: «Смотри – над курганом, где ветер поет, // где слышится волчий плач, // вцепившись корнями в сердце мое, // шатаясь, стоит карагач. <...> стоит, развернув навстречу ветрам // плечи черных ветвей» [6, 27]. В степи с ее трудными условиями жизни, предопределявшими кочевую культуру, природа

настолько сливалась с образом самого народа, что национальные черты характера и особенности растительной и животной природы (терпение, выносливость, выживание в условиях постоянного ветра и переменчивого климата) оказывались взаимосвязанными и соотносимыми. Данный феномен и языческое прошлое казахского народа делали эту связь прочной и однозначной для степняка, что лирически доказывают Васильев, Мартынов и Сулейменов.

Итак, результат анализа творчества поэтов, связанных как минимум с двумя культурами, определяет следующие критерии формирования биментального мышления:

Социально-политические условия того периода, на который приходится формирование личности писателя, при этом вынужденное переселение в другую страну редко способствует ее положительному восприятию, что осложняет анализ литературы русской эмиграции, но не исключает его.

2) Факторы, влияющие на детское восприятие: этническая и культурная среда, окружающая поэта или писателя с детства; место рождения и длительность проживания в другой культуре. Семейные предания служат источником вдохновения для биментального мышления, материалом, который поэт использует как пример мультикультурализма, к которому стремится и подталкивает читателей. Степень переосмысления детских впечатлений влияет на способность идентифицировать себя с другой этнической группой.

При соблюдении этих условий внедрение в художественный мир писателя компонентов другой культуры проявляется не только при определенной сюжетной линии, но на протяжении всей его творческой жизни, влияя на лексику, поэтический стиль, выбор тем и характер лирических героев, что позволяет отнести мировосприятие данного писателя к биментальному.

Литература

- 1 Маданова М.Х. Введение в сравнительное литературоведение. – Алматы: ДОИВА-Братство, 2003. – 252 с.
- 2 Мартынов Л.Н. Собрание сочинений в трёх томах. – М.: Художественная литература, 1977.
- 3 Ливак Л., Устинов А. Литературный авангард русского Парижа. 1920-1926. История. Хроника. Антология. Документы. – Москва, ОГИ, 2014. – 992 с.
- 4 Иванов Вс. Голубые пески. Электронная библиотека RoyalLib.com. – URL: http://royallib.com/book/ivanov_vsevolod/golubie_peski.html.
- 5 Васильев П. Стихотворения и поэмы. – Алма-Ата: Жазушы, 1984. – 432 с.
- 6 Сулейменов О.О. Собрание сочинений в семи томах. Т.1. – Алматы: Атамура, 2004. – 480 с.

References

- 1 Madanova M.Kh. Vvedenie v sravnitel'noe literaturovedenie. – Almaty: DOIVA-Bratstvo, 2003. – 252 s.
- 2 Martynov L.N. Sobranie sochinenij v trjoh tomah. – Moscow, Hudozhestvennaya literature, 1977.
- 3 Livak L., Ustinov A. Literaturnyj avangard russkogo Parizha. 1920–1926. Istorija. Hronika. Antologija. Dokumenty. – Moscow: OGI, 2014. – 992 s.
- 4 Ivanov V.V. Golubyie peski. – E-library RoyalLib.com. – URL: http://royallib.com/book/ivanov_vsevolod/golubie_peski.html.
- 5 Vasiliev P.N. Stihotvoreniya i pojemy. – Alma-Ata: Zhazushy, 1984. – 432 s.
- 6 Suleimenov O.O. Sobranie sochinenij v semi tomah. – Almaty: Atamura, 2004. – 480 s.

Отепова Ж.С.

**Лиро-эпостық жырлардағы
киім-кешек, мата-кездеме
атауларына байланысты
көнерген сөздер**

Халықтың бай мұрасы оның ауыз әдебиетінен көрінеді. Онда тұтас бір ұлттың ғасырлар бойы басынан өткерген түрлі оқигалары, тарихы, мәдениеті мен менталитеті көрініс табады. Халықтың мифтік дәүірден бергі барлық ұлттық болмысы мен ерекше табиғаты осы ауыз әдебиеті үлгілерінде, әсіресе, лиро-эпостық жырларда, оның ішінде «Қозы Қорпеш – Баян сұлу» жыры мен «Қызы Жибек» жырында, сонымен қатар «Макпал-Сегіз» және «Есім-Зылиха» жырларында соншалықты асқан дәлдікпен сипатталады. Лиро-эпостық жырларда халқымыздың соны дүниетанымы, пайымды парасаты ұлттымыздың көне сөздері арқылы бейнеленеді. Көне сөздер – уақыттың өтүіне қарай тілдік қолданыстан шығып қалған, тіліміздің пассив қабатын құрайтын сөздер. Көнерген сөздердің лексика-тақырыптық түрлерінің барлығы дерлік осы жырларда ұшырасады. Олар: салт-дәстүр, әдет-ғұрып, киім-кешек, ыдыс-аяқ, қару-жарақ, атаулары – біздің ұлттымыздың танытатын негізгі атрибуттар. Осы мақалада лиро-эпостық жырларда кездесетін киім-кешек, мата-кездеме атауларына байланысты көнерген сөздер талданады, мағыналары түсіндіріледі.

Түйін сөздер: көнерген сөздер, лиро-эпостық жырлар, архаизмдер, тарихи сөздер, салт-дәстүр, пассив лексика, сөз мағынасы.

Отерова Zh.S.

**Outdated names of clothes,
fabrics in лиro-epic works**

The rich heritage of the people remains in his folklore. There we can see history, culture and mentality of the whole nation. Nature and feature of the people is described with high precision in лиro-epic works, especially in works such as «Khozy Korpesh – Bayan Sulu» and «Kyz Zhibek», «Makpal-Segiz» and «Esim-Zylikha». The outlook and opinion of the people is represented in ancient words, which considered as a part of лиro-epic work. Obsolete words are the words which have appeared from the language use with passing of time and making a passive layer of language. Almost all lexical-thematic types of obsolete words meet in the same лиro-epic works. They are: names of customs, ceremonies, clothes, ware, equipment – the main attributes showing kazakh nationality. In this article we describe and the obsolete words connected with names of clothes and fabrics.

Key words: obsolete words, lyric-epic works, archaisms, historicism, customs, passive vocabulary, the word.

Отепова Ж.С.

**Устаревшие названия одежд,
тканей в лиро-эпических
произведениях**

Богатое наследие народа сохраняется в его фольклоре. В нем можно увидеть историю, культуру и менталитет целой нации. Натура и особенность народа описывается с высокой точностью в лиро-эпических произведениях, особенно в произведениях «Козы Корпеш – Баян сұлу» и «Кызы Жибек», «Макпал-Сегиз» и «Есим-Зылиха». В устаревших словах в составе лиро-эпических произведений изображается мировоззрение, разум народа. Устаревшие слова – это слова, вышедшие с языкового употребления с прохождением времени и составляющие пассивный слой языка. Почти все лексика-тематические виды устаревших слов встречаются в этих же лиро-эпических произведениях. Они: названия обычаем, обрядов, одежд, посуды, снаряжении – основные атрибуты, показывающие наш национальность. В этой статье рассматриваются устаревшие слова, связанные с названиями одежд и тканей, объясняются значения.

Ключевые слова: устаревшие слова, лиро-эпические произведения, архаизмы, историзмы, обычай, пассивная лексика, значение слова.

әл-Фараби атындағы Қазак ұлттық университетінің II курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zhanar.otepova@mail.ru
Ғылыми жетекшісі – ф. ғ. д. профессор Сағындықұлы Б.

**ЛИРО-ЭПОСТЫҚ
ЖЫРЛАРДАҒЫ КИІМ-
КЕШЕК, МАТА-КЕЗДЕМЕ
АТАУЛАРЫНА
БАЙЛАНЫСТЫ
КӨНЕРГЕН СӨЗДЕР**

Халықтың бай мұрасы оның ауыз әдебиетінен көрінеді. Онда тұтас бір ұлттың ғасырлар бойы басынан өткөрген түрлі оқигалары, тарихы, мәдениеті мен менталитеті көрініс табады. Халықтың мифтік дәуірден бергі барлық ұлттық болмысы мен ерекше табигаты осы ауыз әдебиеті үлгілерінде, әсіресе, эпостық жырларда, оның ішінде «Қозы Қөрпеш – Баян сұлу» жыры мен «Қызы Жібек» жырында, сонымен қатар «Мақпал-Сегіз» және «Есім-Зылиха» жырларында соншалықты асқан дәлдікпен сипатталады. Эпостық жырларда халқымыздың соны дүниетанымы, пайымды парасаты ұлттымыздың көне сөздері арқылы бейнеленеді. Көне сөздер – уақыттың өтуіне қарай тілдік қолданыстан шығып қалған, тіліміздің пассив қабатын құрайтын сөздер. Көнерген сөздердің лексика-тақырыптық түрлерінің барлығы дерлік осы жырларда ұшырасады. Олар: салт-дәстүр, әдет-ғұрып, киім-кешек, ыдыс-аяқ, қару-жарап атаулары – біздің ұлттығымызды танытатын негізгі атрибуттар.

Жырлардағы салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарға байланысты «сауын айту», «өлі-тірі», «батаяқ» сияқты дәстүрлер архаикалық сипат ала бастаған жоралғылардың бірі. XIX ғасырдың орта шеніне дейін қолданылып келген бұл дәстүрлерді бүгінде біреулер білсе, біреулер біле бермейді. Сол сияқты «әбзел», «тұрман», «кутан» сөздері қазіргі кезде жеке қолданылмай, тек қана кейбір қос сөздер құрамында ғана сақталып қалған. Кезінде халқымыздың ұлттық киімдері тігілген «берен», «қырмызы» маталары мен қазақтың ақылына көркі сай қыздары киген «қынама бешпент», әжелеріміз киген аяқ киім атауы ретінде белгілі «кебіс» бүгінде осындай халық ауыз әдебиеті үлгілерінен ғана кездестіретін сөздер қатарына енген. Этностиң тұтас бір қоғамдық саласын қамтитын қару-жарап, дәстүрлі шен атауларына байланысты ұғымдар – халқымыздың дәстүрлі жауынгерлік мәдениетінің әлемдік өркениетке қосқан сүбелі үлесін көрсетеді.

Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбаевтың «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» окулығында қазақ тіліндегі архаизмдерді жеті топқа бөліп көрсетеді:

1. Мата-кездеме атауларына байланысты архаизмдер: торқа, мақпал, шайы, пайы, мауыты, биқасап, борлат, ләстек, аксан, репес, манат, дурния, патсайы, берен, тұқаба т. б.

2. Салт-сана, әдеп-ғұрыпқа қатысты архаизмдер: сауын айту, ұрын бару, киіт кио, жылу жинау, тілеу азық, мертікас, жарықсазан, томыртқа, тоқымқағар, отқасалар, бесік құда, беташар, тасаттық, бастаңғы, қолкесер, барымта, қалынмал, өлтірі, қырықжеті.

3. Киім-кешек, ыдыс-аяқ атауларына қатысты архаизмдер: шидем, шекпен, күпі, кебіс, сәукеле, жарғақ, аба, кісе, қоқы, жағлан, күләпара, кебеже, саптыаяқ, казанқап, көнек, асадал, талыс, шөпшік, керсен, астау, кебене т. б.

4. Діни ұғымға қатысты архаизмдер: қиямет-қайым, мұңқір-нәңқір, бірәдар, мұфти, підия, ахирет, қалпе, зекет, құшыр, жарапазан, әзірейіл, сәресі, ішірткі, кітап ашу, дем салу, үшкірту, аптау, пірге қол тапсыру, ақтық байлау, жын, пері т. б.

5. Үй тұрмысына, мал атауларына қатысты архаизмдер: лашық, итарка, жаппа, шошала, жолым үй, ергенек, иткірмес, дағара, қақыра, аран, Шопаната (қой), Қамбарата (жылқы), Ойсылқара (түйе), Зенгібаба (сиыр), Шекшеката (ешкі) т. б.

6. Әртүрлі ұғымға қатысты архаизмдер: аламан, алапа, албан, аластаяу, ақсарбас, дат, ақсақалдық, ақшом, ақшомшы, ақсүйек, актаяқ, ақыретшіл, жаушы, жоралға, мор, бұзаушық, тоғанақ т. б.

7. Жалпы түркі тілдеріне тән архаизмдер: будун, ұлық, ұлыс, ұрт, тәнір, толагай, адақ, дархан, бек, мешін т. б. [1, 175]

Біз де «Қыз Жібек» пен «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жыры нұсқаларында, сонымен қатар «Мақпал-Сегіз» және «Есім-Зылиха» жырларында кездесетін архаизмдерді осы еңбекке негіздел, сәл өзгерту енгізе отырып, лексика-тақырыптық топтарға бөліп қарастырдық.

1. Мата-кездеме атауларына байланысты архаизмдер: берен, арай қырмызы, дүрия, қара торқа, қызыл торқа, манат, торғын, шағи мамық, шай мамық, шұға, т. б.

2. Салт-сана, әдеп-ғұрыпқа қатысты архаизмдер: сауын айту, батаяқ, өлі-тірі, құн жайлатау, қарғыбау, сал-серілік, т. б.

3. Киім-кешек, ыдыс-аяқ атауларына қатысты архаизмдер: жамшы, кебіс, қынама бешпет, дімсе шапан, саба т. б.

4. Мал атауларына, жалпы малға қатысты архаизмдер: ат-тұрман, делбе арқан, бұршын, көбegen, қом, пырақ, көбен, т. б.

5. Үй тұрмысына қатысты архаизмдер: лашық, кереге көгі, жағлан, т. б.

6. Өлшем атауына қатысты көнерген сөз: қозы көш шакырым жер.

7. Әртүрлі ұғымға қатысты архаизмдер: кезей, кемер, қаттас, құл-құтан, оттас, өлгей, саба

азамат, байсал бәйбіше, жамбы, сияқ, сымтас, ден жұрт, әуелім жар, басыр, бәз, икім, дөз, жол сорабы, кеше, аққа құлпы, бастаған, т. б.

8. Діни-мифологиялық кейіпкерлер атауына қатысты көнерген сөз: Файып-Ерен Қырық Шілтен.

Аталған жырлардың барлығында да киім-кешек, мата атауларына қатысты көнерген сөздер де жиі кедеседі. Солардың бірі аяқ киім атауына қатысты қолданылатын – «кебіс» сөzi.

Хақтың жолын құткен жан болар дәрүіш,
Баян жастың кигені алтын кебіс.
Су басына алып келді сұлу Баян,
Кодар-еке, тұра тұрсан, мені жемес.

Нұрмагамбетов «кебіс» сөзіне «мәсінің сыртынан киетін галош сияқты аяқ киім түрі тілімізде осылай аталауды» деп анықтама береді де, оның шығу төркініне тоқталады. Ғалымның пікірінше, бұл сөз аяқ киім мағынасында иран тілінде де бар. Бірақ тұлғасы «қәфш» қалпында көрінеді (Пер.-рус. сл., 1983, 335). Ол сөз түбірінің алғашқы мағынасы басқаша болғандығын да иран тілінен іздең табады. Онда «қәф» немесе «қәфғ» – аяқтың табаны деген мағынада қолданылады екен (бұл да сонда, 333). Оған қоса дүние жүзіндегі бірқатар тілдерде (ұнді, араб, ескі ағылшын, фин, эстон сияқты тілдерде) «ноф», «кәпп», «кәппә» тұлғалы сөздер «табан» мағынасында (В. М. Ил.-Св., ОСНЯ, 1971, 347) ұғынылатындығын да ескертте кетеді. Сөйтіп, «табан» мағынасын беретін басқа тілдердегі «қәф», одан туындаған «қәфш» сөздері қазақ тіліне ауысқаннан кейін «кебіс» іспеттес дыбыстық өзгеріске ұшырап, мағынасын дәлірек қазақшалаганда «табандық киім» болатындығын атап өтеді [2, 130]. Демек, осы еңбек арқылы өзіміз аяқ киім атауы ретінде ғана білетін бұл сөздің осындағы шығу төркіні бар екендігіне көз жеткіземіз.

Киім атауына қатысты қолданылатын келесі сөз – қынама бешпент.

Қынама бешпент қынадым,
Әзілмен сізді сынадым.
Сынамакқа бір сөзді
Әзіл қылып айтып ем,
Әлі ұмытпай жүр ме едін?!

«Қынама» сөзіне ҚТТС-де «белі жиырылып, бүріп тігілген» [3, 607] деген түсінкітеме беріледі. Ал «бешпентті» қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық сипатын зерттеуші ғалым Ж. А. Манкеева «тік жағалы,

ұзындығы тізерлікке жететін, астарлап тігілген жеңіл киім» деп түсіндіреді [4, 275].

Сөздің этимологиясына қатысты пікірді тағы да Нұрмамбетовтің еңбегінен таптық. Онда: «Бешпент. «Женілдеу тігілген астарлы шапан» мағынасында қолданылады.

Басқа түркі тілдерінде де кездесетін осы тұлғалас сөздің төркіні жөнінде іздестірген ғалымдар жоқ емес. Олардың пікірі бойынша, бұл сөздің төркіні түркі тілдері дегенге сәйды. Э. В. Севортян еңбегінде сол пікірлерді келтіре отырып, сөз төркіні түркі тілдерінен шықты дегенге күмәндانا қарайды да, бірақ өз тараҧынан еш нәрсе ашып айтпайды.

Э. Севортян күмәнін қостайтын деректі біз парсы тілінен табамыз: пәшм – жұн, жабағы, ал пәшминэ – жұннен жасалған (тоқылған) мата және осыдан жасалған киімдер (Пер.-рус. сл., 1983, 304) деген мағыналарда қолданылады. Осы тұлғалы сөз парсылардан арабтарға өткен болса керек, араб тілінде: бишт – плащ іспеттес киім (Араб.-рус. сл., I, 1970, 86) мағынасын береді.

Парсы тілінде «пәшминэ» тұлғасы түркі тілдеріне, оның ішінде қазақ тіліне ауысқан соң «бешпент» қалпына дейін өзгеруі өте заңды құбылыс. Ал ерте кездерде бұл сияқты киімнің жұннен тоқылған матадан тігілетінін де теріске шығара алмаймыз.

Сөйтіп, «бешпент» сөзінің төркіні парсы тілі, бұл тілдегі оның алғашқы мағынасы «жұн» дегенді ұғындырган екен. «Бешпент» дыбыстық құрамына жеткенше мына өзгерістерді басынан өткен: пәшминэ> бәшмин> бешмен> бешпен> бешпен+т> бешпент» деп жазылған [2, 52].

Сонымен, тілімізге парсы тілінен енген «қынама бешпент» сөзінің мағынасы «белі бүріп тігілген, тік жағалы, ұзындығы тізерлікке жететін жеңілдеу тігілген шапан» болып шығады. Ал оған негіз болған «жұннен жасалған киім» деген ұғымды беретін «пәшминэ» екенін Нұрмамбетовтің еңбегінен оқып білдік.

Жырда кездесетін мата-кездеме атауларына қатысты қонерген сөздердің бірі – берен.

Төлеген айткан Көкбурыл
Ат болған екен он жасар.
Беренменен белдіктен,
Шұғаменен жедіктеп,
Мақпалменен терліктеп,
Айылын жұптап салады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде бұл сөздің бес түрлі мағынасы берілген: 1. қымбат, асыл мата; 2. болаттан жасалған батырлар

киетін сауыт; 3. ұнғысы ұзын шиті мылтық; 4. пышақ сияқты қару; 5. ауыс. өжет, өткір [5, 269]. Көріп отырғанымыздай, сөз көп мағыналы. Мағыналарының көпшілігі бұл күнде ұмыт бола бастаған. Р. Сыздық «Сөздер сөйлейді» атты еңбегінде қазақ тілінің екі томдық және көп томдық түсіндірме сөздіктері мен екі томдық өткен ғасырда құрастырған Н. И. Ильминскийдің сөздігіндегі осы сөздің «ең жақсы барқыт» және «ең мықты болат» деген екі мағынасын салыстырып көрсетеді де, Н. И. Ильминскийдің түсіндірмесіне қосылатынын айтып өтеді. «Қазактар берен деп жалпы жақсы матаны емес, ең жақсы (кулпырған) барқытты атаған. Мақта матаны көбіне мата деп, барқытты барқыт, мақпал деп, жібекті шұға, шәйі, атлас, масаты деп атағаны белгілі, сондықтан өлең-жырларда кездесетін берен сөзінің бір мағынасын «ең жақсы барқыт» деп түсінген жөн сияқты.

Бұл сияқты әр кітапта әртүрлі (бір-біріне жуық болғанмен) түсіндірілуі берен сөзінің өткендегі қолданысының (мағынасының) көмекілене түскендігінен. Сондықтан батырлар жырлары мен лиро-эпостарда, Махамбет, Дулат сияқты ақындарда жиі кездесетін берен сөзін контексте қарай бес түрлі мағынада түсіну керек: 1) ең мықты болат, берік металл, 2) сол болаттан, металдан жасалған қылыш, семсер, кездік, қанжар, пышақ, т.б. 3) сауыт, көбе, 4) батыр, күшті, мықты адам, 5) ең жақсы барқыт [6, 56].

К. К. Юдахин құрастырған «Киргизско-русский словарь»-да да бұл сөздің бес түрлі мағынасы көрсетілген:

«Beren. 1. Сильный; могучий; богатыр; герой; молодец; славный.

2. мудрый

3. бархат

4. лучшая сталь; baldaqъ altyн aq beren фольк. Лучший булат с золотым эфесом

5. брошенный; оставленный без призора» [7, 83].

Демек, берен сөзінің біз қарастырып отырған контексте қатысты мағынасы «ең жақсы барқытқа» келеді.

Міне, лиро-эпостық жырларда кездесетін киім-кешек пен мата-кездеме атауларына байланысты қонерген сөздер осылар. Тіл – ұлттың қазынасы. Демек, ондағы әрбір сөздің тіл үшін сол тілде сөйлейтін халық үшін маңызы орасан зор. Сондықтан осындағы қонерген сөздерді мүмкін болған жағдайда тілдік қолданысымызға қайта енгізуге тырысу қажет. Ал ұмытылып бара жатқан сөздерді біліп жүру – осы тілдің барлық жанашырларының міндеті деп есептейміз.

Әдебиеттер

- 1 Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқулық. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. – Б. 175.
- 2 Нұрмагамбетов Ә. Бес жүз бес сөз (Сөз төркіні). – Алматы: Рауан, 1994. – Б. 52, 130.
- 3 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. IV том. – Алматы: Ғылым, 1964. – Б. 607.
- 4 Манкеева Ж. А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – Б. 275.
- 5 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. II том. – Алматы: Ғылым, 1964. – Б. 269.
- 6 Сыздық Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 2004. – Б. 56.
- 7 Юдахин К. К. Киргизко-русский словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1940. – С. 83.

References

- 1 Kaliyev G., Bolganbaev A. Modern Pentathlon Kazakh tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy. Okulyk. – Almaty: Sozdik-Dictionary, 2006. – B. 175.
- 2 Nurmagambetov A. Bes zhuz bes soz (Soz torkini). – Almaty: Rauan, 1994. – B. 52, 130.
- 3 Kazakh tilinin tusindirme sozdigi. Volume IV. – Almaty: Gylym, 1964. – B. 607.
- 4 Mankeeva JA. Kazakh tilindegi etnomadeni ataulardyn tanymdyk negizderi. – Almaty: Zhibek Zholy, 2008. – B. 275.
- 5 Kazakh tilinin tusindirme sozdigi. Volume II. – Almaty: Gylym, 1964. – B. 269.
- 6 Syzdyk R. Sozder soyleydi. – Almaty: Sanat, 2004. – B. 56.
- 7 Yudakhin KK. Kyrgyzsko-Russkyi slovar. – Moskva: Sovetskaya Encyclopedia, 1940. – P. 83.

Рахимбердина Г.Ф.

**Функции слов-реалий
рассказа Магжан Жумабаева
«Шолпанның құнәсі» и
их перевод на английский язык**

Данная статья посвящена одному из важных вопросов современного переводоведения – проблеме перевода слов-реалий. При игнорировании слов-реалий и неправильном выборе эквивалента в процессе перевода теряется острота восприятия национально-исторической действительности и, соответственно, утрачивается читательский интерес к произведению. В данной статье представлено определение лингвистическому термину «реалия», выявлена функциональность этой категории слов на основе классификации В.С. Виноградова. Функциональность слов-реалий рассматривается на примере рассказа М. Жумабаева «Шолпанның құнәсі». Автор систематизирует слова-реалии выбранного рассказа на основе классификации В.С. Виноградова как наиболее полно отражающей особенности языка, национальную, художественную и эстетическую информацию. В рамках данной статьи рассмотрены основные приемы передачи слов-реалий на материале перевода выбранного рассказа М. Жумабаева «Шолпанның құнәсі» на английский язык.

Ключевые слова: реалия, безэквивалентная лексика языка, классификация, национальные слова-реалии, перевод, транскрипция, транслитерация, калькирование, трансформация.

Rakhimberdina G.F.

**Functions of realia words in the
story of M.Zhumabayev «The sin
of Sholpan» and its translation
into English**

This article is dedicated to one of the important issues of translation studies – translation of realia words. If to ignore realia words and to make a wrong choice of the equivalent in the translation process, it loses perception's sharpness of national-historical reality and, accordingly, the readers lose the interest to the literary work. This article presents the definition of the linguistic term «realia» and reveals the functionality of this words category on the basis of V.S. Vinogradov's classification. The functionality of realia words is considered on the example of M. Zhumabayev's story «The sin of Sholpan». The author systemizes realia words of the chosen story on the basis of V.S. Vinogradov's classification which the most fully represents the features of the language, national, artistic and aesthetic information. In this article the ways of translation realia words are considered on the material of the translation of the chosen story «The sin of Sholpan» by M. Zhumabayev.

Key words: realia, nonequivalent vocabulary, classification, national realia words, translation, transcription, transliteration, calquing, transformation.

Рахимбердина Г.Ф.

**М. Жұмабаевтың «Шолпанның
құнәсі» әңгімесіндегі сөз-
реалиялардың қызметі
және оның ағылшын тіліне
аудармасы**

Бұл мақала қазіргі аудармашылықтың өте бір маңызды сұрақтарына арналған сөз-реалиялардың аударма мәселесі. Сөз-реалияларды елемегендегі және аудару кезіндегі дұрыс қолданбаған баламасында үлттық-тариhi шындықты қабылдау өткірлігі жоғалады және осыған сәйкес оқырмандардың шығармаға деген ынтасы жоғалады. Бұл мақалада «сөз-реалия» деген лингвистикалық терминнің анықтамасы берілген, В.С. Виноградовтың топтастыруының негізінде осы дәрежедегі сөздердің қызметтемесі анықталған. Сөз-реалиялардың қызметтемесі М. Жумабаевтың «Шолпанның құнәсі» атты әңгімесінің үлгісінде қарастырылады. Автор таңдамалы әңгіменің сөз-реалияларын В.С. Виноградовтың жоғарғы топтастыру негізінде жүйелендіреді, себебі ол тілдің ерекшелігін үлттық, көркемдік, эстетикалық мағлұматын ең толық, бейнелейді. Бұл берілген мақаланың шенберінде М. Жумабаевтың «Шолпанның құнәсі» атты таңдамалы әңгімесін ағылшын тіліне аударудағы сөз-реалияларды ерекше беру тәсілдері қарастырылған.

Түйін сөздер: реалия, тілдің баламасыз лексикасы, топтама, үлттық сөз-реалиялар, аударма, транскрипция, транслитерация, калькалау, трансформация.

**ФУНКЦИИ СЛОВ-
РЕАЛИЙ РАССКАЗА
МАГЖАН ЖУМАБАЕВА
«ШОЛПАННЫң
КҮНӘСІ»
И ИХ ПЕРЕВОД
НА АНГЛИЙСКИЙ
ЯЗЫК**

Оригинал любого переводимого текста, являясь частью чужой культуры по отношению к другим языкам, содержит большое количество слов и выражений, несущих информацию о национальных особенностях другой страны и другого народа. Подобные слова называют словами-реалиями. Реалии, являясь безэквивалентной лексикой языка и обозначая чуждые понятия для других культур, создают значительную проблему в процессе перевода.

Практически каждая работа любого казахского писателя содержит слова-реалии, которые отражают культуру, образ жизни, манеры, традиции и обычаи казахского народа. Одним из писателей, вложивших «Казахскую душу» в свои произведения, является Магжан Жумабаев. Магжан – замечательный казахский писатель, поэт, публицист, один из основателей новой казахской литературы. Как говорил академик АН КазССР Алкей Маргулан: «Магжан Жумабаев имеет для казахского народа такое же значение, какое для англичан Шекспир, для русских – Пушкин». Он боролся за независимость казахского народа и испытал много трудностей в своей жизни, ни минуты не сомневаясь, что его творчество будет жить вечно. Действительно, сегодня мы видим, что литературное наследие Магжана Жумабаева выдержало испытание временем, оно органически вошло в историю казахской поэтической культуры, составив наряду с творчеством остальных классиков её неотъемлемую часть [1].

Будучи выдающимся мастером художественной литературы, Магжан проявил себя не только в поэзии, но и в других жанрах – прозе, публицистике. Рассказы и новеллы М. Жумабаева являются произведениями, написанными на высоком художественном уровне. Одним из замечательных примеров прозы Магжана является рассказ «Грех Шолпан». Будучи борцом за Независимость, Магжан в своем рассказе показывает нам такую же борьбу, происходящую в душе Шолпан, которая молча, переносит страдания, не зная и не понимая, где, правда, а где ложь. Поскольку рассказ был написан в начале XX века и в целом в русле художественных исканий того времени, то его место можно определить в ряду тех произведений на тему женской эмансипации, что развивали идею трагической судьбы

казахской женщины, обусловленной запретом любить избранника сердца, запретом свободы выбора жизненной стези [2, 142].

Шолпан, главная героиня рассказа, как и многие, хочет быть счастливой и беззаботной молодой женой, которая не обременена заботами о ребенке, считая, что он разрушит их семейную идиллию. Она не осознает, что принимает решение не только за себя, но и за Бога, ведь она требует искоренения основ семейной жизни казахской женщины, которая по рождению воспитывается как будущая мать. Изначально Шолпан сама принимает решения, не обсуждает их с семьей и близкими, и даже со своим любимым человеком. Она живет в своем мире, раздираемая желанием добиться своего. Лишь спустя какое-то время, Шолпан оглядывается и осознает, что как раз ребенок укрепит их семью, что «без детей жизнь, как одинокая, заброшенная в степи могила». Ради своей любви, она решает изменить мужу, и заставляет нас задуматься над вопросами правды и лжи, чести и совести, верности и предательства, долга перед близкими людьми, природой и Богом.

Произведение «Грех Шолпан» раскрывает Магжан Жумабаева как мастера психологического рассказа, который мастерски описывает внутреннюю борьбу Шолпан, пришедшей к такому решению, в то же время разоблачая нравы казахского аула. Читая данное произведение, мы видим, что Магжан Жумабаев говорит очень много о казахском народе, о его образе жизни, традициях, которые в своем большинстве переданы с помощью слов-реалий.

Слова-реалии являются довольно сложной и своеобразной категорией лексической системы любого языка. Являясь непереводимой лексикой языка, реалии выступают как своего рода «хранители» и «носители» национальной информации, и этим определяется их особая роль в художественном произведении.

В области изучения слов-реалий современное переводоведение располагает достаточно богатым теоретическим материалом. Фундаментальным исследованием является работы С. Влахова и С. Флорина «Непереводимое в переводе», в которой впервые была предпринята попытка определения содержания понятия «реалий». По определению теоретиков перевода, реалиями называются «слова (и словосочетания) народного языка, представляющие собой наименования предметов, понятий, явлений, характерных для географической среды, культуры, материального быта и общественно-исторических особенностей народа, нации,

страны, племени, и являющиеся, таким образом, носителями национального, местного и исторического колорита; точных соответствий на других языках такие слова не имеют» [3, 6]. По определению Г.Д. Томахина, реалии – это «названия присущих только определенным нациям и народам предметов материальной культуры, фактов истории, государственных институтов, имена национальных и фольклорных героев, мифологических существ и т.п.» [4, 13]. Таким образом, исследователь включает в понятие реалии наименования отдельных предметов, понятий, явлений быта, культуры, истории данного народа или данной страны.

Национально-культурные слова-реалии, включенные в художественное произведение, выполняют важную информативную, культурно-познавательную и эстетическую функции, выявляют субстрат национальной культуры, в частности, литературы. В них запечатлеваются не только исторические события, явления духовной культуры, но, прежде всего, национальное мировосприятие, способ видения мира, понимания и осмыслиения действительности [5].

В рамках данной статьи была предпринята попытка систематизировать слова-реалии выбранного рассказа «Грех Шолпан». Однако в процессе работы мы столкнулись с тем, что на сегодняшний день нет единой классификации культурно-маркированных единиц и исследователи предлагают различные классификации реалий, основываясь на тех или иных принципах. Однако классификация, предложенная В.С. Виноградовым, представила для нас наибольший интерес, поскольку согласно автору, содержание фоновой информации охватывает специфические факты истории и государственного устройства национальной общности, особенности географической среды, характерные предметы материальной культуры прошлого и настоящего, этнографические и фольклорные понятия и т.п. Согласно классификации В.С. Виноградова, запас лексических единиц, передающих исследуемую фоновую информацию рассказа «Грех Шолпан», можно подразделить на ряд тематических групп [6, 37].

Преобладающую в своем количестве составляет группа, включающая в себя лексику, которая отражает ассоциативные реалии. Так, например, в тексте оригинала можно выделить следующие примеры подобных реалий:

- а) Вегетативные символы: *май шамдай еру*.
– «...махабаттың бірте-бірте май шамдай еріп сөнетіндігі туралы ойлады».

б) Анималистские символы: қара жылан.

– «Шолпанның жүргегін қара жыландаң қапкара ойлар орап алып, улай бастап еді».

в) Фольклорные, исторические и литературно-книжные аллюзии, в которых содержатся намеки на образ жизни, поведение, черты характера, действия исторических, фольклорных и литературных героев, на исторические события, на мифы, предания: *мал орнына сатылу; таң мезгілінде Тәңірден сұрау; күздей көңілсіз кәрілік; қорасанга қой айтту; тозбайтын, қайта түзілмейтін тақтай; денесі өртке, аузы отқа айналу.*

– «*Мал орнына сатылып, даны сүймеген жаңа жасар болатын қазақтың сансыз қыздарының ішінен әлдеқалай өзінің сүйгеніне тиген Шолпан шынында бастапқы жылды бала керек қылмады*» (согласно казахской традиции – выкуп невесты за калым, который носил натуральный характер).

– «*Осы ойлармен талай түндерде, талай таң мезгілінде Тәңірден: «Бала берме!» – деп тілеп еді*» (Фаджр – утренняя молитва – с момента рассвета и до начала восхода солнца).

– «*Әлдеқайда алыста бұлдырлан келе жатқан кәрілік. Көзінің оты соңіп, сүп-сүр күлгө айналған, күздей көңілсіз кәрілік*» (осень – символ старости, затишья перед зимой).

– «*Пірадар болды, әулиеге ат айтты, қорасанга қой айтты: «Жасаган-ау, бала бере гөр!» – деді*» (согласно фольклору, приносить барана в жертву Корасану – духу оспы).

– «*Денесі өртке, құшагы жалынға, аузы отқа айналды*» (Огонь – кажущийся живым элемент, который сжигает, обогревает, освещает, символ упорства и страсти).

г) Языковые аллюзии, которые обычно содержат намек на какой-либо фразеологизм, пословицу, поговорку, крылатую фразу или ходячее выражение: *тәттілігі балдан да тәтті, өмір құ мазарга айналды, орамал тастайды мендесіне*.

– «*Әсіресе, Нұржанның кішкене қызының қылығы, тәттілігі балдан да тәтті еді*» («Бал тәтті, ал бала балдан да тәтті» – сладок мед, а дить еще слаше).

– «*Шолпанның басында жаңа бір ой жарқ ете түсті: «Үш жылдан бері балам болмасын деген тілегінің, қате болғанда да, есалан екендігі, бала болмаса, екеуінің өмірінің құ мазарга айналатындығы*» еді» (казахи очень чадолюбивы, они считают, что основная миссия, с которой человек приходит в мир, это дать жизнь своему потомству, а отсутствие детей считается самым страшным божьим наказанием: «Балалы уй –

базар, баласыз уй – құ мазар» – Дом с детьми, что базар – шумлив и весел, дом без детей, что могила – тих и печален).

– «*Саны көп, сапасы жоқ қыздары құрысын. «Орамал тастайды гой теңдесіне» дегенді білмейсің бе?*» («Платок дарят только ровне» – «Тенін тапсан, тегін бер»).

Не менее многочисленной является группа, включающая в себя лексику, называющую бытовые реалии. Быт казахского народа довольно самобытен и оригинален в своем роде и содержит большое количество реалий. Так, например, бытовые реалии, встречающиеся в рассказе:

а) Жилище, имущество – *ақ отау, арба*:

– «*Ақ отаудың ішінде оңаша жатса да, яки күйеуін құшақтап жатса да, ол ылғи ішінен «Жасаған-ау, бала бере көрме?!*» – деп тілейтін еді».

– «*Арба астында байлаулы жатқан бұзаулар тоңып, анда-санда «ме-ме» дейді*».

б) Одежда, уборы – *сәлде, кимешек, кебіс, күпі*:

– «*Аты естілген қожадан іширткі жаздырып ішті. Көрінген сәлдеге ұшқіртті*» (чурбан, чалма).

– «*Кимешегін қисық киіп, аяғына кебіс іле салып шықкан қатын, қақырынып-түкірініп, елді басына көтерген отагасылар...*» (кимешек – головной убор замужней женщины, кебіс – кожсаные галоши на каблуках).

– «*Сярсенбай атты додармастан үйге кіріп, үстіндегі қаптал күпіні жұылып тастай беріп, қолындағы құнтыпен төсек агаши үстінде жатқан Шолтанды шықырта бастады*» (верхняя одежда с подкладкой из верблюжьей или овечьей шерсти или шкур).

в) Виды труда и занятия – *мал жайлайу*:

– «*Інірде мал жайлап болған соң, Шолпанның ері әңгімелесіп отыру үшін құрбысы Нұржанның үйіне кеткен*».

г) Народные праздники, игры – *курес, жорға*:

– «*Білектерін сыйбаны, алақандарына түкіріп, тұшталандап, бір-бірімен куресеміз деп ұстаса бергенде, аяқтары бір-біріне шалынысып қалып, біреуі жығылады, екіншісі оның үстіне жығылады*».

– «*Ой, сен кәрі боз, қартайғанда жорға шығарайын деп жүрсін ау!* – деп ырс-мырс күләтін еді.

д) Обращения – *құлышын*:

– «*Бұл не болды саған? Не болды саған, құлышын?*» – деп абыржып құлықтар жүр.

Следующей группой можно выделить лексику, называющую реалии мира природы.

а) Животные – *қой көзді, тазының көздеріндей, қоян құган тебеттей*:

– «Әзімбай қалай болар? ... Ұзын бойлы... Ылғи күліп қана тұратын қой көзді!».

– «Тап сол минутте тазының көздеріндей Әзімбайдың көздері де қып-қызыл шыгар!».

– «Қоян құған тәбеттей көрпеге кіргеннен-ақ аласұра бастады».

б) Ландшафт, пейзаж – *қыстау*:

– «Ауыл қыстаудың жанына жылжып қана қонған».

Также в тексте рассказа встречается лексика, называющая этнографические и мифологические реалии:

а) Этнические и социальные общности и их представители – *сопы* (*суфий*), *молда* – (*мулла, священнослужитель*), *қожса* (*ходжа – человек, ведущий свое происхождение от арабских миссионеров ислама*) и т.п.

б) Божества, сказочные существа – *Тәңір* (*Бог, всевышний*), *шайтан* (*черт, сатана*).

Наименьшей по количеству является группа, которая включает в себя лексику, называющую реалии государственно-административного устройства и общественной жизни (актуальные и исторические):

а) Административные единицы и государственные институты – *ауыл* (*группа юрт*).

б) Гражданские должности и профессии, титулы и звания – *бақсы* (*зناхарь, шаман – лечащий болезни «изгнанием духов»*), *жылқышы* (*табунчик, кісімшік* (*воротила*) и др.

Классификация В.С. Виноградова позволяет очень полно систематизировать слова-реалии выбранного рассказа, т.к. подробно рассматривает и классифицирует запас лексических единиц, передающих фоновую информацию, и отмечает, что «предлагаемая классификация таких единиц неопровергнуто свидетельствует, сколь глубоко уходят в народный язык и сколь широко разветвляются в нем корни национальной культуры».

В казахской художественной прозе встречается огромное количество ситуативных реалий, которым нет аналогов в культуре другого народа. При игнорировании слов-реалий и неправильном выборе эквивалента в процессе перевода теряется острота восприятия национально-исторической действительности и, соответственно, утрачивается читательский интерес к произведению. Задача переводчика состоит в том, чтобы найти такие языковые средства, которые способствовали бы преодолению языкового барьера и пониманию иноязыч-

ным читателем, незнакомым с кочевой жизнью, всего богатства и многообразия материального и духовного мира казахского народа, его самобытности и неповторимого колорита степного ландшафта.

Г. Бельгер предлагает следующее правило передачи казахских национальных слов-реалий в переводе.

а) при каждом переводе произведений и книг не следует давать комментарий казахским словам типа: *айран, қымыз, казан, ауыл, шапан*.

б) не нужно искать эквиваленты к словам, значения которых легко определяются в контексте.

в) термины, слова-реалии в основном бывают однозначными, но некоторые казахские слова-реалии имеют несколько значений. Так, например: казахское слово – «шанырак» на русском языке передает следующие понятия – «основа юрты», «потолочный круг», «дымовое отверстие», «кольцо, соединяющее ууки», «купол», «очаг», «священный кров», «дом», «опора», «святыня». В подобных случаях потенциальной многозначности встретившейся в переведимом предложении слова, обозначающего реалию, перевод должен осуществляться с учетом конкретного его смысла в контексте.

Перевод слов-реалий представляют особую сложность для переводчика, так как они являются частью фоновых знаний. С.И. Влахов и С.П. Флорин называют две основные проблемы передачи реалий при переводе: отсутствие в языке перевода соответствия (эквивалента, аналога) из-за отсутствия у носителей этого языка обозначаемого реалией объекта (референта) и необходимость, наряду с предметным значением (семантикой) реалии, передать и колорит [3].

Рассматривая приемы передачи слов-реалий рассказа «Грех Шолпан», использовался перевод рассказа с казахского на английский, осуществленный Надеждой Богословской. В переводе применялись различные приемы передачи слов-реалий. Рассмотрим их на примерах.

Транскрипция и транслитерация. Следует отметить, что многие казахские реалии при переводе рассказа на английский язык передаются с помощью транскрипции. Как, например: *шайтан* – *shaitan*, *ауыл* – *aul*, *сұхан* – *subhan*, *ағузи* – *aguzi*, *намаз* – *namat*, *ораза* – *oraza*, *иман* – *iman*, *базар* – *bazaar*, *келің* – *kelin*, *жеңге* – *zhenge*, *молда* – *mullah*, *қожса* – *khoja*, *кимешек* – *kimeshek*, *кебіс* – *kebis*, *зекет* – *zakat*, *бешпет* – *beshpet*, *Алла* – *Allah*, *Талақ* – *Talaq*, *шаригат* – *sharia* и многие другие.

Перевод с использованием функциональных аналогов, которые могут иметь схожие функции с реалией оригинала, однако они отличаются от реалий своими характеристиками: бақсы – healer, қыстай – winter place, сәлде – turban, ақ отая – white yurt, садақа – alms (милостыня), Тәңір – the Lord in the highest, құлымын – my colt, күресу – to wrestle, қәрі боз – old lady, жорға – ambler, арба – cart, қаптал күпі – outerwear и т.д.

Калькирование – перевод, состоящий в том, что слова и выражения одного языка переводятся на другой язык путем точного воспроизведения средствами исходного языка их морфемной или словесной структуры. В качестве примеров можно привести следующие предложения из оригинала рассказа и его перевода:

– *Әсіресе, Нуржанның кішкене қызының қылығы, тәттілігі балдан да тәтті еди.* – The temper of Nurzhan's younger daughter stayed in memory notably – it was as sweet as honey.

– Денесі өртке, құшагы жасалынға, аузы отқа айналды. – Her body was fiery, her embracers were fervid, her lips were burning.

– «Орамал тастайды гой теңдесіне» дегенді білмейсің бе? – Don't you know that «One drops his handkerchief to equal only»?

– *Тан сол минутте тазының көздеріндегі Әзімбайдың көздері де қып-қызыл шығар.* – Just in this moment his eyes seems to be red-red like eyes of greyhound.

– Коян құган тоббеттей көрнеге кіргеннен-ақ аласұра бастады. – He starts to pounce on like a madden dog hunting after rabbit.

– Бастапқы жылдардағы Шолпанның «Бала бере көрме!» деген тілегін қабыл қылып, тозбайтын, қайта түзілмейтін тақтадына жазып қойған шығар. – Perhaps, Sholpan's wish of the old years «Don't give a child» has been accepted, and not exhausted yet, it has been written on the blackboard without possibility of later correcting.

Трансформационный перевод, при котором происходит передача реалии при помощи какой-либо лексической, грамматической или стилистической трансформации. Как, например, в следующих примерах:

– *Мал орнына сатылып, даны сүймеген жаңа жар болатын қазақтың сансыз қыздарының ішінен әлдеқалай өзінің сүйгеніне тиген*

Шолпан шынында бастапқы жылы бала керек қылмады. – In spite of getting married accidentally to her beloved as opposed to the uncountable Kazakh girls sold for a bride price in the first year of her marriage.

– Пірадар болды, әулиеге ат айтты, қорасанға қой айтты: «Жасаған-ау, бала бере гөр!» – деді. – She became a Sufi, offered horses to saints, offered sheep to them: «My God, give the child» – she asked.

– Әзімбай қалай болар? ... Ұзын бойлы. ... Іл-еу құліп қана тұратын қой көзді. – What about Azimbai? ... Tall. ... His grey eyes are always laughing.

Довольно редко в тексте перевода встречался прием описательного перевода, который обычно применяют в тех случаях, когда безэквивалентная единица оригинала мало известна реципиенту перевода. Однако можно привести пару примеров:

– Інірде мал жайлап болған соң, Шолпанның ері әңгімелесіп отыру үшін құбысы Нұржанның үйіне кеткен. – At twilight when the cattle came down, Sholpan's husband has gone to his peer Nurzhan to talk.

– Аты естілген қожадан ішірткі жаздырып ішті. – She drank the consecrated water at well-known khoja's place.

– Жылқышы Адамқұл... – Horse herd wrangler Adamkul...

Удивительным стал факт, что в тексте перевода Н. Богословской ни разу не встретился прием опущения реалий текста оригинала в переводе. Это говорит о том, что переводчик используя различные приемы перевода, сделал попытку перевести все встречаемые в оригинале рассказа слова-реалий.

Таким образом, в результате анализа рассказа М. Жумбаева на наличие слов-реалий пришли к выводу, что в тексте преобладают ассоциативные (анималистические символы, вегетативные символы, фольклорные, исторические и литературно-книжные аллюзии) и бытовые реалий (жилище, имущество, одежда, уборы, виды труда и занятия, игры и т.п.). В переводе рассказа выполненного Н. Богословской, для перевода слов-реалий, наиболее часто применялись такие приемы как: транскрипция, транслитерация, калькирование и трансформация.

Литература

- 1 Елеуkenов Ш. Магжан. Творческая биография. – Алматы: Санат, 1995.
- 2 Жетписбаева Б.А. Образные миры Магжан Жумабаева. Изд. 2-ое – доп. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 156 с.
- 3 Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – Москва: Международные отношения, 1980. – 343 с.
- 4 Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре / Г.Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1997. – №3. – С. 13.
- 5 Реформатский, А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. – 4-е изд-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1967. – 139 с.
- 6 Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
- 7 Жумабаев Магжан. Шолпаның құнәсі: Әңгіме // Азия Транзит. – 2001. – №12. – Б. 15-19.
- 8 Bogoslovskaya N. Sin Sholpan. – Алматы: Абай институтының хабаршысы. – №6 (6). – 2010.

References

- 1 Eleukanov SH. Magzhan. Tvorcheskaya biografiya. – Almaty: Sanat, 1995.
- 2 ZHetzpisbaeva B.A. Obraznye miry Magzhan ZHumabaeva. Izd. 2-oe – dop. – Almaty: Nur-press, 2008. – 156 s.
- 3 Vlahov S. Neperevodimoe v perevode / S. Vlahov, S. Florin. – Moskva: Mezdunarodnye otnosheniya, 1980. – 343 s.
- 4 Tomahin G.D. Realii v yazyke i kul'ture / G.D. Tomahin // Inostrannye yazyki v shkole. – 1997. – №3. – S. 13.
- 5 Reformatskij, A.A. Vvedenie v yazykoznanie / A.A. Reformatskij. – 4-e izd-e, ispr. i dop. – M.: Prosveshchenie, 1967. – 139 s.
- 6 Vinogradov, V.S. Vvedenie v perevodovedenie (obshchie i leksicheskie voprosy) / V.S. Vinogradov. – M.: Izd-vo in-ta obshchego srednego obrazovaniya RAO, 2001. – 224 s.
- 7 Magzhan Zhumabaev. Sin Venus: the Story // Asia Transit. – 2001. – No. 12. – B. 15-19.
- 8 Bogoslovskaya N. Sin Sholpan. – Almaty: Abaj institutynyң habarshysy. – №6 (6). – 2010.

Рахышова А.
**Газет беттеріндегі қазіргі
метафоралар**

Мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдағы жағдайларға қатыстырылғы, сондай-ақ, сол жағдайларға беретін бағасы жайлы айтылады. Құбылыстарға баға беру бағалауыштық категориясына тікелей байланысты. Ал бағалауыштық категориясы көркемдік тәсілдің бір түрі метафора арқылы да іске асады. Сондай-ақ мақалада метафораның қызметі, индивидуалдық және дәстүрлі болбөлінеттініне де назар аудардық. Зерттеу жұмысында газет беттеріндегі метафораның қызметі туралы және сәтті не сәтсіз қолданыстар туралы сөз болады.

Түйін сөздер: бағалауыштық категориясы, метафора, индивидуалдық метафора, дәстүрлі метафора.

Rahyshova A.
Metaphors in newspapers

In article it is told about an assessment and about data of public life in mass media. The assessment to the different phenomena, on a straight line belongs to categories of an assessment. And it is category it can be shown by means of metaphors. Also in article it is told about uses of metaphors and about its types, that is individual and classical. We paid attention to metaphors which are most often used in newspapers. Whether successfully they beat are picked up or not.

Key words: metaphor, individual metaphor, classical metaphor, category of an assessment.

Рахышова А.
**Современные метафоры
в газетах**

В статье рассматривается об оценке и о сведениях общественной жизни в средствах массовой информации. Оценка разным явлениям, на прямую относится категорий оценки. А это категория может проявляться с помощью метафор. Также в статье говорится о использований метафор и о его видах, то есть индивидуальном и классическом. Мы обратили внимание на метафоры, которые чаще всего используются в газетах. Удачно ли они были подобраны или нет.

Ключевые слова: метафора, индивидуальная метафора, классическая метафора, категория оценки.

ГАЗЕТ БЕТТЕРІНДЕГІ ҚАЗІРГІ МЕТАФОРАЛАР

Бүгінгі қоғамды бұқаралық ақпарат құралдарының елестету мүмкін емес. Қоғамда болып жатқан саяси-әлеуметтік факторлардың барлығы дерлік БАҚ-тың назарынан қалыс қалмайды. Осы себептен қай уақытта болсын, журналистер де тілідің дамуына немесе белгілі бір дәрежеде жұтандыуына өз әсерлерін тигізіп отырады. Осыған байланысты тілшілер жазған макалалар тіліне зерттеу жасау, олардың артықшылығы мен кемшилігін көрсету тілші ғалымдардың міндегі болса керек. Алайда қазақ тіл білімінде бұқаралық ақпарат құралдарының тілі туралы зерттеулер саны саусақпен санарлық қана. Егер газет-журналдардың тілін зерттеу керек десек, онда қазіргі публицистикағы көркемдік тәсілдердің қолдануын зерттеу маңызды болмақ. Ал көркемдік тәсілдің өзі затқа немесе құбылысқа бағытталған бағалауыштық категориясына тікелей байланысты.

Б. Момынова «Газет лексикасы» атты еңбегінде аталған категорияны *оң//жасағымды және кері//жасағымсыз* деп екіге бөліп, бағалауыш субъектінің үш түрлі қызметін көрсетеді:

- бағалап отырған затты, процесті, құбылысты танып білу арқылы іске асатын танымдық функция;
- өз тарарапынан баға бере алу функциясы (бағалаушы адамның затты, құбылысты және адам мен оның іс-әрекетін бағалауда практикалық бағыт-бағдарының болуы арқылы іске асады);
- pragmatikaлық әрекетпен байланысты эмотивті-квалификативті функциясы[1, 133].

Газет тілінде көркемдік әдістерді қолданғанда бағалауыштық категорияның аталған үш қызметі де көрініс табатын троп түрінің бірі – метафора.

Ал метафора туралы санғасыр бұрын өмір сурген Аристотель «Метафора табиғатында жұмбактылық бар» [2, 43] деген екен. Троптың осы бір «жұмбак» түріне «Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде» мынадай анықтама берілген: «*Метафора, ауыстыру* (грек. *metaphora* – ауыстырып қою) – екі нәрсені салыстыру және жанастырып-жақыннату негізінде астарлы тың мағына беретін бейнелі сөз немесе сөз тіркесі. Мысалы, Абай өлеңдерінде кездесетін *жастықтың оты, жүректің көзі, дүние есігі, өмірдің оры* деген метафора үлгілерін атауга болады [3, 227].

«Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы» атты монографиясында Б.Хасанов «Метафораның сөйлеу мәдениетіміздің көне тарихымен құрдас қалыптастасының» [4, 14] айта келе, қазақ метафораларын екіге бөледі: «біріншісі – белгілі бір шешенниң сөз саптауынан пайда болған индивидуалдық метафора, екіншісі – халықтық сипат алған дәстүрлі метафоралар. Метафораның дәстүрлі түрі құнделікті сөйлеуімізде қалыптастып кеткен іши күйтіп, бойы мұздап, орақ ауыз от тілді, көмек қолы, өнер жүлдемдері, көз майы деген секілді метафоралар болса, индивидуалдық метафора автордың же ке тілдік қолданысындағы окказионал болып табылады.

Тұл білімінде метофара мәселесін көне ойшылдар Аристотель, Цицерон, орыс тілі зерттеушілері Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, А.А. Потебня, В.Н. Телия, В.К. Харченко т.б., қазақ тіл білімінде А. Байтұрсынов, М. Балақаев, Ә. Болғанбаев, Ф. Қалиұлы, Б. Қалиев, Б. Қасым, Б. Хасанов т.б зерттеушілердің зерттеу енбектерінен орын алып, ғылыми жұмыстардың негізгі өзегі болып келе жатыр

Бұқаралық ақпарат құралдарында троптың ішінде жиі қолданыстағы түрі – метафора десек, аталған троп түрі мәтіндегі ойды дамыту, оқиғаны сабактастыру, оқырманға автор позицияның танытуға қызмет етеді. Осы қызметтерін ескеріп газет беттерінен метафораны оңай тауып ала аламыз. Мәселе сол метафораның сәтті немесе сәтсіз жасалуына байланысты. Кейбір автордың қолданыстағы метафоралары діттеген мақсатына жеткізіп, автордың айтпақ ойын оқырманға ашып беретін сәтті болса, кейбірі «құлдіремін деп бұлдіргеннің» кері болып келетіні де бар.

Көбінесе тақырыптар мен айдарлар метафоралы болып келеді. Мысалы «Ана тілі» газетінің 2015 жылғы шығарылымында мынадай метафоралы айдарлар кезеседі екен: *дәүір дауысы*[5, 1], *өшіпес даңқ* [5, 9], *алдыңғы толқын агалар* [5, 9], *сөз мәйеғі* [5, 10], *передесіз көңіл* [5, 13], *қала келбеті* [5, 12], *жашаннның жүрек лупілі* [5, 15], *білім көкжисегі* [5, 17], *өлең – сөздің патшасы* [5, 19], *өнер өлкесінде* [5, 20], *ақпараттар ағыны* [6, 3], *дулығалы дала перзенттері* [6, 3], *шың елі* [6, 9], *білгенге – маржсан* [6, 10], *мөлтек сыр* [6, 11], *өнір тынысы* [7, 8], *толғауы тоқсан тұган тіл* [8, 5], *окырман отауы* [9, 1], *алтын соқпақ* [10, 12] т.б.

Аталған метафоралық айдарлар «Ана тілі» газетінде белгілі бір уақыт аралығында қолданылды, біршамасы әлі де қолданылып

келеді. Ал осы тіркестердің ішінде дәстүрлі метафоралар да кездеседі. Мысалы, *өшіпес даңқ* [5, 9], *білім көкжисегі* [5, 17], *қала келбеті* [5, 12] т.б. Сол секілді жаңа қолданыстар да байқалады, мысалы, *дәүір дауысы* [5,1], *передесіз көңіл* [5, 13], *дулығалы дала перзенттері* [6, 3], *ақпараттар ағыны* [6, 3] т.б. Осы секілді жаңа қолданыстар бір қарағанда оқырманды сelt еткізіп, ақпаратты ақтаруға қызықтырады.

Сондай-ақ алдыңғы толқын агалар [5, 9] деген метафоралы мақалды да айдар етіп алған. Кейбір метафоралы айдарлар Абай өлеңдерімен келеді. Мысалы: *өлең – сөздің патшасы* [5, 19], *білгенге – маржсан* [6, 10], *толғауы тоқсан (қызыл) тұган тіл* [8, 5]. Осы тұста ақынның метафоралары айдар болуға сұранып-ақ тұр, тіпті автордың индивидуалдық метафораларын біршама құбылтып та жіберген, бірақ сәтті шыққан.

Жоғарыда көрсетілген айдарлар топтастырған метафоралы мақала атауларына келер болсақ, аталған газетте «*Әдебиет – достық дәнекері*» [5, 12], «*Жаңа мүмкіндіктер жаңғырығы*» [5, 16], «*Білікті маман – заман талабы*» [5,17], «*Мейірімге шөлдеген жүрек*» [5, 17], «*Жүйрік принтер*» [6, 9], «*Сынаптай сырғыған уақыт*» [6, 10], «*Бабалар сөзінің баһадурі*» [6, 11], «*Жемісті жүздесулер*» [7, 9], «*Нұрлы жол*» [7, 5], «*Ұяттың оянуы*» [7, 4], «*Әріптестік көкжисегі кеңеңе түспек*» [8, 2], «*Өмір өрнектері*» [9, 9], «*Ғылымдағы ізденіс жолы*» [10, 6], «*Ай қанатты арғымақ*» [10, 6] т.б. Аталған мақала тақырыптарында да дәстүрлі және индивидуалдық метафоралар да кездеседі. Сондай-ақ әспеттеймін деп әрін жоғалтып алған «*Ай қанатты арғымақ*» [10, 6] атты метафоралы тақырып бар. Автор осыған дейін басқа тіркестерде «*құс қанатты тұлпар (арғымақ)*» деп қолданылып келген дәстүрлі метафораны индивидуалдық метафора етіп қолданғысы келген шыгар, бәлкім.

«Метафора адам ойының терендік күшіне байланысты пайда болады. Метафора өте қажет болғаннан пайда болмайды, ол адам ойы мен тіліне тән құбылыс, онсыз мүмкін еместіктен пайда болады», - дейді. В.Г. Гак. Кейде осындағы қажеттіліктен пайда болған жеке автордың қолданысындағы метафора көпшіліктен қолдау тауып, қолданысқа еніп те жатады. Мәселе nur.kz сайтында жарияланған «*Қарға адамдар*» [11, 23] атты мақаладағы *қарға адамдар* деп қала сиртындағы қоқыс полигондарында күнелтіп жүрген адамдарды айтады. Қоқыс төгілген аймаққа ұшып жүрген қарғалардың өзі «міскін

адамдардан» үркіп қона алмайтын көрінеді. Ал автор жеке қолданысындағы бұл тіркес қазір жалпыхалықтық ұғымға айналып үлгерді.

Әруақтелеком – бұл да мақаланың атаяу. Өте сәтті метафора деп қарастырудан аулақпыш. Дегенмен заманауи технология тілі біздін санамызға «телеком» сезін сініріп жібергенін жокқа шығара алмаймыз. Мысалы, «Қазақтелеком» бізді қалааралық, халықаралық телефон байланысына шығарумен шұғылданады делік. Автордың «әруақтелекомы» о дүниелік әруақтармен тілдестіреміз дейтін бақшы-құшнаш, тәуіп-көріпкелдердің бүгінгі өмірін нақ бейнелейді [12, 7-9].

Сонымен қатар жалпы халықтық сипат ала қоймаған, жеке автордың қолданысына ғана тән сәтті метафоралар көп-ақ. Мәселен, «Әжеміздің иі қанған қамырында белуардан келетін батпақты аяқпен илең келеміз» деген бейнелі сөйлемді алыңыз. Мұндай суреттеу қазіргі жазушылардың көркем туындыларының өзінде сирек кездеседі. Қарапайым мақаланың өзінде «батпақты иі қанған қамырға» балап бұрын біздің тіл қолданысымында болмаған метафораны дүниеге әкелген.

Ғалымдар метафораның тілді, мәдениетті, ғылым мен өмірді бір жерге тоғыстырады дегенін ескерек келе, метафораны кей кезде әлемді түсінуге көмектесетін фундаментальды сезім дейді, олар метафораны шындықты (реальность) бейнелейтін құралға балайды.

Сол секілді газет мәтіндерінде фундаментальді сезімді, шындықты бейнелейтін, көзбен көргендей қолға ұстаратын метафоралар көп. Мәселен:

Миссионерлер оларды өздерінің «өрмекші-өмір» торына тұзақтап жатыр...

Мәсіхшілер жыртық шапанды дәстүр атты «шал» мен модадан қалған мұсылмандықты қай жардан итеріп кетер екен? [13, 11-14]

Біздің қарыштап дамыған мемлекетіміздің әл-ауқаты дійрменнің тасындаш шыр айналып тұрған тұста өткен ғасырдағы аштықтың жайын кешіп отырған бұл не қылған ауыл?

Әжеміздің иі қанған қамырында белуардан келетін батпақты аяқпен илең келеміз.

...біз бетке алған «Қоқыстан» жеткізер емес. Ғылымбек те (фототілшіміз) «шешінген судан тайынбастың» көрімен ілбіп келеді.

«Айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызған» қалтафоныңыз бер интернеттің ісі сезілмейді [12, 11].

Жоғарыда мысалға келтірілген автордың: «Миссионерлер оларды өздерінің «өрмекші-

өмір» торына тұзақтап жатыр...» деген сөйлемінен сол ұқсастық негізінде сөз мағынасын өзгеріп отырғанын байқаймыз. Өрмекшінің торы шыбын-шіркейге құрылады. Ал, миссионерлердің торы қарапайым халықты шырмап жатыр. Ұғымды түсінкті ету үшін автор «өрмекші» сезіне «өмір» деген тіркес тіркеп, өзіндік метафорасын дүниеге әкелген.

Метафора тудыруда табигаты екібасқа құбылысты не затты шектестіру арқылы айшықты образ тудыру автордың таным деңгейіне, шеберлігіне тікелей байланысты. Қарастырылып отырған мақалалардағы мына сөйлемге назар аударсак, «*Мәсіхшілер жыртық шапанды дәстүр атты «шал» мен модадан қалған мұсылмандықты қай жардан итеріп кетер екен?* деген сөйлемде жыртық шапанды дәстүр атты «шал»», модадан қалған мұсылмандық деген образды метафора адам ойының (автор ойының) терендік күшіне байланысты пайда болып отыр [4, 7-9].

Осы секілді дені метафорадан келетін сөйлемдер де кездеседі. Мысалы: *Ол – проза деген майданға бір кісідей үлес қосқан қаламdas. Бәріміз де сол қара сөздің қарашауда жүрміз гой, Саматтың прозага қосқан субелі үлесі бар* [5, 9].

Метафораны тудырумен қатар метафораны қолдану да автор шеберлігін қажет етеді. Бұл жағынан кейде газет беттеріндегі метафораның қолданылуының көркем әдебиетпен иყқастасып кететін мұстары да бар. Мысалы: «*Айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызған*» қалтафоныңыз бер интернеттің ісі сезілмейді. *Ыбырай Алтынсарин өлеңіндегі «Айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызған» білім болатын.* Ал бұл қалыптасқан тіркесті, басқа мағынаның замануи қалыбына салып көрген һәм онысы сәтті шыққан деуге болады. Сондай-ақ осы бір сөйлемде ғана бірнеше метафораны бір-біріне кіріктіріп жіберген. Осында үш метафора бар: *айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызған* қалтафоныңыз, қалтафоныңыз(-дың) ісі, интернеттің ісі.

Метафораны тудыруда немесе оны қолдануда авторлар кейде жеке-даралықта ұмтылу, сауатсыздық салдарынан кері түсінік, келеңсіз жағдайларға бастап та жатады. Мысалы, *Сол киелі өнердің күпісін күп, шекпенін жүртіна ұсынған ақындардың бірі – Жомарт Игіман* [5, 14]. Автор мақалада ақын ақын Мұқағали Мақатаевтың «*Күпі киген қазақтың қара өлең Шекпен жауып өзіне қайтарамын*» деген өлең жолдарындағы метафораларды қолданғысы келген, бірақ түпнұсқадан алысталап, өз айшығын жоғалтып алған.

«Метафора – көркем әдебиетке ғана тән құбылыс емес, сөйлеу мәдениетіміздің көне тарихымен құрдас қалыптасқан, образды ойымыздың дамуынан көрініс беретін маңызды элементі», [4, 14] – дейді Б. Хасанов. Яғни, бұл жайт бүгінгі баспасөз құралдарында өзіндік қырымен дамып, өркенде жатқанын, алдағы уақытта негізгі ғылыми зерттеулердің нысанына айналуы мүмкін екенін ескерте кеткен жөн.

Қазіргі ғылым мен техниканың дамыған заманында, жаһандану дәуірінде адамның тұрақты коммуникациясының дамуына бұқаралық ақпарат құралдарының тиғізер ықпалының зор екені анық.

Десек те, «коммуникацияның дамуы тілді жүтандатуға әкеледі» деген қасаң түсінік болғаны рас. Бірақ мысалға келтірілген әр мақаланы оқыған сайын адам баласы өзі өмір сүретін әлемді метафоралы ойлау арқылы бейнелепті.

Лейтінің байқаймыз. Дж.Лакофф және М.Джонсонның пікіріне сүйенетін болсақ, «біздің түсіну, қабылдау қабілетіміз метафоралық сипатқа ие, ойлауымыз, құнделікті тәжірибеміз бен тәртібіміздің өзі белгілі бір дәрежеде метафоралармен белгіленеді» [14, 25].

Сонымен қорыта айтқанда, адам санасындағы дүниенің тілдік суретінің пайда болуы, оның дәрежелері, атап айтқанда, дүниенің қарапайым бейнесі, дүниенің ұлттық бейнесі, дүниенің когнитивті бейнесі және ең сонында дүниенің ғылыми бейнесі тіл, ұғым арқылы пайда болатынын есте сақтаған жөн.

Бұл орайда қазақ тіл білімі де журналистер жазған ақпарат, мақала, сюжет мәтіні, бағдарлама сценарийлерінен айналып өтпейтініміз хақ. Қазіргі газет тілін сауаттандырып, саннын сапаға ұмтылу керек. Өйткені, бүгінгі журналистиң тілі – ертенгі қазақ тілінің бір көрінісі болары сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 Момынова Б. Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). – Алматы: Арыс, 1999. – 228 б.
- 2 Омирбекова Ж.К. Метафора және тіларалық тронспозиция. Филол.ғыл.д. ...дис. – Алматы, 2005.
- 3 Әдебиеттану терминдерінің сөздігі /Құрастырушылар: З. Ахметов, Т. Шанбаев/. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б.
- 4 Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы колданылуы. – Алматы, 1966. – 207 б.
- 5 Ана тілі. – 2015. – № 52. – 24 желтоқсан.
- 6 Ана тілі. – 2015. – № 41. – 15-21 қазан.
- 7 Ана тілі. – 2015. – № 40. – 8-14 қазан.
- 8 Ана тілі. – 2015. – № 43. – 29 қазан – 4 қараша.
- 9 Ана тілі. – 2015. – № 25. – 25 маусым – 1 шілде.
- 10 Ана тілі. – 2015. – № 22. – 4-10 маусым.
- 11 <http://www.nur.kz/kk/961366-koqys-ustindegi-qala-turghyndary-qar.html>
- 12 Жас қазақ. – 2012.-№61.-9 мамыр.
- 13 Ана тілі. – 2009. -№14.-5-6 сәуір.
- 14 ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2014. – №3(149).

References

- 1 Momynova B. Gazet leksikasy (zhuiyesi men qurylymy). – Almaty: Arys, 1999. – 228 b.
- 2 Omirbekova Zh.K. Metafora zhane tilaralyk tronspozitcia. Filol.gyl. ...dis. – Almaty, 2005.
- 3 Adebbittanu terminderinin sozdigi/qurastyrushylar: Z.Ahmetov, T.Shanbaev/. – Almaty: Ana tili, 1996. – 240 b.
- 4 Hasanov B. Qazaq tilinde sozderdin metaforaly qoldanyluy. – Almaty, 1966. – 207 b.
- 5 Ana tili. – 2015. – № 52. – 24 zheltoqsan.
- 6 Ana tili. – 2015. – № 41. – 15-21 qazan.
- 7 Ana tili. – 2015. – № 40. – 8-14 qazan.
- 8 Ana tili. – 2015. – № 43. – 29 qazan-4 qarasha
- 9 Ana tili. – 2015. – № 25. – 25. mausym – 1 shilde.
- 10 Ana tili. – 2015. – № 22. – 4-10 mausym.
- 11 <http://www.nur.kz/kk/961366-koqys-ustindegi-qala-turghyndary-qar.html>
- 12 Zhas qazaq. . – 2012.-№61.-9 мамыр.
- 13 Ана тілі. – 2009. .-№14.-5-6 sauir.
- 14 QazUU habarshysy. Filologiya seriasy. – 2014. – №3(149).

Сабирова Г.Б.

**Репрезентация концепта
«война» в языковой картине
мира**

Sabirova G.B.

**Representation of the concept of
«war» in the linguistic image of
the world**

Сабирова Г.Б.

**«Соғыс» концептісінің әлемдік
тілдік бейнедегі көрінісі**

В данной статье автором анализируются признаки концепта «война» в русской лингвокультуре. Концепт является неотъемлемым элементом языковой картины мира. Языковая картина мира обладает многочисленными этноспецифическими особенностями, что обусловлено историческими, социальными, психологическими и многими другими факторами. Феномен войны как социального и общественно-политического явления представляет собой важный фрагмент языковой картины мира.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, война, ассоциативно-семантическое поле, понятие.

In this article the author analyzes the features of the «war» concept in the Russian linguistic culture. The concept is an integral element of a language image of the world. Linguistic image of the world has many ethno-specific features, due to historical, social, psychological, and many other factors. The phenomenon of war as a social and socio-political phenomenon represents an important fragment of a language image of the world.

Key words: linguistic image of the world, concept, concept of war, associative-semantic field, notion.

Бұл мақалада автор орыс лингвомәдениетінде кездесетін «соғыс» концептісінің белгілері талданады. Бұл концепт әлемдік тілдік бейнесінің елеулі элементі болып табылады. Әлемнің тілдік бейнесі тарихи, қоғамдық, психологиялық және тағы басқа факторлардан туындаған көптеген этноспецификалық ерекшеліктері әлемнің тілдік бейнесінде бар. Әлеуметтік және әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде соғыс феномені әлемнің тілдік бейнесінің маңызды фрагменті болып табылады.

Түйін сөздер: әлемнің тілдік бейнесі, концепт, соғыс, ассоциативті-семантикалық, өрісі, түсінік.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ВОЙНА» В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

На современном этапе гуманитарного знания термин «концепт» является одним из наиболее широко используемых и противоречивых в философии, лингвистике, переводоведении и интерпретации исследований, психологических исследований, культурологии. Любая наука имеет свое собственное определение указанного выше термина; это связано с фактом большого разнообразия в понимании термина «концепт», которое имеет первостепенную важность в мировоззрениях исследователей.

Термин «концепт» в лингвистике не новый, но в течение последних нескольких десятилетий он получила новую интерпретацию. Еще недавно он был воспринят как эквивалент термина «понятие». В лингвистике, в частности, в отношении переводческого аспекта, концепт, в отличие от понятия, имеет более многофакторную структуру.

Концепт является неотъемлемым элементом языковой картины мира. Видение и восприятие человеком объективной реальности определяется посредством различных концептов, хранящихся в сознании человека. Являясь объектом исследования различных наук, концепт трактуется по-разному. Взяв свое начало в таких науках, как логика, философия, математика, понятие концепта получило широкое распространение в лингвистике и лингвокультурологии. Теоретической базой исследования послужили работы С.Г. Воркачева, З.Д. Поповой, И.А. Стернина, М.В. Пименовой, В.И. Карасика, Т.А. ван Дейка, Е.С. Кубряковой, Г.Г. Слышикина, Н.Н. Болдырева, Н.Ф. Алеференко, Р. Якобсона, Н.Д. Арутюновой, А. Вежбицкой, Т.Р. Копыловой и др.

В современной лингвистике, существует большое разнообразие исследовательских подходов к пониманию концепта. В нашей статье, на основе изучения языковой и культурной особенностей концепта WAR, наиболее актуальным является культурное значение изложенное российским ученым Ж. Степановым. Этот подход рассматривает концепт как гроздь культуры в ментальном мире индивидуума; это то в виде чего культура входит в сознание всего лингвистического сообщества [1].

Лингвистический и культурный подход к анализу текста направлен на освещение специфики «национального менталитета, основанного на истории нации и отраженного в культурных концептах. Таким образом, концепт также может быть определен как единица коллективного сознания, которая хра-

нится в национальной памяти носителей языка в устно-определенной форме.

В. Карасик утверждает, что концепт является многомерным образованием, где выделяются его смысловые, изобразительные и оценочные стороны. Ученый отмечает, что воображаемое аспектом концепта является языковая фиксация концепта, его название, описание, определение, сравнительные характеристики этого концепта в отношении других наборов понятий. Образной стороной концепта являются зрительные, слуховые, тактильные, вкусовые характеристики объектов, представленные в основном концептуальными метафорами. Оценочная сторона концепта описывает важность его ментального формирования, как для отдельного человека, так и для всего языкового сообщества [2].

В. Деметска рассматривает концепт как единицу, обладающую культурной семантикой, где преобладает элемент оценочный. Оценочные элементы с явными/неявными негативными/позитивными коннотациями «сопровождающими» концепт в тексте и накапливающие вокруг него эмоции и ассоциации, которые иногда не вербализируется в определенной культуре, но воспринимаются носителями этой языковой культуры [3].

По мнению лингвокультурологов В.И. Карасика и Г.Г. Слышина концепты имеют ряд базовых характеристик:

- концепт может актуализироваться не только в языке, но и в других сферах. Так, например, художественные концепты выражаются в музыкальных, архитектурных, театральных, кинематографических и других образах;
- одним из первостепенных признаков концепта является его ментальная природа. Концепт может быть вербализован языковыми средствами, тем не менее, как идеальная сущность, он ограничен рамками сознания, принадлежа к когнитивному уровню сознания;
- ценность концепта определяется тем, что он хранит и передает актуальные смыслы, значимые для того или иного периода исторического развития культурного сообщества;
- концепт формируется вокруг некой «сильной» (ценостно-ориентированной) точки сознания. Ядро концепта составляют самые значимые и актуальные образы для языковых личностей, а его периферию – менее значимые;
- концепт изменчив и событиен, так как его актуальность может варьироваться в связи с переменами, происходящими в социуме. При этом, как понятийная и образная, так и оценочная составляющие концепта могут быть подвержены изменениям;

– концепт ограничен сознанием носителя. Выделяют индивидуальные, групповые (социокультурные), этнокультурные и общечеловеческие концепты. Из всех видов концептов индивидуальные – самые яркие и разнообразные;

– концепт многомерен, он состоит из рационального и эмоционального, конкретного и абстрактного [4, 13].

Военная сфера в любой культуре имеет свое собственное содержание и набор понятий. Концепт ВОЙНА принадлежит к универсальным понятиям, так как он появляется во всех культурах и языках.

Концепт ВОЙНА является одним из основных понятий любой культуры и имеет большое аксиологическое значение. В каждом языке имеется слово «война», которая имеет значение «конфликт между политическими группами с участием военных значительной продолжительности и величины» (Britannica) [5].

Рассматривая значения лексемы «война» в русскоязычных словарях, удалось выявить некоторые закономерности. Наиболее часто встречающимися определениями «войны» в русскоязычных источниках явились следующие:

1. *Война – организованная вооруженная борьба между государствами (группами государств), классами или нациями (народами).*
2. *Война – состояние вражды, борьбы с кем-либо.*
3. *Война – продолжение государственной политики, виды войн такие, как гражданская, партизанская, позиционная, захватническая и т.д.*

Данные выводы коррелируют с результатами, полученными В.А. Масловой. Ею были описаны такие характерные признаки концепта «война», как:

1. *отсутствие мира, раздор, конфликт;*
2. *жарг. боевые действия, боевой выход, боевая операция; перен. состояние напряженности в отношениях; перен. состояние вражды, борьба между лицами или гражданами; ссора, перебранка [6].*

Таким образом, в соответствии с упомянутым выше определением войны были выделены следующие семы: конфликты, политические группы, военные действия. На самом деле, концептуальное поле концепта ВОЙНА состоит таких существенных словесно детерминированных форм как участники войны, боевые действия, оборудование, последствия войны, синонимы для обозначения военных конфликтов.

Существуют универсальные и культурные особенности верbalного проявления концепта ВОЙНА, где отражаются культурно-историчес-

ки детерминированные картины мира. В любом языке понятие может быть вербализировано отдельными словами, фразами, предложениями или целыми текстами, это зависит от самого концепта. Мы выделили слова и фразы, относящиеся к ассоциативно-семантическому полю концепта ВОЙНА. Подробные примеры приведены ниже (схема 1).

Толковые словари приводят различные дефиниции слова «ВОЙНА», причем меняется не только количество значений, но и их разделение. Различные словари приводят отличные друг от друга толкования имени исследуемого нами концепта, в одних словарных статьях война описывается несколькими словами, в других дается подробная дефиниция. В итоге мы получаем, что война – это *вооружённый конфликт между двумя или более сторонами*.

В ходе анализа были выделены два лексико-семантических варианта концепта «ВОЙНА». Согласно первому, войну можно определить как «Вооружённый конфликт между странами или сторонами внутри страны». Итак, исходя из выведенного нами определения о том, что война – это «Вооружённый конфликт между странами или сторонами внутри страны», можно выделить следующие семы: *конфликт, сила, оружие, нация, стороны*. Далее на основе словарных статей мы определяем синонимы, которые входят в лексико-семантическое поле концепта с данным определением: *битва, кровопролитие, бой, конфликт, соревнование, борьба, вражда*,

ссора, забастовка, доминирование, войска, военные, армия, долг, героизм и т.д. (схема 2).

В русскоязычной картине мира войны ассоциируется с вооруженными действиями на территории других государств с целью защиты своих интересов. В приядерной зоне мы видим слово «битва» как основную составляющую войны. В ближней периферии мы видим различные виды сражений, такие как *драта, столкновение, военные действия*. С их помощью дифференцируются виды войны, а также наиболее важные понятия, от которых война неотделима в человеческом сознании.

Таким образом, мы приходим к выводу, что существенные характеристики исследуемого концепта, которые заключаются в следующем: концепт «война» – это этнически, культурно-обусловленное, сложное, структурно-смыслоное, вербализованное образование, базирующееся на понятийной основе, включающее в свою архитектонику образ и оценку.

Мы обнаружили, что языковая картина мира обладает многочисленными этноспецифическими особенностями, что обусловлено историческими, социальными, психологическими и многими другими факторами. Феномен войны как социального и общественно-политического явления представляет собой фрагмент языковой картины мира. Исследование подтверждает, что концепт «война» находит множественное и вариативное проявление в языке, выражаясь в семантике единиц разных уровней.

Литература

- 1 Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М., 2007.
- 2 Карасик, В.И. Культурные концепты: проблема ценностей // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. – Волгоград, 1996.
- 3 Demetska V. (2010) Reproduktyvnyi pereklad vs adaptivnyi pereklad // Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seriia «Movoznavstvo». – № 16. – P. 97-103.
- 4 Карасик В.И., Слышик Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 75-80.
- 5 Encyclopedia Britannica [Online]. Available at: <http://www.britannica.com/search?query=war> [Accessed 22 October 2015].
- 6 Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. – Минск, 2004.

References

- 1 Stepanov YU.S. Koncepty. Tonkaya plenka civilizacii. – M., 2007.
- 2 Karasik, V.I. Kul'turnye koncepty: problema cennostej // YAzykovaya lichnost': kul'turnye koncepty: sb. nauch. tr. – Volgograd, 1996.
- 3 Demetska V. (2010) Reproduktyvnyi pereklad vs adaptivnyi pereklad // Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Seriia «Movoznavstvo». – № 16. – P. 97-103.
- 4 Karasik V.I., Slyshkin G.G. Lingvokul'turnyj koncept kak edinica issledovaniya // Metodologicheskie problemy kognitivnoj lingvistiki: Sb. nauch. tr. / Pod red. I.A.Sternina. – Voronezh, 2001. – S. 75-80.
- 5 Encyclopedia Britannica [Online]. Available at: <http://www.britannica.com/search?query=war> [Accessed 22 October 2015].
- 6 Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika: Ucheb. posobie. – Minsk, 2004.

Таубаев Ж.Т.

Институционалды дискурстың формасы ретінде саяси дискурстың ерекшеліктері

Автор мақалада саясат, дискурс, саяси дискурс, институционалды дискурс, және саяси дискурстың кейбір ерекшеліктеріне туралы жанжақты ақпарат береді. Аталған ұғымдарды зерттеген отандық және шетелдік ғалымдарға шолу жасалып, әртурлі анықтамалар беріледі. Саясат пен дискурс өзара байланыста екенін айқындалып, екеуі де коммуниканттарға ықпал етуге бағытталғаны айтылады. Саясат белгілі бір мәселені шешуге бағытталса, саяси дискурс сол мәселе-ні шешу процесі, талқылау, саралау секілді қызмет атқарады. Демек саясаттың жүзеге асуы саяси дискурста көрініс табады. Институционалды дискурс бағыныңкы дискурс болғандықтан саяси дискурс оның негізгі формасы болып саналады. Саяси дискурстың негізгі ерекшеліктері болып аналатын «саяси әртістер», идеология, пресуппозиция, манипуляция секілді негізгі ұғымдардан (компоненттерден) тұрады және сол ұғымдарға тоқталып, олардың саяси дискурстың сәтті жүзеге асуына ықпал ететін айтып өтеді.

Түйін сөздер: Дискурс, саяси дискурс, институционалды дискурс, пресуппозиция.

Taubayev Zh.T.

The peculiarities of political discourse as a form of institutional discourse

Author considers comprehensively the notions such as politics, discourse, political discourse, institutional discourse and some peculiarities of political discourse. There is given review of own (Kazakhstani) scientists and foreign scientists who dealt with above-mentioned notions. The link between discourse and politics was defined and ultimately the role of two notions is to effect or influence on public. If politics is focused on general, broad topical issues, discourse is focused on deliberation of those actual problems. Thereby politics has its own reflection in political discourse. As institutional discourse is the subordinate discourse, in this case political discourse is the form or part of it. The main peculiarities of political discourse are possessing «political actors», ideology, presupposition, implicature and manipulation. Author thoroughly dwells on these terms and explains that they are inseparable part of any political discourse.

Key words: discourse, political discourse, institutional discourse, pre-supposition.

Таубаев Ж.Т.

Особенности политического дискурса как форма институционального дискурса

В статье автор всесторонне рассматривает такие понятия как политика, дискурс, политический дискурс, институциональный дискурс и некоторые особенности политического дискурса. Также дается обзор отечественных и зарубежных ученых которые исследовали вышеуказанные понятия. Определилась связь между политикой и дискурсом и что совместной конечной целью является повлиять на аудиторию. Если политика в целом нацелена решать острые проблемы, то рассмотрения и обсуждения этих проблем происходит в политическом дискурсе. Таким образом политика берет свое отражение в политическом дискурсе. Так как институциональный дискурс является подчиненным дискурсом политический дискурс является его формой и частью. Главными отличительными особенностями политического дискурса являются наличия в нем «политических актеров», идеологии, пресуппозиции, импликатуры и манипуляции. Автор тщательно останавливается на эти термины и объясняет что они являются неотъемлемой частью политического дискурса.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, институциональный дискурс, пресуппозиция.

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ДИСКУРСТЫҢ ФОРМАСЫ РЕТИНДЕГІ САЯСИ ДИСКУРСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Саяси дискурс қазіргі таңда көптеген ғалымдардың назарларын аударуда. Өйткені әлемде әртүрлі саяси өзгерістер, реформалар, жаңалықтар орын алғып жатыр. Әрине олардың барлығы саяси дискурста көрініс табады.

Саяси дискурсты, институционалды дискурсты зерттеген шетелдік ғалымдардан А.ван Дейк, Н. Фэйрклав, Изабелла Фэйрклаф, Е.Шейгал, А.Н. Баранов және тағы басқа ғалымдар зерттеді. Отандық ғалымдардың ішінен Б.А. Ахатова, Ж.Қ. Ибраева, Қ. Есенова Ә. Муханова, С. Иманбердиева секілді ғалымдарды атауға болады.

Дискурс дегеніміз тілдің әлеуметтік қолданылуы, әлеуметтік жағдаяттардағы қолданылатын тілді айтамыз. Дискурс саясатпен өте тығыз байланысты, өйткені дискурс А. ван Дейктің айтуынша «Дискурс сананы бақылайды, ал сана әрекетті бақылайды» [1, 15]. Яғни дискурс бірінші кезекте ықпал етуге, сөйлеушілердің интенциясына бағытталған. Ал саясаттың негізгі мақсаты ол – ықпал ету, көндіру, манипуляция жасау. Сол себепті саяси мәтіннен ғөрі саяси дискурс деп айтамыз. Екі қызметі үқсас ұғымдар бірін-бірі толықтырып тұрады.

Жалпы дискурсты әлеуметтік лингвистика түрғысында екі негізгі түрге бөлуге болады: персоналды және институционалды. Персоналды – бір-бірімен өте жақын, жақсы таныс коммуниканттардың арасындағы қарым-қатынасты қамтиды. Ал институционалды әртүрлі әлеуметтік топтардың, әлеуметтік институттардың өзара қарым-қатынасын айтамыз. Статустық бағытталған дискурс институционалды қарым-қатынасқа жатады. Яғни, әртүрлі әлеуметтік топтардың, институттардың басқа адамдармен статустық-рөлдік қарым-қатынасқа түсүі. [2, 279]. Маңызды әлеуметтік институтқа саяси институттар (парламент, үкімет және т.б.) жатады. Демек, саясаткерлердің дискурс институционалды ортада, жағдайда, үкіметтің мәжілісінде, парламенттің сессиясында, саяси партиялардың съездінде жүзеге асатын дискурсы айтамыз. Сөйленімдер міндетті түрде саясаткерлердің кәсіби саяси рөлінде жүзеге асады және институционалды қоршаған ортада. Яғни, дискурс саяси саналады егер саяси әрекет саяси жағдайда жүзеге асып жатса.

Е.И. Шейгал институционалды дискурсты нақтылық (реалдық) өлшемі бар коммуникацияның жүйесі ретінде

қарастырады. Нақты (реалды) деп отырғаны нақты, өмірде, ситуативті жағдайда әлеуметпен байланысты дискурстық жағдайлардың жиынтығынан тұратын сөйлеу әрекетін айтады. Бұлардың барлығы лингвистикалық, паралингвистикалық, экстравербальнаялық факторлармен байланысты болады. Оны Е.И. Шейгал мынадай формуласын келтіреді: «Кәсіби тіл + мәтін + контекст». Кәсіби тіл дегеніміз белгілі бір салаға байланысты кәсіби тіл, мәтін деп отырғаны жаңа сөздер мен бұрын-соңды құрастырылған сөздер, контексті дегеніміз ситуацияға байланысты сөйлеу әрекеті [3, 26].

Саяси дискурс тақырыбы болғандықтан ең алдымен саясат пен дискурс деген терминдерге тоқталып өтсек. Х. Колин: «Саясат – биліктің таратылуы, жаттықтығуы не шындалуы және себеп-салдары. Сонымен қатар саясатқа мынадай анықтама береді: «Ұжымдық түйткілді мәселелерді қоғам болып талқылау және ой сарасынан өткізу» [4, 16]. Қазіргі уақытта белгілі бір мәселені шешетін ресурстар көзі өте тапшыл. Осы кезде саясат сол мәселені шешуші қайнар көрсетінде қолданылады.

Саясат дегеніміз ұжымдық талқылау, саралу, белгілі бір өткір мәселеге бірлесіп әрекет ету болып табылады. Халықтың қарсылығына (мәселен, халықтың керекті тауарлармен қамтамасыз етілмеу) наразылығына жауап беру. Саясат тек қана келіспеу контекстінде ғана емес, жеткіліксіз акпарат пен қауіп-қатер туындағанда өте жылдап түрде шешім қабылдауға жұмыс істейді. Ал бұлардың барлығы жүзеге асу үшін талқылау, саралу үшін саяси дискурс қолданылады. Саяси дискурстың саясатта алар рөлі аса зор. Өйткені онда барлық мәселелер талқыланып, өлшеніп, оңтайлы шешім қабылданады. Демек саясат дегеніміз мәселенің шешімін шығарса, саяси дискурс дегеніміз талқылау, ойлау, саралу болып табылады.

Жылдар салып саяси дискурс гибридизация процесінен өтті. Ондағы Т. ван Дейк айтпақшы «саяси әртістер» басты рөлде ойнайды. Бірақ егер олар саясат тақырыбынан шығып кететін болса онда олар «саяси әртістер» деген дәрежеден шығып қалады.

Саяси дискурсты әртүрлі қырдан қарастыруға болады. Батыс елдерінде БАҚ құралдары қатты дамығандықтан «медиа дискурс» деп атайды. Мәселен Ұлыбритания мемлекетінде саяси пікірталастар мен партия кеңселеріндегі дискуссиялар тікелей телевизия арқылы көрсетіледі. Өйткені көптеген саяси науқандар, саяси ток шоулар, пікір-сайыстар мен іс шаралар

барынша медиаға бекітіліп, тікелей телевизия, интернет арқылы көрсетіледі. Сонымен қатар публистикалық дискурсты публикалық саланың тілі деп те атайды. Өйткені бүкіл саяси іс-әрекеттер қоғами сипатқа ие және бүкіл қоғамдық елге маңызды іс-әрекеттерде саяси қызмет басымдау болады.

Т. ван Дейк саяси дискурс терминінің астанында әлеуметтік салада, соның ішінде саясатпен шектелген жанрлар класы жатыр екендігін атап өтеді. Яғни саяси дискурсты кәсіби сала негізінде шектеп, оның негізін саясаткерлердің әрекеттерімен байланыстыруды. Саяси дискурстағы саясаткерлерді «саяси әртістер» деп атайды. Егер әртістер саяси дискурс, саясат саласынан тыс қарым-қатынасқа түссе онда олар саяси әртістер емес және саяси дискурс жүзеге аспайды деп атап өтеді. Өйткені саяси дискурс институционалды дискурстың формасы ретінде онда өзара тапсырмалар, мәселелерді шешу үшін әртүрлі лауазымды, қызметтік тәртіп орнайды.

Александр Брок «Саяси дискурс күнделікті саяси тақырпатағы саяси топтардың жазбаша пікірлерінен президенттің қақпаның аржағындағы көршілеріне бағыттаған сөздерін айтамыз» [5, 63]. Волфганг Тил «Саяси дискурс дегеніміз аяқталған өзара байланысқан саяси тақырпатаға саяси процесс пен саяси тілдің жарықта шығу нәтижесін айтамыз» [6, 8]. Е.И. Шейгал «Саясатқа қатысты кез-келген сөйленімдер, субъект, адресат саяси дискурс болып табылады» деп атап өтеді [3, 33].

Саяси дискурстың кейбір ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ. Біріншіден, саяси дискурсқа қатысушыларды «саяси әртістер» деп атайды. Егер әртістер саяси дискурс, саясат саласынан тыс қарым-қатынасқа түссе онда олар саяси әртістер емес және саяси дискурс жүзеге аспайды деп атап өтеді. Өйткені саяси дискурс институционалды дискурстың формасы ретінде онда өзара тапсырмалар, мәселелерді шешу үшін әртүрлі лауазымды, қызметтік тәртіп орнайды. Яғни саяси дискурсты кәсіби сала негізінде шектеп, оның негізін саясаткерлердің әрекеттерімен байланыстыруды.

Екіншіден саяси дискурстың негізгі компоненті ретінде идеологияны айтсақ болады.

Әлемге әйгілі Кэмбридж сөздігіне жүгінетін болсақ «Идеология дегеніміз сенімдер немесе ұстаным жиынтын тұратын және соған негізделген саяси партия, ұйым, жүйені айтамыз» [8]. Яғни саяси жүйенің белгілі бір сенімдер мен ұстанымдар негізінде құрылуы және сол бағытта дамуы. Мысалға алатын болсақ Кенес үкіметі

дәүірінде идеология ретінде «социализм, коммунизм» секілді ұстаным және алдағы уақытта халық «коммунизмді» көреді деген сенім басым болды.

Үшіншіден, саяси дискурс перзуативті қасиетке ие. Перзуативті қасиет дегеніміз біреуді бір нәрсені істесе дұрыс болатынын айттып, сендіру, көндіру. Ол істелетін әрекеті дұрыс екенине сенімін молайтып, көндіру. Бұған мысал ретінде партия, президент сайлауындағы кандидаттардың слогандарының дұрыс екендігін, оған дауыс берсе қателеспейтін екендігіне сендіру.

Төртіншіден жоғары атап өткен перзуативті әрекет *пресуппозиция* және *импликатура* арқылы жүзеге асады. Пресуппозиция дегеніміз ағылшын сөзінен алынған «presupposition» яғни, «калдын ала жасалған болжам» деген мағынаны береді. Демек, пресуппозиция дегеніміз ақпарат алушының белгілі бір мәселеге байланысты алдын-ала білетін ақпараты, болжамы және фондық білімі болып саналады және сол фондық білімнің дұрыс екендігіне сенімі. Ол ақпарат әлі де дөлелденбеген болуы мүмкін, бірақ сонда оған дейін сенімнің мол болуын жатқызуымызға болады. Ал *импликатура* дегеніміз мағынаны айқын емес, астарлы түрде жеткізу. Яғни берілетін ойды тікелей түрде бермей, жанама түрде

беру. Импликатураның саяси дискурста ықпал ету, сендіру маңыздылығы өте зор. Адам бे-рілген ақпаратты дайын түрде қабылдамай, өзінің трактовкасымен, интерпретациясымен түсінеді. Ал біз бәріміз білетіндей адамның психикасына адамның өзі ойланып, толғанып шешімге келуі ерекше құнды және барынша шешім қабылдауына ықпал етеді. Демек, перзуативті көндірудің бірден-бір жолы адамның өзі ойланып, саясаткерлердің сөздеріне, пікірлеріне өз толғамдарымен көз жеткізуі. Мысалы, «Партияның биылғы жұмысы жаңа белеске шығып, одан әрі жандануда». Мұнда импликатура «Партияның жұмысы бұған дейінде жаңа белестерді бағындырганы, енді жаңа белеске, ерекше жандану процесінің басталғаны» деген мағынаны білдіреді. Мұндан импликатура дұрыс не бұрыс болуы да мүмкін. Бұрыс болған жағдайда ол манипуляцияға әкеледі.

Корытындылай келе саяси дискурс институционалды дискурстың негізгі формасы және талқылау, саралу арқылы саясаттың негізгі жүзеге асатын құралы болып саналады. Саяси дискурсты негізінен жүзеге асартын саяси әртістер, олар идеологияны, перзуативті сейленімдерді, манипуляцияны жүзеге асартын негізгі субъекттер. Яғни, саяси дискурс саяси биліктің құралы ретінде қолданылады.

Әдебиеттер

- 1 Teun A. van Dijk «Discourse Studies: A multidisciplinary introduction». – Sage, Los Angeles, 2011. – P. 413.
- 2 Карасик В.И. О категориях дискурса // Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
- 3 Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2000. – С. 440.
- 4 Hay, Colin. Why we hate politics. Cambridge Malden, Massachusetts: Polity Press, 2007. – P. 200.
- 5 Wolfgang Thiele / Joachim Schwend / Christian Todenhage. Political discourse: different media – different intentions –new republicans. – Stauffenburg Verlag, 2005. – P. 6-35.
- 6 Alexander Brock. Negotiating political opinions in a Phone-in programme. – Leipzig, Stauffenburg Verlag, 2005. – P. 62-70.
- 7 Dictionary Cambridge. org/ disctionary/English/ideology

References

- 1 Teun A. van Dijk «Discourse Studies: A multidisciplinary introduction». – Sage, Los Angeles, 2011. – P. 413.
- 2 Karasik V.I. O kategoriah diskursa // Yazikovaya lichnost': sociolingvisticheskiye I emotivniye aspekti: Sb. Nauch. Tr. – Volgograd – Saratov: Peremena, 1998. – S. 185-197.
- 3 Sheigal I.E. Semiotika politicheskovo discursa. – M.: Gnozis, 2000. – S. 440.
- 4 Hay Colin. Why we hate politics. –Cambridge Malden, Massachusetts: Polity Press, 2007. – 200 p.
- 5 Wolfgang Thiele / Joachim Schwend / Christian Todenhage. Political discourse: different media – different intentions –new republicans. – Stauffenburg Verlag, 2005. – P. 6-35.
- 6 Alexander Brock. Negotiating political opinions in a Phone-in programme. – Leipzig, Stauffenburg Verlag, 2005. – P. 62-70.
- 7 Dictionary Cambridge. org/ disctionary/English/ideology

Тен Т.А.

Значение имени собственного в рассказах Н.В. Гоголя

Статья посвящена анализу методов и приемов переводческих интерпретаций антропонимов в рассказах Н.В. Гоголя. Передача имен собственных на другой язык является одной из самых сложных задач в переводе, так как в научной литературе недостаточно полно изучена роль антропонимов – имен собственных в произведениях художественной литературы. Материал статьи основан на детальном анализе переводческих интерпретаций антропонимов в повести Н.В. Гоголя «Шинель». Наследие Гоголя прочно вошло в жизнь людей. Произведения Гоголя и по сей день представляют необычайную трудность с точки зрения перевода. В своих произведениях Гоголь уделяет особое внимание выбору имени для своих персонажей. Для Гоголя были важны как звучание слова, так и смысловая сторона, семантика.

Ключевые слова: имя собственное, антропоним, интерпретация, транскрипция, калькирование, транслитерация, семантика.

Ten T.A.

The significance of a proper name in the stories of N.V. Gogol

The article is devoted to the methods of interpretation of anthroponyms in the stories of N.V. Gogol. The transfer of proper names into another language is one of the difficult task in translation. In the literature the role of personal name in literary work is not fully studied. Article material is based on a detailed analysis of translation interpretation anthroponyms in the story of N.V. Gogol «The Overcoat.» The Gogol's legacy becomes a big part of most people's lives. Nowadays Gogol's works represent an extraordinary challenge in terms of translation. In his works, Gogol paid a special attention to the choice of a name for his characters. The sound of the name and its semantic side was significant for Gogol.

Key words: proper name, anthroponym, interpretation, transcription, calque, transliteration, semantics.

Тен Т.А.

Н.В. Гогольдің әңгімелеріндегі жеке атаулардың мағынасы

Мақала Н.В. Гогольдің әңгімелеріндегі аудармалық түсіндіру антропонимін талдау әдістері мен тәсілдеріне арналған. Ғылыми әдебиетте антропоним рөлі – көркем әдебиет шығармашылығындағы жеке атаулар толық зерттермегендіктен, жалқы есімдерді басқа тілге аудару үлкен мәселе болып табылады. Мақала материалы Н.В. Гогольдің «Шинель» атты повестінің аудармалық түсіндіру антропонимін бөлшектеп талдауға негізделген. Гогольдің мұрасы халық, өмірінің бір бөлшегіне айналды. Гоголь шығармалары осы күнге дейін аудару жағынан әдеттен тыс киындықтар туғызуда. Өз шығармаларында Гоголь кейіпкерлер атауларына ерекше мән береді. Гоголь үшін сөздің дыбысталуы мен мағынасы семантикалық тарарапынан маңызы зор болған.

Түйін сөздер: жалқы есім, антропоним, түсіндіру, транскрипция, калькалау, транслитерация, семантика.

магистрант II курса Казахского национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: tanya-ten-hvan@mail.ru
Научный руководитель – д. ф. н. профессор Есембеков Т.У.

ЗНАЧЕНИЕ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В РАССКАЗАХ Н.В. ГОГОЛЯ

Художественное слово Гоголя бессмертно. Работа над словом велась писателем с предельным напряжением всех душевных сил. Среди великих русских писателей он обладал, пожалуй, едва ли не более выразительными приметами стиля. Гоголевский язык, гоголевский пейзаж, гоголевский юмор, гоголевская манера в изображении портрета – эти выражения давно стали общими. И, тем не менее, изучение стиля, художественного мастерства Гоголя все еще остается далеко не в полной мере решенной задачей.

Н.В. Гоголь создал настолько живые образы представителей всех классов общества, что они сохраняют свое значение до настоящего времени. Одних людей Н.В. Гоголь называет полными именами с отчеством и фамилией, другим дает только прозвища, третьих величает только по должности. При создании образов писатель умел находить такие слова, посредством которых как бы сами по себе раскрывались неуловимые и невидимые черты характера. В его произведениях можно найти фамилии-прозвища: Держиморда, Яичница и Земляника. Судья же из комедии «Ревизор» также носит двойную фамилию – Ляпкин-Тяпкин, которая едва ли свидетельствует о почтении автора к этому герою. Чичиков – ярчайший образ плута, играющего на слабых сторонах людей. Имена и фамилии героев, если правильно понять их значение в произведении, могут многое добавить к характеру персонажей. Важную роль имена собственные играют в художественных произведениях, где они могут указывать на время действия, социальный статус, национальность. В художественном произведении обычно используются как собственные имена из реального ономастикона, так и имена собственные, созданные писателем. Соотношение тех или других, определяется темой, жанром произведения, мировоззрением автора, художественными особенностями его мастерства. Подбор имен в литературном произведении – целенаправленный процесс, служащий воплощению авторского замысла, а передача имен собственных на другой язык, является одной из самых сложных задач в переводе. Фамилии, многие из которых, содержат нарицательные компоненты способны параллельно с функцией наименования выполнять и функцию характеристики персонажа.

Актуальность данного исследования состоит в том, что в научной литературе недостаточно полно изучена роль имен

собственных в произведениях художественной литературы. В настоящее время при передаче на другой язык имена собственные, в основном, принято транскрибировать, иногда с элементами транслитерации, при этом многие переводчики не учитывают функции художественно-эстетического воздействия, которую нередко выполняют имена собственные в оригинале и которая утрачивается при переводе произведения. Несмотря на большое количество научных трудов, посвященных этой теме, данная проблема все еще открыта, так как, лингвисты до сих пор не пришли к единому мнению по поводу перевода имен собственных – транскрибировать или переводить. Объектом исследования является перевод одного из самых важных видов имен собственных – антропонимов (личные имена и фамилии, прозвища), используемых в художественной литературе для характеристики персонажей. Ведь именно через героев дается миропонимание автора, герои – носители определенных имен и фамилий – являются выразителями мыслей писателя.

Согласно определению лингвиста-переводчика, доктора филологических наук Д.И. Ермоловича, «Антропоним – это имя собственное (или набор имен, включая все возможные варианты), официально присвоенное отдельному человеку, как его опознавательный знак». Антропонимом называется любое имя собственное, которым зовется человек: имя личное (Иван, Татьяна, Наталья, Ваня, Марина); отчество (Семеновна, Савельевич/Савельич, Ивановна, Сергеевич, Анатольевич, николаевна); фамилия (Иванов, Любимов); прозвище (Хомяк, Кувшинное рыло, Пирожок, Косолапый); псевдоним (Иегудиил Хламида – М. Горький, Казак Луганский – В. Даль, В. Алов – Н.В. Гоголь); клички (Коняга, Коба, Мурка) [1, 38].

Цель данной работы – проанализировать особенности переводческих интерпретаций антропонимов в повести Н.В.Гоголя «Шинель» в работах разных переводчиков.

В данной статье будут рассматриваться переводы трех переводчиков: Томаса Зельцера, Констанс Гарнетт и Эндрю Мак Эндрю.

Эндрю Мак Эндрю – профессор университета в Вирджинии, специалист по истории русской литературы. Им также осуществлены переводы произведений Ю. Олеши, Л. Толстого и Е. Евтушенко. Считается, что его вступительная статья к переводу романа Ф. Достоевского «Подросток» была одним из самых выдающихся явлений американского достоевковедения.

Томас Зельцер (Thomas Seltzer) – выдающийся американский переводчик российского происхождения, владеющий не только английским и русским языком, но и другими языками, такими как польский, французский, итальянский и немецкий. Переводил Ф. Достоевского, Л. Толстого и других известных писателей.

Жизнь и творчество известной английской переводчицы Констанс Гарнетт (1862-1946) в значительной степени способствовали знакомству англичан с русской классической литературой XIX века и формированию образа России на Западе. Констанс Гарнетт перевела около 70 произведений русской литературы. В них вошли произведения Гончарова, Тургенева, Гоголя, Толстого, Достоевского, Чехова и других русских авторов.

Выделяют четыре основных способа перевода имен собственных – антропонимов:

Транскрипция – это способ перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее звуковой формы с помощью букв переводимого языка. Транслитерация – это способ перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее графической формы с помощью букв переводимого языка.

Современная переводческая практика выработала принцип практической транскрипции, который нацелен на передачу звучания имен собственных, но в то же время включает в себя некоторые элементы транслитерации. Ведь нельзя не учитывать, что при межязыковой коммуникации огромные объемы информации передаются именно в письменном виде, поэтому особенности написания имен собственных, также служат более точному указыванию на носителя имени. Благодаря элементам транслитерации легче бывает восстановить исходную форму имен собственных на языке оригинала, а это подчас важно для переводчика. К элементам транслитерации в практической транскрипции имен с английского языка на русский, и с русского языка на английский относятся: передача двойных согласных двойными согласными; передача г после гласных и г после п (sterling – стерлинг); передача безударной гласной соответствующей буквой (Brixton – Брикстон, Nature – Нейчур, где о и у соответствует нейтральному звуку) и некоторые другие.

Транспозиция заключается в том, что имена собственные в разных языках, которые различаются по форме, но имеют общее лингвистическое происхождение, используются для передачи друг друга.

Другим способом перевода имен собственных является калькирование – способ перевода лексической единицы оригинала путем замены ее составных частей – морфем или слов их лексическими соответствиями в переведном языке. Такой способ называют смешанным (сочетание транскрипции и семантического перевода) и нередко применяют в тех случаях, когда в состав названия входит значимое слово. Пример: *Sax-Fifth Avenue* – Сакс из Пятой Авеню.

Повесть Николая Васильевича Гоголя «Шинель» является одним из самых замечательных произведений русской литературы сыгравшее огромную роль в развитии и становлении русской литературы. Нельзя назвать преувеличением утверждение, что повесть «Шинель» стала одним из самых наиболее часто переводимых произведений Гоголя. Произведение Н.В. Гоголя настолько велико и неисчерпаемо, что идеи и образов хватило для многих произведений других писателей. «Все мы вышли из «Шинели» Гоголя», – справедливо говорят русские писатели. Настоящая работа посвящена анализу методов и приемов переводческих интерпретаций антропонимов в повести Н.В. Гоголя «Шинель» в работах разных переводчиков. В своих произведениях Гоголь уделяет особое внимание выбору имени для своих персонажей. Для Гоголя важны так и звучание слова, так и смысловая сторона, семантика [2, 23]. Не секрет, что в каждом подлинно художественном произведении нет ни единого случайного слова, которое было бы лишено смысловой нагрузки и могло быть легко заменено другим. Это в полной мере относится к именам и фамилиям, которыми героев наделяет автор. Имена, фамилии, названия играют особую роль в художественных произведениях. Подбор имен в литературном произведении – целенаправленный процесс, служащий воплощению авторского замысла. Фамилия, имя, отчество главного персонажа повести – Башмачкин Акакий Акакиевич. Мать Акакия Акакиевича не просто выбирала имя своему сыну – она выбирала ему судьбу. Хотя и выбирать было нечего: из девяти имен она не находит ни одного подходящего, поэтому ей приходится назвать сына по мужу Акакием, именем, означающим в русских святыцах «смиренный», – он «смиреннейший», потому что он Акакий «в квадрате».

В повести «Шинель» исследованы антропонимы, общее число которых, составило 27.

Сравнивая три перевода, можно сказать, что в переводе антропонимов (Каролина – Karolina, Ивановна – Ivanovna, Иван – Ivan, Анна – Anna, Степан – Stepan) – переводчики сошлись во мнени-

нии, и перевели одинаково, используя принцип транслитерации. Из трех переводов антропонимов повести «Шинель» можно особо выделить перевод, проделанный Эндрю Мак Эндрю. Перевод Мак Эндрю, в отличии от двух других примечателен тем, что кроме принципа транслитерации и транскрипции, он использует другие переводческие трансформации, такие как транспозиция и калькирование при переводе имен собственных.

Как уже было отмечено ранее, в произведении Гоголя «Шинель» было выявлено 27 антропонимов. Рассмотрев и изучив перевод Эндрю Мак Эндрю можно заметить, что количество антропонимов не схоже в количестве с оригиналом произведения. В его переводе было насчитано 25 антропонимов. Мак Эндрю, как и другие переводчики использовал принцип практической транскрипции при переводе.

Анализируя варианты переводческих интерпретаций антропонимов повести «Шинель», Эндрю Мак Эндрю, в основном, пытался сохранить звуковую и графическую форму антропонимов.

Транслитерация (10)	Транспозиция (8)	Калькирование (2)	Практическая транскрипция (5)
Ivan Arina Varadat Petrovich Anna Stepan Abramovich Varlamovich Karolina Ivanovna	Mochius Hotzazat Sossius Dulius Strifilius Varachasius Pavscachaius Vachtisius	Shoenik Whitetumkin	Akaky Akakievich Yeroshkin Varuch Grigory

Проведя анализ приемов интерпретаций антропонимов повести Н.В. Гоголя можно утверждать, что все три переводчика при переводе не учитывали функцию художественно-эстетического воздействия, которую нередко выполняют антропонимы в оригинале и которая утрачивается в переводе произведения. Итак, значимое имя требует от читателя, как оригинала, так и перевода понимания смысла внутренней формы и восприятия ее образности. Будучи транскрибированным, оно само по себе не может оказывать эмоционального воздействия на рецептора, в то время как в оригинале, оно рассчитано на такое воздействие.

Этимология имен и фамилий – факт гоголевского языка, в котором нет пустотелых слов.

Литература

- 1 Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М.: Р. Валент, 2001. – 38 с.
- 2 Машинский С.И. Художественный мир Гоголя: Пособие для учителей. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1979. – 135 с.
- 3 Gogol N. The Overcoat and other stories, translated by Andrew R. Mac Andrew, published by Dover Publications, Inc., Mineola, NY.1992.
- 4 Seltzer T. Best Russian Short Stories. Published in 1917. Copyright, 1917, by Boni & liveright, inc.
- 5 Gogol N. Cloak, translated by Constance Garnett,1923.
http://www.lonestar.edu/departments/english/gogol_overcoat.pdf.

References

- 1 Ermolovich D.I. Imena sobstvennye na styke yazykov i kul'tur. – M.: R. Valent, 2001. – 38 s.
- 2 Mashinskij S.I. Hudozhestvennyj mir Gogolya: Posobie dlya uchitelej. – 2-e izd. – M.: Prosveshchenie, 1979. – 135 s.
- 3 Gogol N. The Overcoat and other stories, translated by Andrew R. Mac Andrew, published by Dover Publications, Inc., Mineola, NY.1992.
- 4 Seltzer T. Best Russian Short Stories. Published in 1917. COPYRIGHT, 1917, BY BONI & LIVERIGHT, INC.
- 5 Gogol N. Cloak, translated by Constance Garnett,1923.
http://www.lonestar.edu/departments/english/gogol_overcoat.pdf.

Төнкер А.

**Абай өлеңдерінің
монғол тіліне аударылуы**

Мақала Абай өлеңдерінің монғол тіліне аударылуын қарастыруға арналаған. Таңдауға Абай өлеңдерінің монғол тіліндегі аудармалары негіз болған. Абай өлеңдерінің монғол тіліндегі аудармаларының екі нұсқасы салыстырылды. Зерттеу барысында анықталған жайлар: а) Абай поэзиясын аудару монғол аудармашылары үшін қыын мәселе; ә) Абай өлеңдеріндегі табиғат, мезгіл, мекенде білдіретін мағыналық бірліктер аудармада дәл үйлесім таппаган; б) Абайдың өлеңдерін монғол тіліне түпнұсқаға сай аудару аудармашылардан үлкен ізденісті талап етеді.

Түйін сөздер: қазақ поэзиясы, монғол тілі, табиғат және мезгіл мекен бірліктері, аударма қыындығы.

Tunkyer A.

**Translations of Abay poems into
Mongolian language**

Article is devoted to the version of Abay poems translated into Mongolian language. The materials for the analysis were the translated versions of Abay poems into Mongolian. Two translated versions in Mongolian language were compared during the analyzing. As the result of research the following was revealed: a) translation of poetry Abaya is a challenge for the Mongolian translators; b) a unit of meaning, are reflected in the poems of Abay are inaccurate and incomplete transfer to the translation; c) an adequate transmission of Abay's poems into Mongolian requires more considerable effort.

Key words: Kazakh poetry, Mongolian language, units of nature and time, the difficulties of translation.

Төнкер А.

**Перевод стихотворений Абая
на монгольский язык**

Статья посвящена рассмотрению стихотворений Абая в переводе на монгольский язык. Материалом для анализа послужили переводы стихотворений Абая на монгольский язык. Осуществлен сравнительный анализ двух вариантов перевода стихотворений Абая. В результате исследования было выявлено следующее: а) перевод поэзии Абая является сложной задачей для монгольских переводчиков; б) смысловые единицы, находящие отражения в стихотворениях Абая имеют неточную и неполную передачу в переводах; в) адекватная передача стихотворений Абая на монгольский язык требует немалых усилий.

Ключевые слова: Казахской поэзии, монгольский язык, единиц для природа и время, трудности перевода.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің II курс магистранты,
Алматы, Қазақстан, e-mail: sulu.jan89@mail.ru
Ғылыми жетекшісі – ф. ғ. д. профессоры Ж. Дадебаев

АБАЙ ӨЛЕНДЕРІНІҢ МОНГОЛ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУЫ

Қазақ ұлттының шоқтығы биік дараланған дана тұлғасы ұлы Абайдыңартына қалдырыған шығармашылық мұрасы,ғасырлар бойы маңызын жоймаған рухани қазынасы – бүгінгі және келер ұрпақ үшін игілікті ұлттық рухани байлығымыз.

Ұлт мактанды болған Абай жайында сөз қозғамаған әдебиеттанушылар аз болар. Адамзат болмысындағы өмірдің аяқыда,шынайы келбетін шешен тілмен, көрегенді оймен көркем шеберлеп жеткізе білген, ұлыда дана тұлға болып есімі мәңгіге қалған Абайдың асыл мұрасы, оның керемет ой тұжырымы, жүрек түбінен шыққан жан тебірентеррухты сөздері әлемнің біршама тілдеріне аударылды.

Солардың ішінде Абай шығармалары түбі бір түркі-монгол халықтары қатарына жататын,қазақ халқымен көршилес монгол жүрттына да жетті. Бұл көнілге қанағаттанғандық сезімін ұялататын үлкен іс болғаны анық.

Жалпы қай ұлттың салт сана, мәдениет, әдет- ғұрып, тарихы танымын және өмір болмысын ұлттық ерекшелікпен нақыштап, шешен тілмен сөзден маржан түзетін көркем әдебиетті өзге тілде бұлжытпай сөйлету – талантпен бірге асқан жауапкершілікпен төзімді талап ететін тұнғиық әлем. Аудармашылымыз сол тұнғиық әлемге қаншалықты бойлай алды екен? Осы ой мені жиі мазалайды.

Абай қазақ тілінен монгол тіліне қалай аударылды? Абайды монгол халқы қалай қабылдады? Әлем классиктері қатарынан орын алатын У.Шекспир, Гёте, А.И. Пушкин, М.Ю. Лермонтовсынды тұлғаларды тани білгені сияқты, Абайды да біле алдыма? Бұл сұрақтарға жауап беру үлкен зерттеу жұмыстарын жүргізуі талап ететіні анық. Біз алдымызға ондай үлкен міндет қойып отырғанымыз жоқ. Біздің шағын мақаламызда осы іргелі мәселенің бір қыры ғана қарастырылады.

Абайдың өлендері мен поэмалары, кара сөздері монгол тіліне 1958 жылдан бері қарай аударыла бастады. Кейін-ненақынның 150 жылдық мерейтой қарсанында монгол тіліне аударылған өлендері мен қара сөздері 1995 жылы Улаанбаатор қаласында жарық көрді. 2008 жылы Улаанбаатор қаласындағы «Монгол ұлттық университетінің баспаханасында «Дэлхийн яаруу найраг» («Әлем классигі») деп аталағын шағын кітапшасы басылып шықты.

Осы аударма мәселесіне келер болсақ, аудармашыларымыз қалай жеткізді, олар Абайдың сырлы сөзінің құдіретін сезініп түсіне алды ма? Өз түсінгенім – Абайды, әрине, өз деңгейінде өзге тілге аударып жеткізу мүмкін емес, ол – қайталаңбасдана тұлға. Абайды өзге ұлтөкілі түгілі өз ұлтының қазіргі жастары толық тани біле ме екен?

Әң әуелі Абайды өзге ұлтқа таныстыра білу үшін, өзің толығымен танығанын орынды болар деп ойлаймын. Абайдың өлеңдерінде, кара сөзінде кездесетін әр сөздің өзінің астарындағы терең сырлы, бейнелі ой-тұжырымына, сөз құдіретімен рух бере сипаттаған шебер көркемділігіне дең қойып, көз жүгірте оқысақта, ой жеткізіп түсінбей қалатын жерлеріміз жоқ емес.

Абайдың өмір сүрген кезеңі, ортасы шиеленіскен талас-тартысқа толы. Әділеттілік жойылған, адамдардың көз қарасы жалған дүниеге ауган заманда ақынның өзін де, сөзін де жүрт қабылдай алмайды.

Абайдың өнер-білім жолындағы ізденісі өз бетімен үрленуі, шығыс мәдениетін жете тануы, ішкі рухының өзгелерден көш ілгері өзгешелігі оның дүние танымының даналық сипатында. Ол өзі біліп, түсінгенін өзгелерге де түсіндіргісі келді. Бірақ өзгелердің түсінгісі келмеді. Ақынның туындысын өзге тілге аудару барысында аудармашы оның осындай қасиеттерін жете білуі басты шарт екенін ұғынғандаймын.

Абай поэзиясының бір алуаны – табиғат лирикасы. Табиғат ол тіршілік көзі, ұлы жаратушы ие адамнан бұрынадамға керек табиғатты жаратты. Сондықтан бұл тылсым құштен әсер алғып жырламаған ақын болған емес. Алайды олардың қатарында Абайдың орны бөлек. Мына жолдарға назар аударайық [1]:

Желсіз түнде жарық ай.
Сәулесі суда дірілдеп.

Ақынның бұл өлең жолдары, табиғат суреті ауылда өсіп, ержеткен жан үшін түсінікті және қымбат деп ойлаймын. Әсіреле, көшпенди қазак ұлтының ерекше бір тұнгі болмысы табиғаттың сол бір тылсым сырымен үндескендей. Жазды күнгі жайлаудағы маужыраган тұнгі аспан, жел лебі мұлде жоқ, айнала тек тыныштыққа бой алған, жарық ай тұн қаранғысына түгелдей жарық берген. Менің сипаттағанымнан өлеңдегі суреттің өзі артық екенін түсінемін.

Өлеңнің келесі жолдарында сол жарқыраган жарық айдың сәулесі су бетіне қалқып түскен, дірілдеген жанды бейнесі бар. Осы дірілдеген сыр-

ды ақын сол ауылдағы жас, пәк махабbat иелеңрінің жүрек лұпіліменде ундеңстіре сипаттаған. Осы екі жолдың өзі-ақ, Абайдың өз сөзімен айтқандайын, құлақтан кіріп бойды алады...

Ары қарай:

Ауылдың маңы терек сай
Тасыған өзен гүрілдеп, –

деп жалғасқан жолдарда ауылдың айналасындағы сайдан құлап аққан өзенің гүрілдеген дауысы-айдың дірілдеген бейнесімен өзенің гүрілі сондай бір ерекше үйлесімді, әсерлі сипатталған. Ал енді осы рухты әрі жанды сипаттама аударма тілінде қалай берілді екен?

Аударма мәтіні (Х. Хангайсайхан аудармасында) [2]:

Салхигүй амгалан шөнө.
Сарны туя уснаа явгалан,
Хавцал дахь айлын хаяагаар.
Харгилах гол жирэлзэнэ.
Кері аудармасы:
Желсіз, тыныш түн,
Ай сәулесі суға түскен.
Сайдагы ауыл маңынан
Тасыған өзен зымырапт аққан.....

Тұпнұсқада желсіз түнде жан жағын сәулемен жап-жарық еткен айсүреттелсе, аудармада желсіз тыныш түн көрсетілген. Беруге тиісті ой даланың тыныштығымен қоса маужыраган тұнгі аспандағы жарық ай еді. Ол сөз аударма мәтінінде көрініс таппаған.

Тұпнұсқадағы жарық айдың сәулесі суға дірілдеп түсіп тұрған жанды көрінісі аудармада «суға түскен ай сәулесі» деген жолмен көрсетілген. Айдың сәулесі суда дірілдеп тұрған әсерлі бейнесі аудармада сондай өлсіз ғана балама тапқан.

Тұпнұсқадағы Ауылдың маңы терең сай аудармада «Сайдагы ауыл маңынан» дегендей болып шықкан. Сайдагы ауыл маңы мен ауылдың жасы терең сай арасында ұлken алшактық бар. Олар бір-бірінің баламасы бола алмайды.

Аударма тұпнұсқаның сәйкес магниталық баламасы деп қабылдаған күннің өзінде де тұпнұсқадағы керемет оймен сурет пен көркемдік келісімнің орны ойсырап тұрады.

Өлеңнің төртінші жолы «Тасыған өзен гүрілдеп» аудармада «Тасыған өзен зымырап аққан» деп аударылуы тұп нұсқаға сай келіп тұрмаданы анық. Негізінде, тасыған өзен зымырап ағатын болса, онда өзеннің сұзы таяз, арнасы тар болғаны байқалады. Абайдың өзені мұндай емес. Гүріл-

деп ағу – өзеннің өзіне тән ерекшеліктерін білдіретін белгілердің бірі. Сондықтан тасыған өзенди зымырапт аққан өзенге айналдыру аударманын жақсы жақтарын білдірмейді. Оның үстіне ақын өзеннің желсіз тұндегі, жарық айдың астындағы калпын бейнелеген фой. Желсіз тұнде жарық айдың сәулесімен өзеннің зымырапт аққанын көруди киын.

Енді осы жолдар Д. Нямаа, Б. Монголхүү аудармасында қалай балама тапты екен– оғанда зер салайық.

Аударма мәтіні: [3]

Салхигүй шөнө сав саруулхан.
Сарны туя уснаа явгалан,
Үдшийн шөнө айлын хаяагаар,
Үәрләсән гол шуугин урсана.

Кері аударма мәтіні:

*Желсіз тұн жасап жарық
Ай сәулесі суға түскен
Кешкілік ауыл маңынан
Тасыған өзен гүрілдеп аққан.*

Бұл аудармада да тұннің жарықтығы неден пайда болғаны анық емес яғни бұл жолдарда да жарық берген «ай» сөзі деп анық көрсетілмеген, немесе жасырын түрде қалып кеткен. Десек те келесі жолда айдың сәулесі суға түскені айтылған, бірақ айдың су бетінде дірілде-

ген жанды бейнесі тағы да тұпнұсқаға сай емес. Келесі жолдың «Кешкілік ауыл маңынан» деп аударылуының көркемдігі туралы да ойлануға тұра келеді. «Кешкілік» деген сөз аудармашы тарапынан қосылған. Соңғы жолда «Тасыған өзен гүрілдеп аққан» тұпнұсқаға сай дәлдік бере алған деп айтуда болмайды. Бұл аударма жолдарындағы байқала бермейтін өзгешелік – ол басқа жолдарда ашық айтылмаған ойды келесі жолдарда береді. Мысалы, соңғы «Тасыған өзен гүрілдеп аққан» дауысы кешкілік мал аяғы тоқтаған тыныштықта толық естілуін ескере отырып, «кешкілік» сөзін жанынан қосқаны деп тұжырымдадым. Сонымен қатар өлеңдегі мезгіл мен мекен арақатынасы туралы айтқан дұрыс. Өлеңде суретtelіп отырған сәт және оның суреті – желсіз тұн, жарық ай. Өлеңде көрініс тапқан мезгіл сәтін осы суреттен аңғаруға болады. Осы анық көрсетілген мезгілдік шақты өз алдына қалдырып, «кешкі ауыл маңындағы тасыған өзеннің гүрілін» айтуда өлеңдегі мезгіл, шақ категориясының негізсіз өзгеруіне әкеліп соғып тұр.

Қорыта айтсақ, аудармада тұп нұсқадағы ойдың жалпылама бейнесі бар. Бірақ аударма тұпнұсқамен толық үйлесімді сәйкестіктегі емес. Абай өлеңдерін монгол тіліне аударуда аудармашылардың жетістіктері де, кемшіліктері де бар. Абайдың өлеңдерін монгол тіліне тұпнұсқаға сай аудару аудармашылардан үлкен ізденісті талап етеді.

Әдебиеттер

- 1 www.abai-inst.kz Абай шығармашылығы-Өлеңдері.
- 2 Хангайсайхан Х. Дэлхийн яаруу найраг. – Улаанбаатар, 2008.
- 3 Түүвэр зохиол. – Улаанбаатар, 1995.

References

- 1 www.abai-inst.kz Abay shygarmashylygy-Olenderi.
- 2 Hangaysayhan. X Delhiyn yaaruu nayrag. – Ulaanbaatar, 2008.
- 3 Tvvber zokhiol. – Ulaanbaatar, 1995.

Shanayev R.U.,
Bayanbayeva Zh.

**Problems of studying
I. Shegolikhin's philosophical
discourse**

In the article are shown I.P. Shchegolikhin's features of philosophical discourse based on his novels. Identified the main approaches of studying the term «discourse». Works by I.P. Shchegolikhin, which appeared at the crossroads of Eastern and Western literature and culture, are a vivid example of the literary synthesis. There is broached the issue of the creative nature of the work of art, educational and aesthetic value, and the theory of the essence of the artistic creativity of the writer in this article. Also in the article analyzes the typology of the characters in the works by Shchegolikhin. It is determined the main theme and the problems of the works such as «I do not regret, do not call, do not cry», «Love for the far person», «I want to eternity» and others. Works by Shchegolikhin bear in themselves characteristic features of writer's artistic vision, who cares about the problems of his time.

Key words: discourse, philosophical, novel, author, main character, discourse analysis, plot.

Шанаев Р.У.,
Баянбаева Ж.А.

**И.П. Щеголихинің
философиялық дискурсын
зерттеу мәселелері**

Мақалада И.П. Щеголихиннің романдарының негізінде оның философиялық дискурсының ерекшеліктері қарастырылады. «Дискурс» терминін зерттеудің негізгі тәсілдері көрсетілген. Батыс және шығыс әдебиеті мен мәдениетінің торабында пайда болған И.П. Щеголихиннің шығармалары әдеби синтездің жарқын көрінісі болып табылады. Атамыш мақалада көркем шығарманың шығармашылық болымысы, тәрbiелік-эстетикалық мағынасы және жазушы шығармашылығының болымысы мәселелері туралы сөз қозгалады. Сонымен қатар, мақалада Щеголихин шығармаларындағы кейіпкерлердің типтік сараптамасы жүргізілген. Жазушының «Не жалею, не зову, не плачу», «Хочу вечности», «Любовь к дальнему» және т.б. шығармаларының негізгі тақырыбы мен мәселелері анықталады. И.П. Щеголихин шығармаларында өз замаманының аса маңызды мәселелерімен өмір сүретін жазушының әдеби көзқарасының ерекшеліктері анық байқалады.

Түйін сөздер: дискурс, философиялық, роман, автор, дикурс-анализ, басты кейіпкер, сюжет.

Шанаев Р.У.,
Баянбаева Ж.А.

**Проблемы изучения
философского дискурса
И.П. Щеголихина**

В статье на материале романов И.П. Щеголихина рассматривается особенности его философского дискурса. Выявляются основные подходы изучения термина «дискурс». Произведения И.П. Щеголихина, созданные на стыке восточной и западной литературы и культуры, являются собой яркий пример литературного синтеза. В данной статье затрагивается проблема творческой природы художественного произведения, воспитательно-эстетическое значение, и теория сущности художественного творчества писателя. А также в статье проводится анализ типологии героев произведений Щеголихина. Определяется основная тема и проблематика таких произведений писателя, как «Не жалею, не зову, не плачу», «Хочу вечности», «Любовь к дальнему» и др. Произведения И.П. Щеголихина несут в себе характерные черты художественного видения писателя, живущего проблемами своего времени.

Ключевые слова: дискурс, философский, роман, автор, дикурс-анализ, главный герой, сюжет.

¹II course master student, ²senior teacher of Kazakh national university named

after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan,

e-mail: 3w.shanaeff.ru@mail.ru; bayanbaevazhadra@mail.ru

Research manager – Doctor of Philological Sciences Dzholdasbekova B.U.

**PROBLEMS OF
STUDYING
I. SHEGOLIKHIN'S
PHILOSOPHICAL
DISCOURSE**

At the present stage of scientific knowledge the concept of discourse is a linguistic phenomenon. The theory of discourse in contemporary paradigms of human knowledge is considered from different aspects.

Linguistic dictionary gives the following definition of N.D. Arutunova: «discourse (fr. *discours*, eng. *discourse*, from lat. *discursus* «running to and from, movement, cycling, conversation, talk») is a process of linguistic activity; a way of speaking» [1].

Exact and generally accepted definition of «discourse», which covers all cases of its use, does not exist. The concept of «discourse» complements and modifies the traditional notions of speech, text, dialogue, style, and even language. Most clearly distinguishes three main approaches of studying the term «discourse».

The first group considers the linguistic use of the term. Historically the term *discourse analysis* first entered general use in a series of papers published by Zellig Harris beginning in 1952. Only two decades later, in linguistics begins the process of studying this term to the full. Despite the fact that the linguistic usage of the term «discourse» in themselves are quite diverse, generally after them are viewed attempts verifying traditional concepts of speech, text and dialog. In aphoristic expression by N.D. Arutyunova «discourse is a speech immersed in the life» [1], discourse is interpreted as a inscribed speech in a communicative situation, and in comparison with the speech activity of the individual is seen as clearly expressed social content. On the other hand, the real practice of modern (mid-1970s), discourse analysis involves the study of patterns of information flow within the communicative situation, carried out through the exchange of remarks; thereby actually describes some dialog structure interaction, which began exactly and have been laid by Harris [2.14]. However, differences in the concepts of discourse and the traditional concept of the text emphasizes the dynamic nature of the discourse. The first approach of studying of the term «discourse» is represented mainly in the English-language scientific tradition.

The point of view of the second group, which appeared beyond the scientific knowledge and became popular in publicism, originates from the French structuralist and poststructuralist, and especially from the ideas of Michel Foucault. This use can be traced

the desire to change the traditional concepts of style («style – a man») and individual language (ex. style of Dostoevsky, Pushkin's language or the language of Bolshevism with such a modern-sounding expressions as modern Russian political discourse or discourse of Ronald Reagan). This understanding of the term «discourse» (as well as derivatives and are often replaced by the term «discursive practices», also used by Foucault) leads to a description of ways of speaking, and it is obligatory to clarify – what or whose discourse as scientists are not interested in discourse in general and its specific varieties, which, in turn, can be given a wide range of parameters: language distinguishing features (to the extent that they can be clearly identified), stylistic specificity (in many cases determined by quantitative trends in the use of language resources), as well as the specifics of subjects, belief systems, ways of reasoning, etc. (What the author of discourse says, and how he talks about it) [3]. Discourse in this sense – a stylistic features. Moreover, it is assumed that the process of speaking largely determines and creates a very substantive sphere of discourse (i.e., the subject of discourse) and its corresponding social institutions. We can assume that this kind of understanding of the term «discourse» certainly is in the highest degree sociological. Definition of relativity of discourse can be seen as an indication of the originality of the subject communicative social action, and this subject can be specific (Bunin's discourse), group (student discourse) or abstract (the discourse of faith).

And finally, there is the third group using the term «discourse», which is associated primarily with the name of the German philosopher and sociologist Jürgen Habermas. It can be considered as a type of the previous understanding, but has significant features. This third understanding of «discourse» refers to a special kind of perfect communication, carried out in the best possible suspension from the social reality, tradition, authority, communication routines, etc. and having as a goal a critical discussion and justification of the views and actions of participants of communication [4].

The above mentioned three groups of understanding of «discourse» (and variations thereof) interacted and will interact with one another. It should also be noted that the term can be used not only as a generic, but also in relation to the specific language interaction models, such as «Length of discourse – 2 minutes.»

Investigation of I.P. Shchegolikhin's creativity, Russian writer of Kazakhstan, made us think about the generality of literary tasks outside the geographical factor: this is a creative nature of an

artistic work and the cognitive value of literature, and its educational and aesthetic significance, and the theory of the essence of artistic creativity and much more.

Works by Ivan Pavlovich Shchegolikhin, which created at the crossroads of Eastern and Western literature, wider – cross-cultural works are yet another vivid example of the literary synthesis, making differ creativity of Russian writer of Kazakhstan with bright originality, the originality of vision in the condition of «outsidedness» in relation to another culture.

A distinctive feature of Shchegolikhin's prose is to show the type of people united by a common concept – «intellectuals» that fully reflects the essence of understanding the world of heroes.

Said above explains our interest in the prose works of Russian writer of Kazakhstan, publicist, active public and political figure – I.P. Shchegolikhin, whose work is selected for the study by us.

In Ivan Pavlovich Shchegolikhin's works most acute and urgency stands a question: how to live an extraordinary, creative, intellectual, person?

A man of mental work, inadequate thinker, marching forward, truth seekers, who selects against all the laws of logic is the most difficult route (both most worthy)?

Most often, the characters are medical personnel or medical scientists, let us remember his stories, «The daughter of the professor» (about the vicissitudes of a difficult profession of medical workers), «In one institution» (medical professor Grichikhin), «Wedding Dress» (Professor, medical students), stories and novels «Topol drops leaves» (a medical student Andrei Volkov), «Once again, the morning» (a young doctor – Igor Ivanovich), «Keep the fire» (oncologist Aydar Nazarov), «Blizzard snow» (Grachev surgeon, nurse Zhenya Ismailova), «The Fifth corner» (Gleb Antonov surgeon), «The deficit» (the doctor Sergey Ivanovich Malyshev).

It is known that spiritual search has always been the prerogative of the intellectuals – keepers of human and national spiritual values from the ancient times. The work of intellectuals is needed and socially significant, as it helps to solve a heuristic, creative problems in a particular area. The more active participation of intellectuals in public events, the faster and organized a transition to civilized forms of social existence. Perhaps that is why it was important for Shchegolikhin appeal to the historical events, the protagonists of which were also intellectuals. This work is «The burden of choice» (1979) about Vladimir Mikhailovich Zagorsk – a prominent figure in the Bolshevik Party,

the first secretary of the Moscow Party Committee. Then he addresses the story «Too good heart» to the image of revolutionary sixties, a prominent figure in the revolutionary movement of the XIX century – Mikhail Illarionovich Mikhailov in which embodies the best features of the old Russian intellectuals [5, 37-38].

In the works of I. Shchegolikhin «I do not regret, do not call, do not cry», «Love for the far person», «I want to eternity», revealed the past and its relationship to the philosophical and aesthetic concept. Creation of a number of philosophical novels caused a rich personal experience of the writer, which is linked «directly to the epochal historical events, the harsh atmosphere of 40-50-ies, the experience of the Gulag». Peculiarity of works by I. Schegolikhin is that the author does not renounce his past, he treats it with love and motivates it with that the «regrettable means to betray the time your days and years, those people who surround you and that you walked side by side. «At the end of the XX century published novels of Shchegolikhin I. «The old prose» and «Other dawns» about the fate of the creative intelligentsia during the period of the personality cult and thaw.

The difficult situation related to social changes in the life of the author introduces confusion in the life of each of the characters in works of I. Shchegolikhin «Love the far person» and «I want to eternity». The story «Love the far person» has grown from notebooks, the second product with a great name «I want to Eternity» – plotless, «anywhere you can stick a sprig from the past, and it is rampant dissolve, blocking a moment». The characteristic features of the two works is the unity of journalism and philosophical beginning, autobiographical and universal beginning. For the author, it is important rethinking of the image of Russia in his soul, he cares about the destiny and the role of the Russian language in modern society. I. Shchegolikhin puts acute historical and political, social, demographic and sociological issues [6].

It should be noted genre originality of I. Shchegolikhin «Peace be to you, anxieties of past years», which appears in the form of documentary records from the diaries from 1965. As acknowledged the author himself, in this work, he got rid of all unnecessary and left to the reader «the most-most».

I. Shchegolikhin can be called an artistic chronicler who witnessed the transformations. His latest works are devoted to artistic interpretation of a difficult years of post-perestroika. Among the heroes of the story, «I'm not going to seek victories» there are names of famous politicians and public

figures. In terms of genre story is reminiscent travel notes. Numerous trips around the world allow to compare and contrast. There is an amazing rapport with people of another culture, the exchange is not at the level of words, but on the level of feelings.

In the novel of I. Shchegolikhin «I do not regret, do not call, do not cry», you can follow the dynamics of youthful romantic perception of life, with his characteristic maximalism, to mental confusion of a mature pores deep philosophical reflections. In the work the author touches upon the topic of childhood and growing up, the meaning of life and life choices. The central themes of the story are images of home and family, personal and historical memory.

In M.K. Sydyknazarov's dissertation «Traditions of essay genre in modern Kazakh prose (based on essays G. Belger, I. Shchegolikhin, Dm. Snegin)» [7] a separate section is devoted to Shchegolikhin's creativity, features of themes, issues, structural-stylistic and the artistic means in essays. He writes: «The novels of the writer «The deficit», «The officials», «Old prose», «Other dawns» provoked a public resonance, raising many of the negative aspects of Soviet reality. Explicitly of the author's position, essayistic style of the literary material had already mentioned in the 70 years» [6, 19-20].

It can be noted that Shchegolikhin's creativity, who generally gravitating towards journalism, is characterized by an acute social issue, openness and independence of citizenship, and innovative searchings to draw the truth of life» [7, 19] what writes Sydyknazarov in the work.

Also, a number of articles of the author is devoted to research of Shchegolikhin's creativity – «Genre typology Ivan Shchegolikhin's novel «I do not regret, do not call, do not cry...»» [7, 56] and «Images of imalogi and alteriteta (images of «not his», «foreign» national existence) in Russian-speaking prose of Kazakhstan (based on I. Shchegolikhin's essays)» [7,87].

Already in the XXI century in his interview with A. Sandybayev I.P. Shchegolikhin says about the significance of Union of Soviet Writers: «In socialism it was the authoritative and efficient Union, it benefits not only the writer, but also the state, and not all of it was so bad as it is written. Previously, it was a concept of «literary process». Readers and writers have always known what was going on in the world of books. The critics and literary scholars wrote reviews, comments and reviews of new works, in the newspapers were arranged discussion.

To tell the truth, today the Union of Writers can not give anything to the writer, especially Russian-speaking. Although the majority of readers in the

country is Russian-speaking readers. Much more important, more necessary today the creation of the Union of Readers. I am sure it will be very interesting and useful, crowded public organization able to restore the literary process, to strengthen the culture of reader's demand and breadth of information about books – both new and old» [8].

In one article in the periodical press I.P. Shchegolikhin pointed out how important the attitude to the past: «Many are concerned about the situation in culture, in science, in literature. If you open modern, post-Soviet Russian encyclopedia,

you can see the names of well-known Kazakh writers from Abai to Olzhas. Russia remembers and keeps everyone, knowing that there are no foreign culture [9, 88]. It is thought that the author points to the need for appeal to the origins of the spiritual culture of an entire generation, and a deep understanding of contemporary issues related to the intellectuals. From the activities of intellectuals depends on progress in the areas of science, technology, arts, education, medicine, etc. It aims to direct their spiritual energy to the preservation of cultural values and moral climate in society.

References

- 1 Arutyunova N.D. Discourse // Linguistic Encyclopedic Dictionary. – M., 1990. – P. 136-137.
- 2 Harris Z.S. «Analyse du discours» // Languages, 1969. – №13. – P. 8-45.
- 3 Foucault M. Discourse and truth. – Minsk: Propilei, 2006.
- 4 Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action: Per. with it. / Ed. Sklyadneva D.V. – SPb.: Nauka, 2000. – 379 p.
- 5 Ibraeva Zh.B. Typology and evolution of intellectual image of Kazakhstan in the prose of the second half of the 20th century (on the basis of creativity I. Esenberlin, A. Nurpeisov, I. Shchegolikhin). – Astana, 2006. – 152 p.
- 6 Ananyeva S.V. Russian prose of Kazakhstan. The last quarter of the XX century – the first decade of the XXI century. – Almaty: «Zhibek Zholy» Publishing House, 2010. – 356 p.
- 7 Sydyknazarov M.K. Traditions of essay genre in modern Kazakh prose (based on essays G. Belger, I. Shchegolikhin, Dm. Snegin.). Cand. Diss. 10.01.04. – Almaty, 2003. – 174 p.
- 8 Sandybaev A. Every phenomenon has its limits // News of the week. – 2002. – № 12 (78).
- 9 Shchegolikhin I.P. What we have – we do not store, lost – crying // Niva, – 2003. – № 3. – P. 88-91.

Жусупова А.У.,
Есембеков Т.У.

Языковое сознание как фактор развития межкультурной компетенции

Zhussupova A.U.,
Esembekov T.U.

Linguistic consciousness as a factor of development of intercultural competence

Жусупова А.У.,
Есембеков Т.У.

Мәдениетаралық құзіреттіліктің даму факторы болып табылатын лингвистикалық сана-сезім

В данной статье рассматривается проблема взаимодействия языка и культуры. Язык определяется как система знаков, обеспечивающая существование и развитие культуры. Подчеркивается важность роли межкультурной компетенции в процессе обучения иностранным языкам. Изучение иностранного языка должно сопровождаться культурно-исторической информацией о человеке, о его языковом сознании, об особенностях мировосприятия. Осмысление языковых фактов должно происходить с учетом культурных, историко-социальных и ментальных фактов.

Ключевые слова: лингвокультурологическая информация, вторичная языковая личность, национальное языковое сознание, аккультурация, ассимиляция, сепарация, маргинализация, интеграция, собственно культурная идентичность, инокультурная идентичность, этно-центризм, этно-релятивизм, технология кейс-стади.

The article deals with the problem of interaction between language and culture. Language is defined as a system of signs, ensuring the existence and development of culture. The importance of intercultural competence in learning foreign languages is highlighted. Learning a foreign language should be accompanied by cultural and historical information about a human being, about his linguistic consciousness and peculiarities of world perception. Understanding linguistic facts should be based on cultural, historical and social and mental facts.

Key words: linguistic and cultural information, secondary language personality, the national language consciousness, acculturation, assimilation, separation, marginalization, integration, own cultural identity, the identity of other cultures, ethno-centrism, ethno-relativism, case study technique.

Берілген мақалада тіл мен мәдениеттің өзара әрекеттестігі қарастырылады. Тіл мәдениеттің тіршілік етуіне және дамуына ықпалын тигізетін танба жүйесі болып табылады. Шет тілін өкіту барысында мәдениетаралық құзіреттіліктің маңызды рөлі айрықша баса айтылады. Шет тілін менгеруде адам жайындағы мәдени-тарихи ақпаратты, оның лингвистикалық сана сезімін, дүниеге көзқарасы ерекшеліктерін елеғен абыз. Лингвистикалық фактілердің мәнін түсінуде мәдени, тарихи-әлеуметтік және ақыл-ой фактілерін ескерген жөн.

Түйін сөздер: лингвистикалық мәдени ақпарат, екінші лингвистикалық тұлға, ұлттық тілдік сана-сезім, аккультурация, ассимиляция, сепарация, маргинализация, интеграция, өздік мәдени сәйкестік, басқа елдің мәдени сәйкестігі, этно-центризм, этно-релятивизм, кейс-стади технологиясы.

ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Развитие межкультурной компетенции личности является одним из приоритетных направлений современного образования. Проблематика коммуникативной компетентности и ее отражение в содержании учебного процесса весьма актуальна в теории и практике филологического образования. Способность специалиста выстраивать эффективную коммуникацию с представителем другой лингвокультуры зависит от многих факторов. Процесс глобализации расширяет функции существующих форм межкультурной коммуникации. Возрастает значение языковой личности, национальной ментальности этносов, межкультурных барьеров в процессе общения представителей разных лингвокультур.

Следует отметить, что в качестве знаниевой основы межкультурной компетентности зачастую рассматривается лингвокультурологическая информация, основанная на понимании культуры как статического конструкта мировоззренческих ценностей [1, 63]. В связи с этим актуализируется вопрос выявления других, в частности таких оснований развития межкультурной компетентности личности, которые были бы детерминированы не только самим фактом изучения и владения иностранным языком. Надо признать, что и сейчас недостаточное внимание уделяется подготовке вторичной языковой личности, способной результативно решать проблемы межязыкового, межкультурного взаимодействия в сложных условиях интеграции и глобализации. Данная проблематика обуславливает системное изучение и исследование форм взаимодействия языка и сознания, языка и культуры, мышления и культуры, этнокультурной ментальности.

Надо помнить, что каждый участник межкультурного общения обладает специфическим языковым сознанием, тесно связанным с национальными языковыми картинами, то есть воспринимает действительность по-своему. На практике в таких случаях расхождения, несовпадения мнений полагаются на универсальность человеческого сознания и мышления, которое определяет пути и возможности взаимопонимания, построения адекватного межкультурного общения.

Вопрос о взаимодействии языка и культуры имеет давнюю историю и до настоящего времени является предметом много-

численных споров. Проблема и в том, что «язык» и «культура» относятся к числу фундаментальных понятий во многих гуманитарных научных направлениях.

В современной филологии существует много определений языка, но все они сходятся в главном: основная функция языка – служить средством общения и средством выражения мыслей. Системный подход стремится показать язык как целостное единство. Структурный подход изучает язык как результативное образование, которое мыслится вне человека, как данное, объективное явление, как лингвистический код. Исследователи единодушно выделяют коммуникативную функцию в качестве ведущей, так как без языка общение современных людей практически невозможно.

Значение языка часто сводится к следующим оценкам: «эта система оказывается также средством развития мышления, передачи от поколения к поколению культурно-исторических традиций» [2, 530]. Представляется важным и следующее мнение, где язык определяется как «...система знаков, обеспечивающая существование культуры как в синхронии (коммуникативная функция), так и в диахронии (кумулятивная функция) [3, 8].

Следующее ключевое понятие «культура» также имеет множество определений. Культура представляется как ценность, деятельность, функция, герменевтика, норма, диалог, информация, символ, типология.

В последнее время появились исследования, рассматривающие вопросы о диалектике языка и культуры, где язык является основой для понимания и определения культуры. Выделены три подхода: а) социальный, рассматривает культуру как явление, приобретаемую в ходе социального общения, б) когнитивный подход изучает культуру как ментальный феномен, лежащий за пределами социального поведения, в) семиотический подход понимает ее как систему знаков, представляющую мир [4, 20].

Известно, что в теории лингвистической относительности постулируется «созидающая сила» языка как способ познания реального мира. Язык в этом случае оказывается не выразителем культуры, а определяющим ее фактором. На наш взгляд, есть смысл согласиться с мнением, рассматривающим культуру как неотъемлемую часть объективной действительности, а язык представляет ее отражение, то есть язык – это «зеркало культуры» [5].

В связи с вышеизложенными положениями следует заключить, что изучение иностранного языка должно сопровождаться необходимыми знаниями и информацией о человеке, о его языковом сознании, об особенностях мировосприятия. Осмысление языковых фактов должно происходить с учетом культурных, историко-социальных, ментальных фактов. Важна установка личности-создателя, хранителя и пользователя языка. Культурологическая позиция языковой личности определяется отношением к семиотической оппозиции «свой» – «чужой». Каждый индивид носит в себе черты национального языкового сознания этноса. Поэтому человеческое общение взаимовыгодно, если у людей есть взаимопонимание культурного мира и взаимопроникновение в духовные миры друг друга.

Межличностное, межязыковое общение людей становится объектом исследования разных дисциплин. Возросший интерес к вопросам межкультурного общения возник по pragматическим (внешним) и научным (внутренним) причинам. Растет потребность, появляются новые мотивы, уточняются цели и задачи, совершенствуются формы межкультурного обмена и общения. Как правило, в слово «межкультурный» используется тогда, когда речь идет об отношениях этнических форм языкового сознания, а в лингвистическом контексте – о взаимодействии носителей разных языковых сознаний. Таким образом, межкультурная коммуникация – это не только общение языковых личностей, принадлежащих различным лингвокультурным сообществам, но и взаимодействие «говорящих сознаний». Итак, язык и сознание, язык и культура находятся в отношениях взаимозависимости и взаимовлияния. В связи с этим есть смысл согласиться со следующим утверждением: «Язык не может существовать вне культуры», как и культура не может существовать без языка, они представляют собой нерасторжимое целое, любое изменение каждой из частей которого ведет к обязательным изменениям другой его части» [6, 17].

Для достижения взаимопонимания при освоении другой культуры недостаточно усвоение языка представителей этой культуры. Ибо за привычным языковым знаком обнаружить ту картину мира, тот фрагмент образа сознания может только тот, кто достаточно хорошо знаком с особенностями данного инокультурного сообщества. Этот процесс должен побуждать к выработке новых знаний, обогащающих сознание человека.

В процессе обучения иностранным языкам важность формирования представлений о межкультурной онтологии анализа этнических сознаний очевидна. Поэтому контрастивное сопоставление образов одной национальной культуры с образами сознания другой культуры поможет определению национально-культурной специфики элементов и своеобразия языкового сознания.

Понятие аккультурации, культурной диффузии связывается с языком и культурой. Культура воспринимается как набор идей, правил, представлений, традиций, морали, нравственности, регулирующие существования социума. Язык представляется частью культуры. Эти два понятия настолько переплетены между собой, что невозможно отделить их друг от друга, не потеряв при этом значимости одного или другого. Отсюда следует, что восприятие второго языка является и восприятием второй культуры [7, 124].

Распространено мнение о том, что зная иностранный язык, можно овладеть и культурой данного этноса. Проблема эта сложна и многоэтапна. Каждый преподаватель, участвующий в подготовке специалистов по иностранным языкам должен обращать должное внимание на состав группы, представляющей разные культуры, исходную культурную модель. Вместе с тем, уместно обратить внимание и на связи между материальными мирами культуры. Она включает в себя всю негенетическую информацию этноса, знаки и знаковые системы, способы взаимодействия с ними. Как видно, культура связана с духовностью, материальным миром и социумом. В межкультурной коммуникации каждый участник сталкивается с такими проблемами: а) стремится сохранить культурную идентичность, б) пытается включиться в другую культуру. Известно, что процесс вхождения состоит из таких этапов: а) ассимиляция (принятие норм и ценностей иной культуры), б) сепарация (отрицание иной культуры, сохранение своей культурной идентичности), в) маргинализация (потеря своей идентичности, неприятие другой культуры), г) интеграция (идентификация как со своей, так и с иной культурой).

Исследователи отмечают такие психолингвистические состояния участников как эйфорическое возбуждение, культурный шок, культурный стресс, толерантность, культурный конфликт, культурная экспансия, культурная диффузия.

В реальных условиях межкультурного взаимодействия участники коммуникации находятся

под влиянием различных факторов, в том числе и случайных. В таком процессе межкультурная компетентность предполагает развитие способности и трансформации когнитивной и поведенческой сферы участников межкультурной коммуникации. Полагаем, что в случаях неопределенности на помощь придет моделируемые в образовательной среде речевые ситуации межязыкового и межкультурного взаимодействия. Поэтому совместное конструирование «третьей культуры», общих социокультурных норм должны стать основными тезисами в процессе конструирования межкультурных коммуникаций.

Содержание межкультурной компетентности личности формируется в результате накопления опыта по идентификации, обработке сложных, неопределенных и быстроменяющихся культурных стимулов. Высокий уровень сложности схем презентации культуры предполагает способность к переключению между различными культурными схемами. Здесь важно учитывать и когнитивную сложность, включающий в себя объемный параметр индивидуальных различий, степень дифференциации, интеграции и абстракции. Уровень межкультурной компетентности би (поли) культурной личности определяется и содержанием и степенью собственной культурной идентичности и инокультурной идентичностью интегрированной и совместимой. Постепенный и последовательный переход от этно-центризма к этно-релятивизму (принятие различий, адаптация к ним, интеграция различий) считается главной целью в воспитании специалиста, готового к межкультурной коммуникации. В этом случае важен социоморальный опыт, приобретенный в образовательной среде или социальных контактах.

Считаем, что формирование, развитие межкультурной компетентности специалиста – филолога возможно через моделирование в образовательном процессе ситуаций межкультурного взаимодействия (оформление и аргументация собственной ценностно-смысловой позиции в отношениях представленных культурных подходов), организации «встречи» с ценностно-смысловыми позициями «других». Достижение этих целей возможно через реализацию адекватных видов образовательной деятельности. Например, технология кейс-стади позволяет актуализировать стереотипизацию восприятия. Технология проведения дебатов ориентирована на работу с информационным полем, аргументацией и может способствовать развитию межкультурной компетентности личности.

Литература

- 1 Меркулов И.П. Когнитивная революция. – М.: РОССПЭН, 1999. – 310 с.
- 2 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
- 3 Ощепкова В.В. Культурологические этнографические и типологические аспекты лингвострановедения. – М., 1995.
- 4 Елизарова Г.В. Культурологическая лингвистика. – СПб.: Бельведер, 2000. – 138 с.
- 5 Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
- 6 Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – 288 с.
- 7 Brouh H. Duo Las N. Principles of language learning and teaching. – N.Y., 1979.

References

- 1 Merkulov I.P. Kognitivnaya revolyuciya. – M.: ROSSPEHN, 1999. – 310 s.
- 2 Ahmanova O.S. Slovar' lingvisticheskikh terminov. – M., 1966.
- 3 Oshchepkova V.V. Kul'turologicheskie ehtnograficheskie i tipologicheskie aspekty lingvostranovedeniya. – M, 1995.
- 4 Elizarova G.V. Kul'turologicheskaya lingvistika. – SPb.: Bel'veder, 2000. – 138 s.
- 5 Ter-Minasova. YAzyk i mezhkul'turnaya kommunikaciya. – M.: Slovo, 2000. – 624 s.
- 6 Gudkov D.B. Teoriya i praktika mezhkul'turnoj kommunikacii. – M.: Gnozis, 2003. – 288 s.
- 7 Brouh H. Duo Las N. Principles of language learning and teaching. – N.Y., 1979.

Мухтарова Ш.М.

**Жарнама мәтіндерін
қабылдаушы тілдік
тұлғалардың типологиясы**

Мақалада жарнама мәтіндерін қабылдаушылардың тілдік қабілеттілігі мен мәтін сапасының түрлі деңгейде орын алуы және осы мәселелердің шешімі лингвистикалық эксперимент негізінде ұсынылады. Сонымен қатар тілдік тұлға тілдік кеңістікте – қарым-қатынаста, белгілі бірbekітілген тілде, тілдік бірліктердің мағынасы мен мәтін мазмұнында, тілдік сананы тасымалдаушы бола отырып, психологиялық және тіл танымдық синтез жасай алатындығы жарнама мәтіндерін талдау арқылы белгілі болады. Мақалада жарнама мәтіндеріндегі тұтынушының тілдік тұлғасы жарнама дискурсында және жарнама хабарламарының түсіндірме мәтіндерінен көрінетіндігі анықталады.

Түйін сөздер: лингвоперсонология, тілдік тұлға, тілдік қабілеттілік, тұтынушы, жарнама мәтіндері, интерпретация, тұтынушы тілдік тұлғаның типологиясы.

Muhtarova Sh.

**Lingvo-personal typology of
advertising texts consumers**

This article discusses the problem of the correlation and diversity of language ability characteristics of advertising texts consumers and the variety of these texts. A solution to solution to this problem is suggested: constructing a lingvo-personal typology of advertising texts consumers on the material of the linguistic experiment data. As well as this, language personality is considered as communication, specified language the meaning of language units, text meaning and as the distributor of the language sense. It can make psychological and cognitive synthesis which is known through he analysis of advertising.

Key words: linguistic personology, linguistic personalities, language ability, consumer, advertising text, interpretation, typology of linguistic personalities of the consumer.

Мухтарова Ш.

**Лингвоперсонологическая
типовология потребителей
рекламных текстов**

В статье обсуждается проблема корреляции разнообразия качеств языковой способности потребителей рекламных текстов и разнообразия качеств самих этих текстов, и предлагается решение данной проблемы – построение лингвоперсонологической типологии потребителей рекламных текстов на материале данных лингвистического эксперимента.

Ключевые слова: лингвоперсонология, языковая личность, языковая способность, потребитель, рекламный текст, интерпретация, типология языковой личности потребителя.

**ЖАРНАМА
МӘТИНДЕРІН
ҚАБЫЛДАУШЫ ТІЛДІК
ТҮЛҒАЛАРДЫҢ
ТИПОЛОГИЯСЫ**

Жарнама мәтіндеріндегі тұтынушының тілдік қабілеттілік сапасы және жарнама мәтіндерінің сапасы әр түрлі болуының жайы неде? Бұл мәселені шешуде орыстың тілші ғалымы Н.Д. Голев: «Алдымен аталған сапалардың тұтынушы, анықтау және сипаттау әрекеттері сынды классификациясын құрып ала-мызы», – дейді [1, 58]. Аталмыш зерттеу жұмысы «тілдің лингво-персонологиялық гипотезасының» бір тармағы. Вариативті қабылдау мен жарнама мәтіндерін мынадай жағдайда түсіндіру тұтынушылардың тілдік тұлғасы мен тілдік қабілеттілігін түрлі деңгейде қарастырады.

Біздің гипотезамыз бір ғана жарнама мәтінін тұтынушылардың әр түрлі түсініп, әр түрлі баяндау себебін зерттеуден тұрады. Бұл вариативтілік тұтынушылардың тілдік қабілеттерінің табигаты әр түрлі болуымен сипатталады. Сонымен қатар әр түрлі болуының тағы бір себебі – ділдік құрылымға байланысты. Яғни, әр адам әр түрлі ойлайды, жарнама хабарламаларын әр түрлі түсінеді. Шындақ келгенде бұл мәселе тілдік тұлғаның тұрпатына қатысты болып келеді.

Зерттеуіміздің негізігі көзі – жарнама мәтіндеріндегі тұтынушылардың тілдік тұлғасы. Ю.Н. Караполов айтқандай, тілдік тұлға дегеннен бізге тұлға, оның қазіргі мінездемесі және тілі арқылы тілдік ортасы танылады [2, 38].

Тілдік тұлға тілдік кеңістікте – қарым-қатынаста, белгілі бір бекітілген тілде, тілдік бірліктердің мағынасы мен мәтін мазмұнында, тілдік сананы тасымалдаушы бола отырып, психологиялық және тіл танымдық синтез жасап көрсетеді. Мұндай құрылым тілдік қабілеттілік, коммуникативтік қажеттілік пен сөздік тәлім сияқты адамның мінезі мен өмір салтын баяндайды [3, 74]. Жарнама мәтіндеріндегі тұтынушының тілдік тұлғасы жарнама дискурсында және жарнама хабарламарының түсіндірме мәтіндерінен көрінеді.

Әдебиетте жарнама бойынша тұтынушы туралы жарнаманы көруге бағытталған индивид, жарнама берушінің белгілі бір мақсаттына жетуіне тұртқи болған адам деген түсінік орнаған. Осыған сәйкес Васельев Г.А. «Основа рекламы» атты мақаласында тұтынушыларды мынадай негізгі топтарға белінеді.:

- 1) өнімді қабылдау жылдамдығына бойынша;
- 2) тұтынушылық бағдарлану;
- 3) психологиялық түрпatty бойынша [4, 105].

Енді осылардың әрқайсысына жеке тоқталсақ.

Алдымен тұтынушылардың өнімді қабылдау жылдамдығы бойынша. Мұнда оларда өз ішінен: *жасаышылдар, жылдам қабылдаушылар, ескішілдер* болып жіктеледі.

Жаңа шылдар БАҚ жарнамаларынан ақпаратты қабылдауға зерек. Олар үшін өзгешелік: жасы, жоғары әлеуметтік және экономикалық статус, жинақылық, бар нәрсени жаңалауға деген ықылас. Мәселен, мына бір көлік жарнамасына зер салайық: «*Өзгеріс жасаудың уақыты келді. Жаңа деңдейде елестеткізетін жаңа өзгерістер. Жаңа дизайн, жаңа технологиялар, аңызға айналған «Reno». Танысатын уақыт келді.*» Жылдам қабылдағыштар да дәл жаңа шылдар секілді олар да тауар жайлы ақпарат алады. Бұлардың өзгелерден айырмашылығы сыртқы көзқарастың айтуы бойынша көшбасшылар және көшпілікке қарағанда жас әрі жинақы. Ең күрделі және қыны ескішілдер тобында. Олар үшін өзгешелік: төменгі әлеуметтік статус, сирек әлеуметтік қатынас, белгілі бір қарама-қайшылықтар.

Аталған тұтынушылар түрпattyна өзгеше бір негіз – тұтынушылық бағдар. Ол негізгі үш түрге бөлінеді:

- 1) ақпаратты – хабардар;
- 2) тұтынушылық бағдар;
- 3) бағалаудан хабардар.

Тұтынушылар бірінші негіз бойынша өнім туралы әр түрлі ақпарат келтіреді. Мысалы: негізгі мінездеме, функционалды сапа, өнімнің артықшылықтары, материалының өрекшелігі т.б. Көбіне тұлғаның тауар жайлы осындай еліктіретін ақпарат беруі кей жағдайда өзінінің жеке тұтынушылық қасиетін жояды.

Тұтынушылық бағдар тұтынушылары үшін өнімге берілген мінездеме маңызды саналады. Бұл тұтынушыларға өздерінің пікірі маңызды емес.

Тұтынушылардың үшіншілері біріншілер секілді өнім туралы ақпаратты игерген және екіншілер сияқты өздерінің тұтынушылық құқықтарын ұмытпайды. Дегенмен үшіншілердің алдыңғы екеуінен өздіндік өрекшелігі – өнімді мұқият сараптап, өздеріне тиімді жақтарын қарастырады. Бұл тұтынушыларға өнімдік ақпаратты жинап, айрықшалаудың қажеті жоқ. Психологиялық зерттеулер бойынша олар үшін маңыздысы сараптама екен [5, 1].

Жоғарыда аталған тұтынушылар жөнінде маңыздысы – индивидтің мінез өрекшелігі. Мұнда бірінші кезекте экстравертер мен интровертер бөлініп шығады. Осы кезекте орыс ғалымдары Е.А. Песоцкий К.Г. Юнганаң психологиялық түрпattyна сүйене отырып экстравертер әдете өткір, кейде адамды жаһалықтарын жарнамаларды дүрыс деп санайтындығын атап өтеді [6, 94–95]. Оның себебі экстравертер мидың жұмысын қөбейтуге ұмтылады. Бұдан өзге экстравертер үшін әлеуметтік маңыздылығы мен мереілі мотивтері өте маңызды. Интровертер болса экстравертерден көрі жарнама хабарламаларын жылдам сезінеді. Сондықтан интровертер өзге тауарларға көніл болмеулері үшін жарнама соншалықты сенімді болуы қажет .

Тұтынушылардың аталған екі түрпatty жарнамадағы тұтынушылар жайында толық ақпарат бермейді. Сондықтан Е.А. Песоцкий тұтынушылардың *ойшыл, сезгіш, түйсінгіш, интуитивтік* түрпattарын ұсынады. Бұл түрпattар тұтынушылардың индивидтік психологиялық мінездемесін негіздейді. Олар: мотивация, жана ақпаратты жылдам қабылдау, мінез өрекшелігі. Біздің зерттеуімізде тұтынушыны мықты жағынан көрсету емес, оның ділдік-психологиялық мінездемесін көрсету.

Тілдік тұлға типологиясының мәселесі – сөйлеуші тілдік тұлға туралы теория. Тіптен қазіргі тіл білімінде тілдік тұлға ұғымы шексіз мәнде танылады. Біз оны тұрмыстық тілдің нұсқалық түрін таратушы деп түсінеміз. Негізінен тілдік тұлғаның әр түрлі түрпattyның болуы өз кезегінде тілдің доминанттар мен сыртқы тілдердің әсерінен және де адамның әр түрлі индивидуалды тіршілігімен (әлеуметтік, гендерлік, психологиялық т.б.) байланысты кеңістік түзеді [7].

Бүгінгі таңда тілдік тұлғаны зерделеуде тұлғаның тілдік өрекшелігі, психология, әлеуметтану, лингводидактика, мәдениеттану, дискурс, тіл білімі салаларының көзқарасы маңызды рөл атқарады.

Көріп отырғанымыздай тілдік тұлғаның типологиясы әр түрлі және әр түрлі бағытта танылады. Біздің зерттеуімізде жарнама мәтіндеріндегі тұтынушының тілдік тұлғасының ділдік-психологиялық параметрінің классификациясы жасалады. Бұл параметрді орыс тіл білімінде Н.Д. Голев пен оның шәкірттері белсенді түрде жетілдірген.

Жалпы «*тілдік қабілеттілік*» терминін тілді әр түрлі коммуникативтік қатынаста ретті, жинақы қолдану деп түсінеміз. Тілдік

қабілеттілік функционалды жүйесінде өз ережелерін ұсынады. Бұл ереже бойынша әртүрлі коммуникативтік мақсат үшін қажетті құрылғыларды таңдау жүзеге асырылады. Бір сөзбен айтқанда адамның тілдік қабілеттілігі дегеніміз коммуникативті және когнитивті құрылымның үдерісі мен механизмінің байланысы [8, 213-223]. Осы орайда тілдік тұлға типологиясы басты жүйе түзуші параметр ретінде тілдік қабілеттіліктің ділдік-психологиялық аспектісін көрсетеді. Негізінен тілдік тұлғаның тілдік қабілеттілігің табиғи сапасы түрлі типтері мәтіндерді талдауда анықталады.

Бір мәтінді әр адам әртүрлі қабылдап, әртүрлі талдайды. Бұл тұлғаның бойындағы ділдік, жекелік шарттылық. Біз жарнама мәтіндері арқылы коммуникативтік бірлік, маркетингтік коммуникациядагы жеке адамдарға тиесілі емес тауарлардың айналымы, қызметтер, субъект, идеялар, әлеуметтік құн, заң бойынша жарнамаға қатысты міндеттемелер, бір немесе бірнеше бренд компоненттері мен жарнама реквизиттері жөнінде түсінік қалыптастырамыз. *Өмір – бізді әрқашан таңдау алдына қояды. Қателеспей өте маңызды. Ұяттан безбеу, қалауыңдағы жұмысты таңдау, біз дұрыс шешім қабылдауға тырысамыз. Сондықтан біз цеснаны тағдаймыз. Ол өзіне бідің жарқын дәстүріміздің руhyн сіңірді және де бізде бар жақсы нәрселерде бойына жинаған. Цесна – дұрыс шешім* («Цесна ұны» жарнамасынан). Жалпы жарнама мәтіндері адресатқа белгілі бір ақпаратты жеткізуге, коммерциялық мақсаттың артышылықтарымен, яғни тауарға немесе қызметке адресаттың назарын аударту және жарнамаланған тауарға,

қызметке немесе компания мен брендке таңдау жасауға бағыттайты. Мысалы, *-Үйден шықпай-ақ сауда жасап, онлайн-шопингтің рахатың көрініз. Lamoda келді. Қазақстан бойынша жедел жеткізу. Алуан түрлі өнімдер, нағыз брендтер. Тауарды бір жыл ішінде қайтаруга болады. Lamoda к. -сәнді күйіндерді жеткізіп беру.*

Біздің ойымызша жарнама мәтіндері тек автордың ғана ойымен өріледі деп санамаймыз. Шындығында ол жарнаманы жеткізуші адамның ойымен де жетуі мүмкін. Жарнама мәтінін мазмұны тұтынушының тілдік тұлғасы үшін маңызы зор. Сол себепті жарнама мәтіндерінің негізі оның мағынасында болып табылады.

Мәтін вариативтілігі тұлғаны ұлт өкілі ретінде, оның әлеуметтік-гендерлік ерекшелігін, ділдік-психологиялық және физиологиялық сынды тілдік тұлғаның табиғи ішкі ерекшеліктерін танытады. «*Көркемдігі көз байлаган сайын даланың төрінен жұпар иісті дәрі шебінен жасалған жусан шашыңызға нәр беретін, көркінізге сән беретін – «Ақ шағала» маркалы шаш сабының қолдансаңыз қолаң шашыңыз жібектей судырап, ажарыңызды аша туғеді. Сүмбіл шашыңыздың сенімді серігі, сұлу сымбатыңыздың көрігі, арулардың арманы – «Ақ шағала» шаш сабындар.*» Қытай қазақтары шығарған осы жарнамадан қазақ халқының ділдік ерекшелігін, ұлт тазалығы мен мәртебесін оның айшықты тілі көрсетіп тұр.

Сонымен, жарнама мәтіндері арқылы да тілдік тұлғаны толықтай тануға болатындығына мақала барасында біраз дәлел көрсетілді. Эр халықтың танымынан жарнамасынан тануға мүмкіндік бар екен.

Әдебиеттер

- 1 Голев Н.Д. Опыт лингвоперсонологического описания производных текстов (к типологии антропотекстов) / Н.Д. Голев, Т.И. Киркинская, К. Бринёв // Естественная письменная русская речь: исследовательский и образовательный аспекты. – Ч. III: Письменная речь в психолингвистическом, лингводидактическом и орфографических аспектах: материалы конференции; под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул, 2004 а.
- 2 Караполов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караполов. – М., 1987. – 261 с.
- 3 Чернышова Т.В. Тексты СМИ в ментально-языком пространстве современной России / Т. В. Чернышова. – М., 2007. – 290 с.
- 4 Васильев Г.А. Основы рекламы / Г.А. Васильев, В.А. Поляков. – М., 2009. – 407 с.
- 5 Верхоглязенко В.Н. Психологические типы потребителей в маркетинге / В.Н. Верхоглязенко, М.В. Хлюнева. – Режим доступа: // <http://acmegroup.ru/node/274/>
- 6 Песоцкий Е.А. Реклама и мотивация потребителей / Е.А. Песоцкий. – М., 2008. – 224 с.
- 7 Журавлева Т.С. Лингвоперсонологическая типология потребителей рекламных текстов/ <http://vestnik.kemsu.ru/>
- 8 Шахнарович А.М. Языковая личность и языковая способность / А.М. Шахнарович // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: сб. статей к 60-летию Ю.Н. Караполова. – М., 1995.
- 9 Ким Л.Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста: монография / Л.Г. Ким. – Томск, 2009. – 312 с.

References

- 1 Golev N.D. Opyt lingvopersonologicheskogo opisaniya proizvodnyh tekstov (k tipologii antropotekstov) / N.D. Golev, T.I. Kirkinskaya, K. Brinyov // Estestvennaya pis'mennaya russkaya rech': issledovatel'skij i obrazovatel'nyj aspekty. – CH. III: Pis'mennaya rech' v psiholingvisticheskem, lingvodidakticheskem i orfograficheskem aspektah: materialy konferencii; pod red. N.D. Goleva. – Barnaul, 2004 a.
- 2 Karaulov YU.N. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost' / YU.N. Karaulov. – M., 1987. – 261 s.
- 3 Chernyshova T.V. Teksty SMI v mental'no-yazykom prostranstve sovremennoj Rossii / T. V. Chernyshova. – M., 2007. – 290 s.
- 4 Vasil'ev G.A. Osnovy reklamy / G.A. Vasil'ev, V.A. Polyakov. – M., 2009. – 407 s.
- 5 Verhoglazenko V.N. Psihologicheskie tipy potrebitelej v marketinge / V.N. Verhoglazenko, M.V. Hlyuneva. – Rezhim dostupa: // <http://acmegrup.ru/node/274/>
- 6 Pesockij E.A. Reklama i motivaciya potrebitelej / E.A. Pesockij. – M., 2008. – 224 s.
- 7 ZHurvleva T.S. Lingvopersonologicheskaya tipologiya potrebitelej reklamnyh tekstov/ <http://vestnik.kemsu.ru/>
- 8 SHahnarovich A.M. YAzykovaya lichnost' i yazykovaya sposobnost' / A.M. SHahnarovich // YAzyk – sistema. YAzyk – tekst. YAzyk – sposobnost': sb. statej k 60-letiyu YU.N. Karaulova. – M., 1995.
- 9 Kim L.G. Variativno-interpretacionnoe funkcionirovanie teksta: monografiya / L.G. Kim. – Tomsk, 2009. – 312 s.

Сатаева С.Е., Базылова Б.К.

Художественная концепция исторической личности в историческом романе

В данной статье рассматриваются теоретические основы исследования исторической личности в историческом романе. Универсальные связи истории и человека в историческом романе в их целостности и взаимосвязи, позволяют воссоздать художественную концепцию личности в творчестве писателей. Основное внимание акцентируется на концепции исторической личности в историческом романе. Художественная концепция личности – категория многогранная. Она находит художественное воплощение в разнообразии характеров произведения, выражается в авторской позиции и в стиле произведения. Концепция личности у писателей предопределяет наличие единой художественной структуры, в которой явно трансформируется и историческая действительность, и специфика мировидения самого писателя.

Ключевые слова: исторический роман, концепция личности, историческая личность, образ, герой.

Sataeva S.E., Bazylova B.K.

The artistic conception of a historical figure in the historical novel

In this article theoretical bases of research of historical personality are presented in a historical novel. Universal connections of history and man in a historical novel in their integrity and intercommunication, allow to recreate artistic conception of personality in creation of writers. Basic attention is accented on conception of historical personality in a historical novel. The artistic conception of personality – the category of multi-faceted. She finds artistic expression in a variety of works of the characters, expressed in the author's position and product design. The concept of the individual writers determines the presence of a single rhythmic structure, which clearly transformed and historical reality , and specific world view of the writer .

Key words: historical novel, conception of personality, historical personality, history, appearance, hero.

Сатаева С.Е., Базылова Б.К.

Тарихи романдағы тарихи тұлғаның көркемдік концепциясы

Мақалада тарихи романдағы тарихи тұлғаны зерттеудің теориялық негіздері қарастырылады. Тарихи романдағы тарих пен адамның жан-жақты байланысы жазушы шығармашылығында тұлғаның көркемдік түрғыдағы концепциясын тудыруына жағдай жасайды. Басты назар тарихи романдағы тарихи тұлға концепциясына аударылады. Тұлғаның көркемдік концепциясы – көпқырлы категория. Ол шығармада әртүрлі сипатта көрініс табады, авторлық үстаным мен туынды стилінде өрнектеледі. Тұлға концепциясы жазушылардың бірынғай көркем құрылымын алдын ала анықтайды, онда жазушының тарихи шындығы мен дүниетанымы көрініс табады.

Түйін сөздер: тарихи роман, тұлға концепциясы, тарихи тұлға, образ, қаһарман.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ

Исторический роман – это произведение, которое обращено в некое прошлое, и события настоящего объясняются с помощью объектов и явлений прошедшего времени. Художественной целью и задачей художника считается воссоздание и изыскание главнейших черт знаменитой личности, показ взаимосвязи личности и эпохи, в которой отображена историческая действительность. Исторический роман представляет собой зеркальное отражение стремительных исторических событий. Оно основано на какой-то объективной исторической канве, имеет свое определенное осмысление. Историческое произведение – это преломление сегодняшнего дня через призму явлений прошлого.

Исторический роман получил известность с демократическим движением времени, формированием национального, исторического и романтического самосознания народа. В литературоведении начала XXI века вновь актуализирована проблема национального характера. Правомерность употребления данного термина не подвергается сомнению и подкрепляется историей изучения проблемы. Последняя приобретает особо важное значение в духовном климате современности: она непосредственно связана с вопросом о национальном самосознании и самоопределении, что привело к усилению интереса общественной мысли, в том числе и художественной, к национальным устоям общественного развития.

В казахской литературе последней трети XX века получает активное развитие исторический роман. Это связано с общественной необходимостью осмысливания подлинной истории народа, претерпевшей в этот период ряд социальных потрясений. Исторический роман, отражая общее движение литературы и искусства, приобщает читателя к многовековым нравственным и духовным ценностям, воспитывает его как на положительных, так и отрицательных уроках прошлого, не заменяя при этом историческую науку. У литературы свои специфические задачи – в художественно образной форме восстановить цепь событий во времени, создать художественную концепцию человека в истории, помочь читателю осознать историческое прошлое народа и определить свое место в истории.

История литературы – это история изображения человеческого характера. Каждому историческому периоду присуща определенная концепция человека, чем и объясняется многообразие содержательных сторон художественного характера. И в зависимости от своей идеально-художественной концепции писатель выявляет и акцентирует определенные грани существования человека. Поэтому изображения человека – это основной объект художественного произведения, а проблема характера исторической личности – одна из важнейших проблем для исторического романа.

Наша академическая наука имеет большой опыт в изучении истории и теории исторического романа.

В советском литературоведении большинством исследователей исторический роман рассматривается как самостоятельный жанр, но границы его четко не определены, многие вопросы специфики вызывают споры. М. Серебрянский, Ю. Андреев, С. Петров, А. Пауткин, Л. Чмыхов, В. Щербина считают, что исторический роман – это самостоятельный литературный жанр, имеющий специфическую художественную форму, цель которого – постижение прошлого в художественных образах. При этом важно наличие временной дистанции между автором и объектом художественного воспроизведения, а также восприятие и оценка писателем воображаемых событий как завершенного этапа истории в его отдаленных следствиях, значениях для современности.

Ученые Р. Мессер, Г. Ленобль, М. Кузнецова, одной из типологических черт исторического романа считают соотнесенность времен в историческом повествовании, дистанцию между писателем-повествователем и событием. Г. Ленобль допускал существование понятия исторические жанры: «В обширных просторах художественной исторической литературы едва ли не каждый жанр имеет своих посланцев» [1, 259].

Для современной исторической романистики вопрос о формах авторского присутствия приобрел едва ли не статус центрального. Возрастание роли автора в произведении о прошлом – одна из ведущих черт литературного процесса 70-х – начала 90-х годов. Концепция личности у писателей предопределяет наличие единой художественной структуры, в которой явно трансформируются и историческая действительность, и специфика мировидения самого автора. Художественная концепция личности находит

художественное воплощение в разнообразии характеров произведения, выражается в авторской позиции и в стиле произведения. Концепция личности у писателей составляет единую художественную структуру, в которой явно трансформируются и историческая действительность, и специфика мировидения самого писателя. Субъективная система взглядов несет доминирующий отпечаток индивидуальности писателя, и в то же время, как правило, вмещает и существенные особенности традиционной литературной концепции.

«Концепция личности» – это своеобразный идеально-художественный центр, который позволяет выявить основные особенности исторического романа.

Понятия «концепция личности» вошло в научную литературу в 60-80-х годы XX века, ознаменовав собой новый этап эволюции литературы и критики. В трудах Р. Бердибаева, С. Кирабаева, Р. Нургалиева, Ш. Елеуkenова, М. Аузэрова, Б. Майтанов, Т. Какишева, Ж. Дадебаева У. Кумыспаева, З. Кедриной, Д. Лихачева, Ю. Борева, В. Тимофеевой, М. Храпченко, В. Лаврова и других их концепция личности связывается с понятием целостности литературного произведения, при этом авторская концепция мира и человека представляется как единство художественной реальности и творящего слова.

А. Пауткин в «Советском историческом романе» исследует первые появившиеся исторические романы 20-х годов до 50-60-е годы раскрывая развития исторического жанра. В 30-е годы у нас полноправное утвердились форма исторического романа с крупной исторической личностью во главе повествования. Пришел к читателю фурмановский Чапаев – первый поистине исторический характер нашей литературы [2, 8].

Исторический роман был показателем выражением всеобщей устремленности нашей литературы к «историческому человеку» [2, 59]. Пауткин А. реальной исторической фигурой называл Петр I А. Толстого, Емельян Пугачев В. Шишкова, Дмитрий Донской С. Бородина. В этих персонажах ключевая философская мысль, подкрепляемая самой достоверностью лица и его исторического дела, обретала особую убедительность, весомость.

А. Толстого привлекал, например, не Петр I сам по себе, не личная судьба его, но в первую очередь суть историческая, философская и скрыто современная, с необычайной яркостью заложенная в этом «готовом» герое [2, 79].

Пушкин в воспроизведении исторического прошлого, а именно исторических деятелей выдвигал четыре основных требования.

Воссоздавая образ исторического деятеля, поэт должен «развить и объяснить» его индивидуальный характер, показать его как выразителя своего времени, определить его историческую роль, раскрыть его образ в аспекте или иных черт национального характера [3, 53].

С. Петров исторический роман отличал от романа о современности, котором участвуют реальные исторические лица или совершаются известные в истории события. Существенно для определения жанра исторического романа, что сам писатель изображаемую им действительность понимает, как действительность историческую, ставшую уже историей. Предметом исторического романа обычно является историческое прошлое, понимаемое как уже завершившаяся в своем развитии определенная эпоха. «Чапаев» Фурманова – роман о современности, но «Пархоменко» Вс. Иванова – роман исторический [4, 7].

«Историческая личность», «историческое событие», «исторический факт», «историческая эпоха», «историческое время», «историческое пространство, место» и другие составляют устойчивый арсенал поэтических категорий, оформляющих такую широкую жанровую и историко-литературную категорию, как «исторический роман» [5, 21].

Н. Добролюбов считал, что в историческом произведении должны присутствовать «личности, знакомые в истории» [6, 92]. Л.М. Чмыхов отмечал, что «историческая личность» или «исторический субъект» является обязательным элементом исторического романа. Оценка героя в произведении зависит от исторической ценности личности для народа и выводится на основе определения значимости ее поступков, ее дел, которые позволяют ввести в их оценку компаратив: великая личность, историческая фигура, историческая личность, исторический герой, историческое лицо [5, 23].

Известный исследователь исторического романа Л. Александрова разделяет историческую прозу на 3 жанра: исторический, художественно-исторический и историко-биографический и определяет признак этого жанра.

Главным признаком, определяющим исторический роман как самостоятельный литературный жанр, является композиционная функция подлинного исторического лица. Независимо от его содержательного наполнения и места в исто-

рии оно должно быть главным героем произведения [7, 24].

«Исторический персонаж – это человек, живший в определенную эпоху. Историческая личность воплощает в себе характерные черты эпохи и является литературным типом» [8, с. 45]. Главными героями исторического романа называет подлинные исторические личности как Петр I А. Толстого, Багратион С. Голубова, Дмитрий Донской С. Бородина, Ратоборцы А. Югова, Хмельницкий М. Ивана и др. В этих исторических личностях изображается художественная и историческая картина прошлого.

М. Серебрянский говорил, «историческая реальность некоторых действующих лиц – первый и решающий признак исторического романа, признак, определяющий лицо жанра» [9, 4].

С. Петров при определении жанра исторического романа тоже обратил особое внимание на героя, воплощающий в себе исторические тенденции. Объективным признаком исторического романа, по крайней мере в классический период его развития, является участие в его действии реальных исторических лиц. «Историческими» называются литературные произведения, в которых действуют люди, известные историй [10, 4].

В развитии русской литературы XIX века исторический роман значительное явление. Его создавали такие гиганты русской литературы, как Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Лев Толстой.

Если говорит, казахских писателей привлекают в первую очередь, события, связанные с жизнью и творчеством выдающихся деятелей литературы, искусства, науки. Исторических деятелей и события, связанные с их жизнью, можно показать по-разному. Одни писатели сосредотачиваются на изображении классовой борьбы, другие выдвигают на передний план общенациональные проблемы. В любом случае писатель ставит перед собой задачу осмыслить уроки истории, их значение для современников. Не зная настоящей истории своей родины, невозможно сознательно служить ей [11, 135].

Ш.Елеуkenов писал о внесение особого вклада М. Ауэзова в разработку эстетических принципов советской исторической прозы произведений «Путь Абая» [12].

З.Ахметов анализирует поэтику романа «Путь Абая» в связи с историей его создания и изучает исследовательскую работу писателя. А также рассматривает авторский замысел и его воплощение, соответствие художественной и исторической правды, трактовка образа исто-

рической личности, раскрытие роли народа как движущей силы истории.

«Абай – историческая личность. В лице Абая писатель нашел ту выдающуюся личность, которая с наибольшей полнотой воплощала в себе лучшие черты народа, передовые устремления эпохи» [13, 19-20].

В Поэтике эпопеи «Путь Абая» З. Ахметов раскрывает концепцию личности главного героя эпопеи и рассматривает образ исторической личности, в художественном и научном опыте М. Ауэзова.

М. Ауэзов воссоздал историю своего народа через личность, как Абай, а также этот путь должен в творчестве И. Есенберлина, А. Алимжанова и М. Магауина.

На художника возлагается большая нравственная ответственность, для кого и с какой целью пишется это произведение, какие жизненные принципы лежат в ее основе, насколько реалистично будет воспроизведена человеческая сущность. Первоосновой исторического романа является историческая правда, которая

неразрывно связана с правдой художественной [14, 95].

Литература обращается к этому героическому прошлому не только потому, что тяжкие страдания предков, защитников родины, святы для народа. Решающее значение здесь имеет иное: ныне народ поверил в свое будущее, а когда он обретает такую веру, то неизбежно ищет опору для нее в своей истории [12, 226].

Историческая эпоха каждого века оставляет особый вслед в историческом романе, а также изображения исторической личности и событий минувших времен, захватывая чувства читателя, формирует его отношение к историческому прошлому.

«Главными героями исторического романа являются подлинные исторические личности» [15, 48]. Исторические личности – это главные герои, которые сыграли важную роль в исторических событиях прошлого, в исторических судьбах народа. И эти личности всегда остаются в памяти народа и оставляют свои отпечатки в произведениях писателей.

Литература

- 1 Ленобль Г. Роман и история. – М., 1977.
- 2 Пауткин А. Советский исторический роман. – Москва: Знания, 1970.
- 3 Петров С.М. Исторический роман А.С. Пушкина. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1953.
- 4 Петров С.М. Русский советский исторический роман. – М.: Современник, 1980.
- 5 Чмыхов Л.М. Писатель и история. – Ставрополь: Книжное издательство, 1982.
- 6 Добролюбов Н.А. О русском историческом романе // Собр. соч.: в 9-ти т. – Т. 1. – М., 1961.
- 7 Александрова Л.П. Советский исторический роман. – Киев: Издательское объединение «Вища школа», 1987.
- 8 Александрова Л.П. Советский исторический роман и вопросы историзма. – Киев: Издательство Киевского университета, 1971.
- 9 Серебрянский М.И. Советский исторический роман. – М: Гослитиздат, 1936.
- 10 Петров С.М. Исторический роман в русской литературе. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1961.
- 11 Бердибаев Р. От легенды к роману. Статьи исследования / Перевод с каз. – Алма – Ата: Жазушы, 1976.
- 12 Елеуценов Ш. От фольклора до романа эпопеи: Идейно-эстетическое и жанровое своеобразие казахского романа. – Алма-Ата: Жазушы, 1987.
- 13 Ахметов З.А. Поэтика эпопеи «Путь Абая» в свете истории ее создания. – Алма-Ата: Наука, 1984.
- 14 Базылова Б.К. Литература и история (казахский исторический роман 60-80-х годов XX века: проблемы, образы, поэтика). – Алматы: Полиграфия-сервис и К., 2004.
- 15 Александрова Л.П. Советский исторический роман: Типология и поэтика. – Киев, 1987.

References

- 1 Lenobl' G. Roman i istoriya. – M., 1977.
- 2 Pautkin A. Sovetskij istoricheskij roman. – Moskva: Znaniya, 1970.
- 3 Petrov S.M. Istoricheskij roman A.S. Pushkina. – M.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1953.
- 4 Petrov S.M. Russkij sovetskij istoricheskij roman. – M.: Sovremennik, 1980.
- 5 CHmyhov L.M. Pisatel' i istoriya. – Stavropol': Knizhnoe izdatel'stvo, 1982.
- 6 Dobrolyubov N.A. O russkom istoricheskom romane // Sobr. soch.: v 9-ti t. – T. 1. – M., 1961.

- 7 Aleksandrova L.P. Sovetskij istoricheskij roman. – Kiev: Izdatel'skoe ob'edinenie «Vishcha shkola», 1987.
- 8 Aleksandrova L.P. Sovetskij istoricheskij roman i voprosy istorizma. – Kiev: Izdatel'stvo Kievskogo universiteta, 1971.
- 9 Serebryanskij M.I. Sovetskij istoricheskij roman. – M: Goslitizdat, 1936.
- 10 Petrov S.M. Istoricheskij roman v russkoj literature. – M.: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatel'stvo, 1961.
- 11 Berdibaev R. Ot legendy k romanu. Stat'i issledovaniya / Perevod s kaz. – Alma – Ata: ZHazushy, 1976.
- 12 Eleukenov SH. Ot fol'klora do romana ehpopei: Idejno-esteticheskoe i zhanrovoe svoeobrazie kazahskogo romana. – Alma-Ata: ZHazushy, 1987.
- 13 Ahmetov Z.A. Poehtika ehpopei «Put' Abaya» v svete istorii ee sozdaniya. – Alma-Ata: Nauka, 1984.
- 14 Bazylova B.K. Literatura i istoriya (kazahskij istoricheskij roman 60-80-h godov HKH veka: problemy, obrazy, poehtika). – Almaty: Poligrafiya-servis i K., 2004.
- 15 Aleksandrova L.P. Sovetskij istoricheskij roman: Tipologiya i poehtika. – Kiev, 1987.

Сейдалиева Г.О.

Қазақ мерзімді баспасөзінің қалыптасуы

Мақалада қазақ мерзімді баспасөзінің кеңестік билік кезінде қалыптасуы сөз болады. Кеңестік кезеңдегі қазақ басылымдарының үйімдастырылуы мен солардың іс-әрекеттерінің қалың бұқараға ықпалы талданады. Қазақ халқының ішінде ұлт интелегенциясы қалыптасып, сол кезеңдегі қоғамдық өмірдің оқиғалары мен құбылыстары жайында сөз қозғады. Алаш зиялайлары қоғамның рухани өміріндеғы ғылым мен өнердің маңызды рөл атқаратының жөнінде сөз қозғап, халықтың отырықшы болуға, егіншілік кесіппен айналысуға, пайдалы еңбек пен өнер-білімге насиҳаттады. Газет оқырмандарына танымдық сипаттағы материалдарды да ұсынып отырды. Одан басқа қазақ зиялайлары елдің саяси, шаруашылық, мәдени өміріне қатысты ғылыми және әдеби еңбектерін мерзімді баспасөзде жариялады. Тың мақалалардың жарияланып, насиҳат жұмыстарының жүргізілуі, бір жағынан баспасөз саласының алға жылжуына үлкен себеп болса, екінші жағынан, қазақ, тілді басылымдардың көбеюіне, олардың қызметкерлер санының өсуіне алып келді.

Түйін сөздер: мерзімді баспасөз, қоғамдық өмір, қазақ зиялайлары, насиҳатшылық, қызмет, мәдени өмір, ағарту саласы.

Seidaliyeva G.O.

Formation of the Kazakh periodicals

The article discusses the creation of the Kazakh printed mass media during the Soviet era. It analyzes the formation and organization of the Kazakh periodicals in the post-Soviet era and their impact on popular culture. Group of national intellectuals were formed among Kazakh people and they discussed about special events. At that time Alash intellectuals promoted important role of science and spiritual culture in public life, they called Kazakh people for settlement, to cultivate, to get an education. Materials of cognitive content were often presented to newspaper readers. In addition, Kazakh intelligent society often published their articles about politics, culture, about economy, science events in the country. And also the Kazakh intellectuals always talked about literacy of the people and on the development of science in Kazakhstan, their reasoning reflected in the works. Publishing new articles and the new propaganda inspiration was influenced by an intensive development and expansion of Kazakh print media reflected in articles .

Key words: printed media, public life, Kazakh intellectuals, propaganda inspiration, cultural life, literacy field.

Сейдалиева Г.О.

Формирование казахского периодического печатного издания

В статье рассматривается создание казахской печатной сми во время советской эпохи. Анализируется формирование и организация казахского периодического печатного издания в постсоветской эпохе и их влияние на массовую культуру. Обсуждается о формировании национальной интеллегенции и особых событиях того времени. В то время интеллигенты Алаша пропагандировали важную роль науки и культуры в духовной общественной жизни, агитировали казахов перейти к оседлости, заниматься земледелием, получить образование. Читателям газет часто предлагали материалы познавательного содержания. Кроме этого казахское интеллигентное общество часто опубликовали статьи о политике, о культуре, о хозяйстве, о науке происходящих в стране. А также казахские интеллигенты всегда обсуждали о грамотности народа и о развитии науки в Казахстане, свои рассуждения отразили в произведениях. Опубликование новых статей и отражение в статьях нового агитационного вдохновения повлияла интенсивному развитию и расширению казахской печатной сми.

Ключевые слова: периодическая печать, общественная жизнь, казахское интеллегенция, агитационная вдохновения, отрасль знаний.

ҚАЗАҚ МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Алғашқы қазақ басылымдарына көз жүгірттін болсақ, заман мен қоғам ағымына қарай олардың ой еркіндігіне тұсау салынды. Дегенмен, сол кезеңнің қиындықтарын елемей, өз ойын еркін, еш бұғаусыз жеткізе білген басылымдар да болды. Қазақ баспасөзі XIX ғасырдың екінші жартысында, яғни Қазақстанның Россияға қосылуының нәтижесінде пайда болды. Қазақ баспасөзінің бетінде әр кезеңдегі тарихи оқиғаларға байланысты қөтерілген басты-басты мәселелерге тоқталып, оны талдау арқылы баспасөздің идеялық мазмұнын көрсеткен қазақ ғалымдарын атап кетуді жөн санап отырмыз: Б. Кенжебаевтың 1956 жылы жарық қөрген еңбегі «Қазақ баспасөзі тарихынан мәліметтер», Х. Бекхожин «Қазақ баспасөзі тарихының очеркі (1860-1958)». Қазақ баспасөзінің тарихы әр кезеңдегі тарихи оқиғаларға, қазақ халықының әлеуметтік өміріне, экономикалық жағдайына байланысты зерттеліп, баспасөздің қоғам дамуында атқаратын рөлін айқындалап отырды.

Қазақ ағартушылары алдыңғы қатарлы орыс баспасөзінің тамаша дәстүрлерінен ұлғі-өнеге ала отырып, қазақтың бұқарашибіл публицистикасы мен журналистикасының негізін қалады [1, 6-10].

Кеңестік билік кезінде Ахмет Байтұрсынұлы өзі бас болып оку құралдарын жазып, баспасөзді ұйымдастырды. «Халықтың мұн-мұқтажын, кем-кетігін, дұрыс-бұрысын анықтап, баспасөз жүзінде біліндіріп отыру үшін бізге сол халықтың өз даусын есту қажет. Сол даусыс – сіздерсіздер», – деп оқырмандармен құшағын аша қауышқан Алаш интелигенциясының пікірі осылай болды. Кеңестік кезеңнің екінші ширегіне дейінгі басылымдарда байқалатын бұл өткірлік, объективтілікті қалай болған күнде де алаш зияллырынан, солардың іс-әрекеттерінен өнеге алған екінші буын жас алаштықтардың енбектерін де бөле қарауға болмайды. Алаш қайраткерлері баспасөз бетінде жер жайлы жүйелі сөз етіп, сол үшін күрес жүргізген қазақ жерлері жарым-жартылай болса да ел аумағына қосылды. Ұлт мұратын көздеғен азаматтар үшін бастысы – қандай жолмен болса да халықта қызмет ету болды. Олар осылайша ұлттық тәуелсіздік, халықты ағарту жолындағы қүрестерін ашық болмаса да, астырын жүргізе берді. Баспасөзді дамыту кеңес саясатына қаулы-қарапарларды орындау, партиялық насиҳат құралы ретінде өз

идеологиясын жүргізу үшін қажет болса, алаш оқығандарына халықты тезден ағарту, халық санасына сыналап болса да ұлттық мәйектің дәнегін себу үшін қымбат болды [2, 19-20]. Алаш қайраткерлерінің бірі М. Дулатов баспасөзге байланысты: «Мерзімді баспасөз бізде қашан туғаны белгілі. Әр жүрттың, әр мемлекеттің мәдениет майданында ілгері-кейінгінің қатесіз бір өлшеушісі баспасөз болады. Қай жүрттың баспасөзі күшті болса, сол жүрттың өзі де күшті, өзі де өнерлі екендігі көрінеді яки қай жүрт өнерлі болса, оның шексіз баспасөзі күшті болатындығы айдай анық, бұған еш нәрсе білмейтін надандар, соқырлар болмаса, көзі ашық, көңілі тетіктер көптен иман келтірген. Сондықтан Еуропа жүртты баспасөзге «алтыншы мемлекет» деп ат қойған», – деп жазғанын ғалым Светлана Смағұлова өз еңбегінде көрсетеді [3, 4-10]. Қазақ көсемсөзінің кесек тұлғасы, қай мәселені қозғамасын, айқын айғақпен ашалап берген М.Дулатов қазақ мерзімді баспасөзінің дамуына өз үлесін қости. Алаштық интелигенция пікір алаңынан толық шеттетілгенге дейін ағарту майданында, баспасөз шебінде құреспекерлік әрекет жасады.

Қазақ халқының ішінде ұлт интелигенциясы қалыптасып, М. Дулатов, Ш. Үәлиханов, ІІ. Алтынсарин, А. Құнанбаев секілді демократ ағартушылар шықты. Қазақ халқының көрнекті ағартушысы ІІ. Алтынсарин баспасөзді халықты ағартудың, қоғамдық ой-пікірді дамытудың аса маңызды құралы деп таныды. Публицистика қоғамдық өмірдің проблемалық мәселелерін көтереді, қоғамдық қозғалысқа көмектеседі. Қазақ халқы әсіресе XIX ғасырдың екінші жартысынан былай қарай егіншілік кәсібімен айналысуға, отырықшы болуга, орыс мәдениетіне, өнер-білімге батыл бет бұрды. Бұл бетбұрыс қоғамдық қозғалысқа айналды. ІІ. Алтынсарин осындай тың идеялардың жаршысы, қозғалысқа қатысушылардың сенімді көмекшісі болды. ІІ. Алтынсарин егін кәсібімен шүғылдануды үгіттеп әрі отырықшылық түрмисті насиҳаттады. Қоғамның рухани өмірінде ғылым мен өнердің маңызды рөл атқаратыны жөнінде қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаевта үндел, өзінің туындыларында қоғамдық өмірдің проблемалық мәселелері жайында сөз қозғады. Оның шығармасының басты тақырыптары халықтың тағдыры туралы, пайдалы еңбек пен оқу-ағарту туралы болып келді. Оқу-ағарту мәселесі патшалық кезеңде де, кеңес үкіметі тұрғысында да өте өзекті мәселелердің бірі болған. Қазақ халқы А. Құнанбаевтың

қоғамдық-саяси көзқарастары мен идеялары рухында тәрбиеленді. Қазақ ағартушылары өз ұлттының әдебиеті мен әдеби тілінің жаңа бағытын белгілеп, қоғамдық және ғылыми ой-пікірінің негізін салумен бірге, қазақтың демократиялық публицистикасының негізін қалады [4, 17-24].

Кеңестік баспасөз – социалистік қоғамның маңызды да мағыналы құбылыстардың бірі болды. Коммунистік партияның қолында әрі айбынды, әрі идеялық өткір құрал болған кеңестік баспасөздің негізгі принциптері патша үкіметінің отаршылдық саясатын күшейту; оның бұйрық-жарлықтарын жергілікті халықтардың ана тілінде жарияладап, сөзсіз орындау; қол астындағыларды шексіз бағындырып ұстау секілді мақсаттарды қөзdedі. Кеңестік билік жүйесі өзінің идеясын жүзеге асыруды мерзімді басылымдарға аса назар аударып, партияның рөлін насиҳаттауға шебер қолданды. Алайда патша үкіметінің екі жүзді мақсатына қарамастан, Қазақстанда әлеуметтің, мәдениеттің, оқу-ағартудың дамуына мерзімді баспасөздің пайда болуы елеулі әсер етті. Патша үкіметінің зандарын, жарлықтарын жарияладап, отаршылдық саясатты уағыздай отырып, соынмен қатар бұл газеттер өнеркәсіп пен ауыл шаруашылық өндірісін дамыту мәселелеріне, қазақ халқының тарихына, тіліне, ауыз әдебиетіне арналған мақалалар да басылышп отырды. Газет оқырмандарына танымдық сипаттағы материалдарды да ұсынып отырды. Қазақ зияллылары «өнер-білім құралы – алдымен мектептерде оқылатын кітаптар, жалпының жағына азық беретін кестелі әдебиет, заман жайынан мағлұмат беретін газет-журнал, бәрін жиып қысқартып айтқанда – баспасөз». Әр үкіметтің, әр қауымның, әр таптың ойы, істемек істерінің аңғары, жобасы газет беттеріне түсіп отырады. Тұтас таптың ісін сол таптың әрбір саналы мүшесі біліп отыруы керек – деп ұран тастады.

Қазақ тіліндегі газеттердің шыға бастауы Қазақстанның Россияға қосылуының прогрестік нәтижелерінің бірінен саналды. Қазақтың мерзімді баспасөзінің пайда болуы капитализмнің кең және терең дамуымен және халықтың мәдени қызметінің ұлғаюымен де байланысты еді.

XX ғасырдың басында еліміздегі саяси-әлеуметтік жағдай, жүргізілген түрлі реформалар мен науқандар, экономика саласындағы жетістіктер мен кемшиліктер, мәдени революция барысы мерзімді баспасөздің басты тақырыбына айналды. Мерзімді басылымдарда

қазақ зияллыларының қазақ халқы тарихының айтулы кезеңдері мен жекелеген маңызды оқигаларын көрсететін құнды мақалалары жарайланып тұрды. Қазақ баспасөзін еңбекшілер баспасөзі ретінде өрістету қажеттігі «Қазақ тілі» газетіне жарияланған «Еңбекшілер баспасөзі» деген мақалада да айқын көрінеді. «Еңбекшілер табының көзделген максұтын жұртқа түсіндіріп, тап тартысын жарыққа шыгаратын үлкен қүштің бірі – баспасөз. Баспасөз әр мәселені ашық қойып, жұрт пен үкімет арасын байланыс еткізетін айна. Баспасөз – көптің көзі. Баспасөз – партия һәм кеңес орындарының қомекші тілі. Баспасөзге артылған жүк ауыр», – дей келе, баспасөзді халықпен байланыстыу мәселесін көздеді [5]. Осындағы мақалалардың жарияланып, үгіт-насихат жұмыстарының жүргізілуі, бір жағынан баспасөз саласының алға жылжуына үлкен себеп болса, екінші жағынан, қазақ тілді газет-журналдардың көбеюіне, олардың қызыметкерлерінің санының өсуіне алып келді. Әр басылымның өз тілі, ерекшеліктері мен ұқсастықтары болды. Газет-журналдар уақыт талабына сай өзгеріп отырды. Мерзімді басылымдардың көбеюінің себебі баспасөз ісін жұмысшы, кедей-шарулардың, ауыл жа-

стары мен коммунистердің, мұғалімдердің қолдауы болды. Мерзімді басылымның дөрек ретінде жеке тұлғаларды, атап айтқанда кеңес, партия қызыметкерлерінің, қазақ оқымыстыларының қоғамдық-саяси өмір жолдары мен шығармашылығын зерттеуде аса құнды. Себебі қазақтың алдыңғы катарлы азаттар осы газет-журналдар арқылы қарапайым халыққа өз шығармашылықтарын насиҳаттай білді. Одан басқа қазақ зияллылары елдің саяси, шаруашылық, мәдени өміріне қатысты ғылыми және әдеби еңбектерін осы баспасөзде жариялады. Соңдықтан көпшілік қауым оларды мерзімді басылымдар арқылы танып, білді. Қазақ баспасөзін ілгерілетуде қажетті іс-шаралар үйимдастырылып, газет, журналдар данасын өсіруге, республиканың түкпір-түкпіріне тарапалына жағдай жасады. Сонымен кеңестік дәуірдегі қазақ мерзімді баспасөзінің ағартушылық, үгітшілік, насиҳатшылық, үйимдастырушылық, жарнамалық және танымдық қызмет атқарғанын атап айтуға болады. Қорыта айтқанда, қазақ мерзімді баспасөзінің жандануына қалайша үлес қосу қажеттігі тұрасында қазақ зияллылары өздерінің құнды пікірлерімен бөлісіп, оны жузеге асыруда үлкен қызмет жасағанын аңғардық.

Әдебиеттер

- 1 Бекхожин Х. Қазақ баспасөзі тарихының очеркі (1860-1958). – Алматы: Мектеп, 1981. – 240 б.
- 2 Омарев Н. 1920-жылдардағы Кеңестік журналистика. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. – 320 б.
- 3 Смағұлова С. Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы (ХХғ.20-30жж.) – Алматы: Елтаным баспасы, 2011. – 432 б.
- 4 Бекхожин Х. Қазақ баспасөзі тарихының очеркі (1860-1958). – Алматы: Мектеп, 1981. – 240 б.
- 5 Еңбекшілер баспасөзі // Қазақ тілі. – 1923. – 9 май. – № 36.

References

- 1 X Bekkhozhin. Essay on the history of the Kazakh press (1860-1958). – Almaty: Mektep, 1981. – 240 p.
- 2 Omashev N. 1920-ies in Soviet journalism. – Almaty: Kazakh encyclopedia, 2013. – 320 p.
- 3 Smagulova S. Urgent printing in Kazakh: meaning, history and development (Xix.20-30жж.) – Almaty: Eltanin baspasy, 2011. – 432 p.
- 4 Bekkhozhin H. sketch of the history of the Kazakh press (1860-1958). – Almaty: Mektep, 1981. – 240 p.
- 5 Workers press // language. – 1923. – May 9. – No. 36.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Жас ғалымдар Молодые авторы

<i>Абдиман Ж.О.</i>	
Инаугурационная речь: признаки политического дискурса	4
<i>Abdila D.M., Dzholdasbekova B.U.</i>	
Genre and structural features of the novel «In the city of Verniy»	10
<i>Әзизова А.О.</i>	
Мифопоэтика повести Толена Абдикова «Тозақ оттары жымындейды» («Мерцают адские огни»)	16
<i>Аккузова А.А., Ақкөзов А. А.</i>	
Коммуникативтік тілдесім тоналдылығының коннотаттық-прагматикалық ерекшеліктері	22
<i>Амирғалиева Е.</i>	
К пониманию термина «концепт» в современной лингвистике	28
<i>Ахметкалиева К.М., Туманова А.Б.</i>	
Слова-обращения: описание понятия и статуса.....	34
<i>Ашиляева М.</i>	
Проблемы языкового предпочтения в виртуальном дискурсе.....	40
<i>Аязбаева С.А.</i>	
Қазак тілі жүрнақтарының буын түркyn модельдеу	46
<i>Әбушәріпқызы Н.</i>	
Олимпиада ойындарындағы жарнама қызметі (Лондон-2012 мысалында)	52
<i>Әбішева Ә.М.</i>	
Хамит Ергалидің аудармашылық шеберлігі.....	58
<i>Бекжанова Ә.</i>	
Сөйлеу актісіндегі коммуникативтік тактикалар мен стратегиялар	64
<i>Бисенгали А. З.-F.</i>	
Жаңа колданыстардың қалыптасуындағы БАҚ-тың мәні (қазақ және түрік баспасөз деректері бойынша).....	70
<i>Данченко А.А.</i>	
Языковая игра в телевизионных новостных заголовках	74
<i>Досанова Н.Ж.</i>	
Е. Раушановтың «Файша бибі» поэмасы.....	82
<i>Есіркеева Д.А.</i>	
Имя концепта возраст в лингвокогнитивных исследованиях	88
<i>Zhailybayeva D.</i>	
Language features of modern advertising.....	94
<i>Zhambylkzy M.</i>	
Semantic features of English phrasal verbs and their translation into the Kazakh language	100
<i>Жигальцова Д.А.</i>	
Стратегии дискурсивных формаций медиадискурса.....	106
<i>Ybraeva D.S.</i>	
Introduction of the Bologna process into the educational system of Kazakhstan	112
<i>Кемел Ж.С.</i>	
Национально-культурная специфика концепта «Праздник»	116
<i>Куатова Г.А.</i>	
Футуральная семантика и способы ее репрезентации: когнитивный подход в постмодернистский период	122
<i>Мыңбаева А.</i>	
Қазіргі білім беру парадигмасының негізі – мәдени-тілдік құзыреттілік	128
<i>Нурахынова А.С.</i>	
Пушкин и Абай в лирике Олжаса Сuleйменова	134

<i>Нуржанова Б.Н.</i>	
Ақын-жазушы шығармалары тілі сөздігінің теориялық және практикалық мәселелері	140
<i>Nurmoldayev D.M.</i>	
Moral, ethical and philosophical issues of the T. Abdikov story «burning mind war»	146
<i>Нұрпейісова А.А.</i>	
Түркі әлемі идеясы аясындағы қазақ-түрік әдебиеті	152
<i>Омарова С.Н.</i>	
Лингвопрагматические особенности речевого поведения коммуникантов в телевизионном эфире: гендерный аспект	158
<i>Оңласынова Д.</i>	
Тоналды ерекшеліктерді лингвистикада зерттеу	164
<i>Оразбаева Н.С.</i>	
Критерии формирования биментального мышления: теория и практика применения в литературоведении	170
<i>Өтепова Ж.С.</i>	
Лиро-эпостық жырлардағы киім-кешек, мата-кездеме атауларына байланысты көнерген сөздер	176
<i>Rахимбердина Г.Ф.</i>	
Функции слов-реалий рассказа Магжан Жумабаева «Шолпанның күнәсі» и их перевод на английский язык	182
<i>Рахышова А.</i>	
Газет беттеріндегі қазіргі метафоралар	190
<i>Сабирова Г.Б.</i>	
Репрезентация концепта «война» в языковой картине мира	196
<i>Tаубаев Ж.Т.</i>	
Институционалды дискурстың формасы ретіндегі саяси дискурстың ерекшеліктері	200
<i>Tен Т.А.</i>	
Значение имени собственного в рассказах Н.В. Гоголя	204
<i>Төнкер А.</i>	
Абай өлеңдерінің монғол тіліне аударылуы	210
<i>Shanayev R.U., Bayanbayeva Zh.</i>	
Problems of studying I. Shegolikhin's philosophical discourse	214
<i>Жусупова А.В., Есембеков Т.В.</i>	
Языковое сознание как фактор развития межкультурной компетенции	220
<i>Mухтарова Ш.М.</i>	
Жарнама мәтіндерін қабылдаушы тілдік тұлғалардың типологиясы	226
<i>Сатаева С.Е., Базылова Б.К.</i>	
Художественная концепция исторической личности в историческом романе	232
<i>Сейдалиева Г.О.</i>	
Қазақ мерзімді баспасөзінің қалыптасуы	238

CONTENTS

Young Authors

<i>Abdiman Zh.O.</i>	
Inaugural Address: Attributes of Political Discourse	4
<i>Abdilda D.M., Dzholdasbekova B.U.</i>	
Genre and structural features of the novel «In the city of Verniy»	10
<i>Azizova A.O.</i>	
Mifopoetika of Tolen Abdikov's story «A hellfire flickers»	16
<i>Akkuzov A.A., Akkuzov A.A.</i>	
Communication connotative and pragmatic features of conversation tonalities.....	22
<i>Amirgaliyeva Ye.</i>	
By understanding the term «concept» in modern linguistics	28
<i>Akhmetkaliyeva K.M., Tumanova A.B.</i>	
Allocution-words: description of the concept and their status.....	34
<i>Ashlyayeva M.</i>	
Problems of language preference in the virtual discourse	40
<i>Ayazbaeva S.A.</i>	
Modelling of the syllabic length of affixes in the Kazakh language.....	46
<i>Abusharipkazy N.</i>	
The advertising service in Olympics Games (for example London-2012).....	52
<i>Abysheva A.</i>	
Translation skills of Hamit Ergali.....	58
<i>Bekzhanova A.</i>	
Communicative tactics and strategy in the speech act.....	64
<i>Bisengali A.</i>	
The essence of the media in the development of new applications (according to the Kazakh and Turkish press).....	70
<i>Danchenko A.A.</i>	
Language game in headlines of TV news	74
<i>Dossanova N.Zh.</i>	
Yesengali Raushanov's poem «Gaisha Bibi»	82
<i>Yesirkeyeva D.A.</i>	
In Lingvokognitivnye research on the concept of age	88
<i>Zhailybayeva D.</i>	
Language features of modern advertising.....	94
<i>Zhambylkazy M.</i>	
Semantic features of English phrasal verbs and their translation into the Kazakh language	100
<i>Zhigaltsova D.A.</i>	
Media discourse discursive formations strategies.....	106
<i>Ybraeva D.S.</i>	
Introduction of the Bologna process into the educational system of Kazakhstan	112
<i>Kemel Z.S.</i>	
National and cultural specific of concept «Celebrity»	116
<i>Kuatova G.A.</i>	
Futural semantics and the ways of representation: cognitive positions in a postmodern paradigm.....	122
<i>Minbayeva A.P.</i>	
Competence as the basis for a new educational paradigm.....	128
<i>Nurakhynova A.</i>	
Pushkin and Abai in the lyric poetry of Olzhas Suleimenov	134

<i>Nurzhanova B.N.</i>	
Theoretical and practical issues of the poet and writer's language dictionary	140
<i>Nurmoldayev D.M.</i>	
Moral, ethical and philosophical issues of the T. Abdikov story «burning mind war».....	146
<i>Nurpeissova A.A.</i>	
Kazakh-Turkish literature within the spirit of the Turkic world.....	152
<i>Omarova S.N.</i>	
Linguopragmatical features of speech behavior of communicants in the television broadcast: a gender perspective.....	158
<i>Onglassynova D.</i>	
Tonal features of a creating personal image	164
<i>Orazbayeva N.S.</i>	
Criteria for formation bimental thinking: theory and practice of application in literary studies.....	170
<i>Otepova Zh.S.</i>	
Outdated names of clothes, fabrics in liro-epic works.....	176
<i>Rakhimberdina G.F.</i>	
Functions of realia words in the story of M.Zhumabayev «The sin of Sholpan» and its translation into English.....	182
<i>Rahyshova A.</i>	
Metaphors in newspapers.....	190
<i>Sabirova G.B.</i>	
Representation of the concept of «war» in the linguistic image of the world	196
<i>Taubayev Zh.T.</i>	
The peculiarities of political discourse as a form of institutional discourse.....	200
<i>Ten T.A.</i>	
The significance of a proper name in the stories of N.V. Gogol	204
<i>Tunkyer A.</i>	
Translations of Abay poems into Mongolian language	210
<i>Shanayev R.U., Bayanbayeva Zh.</i>	
Problems of studying I. Shegolikhin's philosophical discourse	214
<i>Zhussupova A.U., Esembekov T.U.</i>	
Linguistic consciousness as a factor of development of intercultural competence	220
<i>Muhtarova Sh.</i>	
Lingvo-personal typology of advertising texts consumers	226
<i>Sataeva S.E., Bazylova B.K.</i>	
The artistic conception of a historical figure in the historical novel.....	232
<i>Seidaliyeva G.O.</i>	
Formation of the Kazakh periodicals	238

УСПЕЙТЕ ПОДПИСАТЬСЯ НА СВОЙ ЖУРНАЛ

АКЦИЯ!!!

**Каждому подписчику
публикация статьи
БЕСПЛАТНО!!!**

- Акция действительна при наличии квитанции об оплате годовой подписки.
- Статья должна соответствовать требованиям размещения публикации в журнале.
- Статья печатается в той серии журнала, на которую подписался автор.
- Все нюансы, связанные с публикацией статьи, обсуждаются с ответственным секретарем журнала.

Издательский дом
«Қазақ университеті»
г. Алматы,
пр. аль-Фараби, 71
8 (727) 377 34 11, 221 14 65

АО «КАЗПОЧТА»
г. Алматы,
ул. Боленбай батыра, 134
8 (727 2) 61 61 12

ТОО «Евразия пресс»
г. Алматы,
ул. Жибек Жолы, 6/2
8 (727) 382 25 11

ТОО «Эврика-пресс»
г. Алматы,
ул. Кожамкулова, 124, оф. 47
8 (727) 233 76 19, 233 78 50